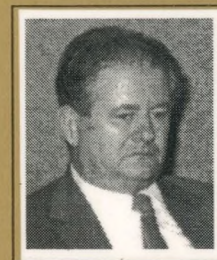
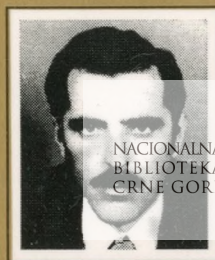
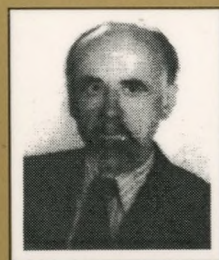
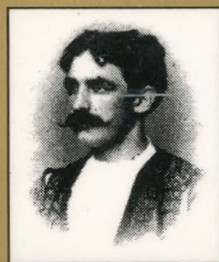
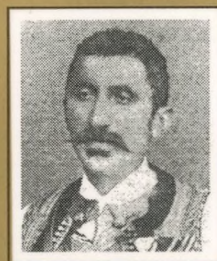
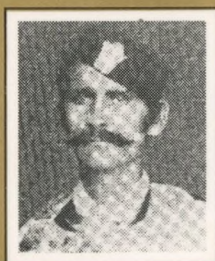
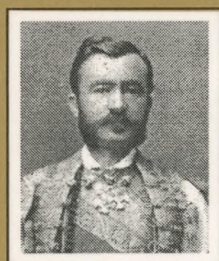

ДР ДУШАН Ј. МАРТИНОВИЋ

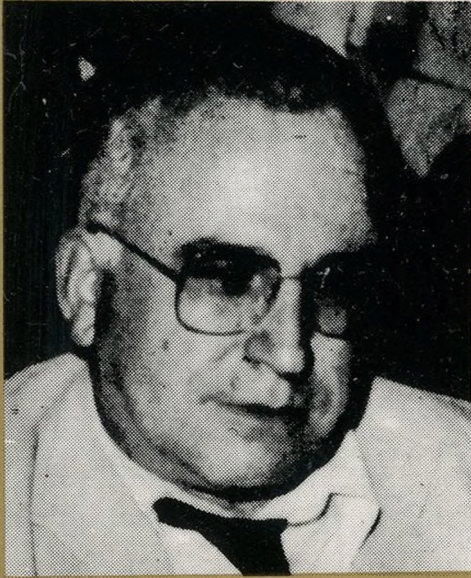
ПОРТРЕТИ

VI

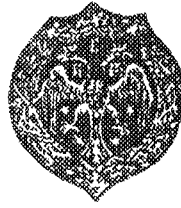

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE
ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

ЦЕТИЊЕ, 1997.

ДУШАН Ј. МАРТИНОВИЋ је рођен 1. марта 1933. у Бајицама (Цетиње). Дипломирао је 1956. на Природно-математичком факултету у Београду (на географској групи предмета); магистрирао је 1971, а докторирао 1974. године. Добитник је највиших научних и стручних звања "библиотекар-савјетник" и "научни савјетник" и друштвених признања: Ордена рада са златним вијенцем (1971), 13-то новембарске награде Цетиња (1992) и Националне - 13-то јулске награде (1994). Радио је као професор и директор Гимназије на Цетињу (1963-1973) члан у Извршном одбору СО Цетиње, и као директор у Централној народној библиотеци Црне Горе "Ђурђе Црнојевић", од 1. јуна 1976. до 27. јула 1991. године. Сада обавља професионалну дужност главног и одговорног уредника "Црногорске библиографије 1494-1994. године". Научно-истраживачка дјелатност као и стручни рад др Д. Ј. Мартиновића су разноврсни и обимни. Осим географијом, веома успјешно се бави проучавањем културне историје на

ЦЕНТРАЛНА НАРОДНА БИБЛИОТЕКА РЕПУБЛИКЕ ЦРНЕ ГОРЕ
„БУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ” – ЦЕТИЊЕ

Био-библиографије
Књига VIII

Уредник
Чедомир Драшковић

Рецензенти:
Др Радоје Пајовић
Др Божидар Шекуларан

ДР ДУШАН Ј. МАРТИНОВИЋ

ПОРТРЕТИ
VI

СР - Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Републике
Црне Горе "Ђурђе Црнојевић", Цетиње

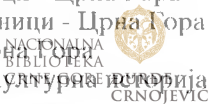
016:929

МАРТИНОВИЋ, Душан Ј.

Портрети : (био-библиографски преглед) / Душан Ј. Мартиновић. - Цетиње : Централна народна библиотека Републике Црне Горе "Ђурђе Црнојевић", 1997 (Подгорица : Yugrafic). - 325 стр. : фотогр. ; 24 см. - (Био-библиографије / Централна народна библиотека Републике Црне Горе "Ђурђе Црнојевић" : књ. v1)

Тираж 1000.
ISBN 86-7079-052-1
930.85(497.16)

П.к.: а) Књижевници - Црна Гора
б) Научни радници - Црна Гора
в) Културни радници - Црна Гора
г) Генерали - Црна Гора
д) Црна Гора - Култура

УМЈЕСТО ПРЕДГОВОРА

Ево и шесте књиге ПОРТРЕТА. У претходних пет књига, по методолошком поступку, композицији и садржају оригиналне серије, обухваћено је 84 личности (извањаци, странаца и домицилних) које су својим дјеловањем, културно-просвјетним и научним стваралаштвом задужили нашу националну културу и науку. Многе од њих су временом запостављене, па је аутор ових књига имао за циљ да их отргне од неоправданог заборава, и учини их доступном стваралачком категоријом, са анализом њиховог мјеста и улоге у просторним и временским координатама, доступним за научно и културно валоризовање — према савременим критеријумима и потребама. Када се има у виду да данашњи истраживачи за већину обухваћених личности неће наћи потребне податке у савременим биографским лексиконима и енциклопедијама, и библиографским приручним дјелима (јер она, по природи ствари, не могу садржати свеобухватне податке какву смо тенденцију ми имали!), из концептуалних разлога и објективних критерија а, извјесно је, понекад и из субјективних становишта — онда, на први поглед, наше истраживање и учинак пријете сизифовски, али и резултира веома захвалним и трајним информативним садржајем. Готово прије двије деценије, почели смо да посежемо, мало по мало, систематски да сакупљамо чланке, расправе и друге научне и књижевне прилоге, приказе и биљешке — већег броја аутора, чији су радови расути у серијским и публикацијама зборничког типа. Дакако, требало је идентификовати и библиографски описати оригинална и приређена издања истога аутора. Но, то је био лакши посао.

Тако су нарастали букети између корица ПОРТРЕТА I–VI, за близу сто аутора који су оставили видног, иако недовољно познатог и вреднованог (неки мање — неки више!), трага у аналима црногорске културе.

Аутору чини особито задовољство што у конципирању ових књига и избору личности обрађених између њихових корица — није „омануо”. У то га увјеравају бројне стручне и научне рецензије написане и обзнањене у периодичним публикацијама, у нас и у иностранству.

Ради потпуније информисаности корисника, на овом мјесту доносимо преглед личности заступљених у пет књига ранијих ПОРТРЕТА:

1. **ПОРТРЕТИ.** (Био-библиографски преглед). — Цетиње, Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић”, 1983. — 361 стр.
Био-библиографије. Књига III
Садржај: Предговор; Ђурђе Црнојевић, Штампар Макарије, Јован Сундечић (1825—1900); Ђуро Поповић (1845—1902); Др Јосип Сладе (1828—1911); Милутин—Мило Ковачевић (1871—1913); Павел Аполонович Ровински (1831—1916); Јово Љепава (1850—1916); Јован Поповић—Липовац (1856—1919); Јазо Ђ. Поповић (1872—1928); Јазар Т. Перовић (1869—1928); Андрија П. Јовићевић (1870—1939); Ђорђије Ф. Лопичић (1910—1942); Стојан Ђ. Божовић (1914—1944); Јован—Јошо Ф. Иванишевић (1868—1944); Михаило—Ђаћо Пајковић (1903—1970); Милутин Стојковић (1901—1975); Ристо Ј. Драгићевић (1901—1980); Милан М. Вујачић (1899—1981); Др Милан П. Гвозденовић (1899—1982); Др Јован Ј. Вукмановић; Анте Луи.
2. **ПОРТРЕТИ II.** — Цетиње, Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић”, 1987. — 347 стр.
Био-библиографије. Књига IV
Садржај: Умјесто предговора; Ђузепе Валентинели (1805—1874); Јово Машановић (1857—1887); Митар Ивелић (1865—1892); Нићифор Дучић (1832—1900); Петар С. Мартиновић (1868—1916); Филип Радичевић (1839—1917); Марко Драговић (1852—1918); Фердинанд Велц (1864—1920); Јован Рогановић (1870—1920); Ђуро Шпадијер (1871—1953); Глигорије Пејановић (1888—1960); Владо Мијушковић (1909—1963); Др Перо Шоћ (1884—1966); Саво Оровић (1888—1974); Др Саво Вукмановић; Милија Станић; Данило Лекић; Урош Мартиновић.
3. **ПОРТРЕТИ III** (био-библиографски преглед). — Цетиње, Централна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић”, 1990. — 480 стр.
Био-библиографије. Књига IV[V!]
Садржај: Уводна ријеч; Роберт Толингер (1859—1911); Др Анто Гвозденовић (1854—1935); Др Јосиф Бајза (1885—1938); Томо П. Ораовац (1853—1939); Илија П. Златичанин (1860—1941); Душан Д. Вуксан (1881—1944); Лука Јововић (1865—1944); Саво П. Вулетић (1871—1945); Мирко Мијушковић (1875—1948); Милан Вукићевић (1897—1964); Радосав Меденица (1897—1987); Др Евгениј Љвович Немировски (поводом 65. годишњице); Јован Јовановић; Др Петар Стојановић. *ДОДАТАК:* П. А. Ровински; Перо Шоћ; Андрија Јовићевић.
4. **ПОРТРЕТИ IV** (био-библиографски преглед). — Цетиње, Централна народна библиотеке Републике Црне Горе „Ђурђе Црнојевић”, 1991. — 325 стр.
Био-библиографије. Књига V[VI!]
Садржај: Предговор (Чедомир Драшковић); Андрија Палгаш—Которанин; Лука Улцињанин; Јован Павловић (1843—1892); Др Клеант Теодоридес (1865—1895); Радоје Рогановић—Црногорац (1851—1899); Др Новица Ковачевић—Граовски (1861—1910); Никола Рацковић (1872—1916); Радомир Кривокапић—Орлински (1876—1938); Мила Ј. Павловић (1860—1916); Милена Огњеновић—Павловић (1869—1949); Јелена Мартиновић—Поповић (1878—1944); Др Радован Перовић—Тунгуз—Невесински (1879—1944); Др Јован Кујачић (1869—1958); Др Радослав—Јагош Вешовић (1891—1968); Данило Перовић Тунгуз (1888—1968); Јагош Јовановић; Новак Р. Миљанић; Др Милорад Васовић. *ДОДАТАК:* Јован Вукмановић; Саво Вукмановић; Душан Д. Вуксан (1871—1945); Ристо Ј. Драгићевић (1901—1980); Нићифор Дучић (1832—1900); Илија П. Златичанин (1860—1941); Јован—Јошо Ф. Иванишевић—Донскокрајски (1868—1944); Јован Јовановић; Андрија Јовићевић (1870—1939); Лука Јововић (1865—1944); Милутин—Мило

Ковачевић (1871–1913); Јово Љепава (1850–1916); Урош Мартиновић; Јово Машановић (1857–1887); Радосав Медница (1897–1987); Мирко Мијушковић (1875–1948); Евгениј Љвович Немовски; Томо П. Ораовац (1853–1939); Саво Оровић (1888–1974); Лазар Т. Перовић (1869–1928); Ђуро Ј. Поповић (1845–1902); Јован Поповић–Липовац (1856–1919); Лазо Ђ. Поповић (1872–1928); Филип Радичевић (1839–1917); Павел Аполонович Ровински (1831–1916); Јован П. Рогановић (1870–1920); Др Јосип Слале (1828–1911); Милија Станић; Др Петар Стојановић (1921–1990); Јован Сундечић (1825–1900); Роберт Толингер (1859–1911); Др Перо Шоћ (1864–1966); Ђуро Шпадијер (1871–1953).

5. ПОРТРЕТИ V. – Цетиње, Централна народна библиотека Републике Црне Горе „Ђурђе Црнојевић”, 1995. – 314 стр.

Био-библиографије. Књига VI[VIII]

Садржај: Предговор (Бранислав Ковачевић); Павел Аполонович Ровински (1831–1916); Софија Петровна Мертваго (1851–1921); Драгутин–Драгиша Милутиновић (1840–1900); Максим М. Шобајић (1856–1917); Бекица Ш. Шобајић (1852–1930); Илија Ш. Шобајић (1876–1953); Симо П. Шобајић (1878–1916); Петар Шобајић (1881–1957); Др Нико Симов Мартиновић (1914–1975); Вукоман Цаковић (1905–1991); Јован Копривица (1912–1992) и Ратко Ђуровић.

*

У VI књизи ПОРТРЕТА обрађено је десет истакнутих личности из црногорске културне повјеснице, војно-политичке и економске историографије, и два нам савременика...

Према томе, до сада је у шест књига ПОРТРЕТА I–VI, публиковано 96 био-библиографских портрета, мање или више значајних личности за нашу културну и политичку историју.

* *

Као што је већ истакнуто, стручна и научна критика је позитивно омијенила ПОРТРЕТЕ I–V, о чему, уосталом, најбоље говори библиографија приказа и рецензија које овдје доносимо.

Такође, у више објављених радова – монографских публикација разних писаца, као и расправа и чланака у периодици – аутори се позивају на ове књиге...

1. Бојовић, др Војислав. *Др Душан Марјиновић, „Порџреји”, Цетиње, 1983.* – Васпитање и образовање, Титоград, 1984, 1, 122–124

2. Вуковић, Раде. *Др Душан Ј. Марјиновић, Порџреји II, Цетиње 1987.* – Просветни преглед, Београд, 1988, 83, 8

3. Дашић, др Миомир. *Дјело велике библиографске вриједности. (Поводом књига др Душана Марјиновића, Порџреји, Цетиње 1983, сџр. 361; Порџреји II, Цетиње 1987, сџр. 347 и Порџреји III, Цетиње 1990, сџр. 480.)* – Библиографски вјесник, 1990, 3, 135–144

4. Дашић, др Миомир: *Др Душан Марјиновић, Порџреји, Цетиње 1983, сџр. 361.* – Мостови, Пљевља, 1984, 78–79, 63–67

5. Делетић, др Здравко: *Др Душан Марјиновић, Порџреји III, Цетиње 1990, сџр. 480.* – Просвјетни рад, 1990, 78–79, 63–67

6. Делетић, др Здравко. *Користиан информативни приручник : заборављено поново на видуку. Др Душан Ј. Мартиновић: Портрети IV, Цетиње 1991, стр. 130.* — Просветна реч, Приштина, 1992, 6, 14
7. Делетић, Ратко. *Библиографске чијанке.* — Побједа, 1992, 9499, 11
О Портретима IV.
8. Делетић, Ратко. *Слике времена: Др Душан Ј. Мартиновић, „Портрети“ (петта књига), Цетиње 1995.* — Побједа, 1995, 10. август, стр. 12
9. Драшковић, Чедомир: *Др Душан Мартиновић, Портрети — био-библиографски преглед, Цетиње 1983.* — Цетињски лист, 1983, 172, 11
10. Драшковић, Чедомир. *Предговор.* — У: Портрети IV, Цетиње 1991, стр. 5—6
11. Јовановић, др Новак. *Изашла књига „Портрети“ др-а Душана Мартиновића.* — Политика експрес, Београд, 27. март 1983, стр. 8
12. Калезић, др Слободан. *Портрети Душана Мартиновића — драгоцен прилог науци.* — Побједа, 1992, 9465, 12
13. Кандељ, др Борис Љвович. *Душан Мартиновић, Портрети I—II, Цетиње, 1983, 1987. Прево Бранко Бриовић из „Библиојекоеведенија“, 1988.* — Библиографски вјесник, 1988, 3, 327—328
14. Ковачевић, др Бранислав. *Предговор.* — У: Портрети V, Цетиње, 1995, стр. 5—6
15. Ковијанић, др Гаврило. *Др Душан Ј. Мартиновић Портрети I—II, Цетиње 1983, 1987.* — Исторички записи, 1988, 1—2, 257—259
16. Кустудић, мр Раде. *Поводом књиге „Портрети V“ др Душана Мартиновића (Цетиње, 1995).* — Монитор, Подгорица, 1995, 254, 41
17. Марковић, Марко. *Душан Ј. Мартиновић, Портрети — био-библиографски преглед, Цетиње 1983.* — Побједа, Титоград, 22. април 1983, стр. 7
18. Marković, Marko. *Dr Dušan J. Martinović, Portreti, Cetinje 1983.* — Zbornik za povijest školstva i prosvjete, Ljubljana 1984, 17, 97—99
19. Marković, Marko. *Dušan Martinović. Portreti II.* — Zbornik za povijest školstva i prosvjete, Ljubljana 1988, 21, 171—173
20. Марковић, Марко. *Др Душан Мартиновић. Портрети II.* — Побједа, Титоград, 1987, 7709, 14
21. Марковић, Марко. *Др Душан Ј. Мартиновић: Портрети III, Цетиње 1990.* — Побједа, Титоград, 1990, 8739, 12
22. Марковић, Марко. *Педагошки ствараоци у Црној Гори: Др Душан Ј. Мартиновић, Портрети I, II, III, Цетиње 1990.* — Просветни преглед, Београд, 1991, 1771, 7
23. Марковић, Марко. *Др Душан Мартиновић, Портрети IV, Цетиње 1991.* — Библиографски вјесник, Цетиње, 1992, 1—2, 118—119
24. Марковић, Марко. *Др Душан Ј. Мартиновић, Портрети V, Цетиње 1995.* — Просветни преглед, Београд, 1995, 1908—9, 13—14
25. Михаиловић, др Душан. *Претпоследњи њом њениологије: др Душан Ј. Мартиновић, „Портрети IV“, Цетиње 1991.* — Дневник, Нови Сад, 1992, 30. септембар, стр. 16
26. Немировский, Е. Л. *Мартинович Д. Портрети: библигр. обзор, Цетиње, 1983, 363 с.* — Советска библиография, Москва, 1986, 2, 88—89

27. Радусиновић, др Павле. *Др Душан Ј. Мартиновић, Порирејти II, Цетиње 1987*. – Васпитање и образовање, Титоград, 1989, 2, 111 – 112

28. Рајнвајн, Љубомир. *Историја историјских личности (др Душан Мартиновић: Порирејти V, Цетиње 1995)*. – Библиографски вјесник, 1995, 2–3, 213–231

29. Рацковић, Никола. *Петокњижје Душана Мартиновића – јорирејти сиваралаца*. – Политика, Београд, 1996, 29531, 20

30. Секуловић, Горан. *Пионирски подухвајти – књиге др Душана Мартиновића и Видака Рајковића значајан су допринос проучавању културне историје Црне Горе*. – Побједа, Титоград, 1991, 8970, 12

31. Шукловић, др Радивоје. *Најоран сакуљачки и испраживачки рад (о Порирејтима др Душана Мартиновића)*. – Просвјетни рад, Титоград, 1983, 16, 11

*

**

Ваља нам овдје рећи да је овој врсти персоналних библиографија, заједно са наведеним, изузетан допринос дала Централна народна библиотека Републике Црне Горе „Ђурђе Црнојевић”. Библиотека издаје часопис „Библиографски вјесник” (1961 – 1964, 1976 –), који је до сада објавио преко стотину персоналних библиографија из пера Добрила Аранитовића, Милована Богавца, Војислава Бојовића, Весне Вичевић, Драгице и Синише Војиновић, др Сава Вукмановића, Олге–Цане Вукмировић, Рада Вуковића, Михаела Главана, др Голуба Добрашиновића, Чедомира Драшковића, др Љубице Ђорђевић, Алексе Ивановића, Васа Ивошевића, Јована Јовановића, Бранка Јокића, Милосава Калезића, Љубице Кланчић, др Илије Конева, Бранка Копривице, др Ђорђа Костића, Ксеније Лазич, др Мирослава Лукетића, Горана Максимовића, др Боровоја Маринковића, Марка Марковића, др Душана Ј. Мартиновића, др Ника С. Мартиновића, др Павла Мијовића, Новака и Михаила Миљанића, мр Драгутина Никчевића, Хабибе Овчине, др Радоја Пајовића, др Светозара Пилетића, др Вукића Пулевића, др Данила Радојевића, Николе Рацковића, др Јована Чађеновића и Лазара Чурчића.

Објављене су и многобројне био-библиографије у „Стварању”, „Историјским записима”, „Мостовима”, „Одзивима”, „Токовима”, „Годишњаку ЦАНУ”, „Годишњаку Поморског музеја у Котору”, „Годишњаку Цетињске гиманзије”, „Медицинским записима”, „Боки”, „Сусретима”, „Гласнику Цетињских музеја” и другим црногорским серијским публикацијама, од разних аутора... Исто тако, објелодањено је и низ био-библиографија уз издања појединих црногорских писаца – у њиховим изабраним, сабраним или цјелокупним дјелима, или књигама о њима.

У посљедњој деценији објављено је и двадесетак посебних био-библиографских издања у едицији Црногорске академије наука и умјетности – у *сјоменицима преминулим члановима Академије*.

Најисцрпнији попис и опис био-библиографија црногорских аутора објавила је недавно мр Здравка Радуловић у свом раду „Персоналне библи-

ографије у Црној Гори” (*Сусрећи библиографа ’95*). Инђија 1996, стр. 21 – 76).

Овај за науку корисни посао ваља нам наставити. Дугорочни културни и развојни пројекти су нам сатисфакција..

Душан Ј. МАРТИНОВИЋ

СИМО ПОПОВИЋ
(1846–1921)

I Биографија

1.

Симо Ђ. Поповић (Товарник, Срем, 1846 – Улцињ, 1921), пјесник, преводилац, журналиста, црногорски политичар и државник, истакнути културни и јавни радник, спада у „извањце“¹ који су најдуже боравили у Црној Гори и који су својим вишеструким дјеловањем задужили њену културну и политичку историју. У Црној Гори је провео око четири деценије и у њој му се затворио животни круг. Дошао је у Црну Гору у јесен 1870. по позиву црногорског суверена Николе I Петровића Његоша и у њој остао све до смрти 1921. године. Овај „пречанин“ је, дакле, у Црној Гори провео највећи део свог стваралачког живота и заузимао високе државне положаје.

Рођен је 13. октобра 1846. године² у Товарнику, у породици угледног сремског тежака Ђорђа Поповића и Дафине, по роду Владисављевић–Каћански, из Србобрана. Његови преци, према предању, воде поријекло

¹Међу „извањцима“ који су хрлили у Црну Гору у XIX и почетком XX в. и доприносили напретку њене духовне надградње (књижевности, умјетности, журналистике и публицистике, здравства, науке и културе уопште) треба посебно споменути: Сима Милутиновића–Сарајлију (Сарајево, 1791 – Београд, 1847); Димитрију Милаковића (Шума, Херцеговина, 1804 – Дрезден, 1858); Милорада Медаковића (Звониград, Лика, 1823 – Београд, 1987); Љубомира Ненадовића (Бранковина, Ваљево, 1826 – Ваљево, 1895); Нићифора Дучића (Луг, Требиње, 1832 – Београд, 1900); Валтазара Богишића (Цават, 1834 – Ријека, 1908); Јована Павловића (Сремски Карловци, 1843 – Цетиње, 1892); Стева Чутурила (Дабар, Лика, 1846 – Нови Сад, 1939); Лаза Костића (Ковил, Бачка, 1841 – Беч, 1910); Сима Матавуља (Шибеник, 1852 – Београд, 1908); Јована Сундечића (Голињево, Ливно, 1825 – Котор, 1900); Јова Ђепаву (Полице, Попово Поље, 1850 – Београд, 1916); Милана Костића (Сивац, 1840–1880); др Милана Јовановића Батута (Сремска Митровица, 1847 – Београд, 1940); Душана Д. Вуксана (Медак, Лика, 1881–Београд, 1944) и низ других (Илија Беара, Божо Новаковић, др Лујо Војновић, Перо Богдановић, Луко Зоре итд.).

²Већина биографа Сима Поповића наводи да је рођен 1844. године, што је погрешно. Такође занемарују почетак његових студија у Пожуну!

испод Дурмитора, на што је Симо Поповић био поносан. Основну школу је учио у родном мјесту, а средњу школу у Винковцима, Сремским Карловцима и Пожуну (Братислави). У великој гимназији карловачкој — најстаријој школи овог профила код Срба уопште, Симеун Поповић, како су га водили у уписницама (према крштеници), од 1861. до краја школске 1864/65. године је учио IV—VII разреда. С јесени 1865. уписао је VIII разред гимназије у Пожуну. Те године је, наиме, похађао чувени евангелички (протестантски) лицеј словачки, у којему су учили Јан Колар, Павел Јозеф Шафарик, Франтишек Палацки, Људевит Штур и други великани чешког националног препорода. У Пожуну су се, такође, школовали и многи истакнути Срби, као, на примјер: Павле Јулинац, Јован Мушкатиновић, Тодор Јанковић—Миријевски, Јоаким Вујић, Ђура Даничић, Светозар Милетић, Јован Јовановић Змај и др.³ У вријеме Поповићневог похађања Пожунске гимназије, у истој школи је било 11 Срба, међу којима Јован Пачу, касније познати композитор, и Јован Грчић—Миленко, доцнији књижевник.

Иако је био осредњи ђак, Симо Поповић се у Пожуну истицао у раду ђачке литерарне дружине „Слобода”. Не само што је активно судјеловао у њеном раду, већ је био њена душа, или како је један његов биограф забиљежио — водио је „прву ријеч”.⁴ Он је то могао бити, јер је у Пожун дошао са „пјесничким имицом”. Одраније је оригиналне стихове писао и препјевавао источњачке пјеснике, и објављивао их у афирмисаним часописима. Он је још у Сремским Карловцима, у ђачкој дружини „Венац”, читао своје прве пјесничке покушаје и прве преводе „Рамајане” и „Махахарате”, а ту су му биле читане и прве рецензије и изречене прве критике.⁵ Из Сремских Карловаца слао је он и прве своје радове ученом Стојану Новаковићу, који их је штампао у часопису „Вила”.⁶ Дакле, С. Поповић је по доласку у Пожун имао одређено искуство као млади пјесник и преводилац с њемачког језика. Стога се истицао у тамошњој литерарној дружини. Према подацима пожунског средњошколског зборника „Записник умних производа”, који почиње 1866-ом годином, од 36 радова у тој години унесених у зборник, 14 радова су Сима Поповића, 17 Ј. Грчића—Миленка а 5 радова свих осталих чланова дружине „Слобода”.⁷ Од наведених Поповићевих радова, двије оригиналне и пет преведених (препјеваних) пјесама су му објављене у београдском часопису „Вила” (1865, 1866), новосадској „Даници” (1866) и „Матици” (1866).

Неизвјесно је гдје је С. Поповић матурирао, јер је у другом полугодишту школ. 1865/66, због болести и материјалних тешкоћа, напустио завршни разред. Извјесно је, међутим, да је наредне школске године (1866/67) започео студије, такође у Пожуну, а затим се убрзо преселио у Београд и наставио студије на Великој школи. Биће да је Стојан Новаковић утицао на такву Поповићеву одлуку. Видјевши у њему корисног сарадника,

³Р. Ковијанић: *Из младосии Симе Појовића*. — Стварање, Титоград, VII/1952, бр. 3, стр. 148.

⁴Исто.

⁵Л. Чурчић: *Срењошколски књижевни рад Сима Појовића*. — Библиографски вјесник, Цетиње, II/1962, бр. 1—3, стр. 194.

⁶Исто.

⁷Р. Ковијанић: *нав. рад*, стр. 150.

по свему судећи, сугерирао му је да се препише на Велику школу у Београду, што је он и учинио.

Симо Поповић је у Београду остао непуну годину дана. Књижевно ангажовани Поповић, одмах по доласку у Београд, постаје члан тек основане дружине „Србадија”. Као слободоумни млади човјек, био је сумњив званичној власти, па је онемогућен да настави факултетске студије. Писао је он 2. марта 1872. црногорском књазу Николи о овим сметњама следеће:

„Г. 1867 влада Николе Христића, под Кнезом Михаилом, ишћера ме из Србије тобоже као противника Обреновића, а у ствари због тога, што се тада гонише у Србији сви, који су смјели слободно мислити, говорити и писати. Ја сам тада прешао из Србије у Земун и ту ступио у погодбу са тамношњијем штампаром Сопроном ради једнога српскога листа, којег је он био рад покренути. И на том листу званом „Земунски гласник” радио сам годину дана”.⁸

Године 1868. догодило се убиство Михаила Обреновића. И Поповић је осумњичен за учествовање у убиству српског кнеза. У поменутом писму црногорском књазу Поповић, с овим у вези, истиче:

„Нова влада београдска, као и многе друге певине патриоте српске, желећи их пред народом побити и себи учинити безопаснима, оптужи код земунске власти и мене, као подозрива саучесника у завјери против живота кнеза Михаила. Истрага се водила против мене строга и дуга. Био сам неку уру и у притвору, а скоро по године под полицајним надзором. Напошљетку је правда одржала побједу. Ја сам изашао и пред судом и пред народом чист и невин, као што сам и био”.⁹

Послије извјесног времена позван је за сарадника листа „Србија” у Београду, који је уређивао Љ. Каљевић. Након дужег двоумљења прихватио је позив. Нашао се по други пут у Србији. Незадовољан стањем у друштву и властитим статусом, смишљао је да опет напусти Београд. Неко вријеме је сарађивао у владином листу „Јединство”, у којему је водио рубрике „Политички преглед” и „Политичке новости иностраних земаља”. Ову је дужност „отправљао неколико мјесеци у слободњачком духу, саопштавајући све појаве у корист слободе у странијем земљама”.¹⁰ Када је постављен за уредника овог дневника др Милан Јовановић – Балајитски, писао је Поповић уводнике и друге важније написе и за то добијао солидне надокнаде. Због слободоумног писања Поповићевог, уредник је од режимске власти добијао прекоре...

Ускоро се С. Поповић настанио у Земуну, који се тада налазио под аустроугарском влашћу. У Земуну је покренуо 17. јула 1870. лист „Народни пријатељ”, у којему је оштро критиковао намјеснички режим у Србији. Око њега су се окупили незадовољни београдски елементи и разни србијански емигранти. Тада је Поповић називан „омладинским конзулом”.¹¹ Његов је

⁸ Симо Поповић књазу Николи, 2. марта 1872. године. — Записи, Цетиње, X/1937, књ. XVII, св. 5, стр. 278 – 279.

⁹ Исто, стр. 279.

¹⁰ Исто, стр. 279 – 280.

¹¹ В. Петровић: *Поповић Сима*. — *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, III, Загреб, 1928, стр. 493.

лист био под видним утицајем Светозара Марковића и његове странице су му биле отворене. Поред Марковића у листу је сарађивао др Драгиша Станојевић, који је отворено бранио и заступао републиканска начела. Поповићев „Народни пријатељ”, иако неполитички лист за просвјету и привреду, био је веома близак социјалистима и Уједињеној омладини српској (УОС). Странице су му биле отворене опозиционо настројеним интелектуалцима.

Забилежено је да на „Намјесништво и на владу, особито на Блазнавца, у потоње вријеме на Ристића”, жешће није војевао против њих ни један српски лист”. Разумљиво је онда зашто је послје више запљењивања Поповићевом листу забрањн „улаз” у Београд и растурање у Србији. Стога је власник трпио огорчне штете на основу претплате — око 2.000 ф. Ипак, лист је наставио са излагањем, јер је повећао број својих пренумераната у Војводини. Будући да је Поповићу земунска штампарија неуредно пружала графичке услуге, па и отказала, С. Поповић је уз пријатеље намјеравао да набави своју властиту штампарију... „Народни пријатељ” је, међутим, престао да излази 16. октобра 1870. године. В. Крестић сматра да се угасио због малог броја претплатника, који нијесу били у стању да га издржавају.¹²

Ми држимо да је разлог престанка „Народног пријатеља”, ипак, у одлуци Сима Поповића да иде у Црну Гору.

Заправо, књаз Никола је, на предлог свог секретара Јована Сундечића, позвао Поповића да дође на Цетиње и он се позиву радо одазвао. Млади пјесник, преводилац и новинар обрео се у црногорској пријестоници новембра 1870. и са црногорским сувереном договорио уређивање једног листа за политичка питања и књижевност.

С колико је одушевљења и с каквим ентузијазмом и претензијама С. Поповић дошао у Црну Гору, најљепше илуструју ове његове ријечи:

„Мене је тај позив јако обрадовао. Но није ни чудо. Човјеску ентузијасту, као што сам ја био, па као што сам и данас још, какве се дивне слике јављају пред очима, кад помисли: идем у Црну Гору, у свету земљу неоскрвњене слободе српске, идем у њу, а избављам се земље ове туђе, гдје ме на сваком кораку сусрета залудна тешка борба, идем у њу да ондје живим, радим, да издајем први српски лист у онијем златнијем кршевима, па буде ли суђено, да онде и умрем...”¹³

Иако је С. Поповић у Црну Гору дошао врло млад, са тек навршене 24 године, будући да је већ био стекао лијепу репутацију књижевника и журналисте, уз то агилног члана УОС, повјераване су му значајне и одговорне друштвене функције. На самом почетку каријере у Црној Гори, повјерено му је уређивање првјенца црногорске журналистике и првог књижевног часописа црногорског. Поповић је повјерени му посао веома професионално и савјесно обављао...

У једном обавјештењу, писаном 18. децембра 1870. са Цетиња, објављеном почетком јануара 1871. у новосадској „Застави” и „Панчевцу”, С. Поповић саопштава читаоцима листа „Народни пријатељ” да ова новина

¹²В. Крестић: *Историја српске штампе у Црној Гори 1791 – 1914*, Нови Сад, 1980, стр. 434.

¹³*Закиси*, Цетиње, 1937, књ. XVII, св. 5, стр. 284.

неће више излазити јер је „мисао о штампарији па с њоме и лист напустио сасвим због одласка на Цетиње”. Он је, надаље, свој одлазак у црногорску пријестоницу мотивисао да ће „од новог лѐта” тамо уређивати „Глас с Цетиња”, први лист за политику и књижевност „у нашој слободној и јуначкој Црној Гори”, и обећавао да ће својим претплатницима слати цетињске новине у замјену за земуњски лист.¹⁴ У обавјештењу, датираном три дана раније, 15. децембра 1870, С. Поповић је упутио позив на претплату за нови лист који ће излазити на Цетињу под називом „Глас с Цетиња”, и замолио „сва уредништва српских и словенскијех” листова да текст позива прештампају. Поповићев оглас објавили су интегрално Милетићева „Застава”¹⁵ и „Панчевац”,¹⁶ који је уређивао Јован Павловић, који ће доћи на Цетиње неколико година касније и обављати најважније функције у културно-просвјетном животу Црне Горе, почев од првог директора Цетињске гимназије до првог министра црногорске просвјете и црквених послова...

Поповић је јавно дато обећање испунио. Урадио је програмску платформу повјереног му листа и обзнанио је у првом броју који се појавио у суботу – 23. јануара 1871. године, с тим што му је претходно најављени назив измјенио. Умјесто „Глас с Цетиња” изашао је „под дичнијим именом „Црногорац” – како рече његов уредник, који ће то и остати све до краја његовог излажења. Као власник листа за два његова прва годишта фигурирао је пјесник Јован Сундечић, док за потоње годиште (1873), у шест изашлих бројева, није навођено његово име.

Тако је, дакле, Симо Поповић поставио камен-темељац црногорском новинарству. С правом се сматра његовим утемељивачем. „Црногорац” је излазио као недјељник на четири стране, формата 13х46 цм. Излазио је до 15. фебруара 1873. године. Са бројем 6 те године престао је да излази, јер су аустроугарске и турске власти забраниле његово дистрибуирање на територији која се налазила под њиховом влашћу.

У верменском интервалу, од 23. јануара 1871. до 15. фебруара 1873, Симо Поповић је уредио 102 броја на 408 страница.

Као што је истакнуто, С. Поповић је програмску декларацију објелоданио у првом броју и у њој је веома децидно истакао бројне циљеве листа. Главни мотив му је био „да боље позна Црну Гору страни свијет, који често грубе неистине доноси о њој...”, а и „пријеке потребе” ради да се обезбиједи „међусобно познавање стања и снаге наше и братска узајамност”. То је, по ријечима С. Поповића, био императив „уједињења народнога”. Досљедан програмским начелима листа, уредник Поповић је у њему доносио, поред информација и чланака о свим важнијим међународним политичким збивањима, и напесе о питањима која се тичу унутрашњег живота црногорског народа у слободном дијелу Црне Горе и „онијех крајева наше подјармљене браће”, то јесте територија под аустроугарском и турском влашћу. Лист је, исто тако, „с братском љубављу” пратио догађаје у Србији и „све појаве у народном животу наше и остале браће словенске”.

¹⁴ *Застава*, Нови Сад, VI/1871, бр. 1, стр. 6 а; *Панчевац*, III/1871, бр. 4, стр. [4].

¹⁵ *Застава*, Нови Сад, VI/1871, бр. 1, стр. 11.

¹⁶ *Панчевац*, III/1871, бр. 4, 10. I, стр. [4].

„Црногорац” је излазио као независни лист, што тврди и његов уредник Симо Поповић. Будући да је био превасходно политички лист, „Црногорац” је доносио претежно чланке из спољне политике, затим из унутрашње, просвјетно-културне и економске проблематике. У спољној политици лист је пропагирао борбу за национално ослобођење покорених балканских Словена, изражавајући при том тежњу за уједињењем јужнословенских народа, у првом реду Црногораца и Срба. Његове полазне идеолошко-националне карактеристике поклапале су се са идејама Светозара Милетића, на бази Мацинијевих идеја, а био је и под јаким утицајем социјалиста Светозара Милтића, Васа Пелагића, Љубена Каравелова и др.

Симо Поповић је као уредник написао највише текстова у листу. На њега је главни терет попуњавања новинских текстова у „Црногорцу” падао и стога што је тада у Црној Гори било мало сарадника. У цетињској и широј црногорској средини, није било довољно школованих људи, поготово није било професионалних новинара. Већина Поповићевих текстова је без потписа.

С. Поповић је као уредник писао уводне чланке и подлистке о свим важнијим и револуционарним промјенама у Европи (уједињење Њемачке, француско-пруски рат, Париска комуна, уједињење Италије итд.). Са посебним симпатијама је писао о првој диктатури пролетеријата 1871. године и судбини њених актера, доносићи свјеже репортаже. Веома је обавијештено претресао међународне догађаје и прилике; из броја у број сликао стање и сложену ситуацију на јужнословенским просторима под турским ропством и аустроугарском влашћу. Заоштравао је тзв. *истиочно питање*, жигосао, отворено и убојито разобличавао окупаторску власт на слободној Црној Гори сусједној територији, бодрећи потлачени народ на устанак...

Повремено је „Црногорац” служио за пропагирање идеја УОС, која је септембра 1871. године имала и свој састанак на Цетињу, и том приликом донијела и тајни „Статут за ослобођење и уједињење српско”, међу чијим потписницима је био и Симо Поповић.¹⁷ Према неким подацима он је био и иницијатор тога састанка,¹⁸ као један од протагониста покрета Уједињене омладине која је имала за циљ политичко олобођење и уједињење народа српског.

Због антиаустријског и антитурског писања „Црногорац” је био забрањен на аустријској и турској територији.

„Црногорац” је одиграо крупну улогу у револуционисању поробљених балканских народа. Дизао је дух отпора на аустроугарској и турској територији и ропству. Упознавао је своје читаоце са ослободилачким стремљењима и револуционарним гигањима европским, дајући значајан допринос распламсавању национално-револуционарне борбе наших народа

¹⁷Када је УОС, као политичкој организацији, био онемогућен рад у Војводини и Србији, Светозар Милетић је, као један од њених изразитих идеолога, преко С. Поповића радио да на Цетињу – „словенској Спарти”, формирају своје политичко упориште. Стога је у договору с књазом Николом, септембра 1871, одржан састанак УОС. У прогласу Одбор УОС 1871. године, између осталог, наглашава се да су чланови из Црне Горе: Машо Врбица, Јован Сундечић, Милан Костић, Илија Рамадановић и Симо Поповић. (*Засишава*, Нови Сад, 1871, бр. 116, стр. 1).

¹⁸*Закиси*, Цетиње, 1937, књ. XVII, св. 5, стр. 288.

у раздобљу 1871—1878. године, јер је та борба била, између осталог, и рефлекс општег револуционарног врења у Европи.

У историји црногорске журналистике својом пионирском улогом „Црногорац“ заузима истакнуто мјесто, остаје као камен-темељац и један од извора првог реда за проучавање црногорске политичке, културне и економске историје. Он се може, уз то, третирати и у историји југословенског новинарства као један од првих узорних листова, са широм документарно-историјском основом, будући да је комплетно, у временској и просторној димензији посматран, владао друштвеном и политичком проблематиком. Разумије се, удио у томе његовом значају и вриједностима, припада главном и одговорном уреднику Симу Поповићу.

Због поменутих забрана, „Црногорац“ је промијенио назив и појавио се 21. априла 1873. под именом „Глас Црногорца“, не одричући се подстреканања окупираног црногорског и српског народа на устанак против османског царства и црно-жуте монархије. „Глас Црногорца“ је од броја 1/1873. до броја 62/1876. уређивао такође Симо Поповић не мијењајући програмску политику...

Симо Поповић је био уредник и „Црногорке“ – првог црногорског књижевног часописа, који је излазио од 10. јула 1871. под насловом „Прилог „Црногорцу“ за забаву, књижевност и поуку“. Идеју о покретању „Црногорке“, према тврђењу Марка Драговића,¹⁹ дао је управо С. Поповић. Свакако сагласност је дао књаз Никола, који је и сарађивао у овом часопису. Часопис се као недјелњик појавио свега 23 пута (23. број није сачуван!)²⁰ Зашто се угасио часопис са 23. бројем не може се поуздано тврдити. Вјероватно је због родољубиве поезије уперене против Двојне монархије и Турске империје доживео судбину „Црногорца“!

Осим уредничке активности у периоду 1871—1876. године и активног новинарског дјеловања, Симо Поповић је узимао видног учешћа у свеколиком просвјетно-културном и јавном раду у црногорској пријестоници. Када је у фебруара 1872. у Богословији на Цетињу основано Ђачко просвјетно-књижевно друштво „Црногорски борац“ (према сугестијама и уз новчану помоћ архимандрита Васа Пелагића), Поповић га је свесрдно потпомагао. Активно је судјеловао у Омладинском одбору на Цетињу (огранак УОС); држао је вечерња предавања у „Локанди“ почев од 11. новембра 1871, што је у неку руку био народни универзитет.²¹ Сарађивао је у црногорским серијским публикацијама. Уз то, обављао је повјерљиве политичке мисије, као, на примјер, 1873. године када је ишао у Боку Которску са задатком да у име Црне Горе обезбиди посланички поновни мандат Стефану Митрову Љубиши „на изборима за сабор“. Те године је пропутовао „унакрст цијелу Боку“, обилазио Кривошије, који су њега и друштво му испраћали „шенлуком из пушака“.

¹⁹М. Драговић: *Један прилог за књижевно-просвјетну историју Црне Горе*. — Књижевни лист, Цетиње, I/1901, бр. 8–9, стр. 311.

²⁰Године 1977. Централна народна библиотека Црне Горе „Бурђе Црнојевић“ са Цетиња издала је фототипско издање, у тиражу од 500 примјерака.

²¹Р. Буровић: *О необјављеној историји Војводе Г. Ломбардића*. — Стварање, 1951, бр. 4, стр. 186; Б.Д. Пејовић: *Развитак просвјетне културе у Црној Гори 1852–1916*. Цетиње 1971, стр. 264.

У току црногорских ослободилачких ратова против Турака 1876–1878. године С. Поповић је задобио повјерење књаза Николе, који га је именовао за свога и државног секретара. Постао је један од присних књижевних сарадника и био ратни дописник за домаћу и страну штампу. Са црногорско-турског ратишта шаље редовне извјештаје и тиме означава почетак прве новинске агенције код нас. Чинио је то по налогу Књажеве канцеларије, која га је задужила за писање званичних коминикеа са црногорско-турског бојишта. У ствари, С. Поповић је пратио Главни штаб Црногорске војске и са фронта слао телеграме саопштења „Гласу Црногорца” на Цетињу, с тим да их овај лист даље одашиле одређеним редакцијама ван Црне Горе. (У својим телеграмима он је увијек назначавашта је за „Глас Црногорца”, а што треба слати иностраној штампи, с напоменом: „Глас Црногорца јавља!”). Извјештаји су слати новосадској „Застави”, београдском „Истоку”, задарском „Narodnom listu”, загребачком „Obzoru”, краљевичком „Primosu”, тршћанском „Citadinu”, „Српској агенцији” у Бечу итд.²²

Послије успјешно завршених црногорских ослободилачких ратова 1876/78. Симо Поповић је један од чланова Комисије за разграничење са Турском. Као нарочито признање књаз Никола му је додијелио и војводску титулу.²³ Након Берлинског конгреса (1878) и територијалног проширења Црне Горе и њеног изласка на море, између осталог, ослобођења Бара и Улциња, послије међународних дипломатских перипетија око овог посљедњег града и њеног дефинитивног прикључења Црној Гори (1890), црногорски књаз је наименовао војводу Сима Поповића за првог гувернера Црногорске приморске области, са сједиштем у Улцињу. На тој осјетљивој функцији остао је готово 15 година, при чему је показао велику умјешност и као вјешт политичар и дипломата задобио повјерење и власти и народа.²⁴

Након дефинитивног припајања улцињског приморја Црној Гори новембра 1890. године због структуре становништва, требало је доста времена да се консолидују прилике и нормализује живот у најјужнијем граду Црногорског приморја. Тада је у Улцињу било 4.000 становника, од којих су највећи проценат чинили Албанци муслиманске вјероисповјести, десетак католичких и свега шест православних породица. Улцињ је био под

²²Н. С. Мартиновић: *Развитак штиамје и штиамјарсиња у Црној Гори 1493–1945*. Београд, 1965, стр. 59.

²³Забилежени су свега два случаја да изванци у Црној Гори добију војводску титулу. Први је то звање добио Милорад Медаковић, Његошев сарадник и секретар књаза Данила Петровића Његоша; други је Симо Поповић!

²⁴Његова дипломатска вјештина се огледа и кроз једну анегдоту, коју је заабљежио књижевник Т. Ђукић. Анегдота која је свакако заснована на реалној чињеници, гласи отприлике овако. — Сали-ефендија и Мехмед-бег радили су Поповићу о глави и хтјели да га убију. Услед тога буде Мехмед-бег затворен на Цетињу а Сали-ефендија протјеран из Улциња. Двије године послје тога књаз намисли да неког од муслимана постави за командира, па упита за савјет Сима Поповића. Овај му предложи управо Мехмед-бега. Књаза зачуди његов предлог и упита га како може да предложи онога који је радио и против државе и против самога Поповића.

— Господару, одговори му Симо на то, ако хоћеш да поставиш човјека са којим ћеш имати и Улцињане, онда постави Мехмед-бега.

Књазу се ово допаде и пусти Мехмед-бега, који послје постаде одани пријатељ Црне Горе. (Т. Ђукић: *Симо Поповић*. — *Летопис Матице српске*, Нови Сад, CVII/1933, књ. 336, свеска за април, мај и јуни, стр. 252–253; Истој: *Датуми и књижевни рад Црне Горе од Василија Петровића до 1918. године*. Цетиње 1951, стр. 145–146.)

турским игом преко три стољећа, од 1571. до 1878. године. Под турском влашћу је формиран и специфичан менталитет житеља, који су се тешко мирили са новом црногорском управом. Почело је масовно иселјавање турских и албанских породица у Скадар и друге градове. Интензивна имиграциона струјања из континенталног дијела Црне Горе радикално су мијењала квантитативну и квалитативну слику улцињског становништва...

Пошто је Улцињ проглашен за главно административно-управно сједиште Приморске нахије, на челу са гувернером Симом Поповићем, услиједило је организовање низа јавних служби, разних субјеката управне и судске власти. Новоуспостављена црногорска власт, са С. Поповићем на челу, подстицала је унапређивање традиционалних привредних активности (поморство и поморску привреду, трговинско-занатске активности, маслинарство, рибарство), предузимала одговарајуће мјере за унапређење пољопривреде (мелиорације), саобраћајне инфраструктуре, грађевинарство и др. Уз то, посебну пажњу је поклањала култури и просвједивању народа, у чему је посебно значајну улогу имао гувернер Поповић. На његову иницијативу, почетком 1884. године формирана је Читаоница, која је приликом оснивања имала 38 чланова и убрзо прерасла у Народну библиотеку.²⁵ Поповић је више пута иницирао потребу за оснивањем једне основне школе, до чијег је званичног отварања дошло 24. марта 1886. године.²⁶

Од самог почетка новоконституисане црногорске власти на улцињском приморју, поготову након увођења обавезе школовања дјеце и војне обавезе, албански муслимански живаљ и римокатолици пружали су знатне отпоре; многи су емигрирали или су били спремни да напусте своје огњиште...

Благодарећи толеранцији црногорске власти и флексибилном понашању С. Поповића, који је, очигледно, имао знатног утицаја на црногорског суверена Николу I, у односу на обавезно школовање и војну обавезу прављени су компромиси... О свим овим појединостима, о дијалозима гувернера Поповића и црногорског владара, о актуелним питањима улцињске стране читаоци ће наћи на страницама „Мемоара“, који су се 1995. године први пут интегрално појавили из штампе.

Године 1896. Симо Поповић је наименован за министра просвјете и црквених послова Црне Горе, члана Државног савјета и Уставног одбора. На положају министра остао је до 1903. године. Иако период његовог министровања није обиљежен неким значајнијим реформама, као што је то био случај са његовим претходником и земљаком Војвођанином Јованом Павловићем – 1886–1902 – карактеруше се, ипак, значајним потезима превасходно у сфери законске регулативе у култури и образовању, што је допринијело одређеним помацима у просвјетно-културној надградњи. Године 1896. донесен је „Закон о књажевској црногорској библиотеци и музеју“; августа 1897. предложио је „Закон о уређењу плата наставника

²⁵ Уп.: Д. Ј. Мартиновић: *Оснивање Читаонице и развој Библиотеке у Улцињу (1884–1984). Поводом 100. годишњице настанка*. – *НАСТАВНИ ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ*, Титоград, 1985, св. 1, стр. 71–85.

²⁶ Уп.: Д. Ј. Мартиновић: *Оснивање и прве године рада*. – *Васпитање и образовање, Подгорица, 1994, бр. 1/2, стр. 110–131.*

средњијех и основнијех школа”, који је потврдио књаз Никола; јануара 1898. издао је „Наредбу о уређењу школских књижница”, 1901. године донио је прописе о уређењу Државне штампарије и правила за раднике („Устројство и Правила радника у К. ц. Државној штампарији”). Нови наставни план и програм за оснивање школе у Књажевини Црној Гори донио је 1902. године. При крају министровања Сима Поповића, школске 1902/1903. године Нижа класична гимназија на Цетињу претворена је у Вишу реалну гимназију. (За директора јој је тада постављен двоструки академик Луко Зоре, Дубровчанин, иначе бивши директор Дубровачке, па Которске гимназије.)

У вријеме министровања Сима Поповића, од 1897. до 1903. број основних школа у Црној Гори показује тенденцију пораста. Почетком 1901. у Књажевини су биле 74 државне основне школе са 111 одјељења; четири женске са пет одјељења и осам приватних са 10 одјељења. Овако рапидни пораст броја основних школа и с тим у вези учитељског кадра, дао је повода министру Поповићу да 1901. године организује Црногорско учитељско удружење.²⁷

Настојање Поповићево да се при свакој основној школи оснује књижница и читаоница, са задатком да служи не само учитељству и ђацима него и мјештанима, могло би да служи као узор (и прекор!) данашњим школским законодавцима.²⁸ Препоручивао је учитељима-цама да ступају у непосредне везе са уредништвима часописа и листова и са издавачким кућама у Црној Гори, Србији и Војводини, ради набавке периодике и књига, те да држе предавања у школским књижницама и читаоницама за грађанство. На тај начин су школске књижнице добијале функције и карактер народних читаоница...

Поповић је предузимао све мјере у оквиру законских ингеренција за бољи третман и материјални статус просвјетних радника, због чега је био омиљен као ресорни министар.

Одржавао је сталне контакте, у границама државних могућности материјално помагао, и морално потпомагао, школе на црногорској територији под турском окупацијом — тзв. „прекограничне школе” у Беранама, Плаву, Гусињу, Пљевљима и Скадру. (Црна Гора је тада издржавала 20 таквих школа са 23 учитеља.) Из ових школа је редовно добијао повратне информације и извјештаје о успјеху...

С. Поповић је био активан учесник у раду Цетињске читаонице и других културних институција и асоцијација у црногорској пријестоници. Када је 1900. године конституисан заједнички савјет Друштва Цетињске читаонице и Друштва „Горски вијенац” које је издавао књижевни часопис „Лучу”, за предсједника је биран министар Поповић.²⁹

²⁷В. Лукић: *Просвјетни и књижевни рад Сима Поповића у Црној Гори*. — Ставарње, Титоград, VII/1952, бр. 4, стр. 201.

²⁸У циљу попуњавања књижних фондова и континуираног рада школских књижница и читаоница, Симо Поповић је издао наредбу да у предрачуноу расхода, који се сваке године чине ради школског приреза, свако мјесно школско надзорништво предвиди одређену суму и за школске библиотеке. (Уп.: Н. С. Мартиновић, *Развој библиотекарства у Црној Гори од Пејтра II Пейровића Његоша до 1945. године*. ВП/Узб. проблеми библиотекарства у Црној Гори. Цетиње 1965, стр. 35—37.)

²⁹*Глас Црногорца*, Цетиње, 1900, бр. 48; 1901, бр. 48, 49.

Осим поменутих државних и политичких функција, црногорски суверен Никола I Петровић му је повјеравао и одређене дипломатске улоге. Године 1893. црногорски владар га је послао као свог изасланика код српског краља Александар Обреновића. Убрзо, по истим пословима, био је Поповић поново код српског владара у Београду, али ова његова мисија није имала резултата.

Првих година XX вијека дошло је до извјесних несугласица између министра Поповића и црногорског књаза. Симо Поповић је маја 1903. поднио оставку на министарски положај, мотивишући је болешћу. Око три године је повучено живио на своме имању у Улцињу, потпуно се изолујући од ма каквог јавног и политичког живота. Године 1906. прешао је у Београд и ту остао до краја 1915. године, када се пред падом Србије под аустроугарску власт повлачио са српском војском до Митровице. Болестан, изнурен од умора и глади, у Митровици је одлучио да пође у Црну Гору. С великим напором дошао је до Цетиња с намјером да се опорави. Одсио је у Цетињском манастиру, гдје га је лијепо примио митрополит Митрофан Бан, његов стари и добри пријатељ. Четвртог дана по доласку на Цетиње примио га је у аудијенцију краљ Никола I. Неколико дана касније Поповић је пошао ка Скадру, беспомоћан и напуштен од свакога. Приликом евакуисања преко Скадра за Италију краљ Никола га је примијетио и узео собом да не би пао у аустријске руке, рекавши му: „Симо, хајде са мном, како буде мени, биће и теби!“ Отада они су готово читаво вријеме рата, све до пред крај ослобођења земље, провели заједно...³⁰

У Француској Симо Поповић је боравио у свим мјестима (Лиону, Бордоу, Вишиу, Паризу, Неји-у) у којима је краљ Никола живио у егзилу. Краљ га је поставио за предсједника црногорског Црвеног крста, новчано га помагао, стално га к себи призивао и са њим шетао, одржавао сједнице и водио интимне разговоре... Штавише, понудио му је да образује нову владу, али он је то одбио. Иза тога пришао је Поповић диспозиционом фонду Србије и Миленку Веснићу, стављајући се у њихову службу. Отада се више није враћао „своме господару и добротвору“ све док коначно није напустио Француску, када се са њим раставио са „сузним очима“.³¹ Послије ослобођења Србије Симо Поповић се вратио у Срем. Неко вријеме је живио у родном мјесту, у Товарнику, а затим у Београду, и, напосокон, у Улцињу, гдје му је било суђено да оде и на вјечни починак.

Симо Поповић је у Црној Гори боравио преко четири деценије. Од првих година се осјећао доморцем, то јесте као „прирођени Црногорац“, како то пластично рече књижевник Трифун Ђукић.

Ту је засновао породицу. Оженио се Марицом, кћерком Лабуца Ђурашковића, иначе сестричном црногорске књигиње— краљице Милене, рођене Вукотић. Имао је четири сина: др Марка, улцињског љекара и културног и јавног радника (1891–1975),³² рано преминулог талентованог сликара Ђока (1887–1911), Владимира и Димитрију (Мића) и двије кћерке:

³⁰С. Вукмановић: *Војвода Симо Поповић и Никола I Петровић—Његош*. — Библиографски вјесник, XIV/1986, бр. 1, стр. 293.

³¹Исто, 295.

³²Уп.: Д. Ј. Мартиновић: *Остварење Чичаовића у Српској Библиотеке у Улцињу...*

Јелену (удату за проф. др Тихомира Остојића) и Олгу (удату за судији Милоша Шаулића).

Симо Поповић је умро у 75. години живота, на Преображење, у дубоку ноћ, између 19. и 20. августа 1921. године. Наредног дана је сахрањен на метеришком гробљу улцињском.

2.

Симо Поповић се књижевношћу почео бавити још као средњошколац. Активно је судјеловао у раду ђачке литерарне дружине „Венац” у Сремским Карловцима. Већ 1865. афирмисани београдски часопис „Вила” објављује му прве пјесме у омладинском маниру. Превођењем се, такође, почео бавити још у гимназијским данима. Препјевао је и преводио веома успјешно с њемачког језика источњачке књижевнике (персијске, индијске, турске), у стиху и прози. Његове преводе су радо објављивали „Вила” и новосадски часопис „Матица” и „Даница”. Рано се одао и новинарском позиву. Као новинар запажен је већ 1866. године по својим написима у новосадској „Застави”. Активно се писањем поезије, преводилаштвом и журналистиком бавио као матурант, лицејац у Пожуну. Тамо се истицао у раду средњошколске дружине „Слобода”. И приликом преписа на Велику школу у Београду, исте 1866. и наредне 1867. године запажен је у раду удружења „Србадија”.

Сва три сегмента Поповићевог књижевно-журналистичког рада — писање стихова, препјевање и превођење поезије и новинарство — остаће и касније, у његовом зрелом добу, карактеристичан опус његовог стваралаштва.

Поповић је написао шездесет пјесама и два опсежнија спјева инспирисана херојском борбом Црногораца против Турака. Његове пјесме су расуте по српским и црногорским часописима и листовима. Неке од њих су превођене и на њемачки језик. Пошто му није пошло за руком да за живота објави збирку својих пјесама, ваљало би сакупити његове стихове, како би се нашли између корица макар брошуре. Тада би биле доступне и књижевним историчарима за њихово вредновање и одређивање мјеста „омладинском пјеснику” у нашој књижевности, који је, истини за вољу, данас више познат као преводилац туђих спјегова неголи као пјесник оригиналних стихова. Није незанимљиво навести мишљење њемачког писца и публицисте Хуга Гроте, који је у вријеме црногорско-српско-турских ратова 1876—1878. извјештавао „Келнске новине” (*Kölnische Zeitung*). Он је писао и о црногорској књижевности; доносио одломке из поезије Сима Поповића у сопственом препјеву, сматрајући да су његове пјесме значајније него оне краља Николе.³³

Инспирисан славним побједама црногорског оружја у ослободилачким ратовима 1876—1878. године, у којима је и сам с пушком и пером учествовао, Симо Поповић је написао и два већа спјева: ОСВОЈЕЊЕ НИКШИЋА (Нови Сад, 1880) и ОСВОЈЕЊЕ БАРА (Цетиње 1890). Први

³³H. Grothe: *Durch Albanien und Montenegro*., München 1913, str. 91.

спјев, посвећен књагињи црногорској Милени, садржи 12 пјевања; издала га је прва (најстарија) црногорска књижара на Цетињу, чији је власник био Јован Павловић.³⁴ Други спјев, о освајању Бара, садржи десет пјевања; посвећен је књазу Николи, а објавила га је Књажевска црногорска државна штампарија на Цетињу. (Поједине фрагменте из ових двају спјевова Поповић је објављивао у периодичној штапми.)

Први спјев, „Освојење Никшића”, садржи 1.622 стиха у којима је аутор опјевао опсаду и освајање утврђеног града Оногошта од Османлија. Ово Поповићево пјесничко дјело, на предлог рецензента др Милана Савића и Стевана В. Поповића, са 100 форинти наградила је Матица српска у Новом Саду, према одлуци Главне скупштине.³⁵

Други свој епос, „Освајање Бара”, посветио је борбама Црногораца за ослобођење древног града Бара и излазу Црне Горе на море. То је, заправо, наставак претходног спјева о Никшићу, писан са још више пјесничког одушевљења, а и за неколико стихова већи од претходног. И у овом спјеву, као и у претходном, пјесник с романтичарским заносом глорификује догађаје и личности у њима, почев од црногорског књаза, којега назива „Цар јунака”... Због пригодничарских славопојки и глорификација ова Поповићева дјела нијесу издржала критеријуме времена, па су стога пала у заборав...

Као што је већ истакнуто, С. Поповић је од ране младости преводио и препјевавао с њемачког, руског и пољског језика. Препјевао је преко 1.000 стихова, поглавито класика. Уврстио се у ред оних пјесника српскохрватског језичког подручја који су први показали интересовање за древну поезију Истока. Први је код нас препјевао дјелове великих индијских епова „Махабхарате” и „Рамајане”, објављујући првобитно поједине одломке у Новаковићевој „Вили” и другим часописима, а потом и као посебно издање („Индијске приповетке”, Београд 1868; Валмики: „Рамо”, Цетиње 1896). Године 1870. превео је и објавио први дио Боденштетова дјела: „Хиљаду и један дан на Истоку”, којим су се многи одушевљавали. (Један од тих је био и Јован Јовановић Змај, који је такође препјевао тринаест Боденштетових пјесмица, познатих по циклусу „Из Источног бисера”). Од европских писаца преводио је једну политичку расправу Ђузепе-а Гарибалдија и препјевавао Јохана Волфганга Гетеа и Адама Мицкијевича. О његовим преводима изречене су високе оцјене компетентних стручњака. Т. Ђукић сматра да су Поповићеве препјеве источњачких епопеја „изражени у форми која је, за преводјење овако сложених епских цјелина, била можда најзгоднија и најподеснија”.³⁶ И Томо Маретић, који је са санскрита преводио пјесме о Краљу Николи (из „Махабхарате”) и објавио их код Српске књижевне задруге (Београд 1924), позитивно је оцијенио Поповићеве препјеве. Ђорђе Живановић држи да су Поповићеве препјеве А. Мицкијевича са пољског језика изванредни. „То смело можемо рећи” — вели он,

³⁴Уп.: Д. Ј. Маргиновић & Р. Шукловић: *Јован Павловић. Живот и дјело.* — Нови Сад 1988, стр. 114, фуснота 119.

³⁵Аноним: *Главна скупштина Матице српске* 6(18) септембра. — Застава, Нови Сад, 1880. бр. 140, стр. 2.

³⁶Т. Ђукић: *Симо Поповић.* — Летопис Матице српске, Нови Сад, CVII/1933, књ. 336, стр. 254.

а затим додаје: „Изванрени су чак и онда када бисмо коју реч пожелели можда за нијансу друкчије преведену. Али то су препеви, римовани, кратког стиха. Требало је имати доиста много и песничког у себи, а и довитљивости и сналажљивости, па да препеви не буду унакажење текста оригинала. Код Поповића то није никада”.³⁷

Новинарски опус Сима Поповића је велики и изузетно значајан, поготову за црногорску журналистику и њену историју. Иако је започео новинарски позив успјешно у новосадској Милетићевој „Застави” (1866) и „Земунском гласнику” (1867–1868), Симо Поповић је у београдским листовима „Србија” (1867) и „Јединство” (1869), „Народном пријатељу” (1870) и нарочито у „Црногорцу” и „Гласу Црногорца” на Цетињу дошао до пуног изражаја. У овим листовима је као уредник написао већину уводника – спољно-политичких коментара и уводних чланака о унутрашњим приликама. По природи посла, преносио је и коментарисао текстове „Из нашијех и странијех новина”, писао репортаже и подлиске, попуњавао и друге рубрике анонимним написима. Сарадници поменутих листова, које је Поповић уређивао, по правилу су ауторизовали своје текстове, потписујући их пуним или скраћеним именом и презименом и иницијалима.

С. Поповић је сарађивао у више серијских (периодичних) публикација: *Вили* (Београд, 1865–1868); *Даници* (Нови Сад, 1866), *Майници* (Нови Сад, 1867), *Застава* (Нови Сад, 1866–1868; 1876–1878), *Србији* (Београд, 1867), *Јединству* (Београд, 1869), *Црногорцу* (Цетиње, 1871–1873), *Црногорки* (Цетиње, 1871), *Гласу Црногорца* (Цетиње 1873–1876, 1889, 1891, 1895, 1902), *Црногорки* (Цетиње, 1884), *Јавору* (Нови Сад, 1877, 1880), *Српској зори* (Беч, 1877, 1878, 1880), *Српским илустрираним новинама* (Нови Сад, 1882), *Новој Зејни* (Цетиње, 1889, 1890), *Грлицы* (Цетиње, 1892), *За ошацибину* (Београд, 1908).

Постхумно су му објављивана нека писма и репортаже у: цетињским *Заставама* (1931, 1937) и зборнику *Париска комуна 1871–1971*, књ. II (Београд, 1971), а и одломци из рукописа *Мемоара*, о чему ће касније бити ријечи.

Симо Поповић је превасходно своје књижевне радове и преводе потписивао псеудонимима, иницијалима и шифрама, и то: С–ун (*Вила*, Београд), С. (*Вила*, Београд), П. (*Земунски гласник*, Земун), С. П. (*Земунски гласник*; *Српска зора*, Беч; *Црногорка*, Цетиње), – н. (*Вила*, Београд), Приморац (*Црногорка*, Цетиње; *Глас Црногорца*, Цетиње).

*

За заслуге у друштвено-политичком, културно-просвјетном и књижевном раду и стваралаштву, осим војводског чина, Симо Поповић је за живота добијао многа признања и одликовања: књаз Никола га је 1877. године одликовао II степеном Оредена књазана Данила, српски краљ Александар I Обреновић одликовао га је 1896. редом Белог орла I степена, а турски султан – Лентом мецедије. Тада га је одликовао и италијански краљ Умберто једним италијанским одликовањем.

³⁷ Ђорђе Живановић: *Уједињена оmlаdина и црногорска књижевност*. – У: Уједињена оmlаdина, Зборник радова, Матица српска, Нови Сад, 1968, стр. 283.

У оставштини војводе Сима Поповића затечен је рукопис његових „Мемоара”, који је 50-тих година откупио Историјски институт Црне Горе, тада са сједиштем на Цетињу. Ове „Мемоаре” Симо Поповић је почео да пише након повлачења с политичке арене и одласка „у мировину”. У првој деценији XX в. и књаз Никола је писао своје „Мемоаре”; послове редиговања на њима повјерио је С. Поповићу. Са Поповићем је имао честе консултације и послјије његовог одласка из Црне Горе 1906. године одржавао сталну кореспонденцију (1908. и 1909). Тих година Поповић је боравио у Товарнику, па га је Књаз позивао да дође на Цетиње ради довршавања послова на којима су „заједно радили”.³⁸ Поповић се, међутим, није одазвао, правдајући се болешћу и материјалним неприликама... Јесу ли то били прави разлози, тешко је рећи. Биће да је Поповић интензивно радио на својим мемоарским списима! Да ли синтагма „заједно радили” подразумева само Поповићев ангажман на редиговању рукописа мемоара књаза Николе, или нешто друго – већи облик сарадње на финализирању рукописа, коауторство, на примјер – није једноставно утврдити... Ово питање је утолико интересантније и сложеније када се има у виду чињеница да су оба аутора – и Никола Петровић и Симо Поповић, завршили своје мемоарске списе. Појавило се с тим у вези, енигматично питање: приређивачи „Мемоара” Николе I Петровића су, по свој прилици, дио рукописа „Мемоара” Сима Поповића преузели и ауторизовали га као Књаза Николе.

Прво је дио „Мемоара” – *Хронику о херцеговачком устанку 1875. године*, објелоданио између два свјетска рата под именом Николе I у цетињским „Записима”, са краћим освртом, Душан Д. Вуксан,³⁹ иначе, врсни познавалац архивске грађе и познати историчар, а затим, иза Другог свјетског рата, у оквиру ЦЈЕЛОКУПНИХ ДЈЕЛА НИКОЛЕ I ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША, у петој књизи „Аутобиографија, мемоари, путописи” (Цетиње 1969) обухваћен је овај „спорни” спис. Приређивач „Мемоара” је истакнути историчар Ристо Ј. Драгићевић. (Издање „Мемоара” Николе I је поновљено 1989. код цетињске издавачке куће „Обод” и титоградске „Побједе”). На овај проблем указују и приређивачи ове књиге, у њеном *Предговору*.⁴⁰

Поједини одломци „Мемоара” војводе Сима Поповића (*Сјаро и ново Цетиње, Сјаро Цетиње; Мухамеданци у Црној Гори, Селим-бег барски; Лаза Косић и књаз Никола, Валијазар Богшић, Љуба Ненадовић, Јово Павловић*)

³⁸С. Вукмановић: питирани рад, стр. 289.

³⁹Д. Д. Вуксан: *Мемоари краља Николе*. – Записи, Цетиње, 1930, књ. VII, св. 2, стр. 99–106; св. 3, стр. 129–138; 1931, књ. VIII, св. 1, стр. 22–23; св. 3, стр. 148–159; св. 4, стр. 223–233; св. 6, стр. 348–368; 1932, књ. XI, св. 5, стр. 246–256; св. 6, стр. 304–319; 1933, књ. XII, св. I, стр. 34–48; св. 2, стр. 98–108; св. 3, стр. 159–173; св. 4, стр. 224–233; 1935, књ. XIII, св. 1, стр. 8–14; св. 2, стр. 75–85; св. 3, стр. 137–140; св. 4, стр. 216–223; св. 5, стр. 274–281.

⁴⁰Својевремено је Радивоје Шуковић (марта 1974) понудио Редакцији ревије „Овдје” (Титоград) текст „О ауторству Мемоара Николе I Петровића Његоша”, који није објављен (нијесу нам познати разлози). У Шуковићевом прилогу веома се аргументовано доводи у питање поменуто ауторство означеног дијела „Мемоара” и доказује да цитирана „Хроника о херцеговачком устанку” припада мемоарском спису С. Поповића. (Уп.: Р. Шуковић: *О ауторству Мемоара Николе I Петровића Његоша*. – Библиографски вјесник, Цетиње, XXIV/1995, бр. 1, стр. 155–160)

објављени су му посмртно у: „Омладини” (Београд, 1925), „Политици” (Београд, 1925), „Прилозима Летопису Матице српске” (Нови Сад, 1928) и „Стварању” (Титоград, 1963). Поповићеви су се „Мемоари” први пут цјеловито појавили⁴¹ у издању два вриједна издавача (ЦИД-а из Подгорице и ИЦ „Цетиње” из Цетиња), што ће, без сумње, допринијети бољем упознавању ауторове личности и дјела, али и прошлости Црне Горе друге половине XIX и с почетка XX вијека, као и разноврсне проблематике, бројних питања генезе, територијално-функционалног развоја Цетиња и његове национално-политичке улоге; познавању личности књаза-краља Николе и његових односа према „поданицима” и „извањцима”, карактерологије и једних и других... Разумије се, као и сваки мемоари — неки мање, неки више — ни Поповићеви нијесу ослобођени субјективности. То ће, свакако, знати цијенити читаоци, не само научници, који су и до сад ово Поповићево дјело, значајно са историјског и књижевног становишта, увелико користити.

*

* *

Напосљетку, да завршимо констатацијом да Сима Поповић има великих заслуга за културну и политичку историју Црне Горе. Остаје да се сложимо са мишљењем Трифуна Ђукића да васколики „културно-просвјетни, политички, преводилачки, и књижевни посао Сима Поповића, важан за ондашњу нашу јавност уопште, а за Црну Гору напосе, заслужује да му се у нашој књижевности посвети више пажње него што је то досад чињено”.⁴² Ако би овај скромни био-библиографски кроки томе и најмање дипринио, његов аутор је испунио своју задаћу.

Библиографија војводе Сима Поповића је селективна. Обухвата Поповићево књижевно и преводилачко ствалалаштво, и само мали дио публицистичко-журналистичког његовог опуса. Компаративном анализом мноштва неауторизованих новинарских текстова Сима Поповића, могло би се, по стилу, језику, темпераменту и идеолошко-политичкој обојености, идентификовати његови новинарски написи у првом реду оних листова чији је уредник био, што писцу ових редова није био циљ, а и временска ограниченост није му пружала могућност за таква истраживања; коначно ни издавач „Мемоара” није за то имао неког посебног интереса. Нека би то био задатак будућег Поповићевог биографа...

⁴¹ Осмог августа 1983. Бранко Брновић и ја преузели смо дио заоставштине војводе Сима Поповића од његове снахе, удове др Марка Поповића, лекара улцињског, међу којима су се налазила и „Писма из Лиона”. На захтјев приређивача и сагласност издавача, на крају „Мемоара” смо додали „Писма из Лиона” која се налазе у Рукописном фонду Централне народне библиотеке Црне Горе „Ђурица Поповић”, на Цетињу, јер она представљају кохерентну цјелину са осталим дјелима Поповићевог мемоарског списка.

⁴² Г. Ђукић: *Преглед књижевног рада Црне Горе*, стр. 152.

II БИБЛИОГРАФИЈА СИМА ПОПОВИЋА

II-1 Оригинална дјела

1. **ОСВОЈЕЊЕ НИКШИЋА** : спјев. У Новом Саду : [Књижара Јована Павловића — Цетиње], 1880 (У Новом Саду : Српска народна задружна штампарија), 191 стр. + [1] лист с таблом ; 20 цм.
Посвећено „књегини црногорској Милени” (стр. 187–189). Садржи 12 пјевања: 1. Сан Осман-беговице; 2. Никшићко поље; 3. Куле; 4. Рогови; 5. Мати; 6. Вјера; 7. Опсада; 8. Сокољење; 9. Чађалица; 10. Смрт попа Мила; 11. Освојење; 12. Књажев улаз.
2. **ОСВОЈЕЊЕ БАРА** : спјев. На Цетињу : у Књ[ажевској] црног[орској] државној штампарији, 1890, IX + 161 стр. + [1] лист с таблом ; 18 цм.
Спјев је посвећен књазу Николи I Петровићу Његошу. Садржи 10 пјевања: 1. Орлови; 2. Уводе; 3. Полазак на Бар; 4. На мору; 5. Опсада; 6. Хај и Нехај; 7. Помоћ Бару; 8. Знамење; 9. Освојење; 10. Божја воља.
3. **МЕМОАРИ**. [Приредили и предговор написали Новица Ракочевић, Јован Бојовић]. — Подгорица : ЦИД; Цетиње : Издавачки центар „Цетиње”, 1995 (Београд : Војна штампарија). — 875 стр. ; 23 цм.
Предговор: стр. 5–23. — Симо Поповић (1846–1921), био-библиографија / Душан Ј. Мартиновић : стр. 823 –871.

II-2 Књижевни радови. Рејорџаже и (неки) новински написи

1. *Сваке зоре...* — Вила, Београд, I/1865, бр. 22, стр. 271. Попис: С — ун.
2. *Пуљолак*. — Вила, Београд, I/1865, бр. 24, стр. 298. Попис: С — ун.
3. *Око ми је...* — Вила, Београд, I/1865, бр. 25, стр. 311. Попис: С — ун.
4. *Косара*. — Вила, Београд, I/1865, бр. 26, стр. 313–316.
5. *Бајанови двори*. (Из „Венца” 1864). — Вила, Београд, I/1865, бр. 28, стр. 337–338.
Ђачка дружина „Венаш”.
6. *О стиуишај се...* На Духове. — Вила, Београд, I/1865, бр. 47, стр. 568.
Потпис: С — ун.
7. *Ојрошишај*. — Вила, Београд, I/1865, бр. 50, стр. 613. Потпис: С — ун.
8. *Пријовейка Мирзе Шафије*. Из дружине „Слободе” у Пожуну. — Вила, Београд, II/1866, бр. 1, стр. 14. Потпис: С — ун.
9. *Памей и срце*. Из дружине „Слободе” у Пожуну. — Вила, Београд, II/1866, бр. 2, стр. 27–27. Потпис: С — ун.
10. *Прва суза*. — Вила, Београд, II/1866, бр. 28, стр. 445–446; бр. 29, стр. 461–463.
11. *Суза, сведок сјајне љубави*. — Вила, Београд, II/1866, бр. 34/35, стр. 451–542.
12. *Сидов мегдан*. — Вила, Београд, II/1866, бр. 36, стр. 565–566.
13. *Сидов расишанак*. — Вила, Београд, II/1866, бр. 37, стр. 588.
14. *Србији*. — Вила, Београд, II/1866, бр. 48, стр. 757.
15. *Порука*. — Вила, Београд, II/1866, бр. 51, стр. 812.

16. Пролеће у зиму. — Вила, Београд, II/1866, бр. 52, стр. 827–828.
17. [*Хиљаду осамстот осамдесет седма*] 1867. *Посвећено Бачкој легији*. — Вила, Београд, III/1867, бр. 4, стр. 53–54.
Бачкој легији у Београду.
18. *Дан и моја и њена љубав*. — Вила, Београд, III/1867, бр. 10, стр. 159.
19. *Шејња њо ноћи*. — Вила, Београд, III/1867, бр. 17, стр. 261–262; бр. 18, стр. 277; бр. 19, стр. 293–294; бр. 20, стр. 313–314.
Објављено 13 пјесама.
20. *Исјовесј*. — Вила, Београд, III/1867, бр. 45, стр. 709. Потпис: С.
21. *Орлић, црногорски календар за 1865, 1866, 1867*. — Застава, Нови Сад, II/1867, бр. 14, стр. 3–4.
Приказ календара и његовог садржаја.
22. *Црногорска кула. Прерадио П*. — Земунски гласник, I/1867, бр. 7, стр. 54–55; бр. 8, стр. 62–63; бр. 9, стр. 70–71. Потпис: П.
23. *На кулици у Срему*. — Матица, Нови Сад, II/1867, бр. 16, стр. 393–394; бр. 17, стр. 417–418.
Објављено девет пјесама.
24. *Удовици*. — Вила, Београд, IV/1868, бр. 1, стр. 8. Потпис: С.
25. *На свейој Саву*. — Вила, Београд, IV/1868, бр. 3, стр. 53.
26. *Узору*. — Вила, Београд, IV/1868, бр. 15, стр. 344–345. Потпис: — н.
27. *Срце срцу*. — Вила, Београд, IV/1868, бр. 16, стр. 366–367. Потпис: — н.
28. *Све бадава*. — Вила, Београд, IV/1868, бр. 19, стр. 441–442. Потпис: — н.
29. *Р...* [Док си била на грудима мојим...]. — Вила, Београд, IV/1868, бр. 36, стр. 836. Потпис: С — ун.
30. „*Најрејску*” и његовом дојиснику и мојим ојдачима у Земуну. — Застава, Нови Сад, III/1868, бр. 55, стр. 6.
Обрачун са клеветницима Поповићеве личности, који је тада био на гласу као истакнути првак Уједињене омладине српске и „на нишану” оновремене аустроугарске полиције.
31. *Пољубац*. — Земунски гласник, II/1868, бр. 11, стр. 88.
32. *Манија за играњем*. — Земунски гласник, II/1868, бр. 18, стр. 145–146; бр. 19, стр. 154.
33. „*Ала ми је дуго време*”. — Земунски гласник, II/1868, бр. 20, стр. 161–162; бр. 21, стр. 170. Потпис: С. П.
Из друштвеног живота.
34. *Дуван*. — Земунски гласник, II/1868, бр. 22, стр. 177–178; бр. 23, стр. 186. Потпис: С.П.
35. *Сеља или „јаор”*. — Земунски гласник, II/1868, бр. 26, стр. 209–210; бр. 27, стр. 218. Потпис: С. П.
36. *Пејраркова лаура*. — Земунски гласник, II/1868, бр. 31, стр. 250.
37. *О навикама*. — Земунски гласник, II/1868, бр. 33, стр. 266. Потпис: С. П.
38. „*Најредак*”, његовом земунском дојиснику и мојим ојдачима у Земуну. У Земуну, 24. Јуна 1868. — Земунски гласник, II/1868, бр. 35, стр. 279.

- Поводом преметачине у стану С. Поповића у вези с убиством књаза Михаила М. Обреновића.
39. *Завистиј. Посвећено нешто мало мушкима, а сасвим женским.* По Демокрију С. П. — Земунски гласник, II/1868, бр. 40, стр. 320—321.
40. *Мода.* — Земунски гласник, II/1868, бр. 42, стр. 329—330; бр. 43, стр. 347—348; бр. 46, стр. 371—372. Потпис: С. П.
41. *Трећа редовна скупштина Уједињене омладине српске.* — Земунски гласник, II/1868, бр. 44, стр. 354—355.
У Великом Бечкереку 22. августа 1868. године.
42. *Избор радње и образовање за њу.* — Земунски гласник, II/1868, бр. 45, стр. 357; бр. 46, стр. 365.
43. *Да л' је забава ил' је ексцес?* — Земунски гласник, II/1868, бр. 48, стр. 387—388.
Против путујућих позоришта.
44. *Наше основне школе.* — Земунски гласник, II/1868, бр. 48, стр. 381; бр. 49, стр. 389. Потпис: С. П.
45. *Наш друштво живи.* — Земунски гласник, II/1868, бр. 52, стр. 418—419.
46. [О њојкрепању првог листа за њолићу и књижевност у Црној Гори]. — Црногорац, Цетиње, I/1871, бр. 1, стр. [1].
47. *Буна у Паризу.* — Црногорац, Цетиње, I/1871, бр. 9, стр. 43[!=34]. Без потписа.
48. *Жене у Француској револуцији.* — Црногорац, Цетиње, I/1871, бр. 9, стр. [33]—35. Без потписа.
49. *Париз Република.* — Црногорац, Цетиње, I/1871, бр. 10, стр. 38. Без потписа.
50. *Париз и Француска.* — Црногорац, Цетиње, I/1871, бр. 18, стр. [69]—70. Без потписа.
51. *Пожар у Паризу.* — *Судбина Тилерија.* — Црногорац, Цетиње, I/1871, бр. 19, стр. [73]—75. Без потписа.
52. *Шејња њо Паризу.* — Црногорац, Цетиње, I/1871, бр. 20, стр. 77—79; бр. 21, стр. 82—83. Потпис: У [тј. Уредник].
Иницијал Уредника из фусноте.
53. *Револуција за револуцијом.* — Црногорац, Цетиње, I/1871, бр. 20, стр. 77—78. Без потписа.
О Париској комуни.
54. *Карл Фохт њо Француско-џруском рају.* — Црногорац, Цетиње, I/1871, бр. 22, стр. 85—87; бр. 23, стр. 90—91; бр. 24, стр. 94—95. Без потписа.
55. *Срби! Италија се ујединила.* — Црногорац, Цетиње, I/1871, бр. 24, стр. 93—94. Без потписа.
56. *Француска република.* — Црногорац, Цетиње, I/1871, бр. 33, стр. [129]. Без потписа.
57. *Француска и Русија.* — Црногорац, Цетиње, I/1871, бр. 46, стр. 181. Без потписа.
58. *Устани роде!* — Црногорка, Цетиње, I/1871, бр. 1, стр. 3. Потпис: С. П.
59. *Два Десѡиовића. (Народни џјесма). Забиљежио Симо Појовић.* — Црногорка, Цетиње, I/1871, бр. 4/5, стр. 19, 20.

У напомени стоји: „Ову сам пјесму преписао од Бега Дрекаловића, који зна мноштво пјесама, све још непштампаних”, те се закључује да је записао сам уредник.

60. [„Црногорац” улази у другу годину. Планови за идућу годину]. *Цетиње 31 децембра*. — Црногорац, Цетиње, II/1872, бр. 1, стр. [1].

61. *Уредничкију задарскога „Народнога листиа”*. — Црногорац, Цетиње, II/1872, бр. 9, стр. 36.

Одбија приговор „Narodnog lista” да је „Црногорац” нападао „Католичку цркву”.

62. *Задарском „Народном листиу”, Цетиње, 6. априла 1872*. — Црногорац, Цетиње II/1872, бр. 14, стр. 56.

63. *Чийиацима*. — Црногорац, Цетиње, III/1873, бр. 6, стр. [4].

Обавјештава да су и турска и мађарска и аустријска влада забраниле улазак „Црногорцу” у своје земље.

64. *Чийиацима. Цетиње, 20. Априла 1873*. — Глас Црногорца, Цетиње, I/1873, бр. 1, стр. [1].

О програму листа „Глас Црногорца” и разлoзима зашто је он престао излазити под насловом „Црногорац”.

65. *Глас Црногорца*. — Застава, Нови Сад, XI/1876, бр. 103, стр. 3.

Прештампан допис са црквичких Убала, од 26. јуна т. г. о покрету — маршу Црногорске војске на правцу Цетиње — Цуце — Грахово — Бањани и о њеном боравку на Црном куку. Опис свечаности 24. јуна/6. јула и постављања нових официра... У наставку су извјештаји са више бојишта...

66. *Гацко — у логору више Куле Ченгића*. — Застава, Нови Сад, XI/1876, бр. 103, стр. 2.

Чланак о покрету Црногорске војске 20. јуна/12. јула у Гатачко поље; о бјекству турских посада из Лишника, Муа, Афтовца и Грчанице. Опис рушевине цркве на Степену, задужбине Зимоњића. На крају је податак да се за војском постављају телеграфске линије.

67. *Бојне слике из Херцеговине. Глас Црногорца*. — Застава, Нови Сад, XI/1876, бр. 107, стр. 2.

Репортажа о боју у Дуги. Главни јунак је дијете Голуб и друг му Вуко.

68. *Глас Црногорца — из главног кнежевог сјана у Херцеговини. На Кориша 13. јула*. — Застава, Нови Сад, XI/1876, бр. 112, стр. 2.

Чланак о наступању Муктар-наше и о борбама црногорско-гурским 11. јула. Наређено је Пеку Павловићу и Бају Бошковићу да прекину блокаду Клека. Парче топовског ђулета окрзнуло је Књажево одијело и узео га је за успомену Густав Темел, аустријски изасланик на Цетињу.

69. *Лесен*. — Јавор, Нови Сад, IV/1877, бр. 50, стр. 1585 — 1586.

70. *Црногорцу. (Први бој с њурскијем околницима 18. нов, 1877)*. — Српска зора, Беч, III/1877, св. 1, стр. 7.

71. *Никишићком њолу*. — Српска зора, Беч, II/1877, бр. 10, стр. 227 — 228.

72. *Раји на исијоку. Ојсада и освајање Бара*. — Српска зора, Беч, III/1878, бр. 2, стр. 39 — 40; бр. 3, стр. 58 — 60. Потпис: С. П.

Детаљан опис борбе црногорске војске за ослобођење Бара и околних мјеста од Турака у рату 1878. године.

73. *Освојење Никишића. Сјјев —. — I Сан Осман беговице*. — Јавор, Нови Сад, VII/1880, бр. 28, стр. 865 — 870.

Напомена о аутору сјјева.

74. *Смриј њоја Мила*. — Српска зора, Беч, V/1880, св. 11/12, стр. 214 — 216.

Одломак из спјева „Освојење Никшића”.

75. *Двије њесме из спјева „Освојење Бара”*. — Српске илустроване новине, Нови Сад, II/1882, бр. 14, стр. 19; бр. 15, стр. 35.

Садржи: 1. Орлови; 2. Уводе.

76. *Црногорске сѣларине. Једно писмо мийројолиѣи Пейѣра I*. — Црногорка, Цетиње, I/1884, бр. 7, стр. 59—60. Потпис: С. П.

Писмо датирано 8. IX 1816. гувернерском савјетнику бококогорске провинције Франу Супе-у.

77. *Вече*. — Црногорка, Цетиње, I/1884, бр. 18, стр. 145. Потпис: Приморац.

78. *Самац*. — Црногорка, Цетиње, I/1884, бр. 19, стр. 153. Потпис: Приморац.

79. *Здравѣца*. — Глас Црногорца, Цетиње, XVIII/1889, бр. 27, стр. [2].

80. *Освојење Бара*. — Нова Зета, Цетиње, I/1889, бр. 1, стр. 5—8; бр. 2, стр. 45—49; бр. 3, стр. 91—96; бр. 4, стр. 125—132; бр. 5, стр. 183—187; бр. 6, стр. 216—218; бр. 7, стр. 250—255; бр. 8, стр. 288—290; бр. 9, стр. 322—333.

Садржи поглавља: I Орлови; II Уводе; III Полазак на Бар; IV На мору; V Опсада; VI Хај и Нехај; VII Помоћ Бару; VIII Знамење; IX Освојење и X Божја воља.

81. *Посвећена њесма „Освојење Бара” Њ. В. књазу Николи I*. — Нова Зета, Цетиње, I/1889, бр. 11, стр. 399.

82. *На дан смрти књезиње Зорке*. — Нова Зета, Цетиње, II/1890, бр. 3, стр. 84.

83. *Божји дар. Поврајком ѡслије ѣешке болести Њезиног Височансѣва књазиње Милене у Црну Гору*. — Глас Црногорца, Цетиње, XX/1891, бр. 35, стр. [1].

84. *Божји дар*. — Грлица, Цетиње, IV/1892, стр. 36.

85. *Ваше Височансѣво!* — Глас Црногорца, Цетиње, XXIV/1895, бр. 8, стр. [3].

Николи I Петровићу Његошу поводом смрти мајке му војвоткиње Стане Миркове Петровић, рођене Мартиновић.

86. *Турско суђење*. — Ускок, Београд, II/1896, бр. 47, стр. [1]; бр. 73, стр. [2].

О неправичном окривљавању Срба у Скопљу од стране турских власти.

87. *Улицњ, 20. јануара*. — Глас Црногорца, XXXI/1902, бр. 5, стр. [4]. Потпис: Приморац.

О раду Улицњске читаонице.

88. *Поздрав Његовој Свѣтлосѣи Госѣодару и кнезу срѣском Михаилу М. Обреновићу III, ѣриком ѡврајка његовог из Цариграда у аѣрилу 1867. године*. — За отаѣину, Београд, IV/1908, бр. 26, стр. [1].

Писац из биљешке.

89. [*Сѣаро и ново Цетѣиње*]. — Омладина, Београд, II/1925, бр. 34, стр. 2—3; бр. 35, стр. 2—3.

Садржај. — 1. Старо Цетиње. Из Мемоара војводе Сима Поповића; 2. Ново Цетиње. Успомене с пута по Црној Гори. Пресображење града старих успомена и прошлости.

90. *Сѣаро Цетѣиње. Из Мемоара војводе Сима Појовића*. — Политика, Београд, XXII/1925, бр. 6154, стр. 2; бр. 6155, стр. 1—2; бр. 6156, стр. 4; бр. 6157, стр. 4; бр. 6160, стр. 5; бр. 6163, стр. 1—2; бр. 6165, стр. 5; бр. 6197, стр. 1—2; бр. 6199, стр. 5—6; бр. 6202, стр. 1—2; бр. 6203, стр. 1—2; бр. 6204, стр.

1–2; бр. 6205, стр. 1–; бр. 6206, стр. 5; бр. 6207, стр. 6; бр. 6208, стр. 1–2; бр. 6209, стр. 1–2.

Културно-историјски опис Цетиња 70-тих година XIX в. С биљешком о писцу.

91. *Из мемоара војводе Сима Појовића. Селим-бег барски. – Селим-бег у срећи и несрећи. – Како су срушени бегови сараји.* – Политика, Београд, XXII/1925, бр. 6212, стр. 1–2; бр. 6213, стр. 3–4; бр. 6214, стр. 4; бр. 6215, стр. 3–4; бр. 6216, стр. 3.

92. *Љуба Ненадовић у Црној Гори.* – Политика, Београд, XXII/1925; 6217, 16. VIII, 5; 6219, 18. VIII, 5; 6220, 19. VIII, 4; 6221, 20. VIII, 1–2, 6222, 21. VIII, 1–2; 6223, 21. VIII(22.VIII), 1–2.

93. *Др Валџазар Богвић. Први црногорски министар правде.* – Политика, Београд, XXII/1925, 6224, 23. VIII, 5; 6225, 24. VIII, 1–2; 6226, 25. VIII, 1–2; 6227, 26. VIII, 2.

94. *Мухамеданци у Црној Гори.* – Политика, Београд, XXII/1925, бр. 6233, стр. 1–2; бр. 6234, стр. 1–2; бр. 6235, стр. 1–2; бр. 6236, стр. 1–2; бр. 6237, стр. 1–2.

95. *Лаза Косић и кнез Никола.* – Прилози Летопису Матице српске, Нови Сад, I/1928, књ. 1, св. 1, стр. 23–32.

Доноси се и четири писма Л. Костића С. Поповићу 3. XI 1876; о Божићу 1876; 25. VI 1878. и 18. X 1878. године.

96. *Јово Павловић.* – Прилози Летопису Матице српске, Нови Сад, I/1928, књ. 1, св. 5, стр. 193–202.

Приказ рада Јована Павловића, са кореспонденцијом.

97. *Два извештаја о ојсади и заузећу Бара.* / Припремио Душан Д. Вуксан. – Записи, Цетиње, V/1931, књ. VIII, св. 1, стр. 41–47; св. 2, стр. 102–106. Два писма С. Поповића књагињи Милени: из 1877. и 1878 (4. јануара).

98. *Симо Појовић књазу Николи, 2. марта 1872.* – Записи, Цетиње, X/1937, књ. XVII, св. 5, стр. 278–288.

Објавио Д. Вуксан.

Писмо С. Поповића, уредника листа „Црногорац“ (1871), у којему се оправдава од оптужби да је неовлашћено трошио новац добивен за издавање листа и уједно описује свој положај и положај осталих „извањаца“ на Цетињу.

99. *Као да сѝи.* – Ставрање, Титоград, XVIII/1963, бр. 2, стр. 189–190.

Одломак из „Мемоара“. Уз 150. годишњицу Његошева рођења.

100. *Шејћња њо Паризу.* – У: Париска комуна 1871–1971, књ. II, Београд 1971, стр. 1086–1090.

[Преиштампано]: „Црногорац“, 5. и 12. јуна 1871, бр. 20. и 21.

II–3 Преведена дјела

1. *Индијске приповешке.* Елопеје из „Махабхарате“. – Београд, 1868, 183 стр.; 12⁰.

2. Боденштед, Фридрих: *Хиљаду и један дан на исиоку.* – Београд 1870.

3. Гарибалди, Ђузепе: *Калуђерска влада.* Написао генерал Гарибалди. – Београд : Државна штампарија, 1870, [4] + 132 стр. ; 12⁰.

4. Валмики: *Рамо.* – Цетиње : Државна штампарија, 1896, XIII + 167 стр. ; 20 цм.

Према Предговору, превод је са њемачког језика Адолфа Холцмана. — [Предговор] С. Поповић: стр. [V] — XIII.
Поповић је превод посветио принцу Мирку Петровићу Његошу.

5. *Јајата*. Из *Махабхарате*. — Вила, Београд, II/1866, бр. 43, стр. 682—683; бр. 44, стр. 693—694; бр. 45, стр. 718—719; бр. 46, стр. 725—726; бр. 48, стр. 760—762; бр. 49, стр. 780—781; бр. 50, стр. 795—798.

6. *Краљ Нал*. [Из *Махабхарате*]. Одломак. — Вила, Београд, I/1865, бр. 20, стр. 244—247; бр. 29, стр. 353—354; бр. 30, стр. 361—362; бр. 31, стр. 377—378; бр. 32, стр. 385—388; бр. 33, стр. 401—404; бр. 34, стр. 409—413; бр. 35, стр. 424—427; бр. 36, стр. 433—437.

Саджај. — 1. Гуска; 2. Богови; 3. Гласник у Карловцима; 4. Избор; 5. Кале; 6. Игра; 7. Растанак; 8. После сна; 9. Шума; 10. Каравани; 11. Асока; 12. Каркотка; 13. Домовина; 14. Питање; 15. Одговор; 16. Вахука; 17. Долазак; 18. Кесина; 19. Налови знаци; 20. Састанак; 21. Свршетак.

7. *Истичне њесме*. (*Мирза Шафија*). (Из „Венца” 1864). — Вила, Београд, I/1865, бр. 26, стр. 322—323; бр. 27, стр. 332—333; бр. 28, стр. 345—346; II/1866, из „Слободе” бр. 4, стр. 49; бр. 5, стр. 65; бр. 16, стр. 260—261; III/1867, бр. 11, стр. 8—9. Потпис: С—ун.

Садржи: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9; X, XI; XII, XIII, XIV, XV; XVIII, XVI, XVII, XIX, XX, XXI.

8. (*А ишта ми се бојиш, Лане?...*). *Истичне њесме Мирзе Шафија*. 9. (Из „Венца” 1864). [Превео] С—ун. — Вила, Београд, I/1865, бр. 28, стр. 345—346.

9. *Ала сам се ѡреварио!* (*Гејте*) 28. јул 1864. — Вила, Београд, I/1865, бр. 51, стр. 631—632. Потпис: С—ун.

10. (*Аох лудо срце, чило!...*). *Истичне њесме Мирзе Шафија*, XI. [Превео] С—ун. — Вила, Београд, II/1866, бр. 4, стр. 49.

11. *Арајска ѡсловица*. *Истичне њесме Мирзе Шафија*. XV. [Превео] С—ун. — Вила, Београд, II/1866, бр. 5, стр. 65.

12. (*Би л’ се смеј’о бил’ ѡлакао...*). *Истичне њесме Мирзе Шафарија*. 1. [Превео] С—ун. — Вила, Београд, I/1865, бр. 26, стр. 322.

13. (*Благо оном од ѡсијанка...*) *Истичне њесме Мирзе Шафија*. XII. [Превео] С—ун. — Вила, Београд, II/1866, бр. 5, стр. 65.

14. (*Де с’ весела браћа куйе...*). *Истичне њесме Мирзе Шафија*. 6. [Превео] С—ун. — Вила, Београд, I/1865, бр. 27, стр. 332.

15. (*Зими ѡјем, ѡесме ѡевам...*). *Истичне њесме Мирзе Шафија*. 4. [Превео] С—ун. — Вила, Београд, I/1865, бр. 27, стр. 332.

16. (*Кад Бог рајска врашта шкрине...*). *Истичне њесме Мирзе Шафија*. 5. [Превео] С—ун. — Вила, Београд, I/1865, бр. 27, стр. 332.

17. (*Кад сам ѡев’о: буди вес’о...*). *Истичне њесме Мирзе Шафија*. 2. [Превео] С—ун. — Вила, Београд, I/1865, бр. 26, стр. 322—323.

18. (*Куда ѡђем, куда гледам...*) *Истичне њесме Мирзе Шафија*. 8. (Из „Венца” 1864). [Превео] С—ун. — Вила, Београд, I/1865, бр. 28, стр. 345.

19. (*Мирза Шафи, Мирза Шафи...*). *Истичне њесме Мирзе Шафија*. 3. [Превео] С—ун. — Вила, Београд, I/1865, бр. 26, стр. 323.

20. (*Мирза Шафи, ѡрометије донче...*). *Истичне њесме Мирзе Шафија*. XIV. [Превео] С—ун. — Вила, Београд, II/1866, бр. 5, стр. 65.

21. (*Не срди се, драга душо...!*). *Истичне њесме Мирзе Шафија. XVII* [Превео] С–ун. – Вила, Београд, II/1866, бр. 16, стр. 260.
22. (*Пијте вино, ја вам рекох...*). *Истичне њесме Мирзе Шафија. 7.* [Превео] С–ун. – Вила, Београд, I/1865, бр. 27, стр. 332–333.
23. (*Појрави се, сви ми веле...*). *Истичне њесме Мирзе Шафија. XVIII.* [Превео] С–ун. – Вила, Београд, II/1866, бр. 16, стр. 260.
24. *Приповејка Мирзе Шафије. Из дружине „Слобод“.* [Превео] С–ун. – Вила, Београд, II/1866, бр. 1, стр. 14.
25. (*Пролеће...*). *Истичне њесме Мирзе Шафија. X Из „Слобод“.* [Превео] С–ун. – Вила, Београд, II/1866, бр. 4, стр. 49.
26. (*Рђаво је свети удешен...*). *Истичне њесме Мирзе Шафија. XXII.* [Превео] С–ун. – Вила, Београд, II/1866, бр. 16, стр. 261.
27. (*С чашом у руци...*). *Истичне њесме Мирзе Шафија. XIII.* [Превео] С–ун. – Вила, Београд, II/1866, бр. 5, стр. 65.
28. (*Свакој сили проливна се нађе...*) *Истичне њесме Мирзе Шафија. XXI.* [Превео] С–ун. – Вила, Београд, II/1866, бр. 16, стр. 261.
29. (*У стомен оном дану...*) *Истичне њесме Мирзе Шафија. XX.* [Превео] С–ун. – Вила, Београд, II/1866, бр. 16, стр. 260–261.
30. (*К’о у небо ишо полеће...*). *Истичне њесме Мирзе Шафија XVI.* [Превео] С–ун. – Вила, Београд, II/1866, бр. 16, стр. 260.
31. (*Шта је виша јела...*). *Истичне њесме Мирза Шафија. XIX.* [Превео] С–ун. – Вила, Београд, II/1866, бр. 16, стр. 260.
32. *Савијра. Из „Махабхарате“.* – Матица, Нови Сад, I/1866, бр. 14, стр. 311–321; бр. 15, стр. 344–347; бр. 16, стр. 367–370; бр. 17, стр. 391–393. У Пожуну, из „Слобод“.
33. *Истичне њесме. Турске 1–8. Из „Слобод“.* – Даница, Нови Сад, VII/1866, бр. 8, стр. 178–179. Објављено 8 пјесама.
34. *Жртва истине. (Индијска). Из „Слобод“ у Пожуну.* – Вила, Београд, II/1866, 3. IV, стр. 222.
35. (*Кад сам у свети пош’о на крову је била...*). *Истичне њесме Мирзе Шафија. XXIV.* – Вила, Београд, III/1867, бр. 1, стр. 9.
36. (*Најпред јури Кирос скока раздрагана...*). *Истичне њесме Мирзе Шафија. XXIII.* – Вила, Београд, III/1867, бр. 1, стр. 8–9.
37. *Ситаре сакле у Тифлису. Истичне њесме Мирзе Шафија. XXV.* – Вила, Београд, III/1867, бр. 1, стр. 9.
38. *Нахуша. Из „Махабхарате“.* – Вила, Београд, III/1867, бр. 36, стр. 565–569, бр. 37, стр. 581–582.
39. *Две речи. С њолскога од А. Мицкијевића.* – Вила, Београд III/1867, бр. 21, стр. 325.
40. *Племић и девојка. I–III. Балада.* – Вила, Београд, III/1867, бр. 22, стр. 341–342. Превео с пољског језика од Адама Мицкијевича.
41. *Самац С њолскога од А[дама] Мицкијевића.* – Вила, Београд, III/1867, бр. 23, стр. 357.
42. *Боденијед, Ф[ридрих] Колемауорију?* – Црногорка, Цетиње, I/1871, бр. 10, стр. 38–39; бр. 11/12, стр. 41–44.

Из друге књиге „Хиљаду и један дан на Истоку”.

43. *Рохина*. (Из „*Махабхарате*”). — Српска зора, Беч, VI/1881, бр. 1, стр.

7.

44. Из „*Махабхарате*”. — Српске илустроване новине, Нови Сад, II/1882, бр. 26, стр. 219; бр. 27, стр. 231–232.

III ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА О СИМУ ПОПОВИЋУ

1. АНОНИМ: [О узайћеним њисмима Симе Појовића и њисању „*Заставе*” о њеној невиношти у делу убиства кнеза Михаила Обреновића], Нови Сад, 13. јулија. — Напредак, Сремски Карловци — Земун — Нови Сад, XXI/1868, бр. 57, стр. [3].

2. — [Проглас Одбора скујишћине Уједињене омладине српске из 1871]. — Застава, Нови Сад, VI/1871, бр. 116, стр. [1].

3. — *Кнез Никола обдарио је свога секретара Симу Појовића, другим сћейеном оредена књаза Данила*. — Српска зора, Беч, II/1877, св. 2, стр. 47.

Српска зора саопштава 1877. да је дотадашњи уредник *Гласа Црногорца*, Симо Поповић наименован за секретара књаза Николе, а уредништво истог листа преузео је Стево Чутурило.

4. — *Позив на претплату „Освојење Никшића” С. Поповића*, који је спјев издала књижара Јована Павловића са Цетиња.

5. — *Књижевности*. — Српска зора, Беч, V/1880, св. 10, стр. 198.

Препоручује се „Освојење Никшића” С. Поповића, који је спјев наградила Матица српска у Новом Саду.

6. — *Zvl. telegramy „N. L.” IČ.: z Cetune, 24. února. Vojvoda Simo Popovič...* — *Národní listy*, 25. II 1883, str. 7.

О путовању С. Поповића, гувернера Улциња, дуж албанско-црногорске границе.

7. — *Добили смо у врло лејом издању „Освојење Бара”, сћјев Сима Појовића*. — Коло, Београд, II/1890, бр. 40, стр. 287.

8. — *Војвода Симо Појовић, њестник српски* [с портретом]. — Невен, чика Јовин лист, Нови Сад, XI/1890, бр. 15, стр. 231–232. Биографија.

9. — *Сима Појовић, њестник*. — Орао, календар, Нови Сад, XVI/1890, стуб. 65–66 + 125–126.

10. — *Новије (Симо Појовић, војвода)*. — Браник, Нови Сад, IX/1893, бр. 59, стр. 4.

Вијест да је С. Поповић допутовао у Београд као изасланик црногорског суверена са задатком да преда Данилов орден краљу Александру.

11. *Telegramy korresp. kanclare. Z Cetune, 30. kvetna. Vojvoda S. Popovič...* — *Národní listy*, 31. V 1893, str. 5.

О одговору књаза Николе на писма српског краља.

12. — *Симо Појовић, књажевски црногорски војвода њосћао је црногорским минисћром њросветје на Цетинју*. — Бранково коло, Сремски Карловци, II/1896, бр. 2, стр. 768.

13. — *Симо Појовић, црногорски минисћар њросветје и српски књажевник, одликован од књаза Александра I редом Белога орла I сћейена*. — Бранково коло, Сремски Карловци, II/1896, бр. 26, стр. 832.

14. — *Индијске њјесме, I књига. Рамо. Предео Симо Појовић, Цетиње, Државна иштамарија, 1896.* — Бранково коло, Сремски Карловци, II/1896, бр. 29, стр. 928.

Биљешка о појави књиге.

15. — *Одликовање.* — Зора, Мостар, 1896, бр. 7, стр. 274.

Биљешка да је султан, међу осталима, одликовао Лентом Мешедије С. Поповића, црногорског министра просвјете.

16. — *Одликовање...* — Зора, Мостар, 1896, бр. 8, стр. 315.

Биљешка да је, поред осталих, италијански краљ Умберто одликовао и Сима Поповића.

17. — *Рамо, индијске њјесме. I књига, предео Симо Појовић, Цетиње, 1896.* — Луча, Цетиње, II/1896, св. 6, стр. 271.

Биљешка о књизи.

18. — *Индијске њјесме. I. књига. Рамо. Предео Симо Појовић. Цетиње, Држ. иштамарија, 1896.* — Просвјета, Цетиње, VII/1896, св. 6, стр. 243.

Кратак осврт на превод индијских пјесама „Рамајана” и „Махабхарата”.

19. — *Цетиње, 23. маја.* — Браник, Нови Сад, XIX/1903, бр. 62, стр. 5.

Вијест о оставци Сима Поповића на функцију министра просвјете Црне Горе, због болести?!

20. *Krvavu prevrat belehradsky. Černá Hora a Srbsko.* — Hlas naroda 14. VI 1903, str. 2.

Из разговора са Симом Поповићем о политичкој ситуацији у Србији.

21. *Telegramy korresp. kanceláre. Demisse. Z Cetyné, 4. června.* — Národní listy, 5. VI 1903, str. 5.

О демисији министра С. Поповића и Н. Матановића.

22. — *Са српског преписола.* — Браник, Нови Сад, XXXIII/1912, бр. 182, стр. 3.

Вијест о вјеридби проф. др Тихомира Остојића са Јеленом С. Поповић.

23. [*Појовић*], *Симо* (1844–1921). — У: Свезнање, Општи енциклопедијски лексикон. Друга књига. — Београд 1937, стр. 1765.

24. — [*Popović*], *Simo.* — У: Enciklopedija Leksikografskog zavoda, 6, Zagreb MCMLXII, str. 164.

25. — [*Popović*], *Simo.* — У: Enciklopedija Leksikografskog zavoda, 5, Zagreb MCMLXIX, str. 233.

26. — *Popović, Simo.* — У: Leksikon Jugoslovenskog leksikografskog zavoda, Zagreb, 1974, str. 772.

27. БУЛАТОВИЋ, Милутин. *Симо Појовић „Мемоари”, издавачи: Издавачки центар Цетиње и ЦИД Подгорица, 1995. године. Веома значајно дјело за познавање историје и друшћивеног живошћа Црне Горе у другој половици XIX вијек.* — Просвјетни рад, 1996, бр. 17–18, 14. новембра, стр. 18.

Надаслов: Много више од обичних мемоара.

28. ВАСИЋ, Анкица: *Вила. Садржај и предметни регистар.* — Нови Сад 1987, стр. 73–76.

29. ВИЛОВСКИ-Стефановић, Тодор: *Моје усјомене (1867–1881).* — Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 1907, 755 стр.

О Симу Поповићу на стр. 141, 276, 302, 427 и даље.

30. ВУЈОВИЋ, Димитрије — Димо: *„Црногорац” о Париској комуни.* — Историјски записи, Цетиње, V/1952, књ. VIII, св. 4–12, стр. 302 и др.

31. ВУКИЋЕВИЋ, Милан: *Трпоза краља Николе.* — Записи, I/1927, бр. 4, стр. 222–226.

32. VUKMANOVIĆ, Savo: [Popović] Simo (Tovarnik, 1. X 1844 — Ulcinj, 19. VIII 1921). — U: Enciklopedija Jugoslavije, 6, Zagreb MCMLXV, str. 561. Popis: S. Vć.

33. — *Удио и значај Војвођана у друштвено-политичкој и културној изградњи Црне Горе у току XIX и на почетку XX вијека.* — Рад XX конгрес Савеза удружења фолклориста Југославије у Новом Саду 1973. — Београд, 1978.

О Симу Поповићу на 245–246 стр.

34. — *Војвода Симо Поповић и Никола I Петровић Његош.* — Библиографски вјесник, Цетиње, XIV/1985, бр. 1, стр. [283]–296.

35. ВУКСАН, Д[ушан] Д.: *Два извјештаја о ојсади и заузећу Бара.* — Записи, Цетиње, IV/1931, књ. VIII, св. 1, стр. 41–47; св. 2, стр. 102–106.

Два писма С. Поповића из новембра (или децембра) 1877. и од 4. I 1878. године припремио с уводом Д. Д. В. Писма се чувају у Архиву Црне Горе.

36. — *Једно писмо о Јоксиму Новићу Ојочанину.* — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, XII, 1932, стр. 159–165.

Писмо Љубомира Ненадовића Симу Поповићу од 23. XII 1880. године.

37. — *Преглед иштамје у Црној Гори 1834–1934.* О стогодишњици свога постанка Бановинска штампарија „Обод”, Цетиње, 1934.

О С. Поповићу: стр. 31–36, 84–85 и друге.

38. — *Писмо Љ. Ненадовића С. Поповићу од 17. IV 1879.* — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, XIII, 1938, св. 1–2, стр. 137–138.

39. — *Љубо Ненадовић Симу Поповићу 17. IV 1879. Ваљево, 17. ајр. 1879.* 2. — Записи, Цетиње, XI/1938, књ. XX, св. 2, стр. 93–94. Потпис: Д. В.

40. ВУЧКОВИЋ — Сарап, Н[ико]: *Нови кораћи најрејка у српској књижевности.* — Оногошт, Никшић, I/1899, бр. 2, стр. [2–3]; бр. 3, стр. [2–3].

О индијској књижевности и „Рамајани” у преводу С. Поповића.

41. ГОЈКОВИЋ, Живко: *Црпе из ђачког животиња* (наставак). — Браник, Нови Сад, IV/1888, бр. 64, стр. 1–3.

Између осталог, износи сјчање и на Сима Поповића.

42. GROTHE, Hugo: *Durch Albanien und Montenegro. Zeitgenössische Betrachtungen zur Völkerkunde, Politik und Wirtschaftswelt der westliche Balkanhalbinsel. München 1913, S. 91.*

43. ДРАГИЋЕВИЋ, Ристо Ј.: *Неколико података о аутобиографији и мемоарима.* — У: Никола I Петровић, Аутобиографија, мемоари, путописи. — Цетиње 1969, стр. 7–22.

44. ДРАГОВИЋ, Марко: *Један приложак за књижевно-просвјетну историју Црне Горе.* — Књижевни лист, Цетиње, I/1901, 9/10, стр. 311 и др.

45. ДРАШКОВИЋ, Чедомир: *Војвода Симо Поповић, Мемоари. Цетиње-Подгорица, 1995.* — Библиографски вјесник, XXIV/1995, бр. 2–3, стр. 197–202.

46. ЂОКОВИЋ, Милојко П.: *Симо Поповић 1844–1921. Од новинара до гувернера.* — У: Два века српског новинарства, Београд 1992, стр. 328–329. Потпис: М. П. Ђ.

47. БУКИЋ, Трифун: *„Извјештаји” у књижевности Црне Горе.* — У: Цетиње и Црна Гора, Београд, 1927, стр. 238–241.

О С. Поповићу на стр. 241.

48. — *Симо Појовић*. — Летопис Матице српске, Нови Сад, CVII/1933, књ. 336, св. 3, стр. 251—260.

Рад С. Поповића на књижевном, културном и политичком пољу.

49. — *Преглед књижевног рада Црне Горе од Василија Пејровића до 1918. године*. — Цетиње, 1951.

О Симу Поповићу на стр. 144—152.

50. — ЂУРОВИЋ, Ратко: *О необјављеној њрејисци Велимира Г. Ломбардића* (писма Светозара Милетића, Лазе Костића, Васа Пелагића и других). — Стварање, Титоград, VI/1951, бр. 4, стр. 186.

51. ЖИВКОВИЋ, Милош: *Догађаји „Гор. вијенца” измишљени*. — Балкан, Београд, XII/1925, бр. 241, стр. 1.

Поводом *Мемоара* војводе Сима Поповића.

52. ЈОВАНОВИЋ, Јагош: *Одјек Париске комуне у Црној Гори*. — У: *Париска комуна 1871—1971*, књ. II, Београд 1971, стр. 1071—1074.

На стр. 1073—1074 спомиње се С. Поповић.

53. КРЕСТИЋ, Василије Ђ.: *Историја српске шtamпе у Угарској 1791—1914*. — Нови Сад, 1980.

О Симу Поповићу и листу „Народни пријатељ”, на стр. 433—434.

54. КОВИЈАНИЋ, Ристо: *Из младосии Сима Појовића*. — Стварање, Титоград, VII/1952, бр. 3, стр. 148—153. Потпис: Р. К.

55. КУСТУДИЈА, Иван Ђ.: *Извањци у Црној Гори и она у њима : Уредник њрвог црногорског листа*. — Побједа, Титоград, XLII/1986, бр. 7403, 15. VII, стр. 12; бр. 7404, 16. VII, стр. 10.

О Симу Поповићу.

56. ЛУКЕТИЋ, Мирослав: *Библиографија „Црногорке”, њрвог књижевног часописа Црне Горе*. — Библиографски вјесник, Цетиње, I/1961, бр. 1, стр. 3—12.

И о С. Поповићу као уреднику.

57. — *Поговор*. — У: „Црногорка”. Прилог „Црногорцу” за забаву, књижевност и поуку. Фототипско издање, Цетиње 1977, стр. [I]—VI.

58. — *Црногорски књижевни часописи 1871—1891*. — Цетиње, 1978.

О Симу Поповићу на стр. 179—181.

59. ЛУКИЋ, Василије: *Просвјетни књижевни рад Сима Појовића у Црној Гори*. — Стварање, Титоград, VII/1952, бр. 4, стр. 193—205.

60. — „*Црногорац*” — *њрви њолийички листи у Црној Гори*. — Сусрети, Титоград, X/1962, бр. 11, стр. 966—971.

И о С. Поповићу као уреднику.

61. — *Мисија њрвог црногорског листа*. — У: *Почеци штампе југословенских народа*. — Београд, 1969, стр. 132.

62. — *Писмо војводе Сима Појовића Јовану Павловићу*. — Зборник Матице српске за књижевност и језик, Нови Сад, 1971, књ. 19, св. 3, стр. 580—581.

О потреби отварања основне школе у Улцињу.

63. МАРЕТИЋ, Томо: *Пјесме о краљу Налу*. — Београд, Српска књижевна задруга, 1924.

64. МАРТИНОВИЋ, Душан Ј.: *Црногорац (1871—1872)*. — У: *Црногорац 1871—1872*, лист за вољитику и књижевност. Фототипско издање, Цетиње 1983.

- О С. Поповићу [Додатак], стр. [2], са фотографијом.
65. – *Оснивање читалонице и развој Библиотеке у Улцињу (184–1984)*. Поводом 100. годишњице настанка. – Историјски записи, Титоград, XXXVIII (LVIII)/1985, св. 1, стр. [71]–85.
66. – *Оснивање читалонице и развој Библиотеке у Улцињу (1884–1984)*. – У: 150 година народног библиотекарства у Црној Гори. Научни скуп у Рисну, 23. и 24. децембра 1985. – Цетиње, 1986, стр. 161–175.
67. – *Основна школа у Улцињу. Оснивање и прве године рада*. – Васпитање и образовање, Подгорица, 1994, бр. 1/2, стр. 110–131.
Иницијатива С. Поповића гувернера Улциња, с његовим писмом Јовану Павловићу (стр. 116–118).
68. – *Ријеч џиређивача*. – У: Глас Црногорца, лист за политику и књижевност. Фототипско издање. Цетиње, 1977.
69. – *Књижевно-историјски значај и профил часописа „Црногорка“ (1884–1885)*. – Споне, Никшић, XIII/1981, бр. 1, стр. 65–74.
О С. Поповићу: стр. 65–66.
70. – Душан Мартиновић – др Радивоје Шуковић: *Јован Павловић. Живот и дјело*. Матица српска. Одељење за друштвене науке – Нови Сад, Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић” – Цетиње. – Нови Сад 1988.
О Симу Поповићу: стр. 32, 68, 88–90, 92, 94, 97, 99–101, 114, 115, 140, 150, 169, 172, 179, 182, 205, 211, 242.
71. – „*Црногорац*” (1871–1873) – *џрвѐнац црногорске журналистике*. – У: Луча тамо обузета. Библиолошки есеји. – Цетиње, 1995, стр. 350–377.
72. – *О личности и дјелу Сима Поповића*. – Библиографски вјесник, XXV/1995, бр. 2–3, стр. 191–196.
73. МАРТИНОВИЋ, Нико С.: *Развитак читалонице и читалоништва у Црној Гори 1493–1945*. – Београд, 1965.
О Симу Поповићу на стр. 230–231.
74. – *Одјек Париске комуне и Васо Пелагић у Црној Гори*. – Стварање, Цетиње, IV/1949, бр. 3/4, стр.126 и др.
75. – *Одјек Париске комуне у Црној Гори*. – Овдје, Титоград, III/1971, бр. 25, стр. 7.
76. – *Развој библиотекарства у Црној Гори од Пејира II Пејровића Његоша до 1915. године*. – У: Проблеми библиотекарства у Црној Гори. – Цетиње 1965.
О С. Поповићу: стр. 26, 36 и 37.
77. МАТАВУЉ, Симо: *Билешке једног џисца*. – Цетиње : Обод, 1975.
О С. Поповићу: стр. 77, 78, 210 и др.
78. МИЉАНИЋ, Новак Р.: *Сарадња Црногораца у листу „Застава” у џериоду 1886 [!=1866]–1885. година (I дио)*. – Библиографски вјесник, Цетиње, XIII/1984, бр. 3, стр. [177]–292.
79. НИКОЛИЋ–Земунски, Владимир: *Симо Поповић, војвода од Плава до Гусиња*. – Србија, Митровица (Срем.), IV/1922, бр. 37, 31. март, стр. 37–40.
80. *Осмий џрограмъ Велике имџиџие карловачке за школску годину 1862*. – Ср. Карловци, 1862, стр. 57.

81. [ПАШИЋ, Никола]: *Прилог херцеговачком устанку 1875. г. Писмо Николе Пашића војводи Симу Појовићу*. [Објавио] Новица Шаулић. – Књижевни север, Суботица, VI/1930, бр. 2, стр. 58–69.

Објављен текст писама од 3. X 1875. године о међународној ситуацији у вријеме устанка. Уз то увод.

82. ПЕЈОВИЋ, Ђ[око], Д.: *Развиџак ѿпросвјетле и кулџуре у Црној Гори 1852–1916*. – Цетиње 1971. године.

О С. Поповићу: стр. 6, 21, 120, 219, 231, 237, 241, 242, 249, 250, 264, 265, 288, 289.

83. ПЕРОВИЋ, Л[азар], Т.: *Воје. Симо Појовић*. – Црна Гора, Цетиње, II/1921, бр. 63, стр. 2–3.

Некролог (Улцињ, 19. VIII 1921).

84. ПЕТРОВИЋ, В[ељко]: *Појовић Сима*. – У: Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка. III књига, Загреб, 1928, стр. 493–494.

85. ПОПОВИЋ, Петар: *Посџанак и развиџак ѿрве школе у Црној Гори*. – У: Цетињска школа 1834–1934. – Београд 1934, стр. 71–189.

О С. Поповићу на стр. 148–161.

86. ПОПОВИЋ, Петар: *Односи Србије и Црне Горе у XIX вијеку 1804–1903*. / *Приредио Пејџар Појовић. САНУ*. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. I одељење – Књига XXXV, Београд 1987.

О Симу Поповићу: стр. 328, 331, 332, 505, 514, 519, 690, 692, 693, 701, 779, 997, 998.

87. ПОПОВИЋ, Симо: *Претџилајџницима „Индијске ѿријоветџке”*. – Вила, Београд, III/1867, бр. 26, стр. 420.

Књижевни оглас.

88. – [„Индијске ѿријоветџке” еџоџеја из „Махабхаратџе” од Симе Појовића]. – Земунски гласник, I/1867, бр. 1, стр. 5.

Оглас за позив на претплату.

89. – *Хиљаду и један дан на истоку од Ф. Боденшџеда*. – Застава, Нови Сад, VI/1870, бр. 29, стр. 4.

Оглас о штампању Поповићевог превода.

90. – *Бенерала Галибарде Роман: Калуђерска влада или Рим у деветџнаестџом вијеку*. – Застава, Нови Сад, VI/1870, бр. 36, стр. 4.

Књижевни оглас за Поповићевог превод, уз похвалу вриједности дјела.

91. – *Орада*. – Застава, Нови Сад, VI/1870, бр. 64, стр. 6.

Негира да Гарибалдијев роман у преводу штампао у листу „Видовдан”. Објавио га је у посебној књизи и она је распродата.

92. – *Бенерала Гарибалдија Роман „Калуђерска влада или Рим у XIX веку”*. У Београду, 11. марта 1870. – Српске новине, Београд, XXXVI/1870, бр. 30, стр. 144.

Књижевни оглас.

93. – *Народни ѿријџиџељ, лисџи за народну ѿпросвјетџу и ѿривреду*. У Земуњу, 15. јуна 1870. – Српске новине, Београд, XXXVI/1870, бр. 74, стр. 360.

94. – *Књижевне вестџи. На знање. Симо Појовић*. [Обавјџиџење о обуспављању лисџа „Народни ѿријџиџељ”, и ѿкрепшању лисџа „Глас с Цетџиња”]. – Застава, Нови Сад, VI/1871, бр. 1, стр. 6а.

95. – *Глас с Цетџиња. Лисџи за ѿполџиџу и књижевностџи*. [Оглас] Симо Појовић. – Застава, Нови Сад, VI/1871, бр. 1, стр. [1].

96. – *Књижевне вестџи „Глас Црногорца”*. – Застава, Нови Сад, VIII/1871, бр. 47, стр. 4.

- Оглашава да ће први број изаћи „прве неђеље по Васкрсу”.
97. — [Оглас да „Народни њријатељ” неће више излазити]. — Панчевац, Панчево, III/1871, бр. 4, стр. [4].
98. — *Глас с Цетиња* [Оглас]. — Панчевац, Панчево, III/1871, бр. 4, 10. јануар, стр. [4].
99. — *Књижевне вести*. „Црногорац” [Оглас] Симо Поповић. — Застава, Нови Сад, VIII/1873, бр. 4, стр. 4 б.
100. — *Књижевна вест* „Глас Црногорца” [Оглас] Симо Поповић. — Застава, Нови Сад, VIII/1873, бр. 47, стр. 4 б.
101. *Програмъ Велике гимназије карловачке за школску годину 1863, сѣр.* 54.
102. *Програмъ Велике гимназије карловачке за годину 1864, сѣр.* 76.
103. *Програмъ Велике гимназије карловачке за годину 1865, сѣр.* 56.
104. РАЖНАТОВИЋ, Новак: *Из живоѿа љубе Ненадовића у Црној Гори 1874—1878. По Мемоарима војводе Симе Поповића*. — Стварање, Титоград, XVI/1961, бр. 2, стр. 196—204.
105. РАЈКОВИЋ, Ранко: *Архив Историјског инстѿитута Црне Горе. Мемоари војводе Симе Поповића. 137-III*. — Овдје, Подгорица, XXV/1994, бр. 301/302, стр. 95.
106. RASKOVIĆ, Nikola: *Popović Simo*. — U: *Prilozi za leksikon crnogorske kulture*. — Cetinje 1987, str. 88.
107. САВИЋ, Милан — Поповић, Стеван В.: *Оцена сѣва Симе Поповића „Освојење Никшића”*. — Летопис Матице српске, Нови Сад, 1883, књ. 133, стр. 163—164.
- Рукопис препоручен за штампање и награду.
108. СКЕРЛИЋ, Јован: *Омладина и њена књижевност (1848—1871). Изучавање о националном и књижевном романтизму код Срба*. — Београд, 1966.
- О С. Поповићу: стр. 102, 215, 169, 279, 332, 336, 371, 405, 406.
109. — *Уједињена омладина српска*. — Зборник радова. Матица српска, Нови Сад, 1968.
- О С. Поповићу: стр. 118, 146, 147, 282, 283, 286, 309, 423, 476, 513, 532.
110. SZINNYEI, Jozef: *Magnar irók élete és munkái*. — Budapest 1906, IX, str. 19—20
111. ТОМАНОВИЋ, Лазар: *Освајање Бара. Сѿјев Симе Поповића. На Цетињу у књ. црног. државној шѿтамѿарији, 1890*. — Нова Зета, Цетиње, II/1890, св. 5, стр. 193—196. Потпис: Т
- Приказ. Пјесма је штампана и у истом часопису.
112. ЧУРЧИЋ, Л[азар]: *Средњошколски књижевни рад Симе Поповића*. — Библиографски вјесник, Цетиње, II/1962, бр. 1/2/3, стр. 191—200.
113. ШАУЛИЋ, Новица: *Прилог Херцеговачком усѿјанку 1875. год. Писмо Николе Пашића војводи Симу Поповићу*. — Књижевни север, Суботица, VI/1930, V/2, стр. 58—69.
114. ШУКОВИЋ, Радивоје: *О ауѿторсѿиву Мемоара Николе I Пеѿровића Његоша*. — Библиографски вјесник, Цетиње, XXIV/1995, бр. 1, стр. 155—160.

БОГДАН МЕМЕДОВИЋ
– ДРОБЊАК (1849–1892)

I Биографија

Богдан Мемедовић – Дробњак припада првој генерацији школованих црногорских правника. Потиче из дробњачке породице Мемедовића, која је, према легенди, крајем XIV вијека дошла из Бањана у Пошћење. У вријеме Косовске битке (1389) био је војвода Ђурђан и брат му Омакала. Ђурђан се оженио удовом Стевана Мусића, косовског јунака. Не хтејше га, али је прекуме у Годијеље и прозове се Кумица Буква... Ђурђан је имао пет синова. Са двојицом је одселио у Самобор – Гацко; од једног су Барани у Тушцима, а од Вукмира и Данчула, који се преселе на Дужи, постале је више огранака, и то: од Вукмира – Мемедовићи, Ђеранићи и Пејовићи, а од Данчуле – Маловићи, Машићи, Мандићи и Вилотијевићи.¹

Мемедовићи су се раније презивали Вукмировићи – по Вукмиру, сину војводе Ђурђана. Садашње презиме су добили поткрај XVII стољећа.

О етимологији презимена Мемедовићи: о томе како је то презиме постало – постоје три забиљежена предања; два је забиљежио А. Лубурић а једно Исаило Томић... Прва легенда, коју је записао Лубурић, гласи овако: Зиндо Вукмировић био је у чети храмбаше Баја Пивљанина и Турцима чинио велике штете. Једном приликом Турци му заробе три синовца, и поведу их у Травник. Везир позове Зинда на вјеру и овај му оде из Пераста (тј. Дражина Врта! – прим Д.М.) у Травнику везир понуди Зинду једног од три синовца, под условом да се окани четовања и са синовцем насели у Дужима, а он ће му дати „сербезију”. Зиндо пристане, изабере најмлађег, Илију, узме „сербезију” и оде право у Рисан. Осталу двојицу везир потурчи и једног насели у Гацко, а другог у Невесиње. Зиндо у Рисну ожени Илију од Копривица из Бањана, па с њим оде у Дужи те се ту настане око 1675.

¹ Архив Србије, Београд. Заоставштина Алимпије Лубурића, кут. 14, бр. 14.

Веле, да су малог Илију турчили у Травнику и назвали Мемедом, због тога му потомке прозову Мемедовићима.²

Друга легенда забиљежена је овако: Неки паша из Сарајева одметнуо се од султана, и он највошти на њега. У његовој војсци били су и Дробњаци, међу којима је био и поп Стеван Вукмировић. Он провали у пашине дворе и удари ногом пашиницу у трбух и она побаци. Кад су је доцније питали: ко је ударио? – одговорила је: „Уби ме неки Мемед из Дробњака, те има доста меда”. Ето, због тога га назову Мемедом, а потомке му Мемедовићима.³

И Исаило Т. Томић Дробњак, биљежи како је око 1780. године живио у Дужима војвода Илија Зиндовић, који је, по прилици, негдје 1789. почео шуровати с Бушатлијом – да му припоји Дробњак. Паша Новљанин га домами с неколико Зиндовића, међу којима су били и његови синови: Бражило, Данило и Мркоје. Новљанин посјече Илију, а синове му похапси. Зиндо, међутим, умакне, па је четовао до 1795. године, када му паша затражи откуп од 200 дуката. Он однесе дио откупа за једнога сина, и везир му пусти Мркоја. Зиндо обећа да ће донијети откуп и за друге, али не успије да донесе – те их везир потурчи. Од Бражила су Асанбеговићи у Требињу, а од Данила су Рецепашашићи у Невесињу.⁴

Мркоје је имао надимак Мемед, те се по њему прозову Мемедовићи.⁵

А. Лубурић све наведене верзије критички коментарише и држи да је „најтачнија прва прича”. Он сматра: „Друга се не може узети као тачна ни по томе што је помињати поп Стеван унук претка Мемеда, који се звао Илија или Мркоје, и што се Мемедовићима зову и потомци његова стрица Ристивоја и брата Јока”. Лубурић даље додаје да се догађај који је везан у Сарајеву за попа Стевана могао десити око 1752. године, када су се буниле паше по Босни и Херцеговини и умиривао их Мехмед-паша Кукавица.⁶

Лубурић, такође, подвргава критици и предање које је забиљежио И.Т.Т.Д, тј. Исаило Томић (ми смо разријешили иницијал!), тврдећи да је „оно нетачно забиљежено, а године од ока речене”. Да овде има нека збрка – истиче А. Лубурић, види се по томе што се помиње прво војвода Илија Зиндовић а затим Зиндо. Оба се помињу 1795. с пашом Новљанином, а познато је да је [Херцег]-Нови у млетачким рукама још од 1687. Колико је ово бесмислено у погледу датума, види се по томе што се зна да су 1795. Мемедовићи били бројни у Дробњаку – закључује Лубурић и наглашава: „Поменуће муслиманске породице, Асанбеговића у Требињу и Рецепашашића у Невесињу, знаду да су сасвим другог порјекла”.⁷

Након насељавања у Дужима, Илија Зиндовић је саградио велику кулу, чије се развалине данас познају. Остало је у памћењу народа да је Зиндовића кула горела седам пута, колико и саме Дужи.⁸

²Адрија Лубурић: *Дробњаци њеме у Херцеговини. Порјекло, прошлости и етничка улога у нашем народу*. Београд, 1930, стр. 61.

³Заоставштина Андрије Лубурића, кут. 14, бр. 14; А. Лубурић: *Дробњаци ...*, стр. 61.

⁴И.Т.Т.Д. *Историјске цртице од 1780. до данас*. – Наше доба, бр. 5/1886.

⁵Исто.

⁶А. Лубурић: нав. рад, стр. 61.

⁷Исто, стр. 62.

⁸Лубурићева заоставштина, кут. 14, бр. 14.

Илија је имао синове: Тома и Ристивоја. Од Тома су Јоко и Стеван, док је Ристивоје имао: Вука, Шћепана и Петра..⁹

Пошто смо у Лубурићевој заоставштини пронашли генеалогско стабло потомака Илије Зиндовића, дајемо га у прилогу овог рада. Генеалогија Богдана Дробњака иде од њега уназад: Богдан – Спасоје – Вукосав – Шћепан – Ристивоје – Илија.

1.

Богдан Мемедовић је рођен у породици честитог сељака Спасоја Вукосавова Мемедовића 1849. године у Дужима, надомак Шавника. Поносан на своје поријекло из Дробњака, касније је уз своје презиме додао ктетик – Дробњак. Штавише, доцније ће се и службено умјесто презимена, потписивати овим надимком.

О Богдановом дјетињству и раној младости мало имамо поузданих података. Стасавао је у сиромашној сеоској породици у којој је, иако у доста суровим условима горштакког живота, стицао основна знања о славној прошлости свог завичаја и упознавао се са традиционалним нормама црногорског етноса и порукама народног епоса. На породичном огњишту слушао је уз звуке гусала јуначке пјесме и приче о борбама за опстанак под туђинским игом. Сигурно је и то утицало на његово касније опредјељење да заједно са својим земљацима активно учествује у ослободилачким акцијама против отоманских завојевача и да описује њихову борбу за слободу, да као ратни дописник са бојишта извјештава црногорску и свесловенску јавност о њиховим побједама.

Нешто више података о Богдану Дробњаку, о његовом школовању и радној каријери, напосе о његовом стваралаштву оставио је Душан Д. Вуксан. Такође и опширни некролог у *Гласу Црногорца*, који, по свему судећи, потиче из пера уредника др Лазара Томановића, иначе, правника по образовању, и несумњиво доброг познаваоца живота и рада Мемедовићевог, што пружа могућност васпостављања животне и радне биографије овог правника, новинара, мемоаристе, културног и јавног радника и родољуба друге половине XIX вијека. Још као дијете пошао је у Београд, гдје је завршио гимназију и Правни факултет, са врло добрим успјехом и наводно био први Црногорац, који је свршио правне науке.¹⁰ Хроничар је забиљежио да је „у ђачком свијету, међу својим садруговима, ће се човјек најприје и најбоље познаде, уживао опћу љубав као младић челиник-карактера, и те је симпатије у цјелини за собом у Србији међу својим друговима оставио”.¹¹

Да ли је одиста, како тврди Д. Д. Вуксан, Богдан Мемедовић – Дробњак био први Црногорац који је свршио правне науке? У новије вријеме су, користећи се Вуксановим мишљењем, више аутора тврдили да је он стварно најстарији црногорски школовани правник (др Обрен Благојевић,¹² др

⁹А. Лубурић: нав. рад, стр. 62.

¹⁰Душан Д. Вуксан: *Предговор*. — У: Богдан Мемедовић, *Устанички бојеви 1875--1877. Прилог историји Херцеговачког устаничког покрета*, 1934, стр. 3; *Богдан Мемедовић Дробњак*. — *Глас Црногорца*, XXV/1892, бр. 21, 23. МАНОСРБКА41.

¹¹Глас Црногорца, XXI/1892, бр. 21, 23. СРНОЈЕДИС

Божо Вуковић¹³ и др.). О томе су, међутим, подијељена мишљења у научној и стручној литератури. Др Слободан Томовић пише да је војвода Гавро Вуковић „... дипломирао право на Великој школи у Београду 1873. Он је први дипломирани правник из Црне Горе”¹⁴ — изричито вели овај Вуковићев биограф. Сличних тврдњи налазимо и код других аутора и на другим мјестима. Тако, на примјер, у „Црногорском алманаху” за 1929. годину констатује се за Гавра Вуковића да је „као први дипломирани правник из Црне Горе, добио прву награду на Великој школи од књаза Милана”.¹⁵

Извјесно је, дакле, да је војвода Гавро Вуковић дипломирао правне науке 1873. године, што ће рећи двије године прије почетка Херцеговачког устанка (1875).

Биографи Богдана Мемедовића тврде, међутим, да је „у почетку устанка дошао у Црну Гору и убрзо био одређен у штаб војводе Лазара”, што би се дало закључити да је, ипак, касније дипломирао од Гавра Вуковића. Коначно, и у једном сачуваном Богдановом писму, које је објавио Душан Вуксан, види се да је дипломирао током 1875. Наиме, у Мемедовићевом писму датираним 25. новембра 1876. и упућеном својим друговима на београдском Правном факултету, између осталог, Богдан вели: „Ово је већ година и по, како се растасмо, а пола године од поштанског саобраћаја сасвијем удаљисмо...”¹⁶ Очигледно је, дакле, да је Мемедовић могао дипломирати негдје средином 1875. године.

На почетку рата 1875. године Богдан Мемедовић је био распоређен за санитета у импровизованој болници у Шавнику, једној од пет у то вријеме уређених у Црној Гори, преваходно за прихват херцеговачких рањеника и болесника (биле су још припремљене болнице, са истим задатком, на Цетињу, Грахову, у Жупи Никшићкој и Андријевици). Мемедовић је обављао послове болничара око шест мјесеци, а затим је „пет неђеља од објаве рата” пријешао у Штаб војводе Лазара Сочице, гдје је као његов писар и ордонанс остао до свршетка овог ослободилачког рата.

Иако је био у Штабу, Богдан Дробњак је лично учествовао готово у свим ратним окршајима са Турцима. Био је веома храбар ратник. Нарочито се истакао у борби на Шобајићима, којом је приликом заробио два турска војника из табора Сулејман-пашина.

За храброст показану под Острогом „добио је највеће јуначко одличје, златну медаљу Милоша Обилића”,¹⁷ којом га је обдарио црногорски суверен Никола I Петровић — Његош. С тим у вези, забиљежена је ова занимљива епизода: када је пао Вир, Расовац и Видрован, Богдан је на коњу

¹² Др Обрен Благојевић: *Пива — природа, историја, етнографија, револуција*, Београд, САНУ, Посебна издања, књига CDXLIII. Одељење друштвених наука, књ. 69, Београд 1971, стр. 705.

¹³ Др Божо Вуковић: *Психологија самоубиства и убиства у Црној Гори*. — Омладински покрет, Титоград, 1990, бр. 190, јануар, стр. 28—29; Исти: *Први правник Богдан Мемедовић*. — Побједа, 11/1995, бр. 10714, 7. X, стр. 6.

¹⁴ Др Слободан Томовић: *Предговор*. — У: Војвода Гавро Вуковић, Мемоари, 1, Цетиње—Титоград, 1985, стр. 9.

¹⁵ Црногорски алманах, Суботина 1929, стр. 12.

¹⁶ Д. Ј. Вуксан: на истом мјесту.

¹⁷ Глас Црногорца, XXI/1892, бр. 21, 23. ЦРНОГОРЦИ

пројурio кроз турски Никшић и обавијестио црногорског књаза, који га је тада одликовао Медалом за храброст!

Послије окончања херцеговачког рата, Богдан Мемедовић Дробњак је био писар у новообразованом начелству на Горанском, у Пиви. Убрзо је затим премјештен за писара у Окружни суд у Никшићу, а потом изабран за судију на којој је дужности остао десет година, ревностно обављајући повјерене му послове. Са тог мјеста обављао је у име црногорске власти разне пограничне мисије с Аустријом и Турском.

Неко вријеме је био одсутан ради лијечења у иностранству. Због његове „старе кроничне болести” шиљао га је Господар у Беч да се лијечи.¹⁸ Биће да је то било крајем 1881. и у првој половини 1882. године, када је био дуже одсутан, што сазнајемо из једног акта војводе Маша Врбице, министра унутрашњих дјела Књажевине Црне Горе.¹⁹ Тада га је у одсуству, као окружног капетана замјењивао свештеник Машан Никчевић. Из Врбичине наредбе се види да је Богдан Мемедовић био наменован на дужност окружног капетана декретом књаза Николе од 15. новембра 1881. године.

Као судија Окружног суда о окружни капетан Богдан Дробњак „вршио је своју дужност на задовољство народа и Њ. В. Господара.”²⁰ Био је, без сумње, врстан и професионално савјестан правник, што се може закључити и из неколико његових аката упућених надлежним племенским главарима, која се налазе у Лубурићевој оставштини.²¹ Тако, на примјер, у једном свом акту бр. 574, из Никшића, даје директиве капетану Ђоку Вишњићу у Голији за спровођење судске пресуде између Живаља Горановића и Вука Биста. У другом акту, под број 683, обавјештава командира Вишњића да је „утекао Мурат Мадиджа са својим друштвом Турцима и да их треба похватати!” О његовим ингеренцијама и инструкцијама које је давао истом капетану Вишњићу говоре и још два-три сачувана његова наређења. Актом бр. 827, од 10. октобра 1882. године, налаже поменутом Вишњићу „да све усташе из своје капетаније пошаље у Никшић” ради неког договора, а у акту под бр. 695: „да оде на Бобитово гробље код Мила Мартиновића ради договора како треба да одговарају позвана лица пред влашћу у Гацком”. Исте године, у једном акту обавјештава капетана Вишњића „да је извијестио министра унутрашњих послова по питању хране и пића људи на граници и да очекива одговор!”, а 22. новембра те године наређује му „да свако лице у његовој капетанији које има имовине у Аустрији тачно означи колико је оштећено”.²² Поменимо и његов акт бр. 632, од 30. јула 1882. у коме јавља капетану Стевану Пекићу у Шавнику да му је послао сандучић са медикаментима за доктора Јовановића.²³

¹⁸ Исто.

¹⁹ Министарство унутрашњих дјела, бр. 947, Цетиње 18. јуна 1882. Заоставштина А. Лубурића, кут. 14, Архив Србије – Београд (уп. факсимил у прилогу!).

²⁰ *Глас Црногорца*, XXI/1892, бр. 21, 23. V, стр. [4].

²¹ Архив Србије, Београд. Фонд заоставштине Андрије Лубурића, Одељење Спискови.

²² Исто.

²³ Исто.

Министар
Гувернаментних Услуг
Београд
Београд 18 Јуна 1882.

Господине,

12 Јуна ове године под. урним. нм. соф. раф. од
од Министара Правде Господина Ђорђа Илија,
повишта било је наређено вама, да за брижне
одржава Објавног наредба Господина Ђорђа
Милошевића засадавати именову и дужности,
и тако сав ва до сад са највишом редом
ишту редом, наравно и платени били.

Пошто сад право гласи на највишом
највишом Објавног Директора. Н. м. од
Његом I, Господин Ђорђу Милошевићу,
да за време задужења свој дужности гледа,
од 15 новембра оуном год. под број 1984
престорупи се вама, да извадите сва по
иштва и била и упутиштва и упутиштва и
упутиштва и иша и била власни упутиштва и
деларујан, спреда том Господину Ђорђу,
да га са својим радом иштва и била за
времена перова оутиштва иштва и била
иштва.

По оутиштва и била иштва, ва вама се
сва иштва и била иштва и била од
вама Објавног Директора 4 новембра оуном
год. под број 1980. Тако на оутиштва и била
иштва и била иштва и била иштва и била
иштва и била иштва и била иштва и била

Ђорђе Илија
Министар
Гувернаментних Услуг

1
Гне Канцеларије

Вашу пресуду усмету Милана Трпачовића
и Војка Ђисара - овај је суд примио и разумио
у веровици, па вам обратом нешто да
оваро јавитице:

1. Ако је Ј. Шако Трпачовић нешто сведо
да тивањ утврди поу земљу онако како
Милан Кане - онда нека тако буде и та се
пресуда Ј. Шако нешто нешто мислити

2. Ако је онако како ви у вашој пресуди каже
те и као што сведоци Јован Ружић
и ј. да Ј. Шако није то пресудио но рекао
нека тако стоји до Главне Комисије о дан
покинења - тако као што сте ви у овој
пресуди представили своме суду - онда
ваша пресуда остаје у снази и нека
тако буде -

Ур. Канцеларије Окр. Суда
Торган Дробњак
Окр. Канцеларија

Окр. С. 11

Канцеларија С. 11 82

Наведена службена акта Богдана Дробњака веома су писмена и врло занимљива свједочанства о дјелатности једног оновременог судије и окружног капетана али и подсјетник о садржају и дјелокуру њиховог рада.

Ваља нам овдје навести и један телеграм Богдана Мемедовића, који дивно илуструје његову одважност и професионалну савјест. Када су браћа Шобајићи, Максим и Бекица, 80-тих година минулог вијека због успјешних трговачких послова и оствареног иметка, те прегалаштва у културно-просвјетном напретку Никшића, као богати и угледни грађани – пали безразложно у немилост чаршије и локалне командирске власти, која је фактички управљала градом, која је покушала да им конфискује имовину, стави их у кућни притвор и осуди на прогонство из Никшића,²⁴ млади правник се ставља у њихову одбрану, упућујући депешу:

„Његовој преузвишености предсједнику Великог суда и Државног савјета, министру правде г-ну војводи Божу Петровићу – Цетиње.

Командири што дијеле земљу у Никшићу јутрос без питања овога суда држали су сједницу и поред наредбе његове преузвишености г. војводе Петра Вукотића, која је гласила да Шобајићи могу стајати и трговати у Никшићу као и други, пресудили су да Шобајићи не смију сјутра замркнути у граду.

Најпокорније молимо, хоћете ли допуштити да се овако чини с Црногорцима, без исљеђења, одбране и пресуде, или налога високе власти. Ако ниједнога овога нема, но командири хоће тако да чине, мора се губити нада за сигурност личне слободе и имања!

Ово Вам јављамо ради знања.

Најпокорнији слуга

Секретар Окружног суда
Богдан Дробњак, с.р.”²⁵
Никшић, 31. I 1889.

Иако није било без ризика замјерити се осионој власти „командира”, Богдан Мемедовић се усудио да им се супротстави и сачува своју савјест и достојанство професије. Богданов апелат је допринио да црногорски књаз Никола I суспендује одлуке „командирске” власти против Шобајића.

Послије црногорских ослободилачких ратова 1876–1878. и одлука на Берлинском конгресу (1878) којима се и де јуре признаје међународни суверенитет Црне Горе и санкционише њено територијално проширење, улиједиле су неколико година касније миграције становништва из Старе Црне Горе и новоослобођених крајева, нарочито Никшића и његове околине, у Србију. Најмасовније исељавање било је 1889. године, када је трећа потпуно неродна година тешко погодила Црну Гору. Према постигнутом споразуму са српском владом први контингент исељеника требао је да достигне цифру од 10.000 лица,²⁶ мада се по трвђењу војводе Гавра Вуковића у први мах било пријавило 50.000 Црногораца.²⁷

²⁴Уп: др Душан Ј. Мартиновић: *Портрети V*, Цетиње 1995, стр. 87.

²⁵Максим Шобајић: *У моје доба*, Београд 1933, стр. 72–73.

²⁶Уп.: др Ђорђе – Воко Д. Чедојевић: *Исељавање Црногораца у XIX вијеку*. Титоград 1962, стр. 416.

Кад је године 1889. почело исељавање Црногораца у Топлицу, исељенике је пратио Богдан Мемедовић. Он је предводио преко Фоче прву већу мигрантску групу, а затим ускоро и другу. Када је спроводио трећу партију дошао је у Пљевљима у жестоки конфликт с аустријским конзулом, којега је и физички напао, и ствар се једва заташкала.²⁸

Мемедовић је био интелигентан и бистар човјек, а нарочито је био одличан говорник. Д. Д. Вуксан тврди да је као врстан правник био од велике помоћи Валтазару Богишићу при скупљању грађе из обичајног права у Црној Гори.²⁹ Истраживања др Нике С. Мартиновића, међутим, оповргавају ову Вуксанову тврдњу. Овај аутор у својој *Историји кодификације црногорског имовинског права*³⁰ и у раду *Валтазар Богишић: Училишник за описивање правних обичаја код Црногораца*, подробно обрађује, између осталог, и Богишићеву анкету за описивање правних обичаја у Црној Гори, наводећи понаособ анкетирана лица из разних крајева Црне Горе и црногорске Херцеговине, међу којима се не спомиње Богдан Дробњак.³¹

У Никшићу је Мемедовић учествовао у свим важнијим културним акцијама и прегнућима. Када је априла 1881. године одржана Оснивачка скупштина Друштва никшићке читаонице, Богдан Дробњак је био један од оних који су узели активног учешћа и допринијели њеном програмском усмјерењу и конституисању. Забиљежено је да је „усмено објаснио циљ читаонице“³² И он се нашао међу 46 чланова Никшићке читаонице и међу часницима прве њене управе.³³

Године 1891. Богдан Мемедовић Дробњак премјештен је из Никшића у Колашин, гдје је постављен за окружног капетана и предсједника суда. Као окружни капетан и као правник(судија) често је бивао на терен Мораче ради суђења. Био је мудар судија, и по том основу стицао популарност у народу. Његова оштроумност, правичност и логика у расуђивању долазили су до пуног изражаја.

Мемедовић је и у Колашину допринио културном напретку. Инципирао је оснивање Државне колашинске читаонице, која је конституисана у априлу 1891. године. Богдан је биран за њеног првог предсједника.³⁴

Маја 1892. године Богдан Дробњак се обрео на Цетињу. Да ли је отишао у црногорску пријестоницу по позиву, или самоиницијативно — неизвјесно је. Извјесно је, међутим, да му се у подловњенској пријестоници

²⁷ Војвода Гавро Вуковић: *Мемоари*, 2. Цетиње – Титоград, 1985, стр. 220

²⁸ Душан Д. Вуксан: *Предговор*. – У: Богдан Мемедовић, *Устанки бојеви 1875–1877*. Цетиње, 1934, стр. 4

²⁹ Д. Д. Вуксан: на истом мј., стр. 4.

³⁰ Др Нико С. Мартиновић: *Валтазар Богишић I. Историја кодификације црногорског имовинског права*. Цетиње 1958, 323 стр.

³¹ Др Нико С. Мартиновић: *Валтазар Богишић, Училишник за описивање правних обичаја Црногораца*. – Гласник Етнографског музеја на Цетињу. Књ. 4. Цетиње 1964, 64 стр. II. о.

³² Бекица Шобајић: *Никшић*, 25. априла. – Глас Црногораца, X/1881, бр. 18, 13. V, стр. [4]. Потпис: Ш.

³³ Уп.: Вељко Шакотић: *Друштво никшићке читаонице (1881–1914) и прве књижевне устанке у Црној Гори*, научни скуп у Рисну, 23. и 24. децембра 1985. Цетиње 1986, стр. 130.

³⁴ Др Новица Ракочевић: *Колашинско књижевно стварања југословенске државе 1918. године*. – У: Колашин [монографија], [1981], стр. 289.

прекинула животна врпца. О томе како је „погинуо 21. маја 1892. године” постоје двије верзије. Сумњало се да је убијен, али како се то тада није могло доказивати, вјеровало се да је извршио самоубиство.³⁵ Полузванични црногорски лист *Глас Црногорца* донио је опширан In memoriam, који овдје доносимо у фрагментима. Анонимни некролог почиње жаљење Мемедовићевог трагичног удеса:

„Од синоћ је цијела варош под силнијем утиском грозног дјела, самоубијства, што је над собом учинио Богдан Дробњак, окружни капетан у Колашину.

Покојник није никоме ништа писано оставио. Само то знамо, да је неколико дана јаке болове од уха претрпио од како је дошао на Цетиње, и да је говорио, да би се убио, кад би му се болови ови повратили. А то је била његова стара кронична болијест, ради које га је назад неколико година Господар и у Беч шиљао. Али се од ономаде није већ жалио, и већ се справљао да се поврати у Колашин на своје мјесто, на ком се врло добро налазио, на потпуно задовољство и народа, и његовог Височанства. Јучер га је на објед позвао један пријатељ у Вулетићеву гостионицу, гдје је и обједовао мирно, али *јреко свог обичаја мало је говорио* (кузив наш!). За данас је био примио позив на објед код г. Аргиропула. Поподне јучер је одио у Велики суд, одакле се вратио у гостионицу Голубовића, гдје је био одсио, и ту је замолио једног пријатеља, да му кане коју кап неке љекарије у ухо, што га је бољело; па је уљегао у своју собу и ту испалио револвер у једно слијено око, а на друго је изишло смртоносно зрно”.³⁶

У некрологу се даље саопштавају подаци о Мемедовићевом школовању, о томе како је по свршетку студија дошао у отаџбину за вријеме устанка херцеговачког и за то доба „наодио се вазда уз војводу Сочицу, те је шиљао она извјешћа са усташког бојишта у „Г. Црногорца”, из кога су их остали српски листови прештампавали”; наводе се, затим, подаци о његовом учешћу у рату и личној храбрости, о признањима и високим одликовањима, о кретању у „чиновничкој каријери...” Посебно се потенцира: „На свијетлом Двору био је вазда благовољењем одликован”, као и да је био веома цијењен у народу и „особито међу омладином поштован”. На крају се с посбним жаљењем истиче да „у цвијету мушке снаге оставља стару мајку и младу удовицу са једним сирочетом, самохране, да је већа жалост”.³⁷

Б. Мемедовић Дробњак сахрањен је достојанствено, у присуству великог народа, пред Влашком црквом на Цетињу. О његовом погребу *Глас Црногорца* доноси такође опширан извјештај. Још једаред се наглашава да је покојник „...себе живота лишио у незнању од великих мука и болова од уха” те да је о томе обавијештен његово преосвештенство митрополит црногорско-приморски Митрофан Бан, који је био на службеној визитацији у Острогу. С митрополитом Митрофаном се „телеграфично” комуницирало и он је допустио „да се покојник сахрани по црквеном пропису”,³⁸ што ће

³⁵ Д. Д. Вуксан: нав. рад, стр. 4.

³⁶ *Богдан Мемедовић Дробњак*. *Глас Црногорца*, XXI/1892, бр. 21, 23. маја, стр. [4].

³⁷ Исто.

³⁸ *Погреб Богдана Дробњака*. — *Глас Црногорца*, XXI/1892, бр. 22, 30. маја, стр. [3].

рећи по обреду православне цркве, који, иначе, не допуштају сахрањивање самоубица на црквеном гробљу.

Глас Црногорца је смрт Богдана Дробњака истицао као велики губитак за цијелу Црну Гору. Лист је о томе писао овако: „Као што Цетиње у један глас жали губитак тако доброг и поштеног човјека и спремна и ревносна чиновника, тако ће га ожалити цијела Црна Гора, која га је већ по лијепом имену познавала. А највише ће га ожалити Морачка нахија, у којој оставља најљепшу успомену свог интелегентног и савјесног управљања њоме”.³⁹ У прилог тврдње цетињског листа свједочи и телеграм из Колашина који је добила породица Дробњакова од главара Морачке нахије:

„Овај час дознадосмо да је несрећнијем случајем кобна смрт угасила живот вашег стрица и нашег нигда незаборављеног брата и друга г. Богдана. Тај зли и несрећни удар нас је потресао из дубине душе наше и учествујемо у вашој ненадној жалости. Велика је туга ваша, али је поднесите стрпљиво, јер знајте, да је ми, као искрени пријатељи покојникови, с вама заједно дијелимо.

У знак покојниковог рада и користи коју је овом крају учинио, чиновништво и грађанство, уз велики број осталог народа, држали смо парастос покојнику у Саборној цркви колашинској”.⁴⁰

Цетињске новине констатују, напоскон, и то да су породица и родбина напустили Цетиње „особито утјешни милостивијем ријечима Његовог Височанства Господара”.⁴¹

Из цитираних написа види се да је Богдан Мемедовић био омиљен код народа и главара, да је уживао углед као образовани интелектуалац, родољуб и храбри ратник, да је свуда био цијењен гдје је живио и радио: у никшићком крају, Морачкој нахији, на Цетињу и свом родном Дробњаку.

Свакако, имајући у виду такву популарност Богдана Дробњака и највише црквене власти су дозволиле да се сахрани по обредима православне цркве, која ће одлука и доцније допринијети промјени односа према самоубицама, поготову ако је извршено због болести, или због моралних побуда.

Мотиве трагичног епилога Богдана Мемедовића Дробњака данас је тешко расвијетлити! Да ли је стварно узрок његовог самоубиства била болест, због које је, како се истиче у *Гласу Црногорца*, ишао на лијечење у иностранство, уз помоћ књаза Николе, тешко је данас рећи и готово немогуће поуздано утврдити. Стоји чињеница да је озбиљни и заслужни црногорски историчар Душан Д. Вуксан први у научни оптицај унио ту дилему, констатујући: „Сумњало се, да је био убијен, но како се то тада није могло доказивати, остало је на томе, да је сам учинио самоубиство”.⁴² Могао је Вуксан слушати и верзију о убиству у периоду између два рата, када је и писао о Богдану Дробњаку. Тада је већ био детронизиран посљедњи владар династије Петровић – Његош, Никола I, па су колале разне верзије и о

³⁹ Глас Црногорца, XXI/1892, бр. 21, 23, V, стр. [4].

⁴⁰ Глас Црногорца, XXI/1892, бр. 22, 30, V, стр. [3].

⁴¹ Исто.

⁴² Душан Д. Вуксан: цит. рад, стр. 4.

убиствима и других личности (правника Милоша Шаулића, 1904. године на примјер!). Посебну, пак, забуну може да унесе Вуксанова тврдња да се „то тада није могло доказивати“?! Па, ипаак, Вуксан као историчар у прилог такве тврдње није понудио ни један ваљан аргумент!

У новије вријеме, вјероватно подстакнут Вуксановим наводима, др Божа Вуковић, лекар по професији, писао је о мотивима Мемедовићевог самоубиства. Он констатује: „Мало је архивских података, а нема ни судско медицинске експертизе из које би се сазнало што је натјерало првог правника и храброг окружног капетана на самоубиство у вријеме када се самоубиство у Црној Гори сматрало недоличним чином. Болови у уху су послужили као оправдање да се нађе извор за неразуман чин“.⁴³ Вуковић даље коментарише: „Чињеница да је Богдан као самоубица сахрањен пред Влашком црквом, доказ је да су црквене власти санкционисале мотив његовог самоубиства, јер самоубице у Црној Гори у ранија времена су сахрањивани изван гробља“.⁴⁴ Др Б. Вуковић даље закључује: „Богдан је извршио самоубиство у 43-ој години живота у напону мушке снаге, али и у зрелим годинама, када се могу контролисати страсти и нагони“.⁴⁵ Занимљиво је да Вуковић наводи и једну, колико знамо, сасвим нову верзију о узроцима Мемедовићевог самоубиства. Он вели: „Постоји легенда да је у Морачи, гдје је Богдан често ишао ради суђења, рођено ванбрачно дјете. Око рођења тог ванбрачног дјетета, као тешког моралног преступа и за дјевојку и за оца на којег се сумњало, бачена је анатема друштва“.⁴⁶ Вуковић претпоставља: „Вјероватно да је у вези са рођењем тог ванбрачног дјетета и Богдан позван на Цетиње“,⁴⁷ и додаје, да му је „намјера да се укаже како једна таква, непромишљена авантура Богданова, или нечија друго, може да човјека великог јунаштва и високих моралних људских квалитета натјера на самоубиство“.⁴⁸

Уколико је заиста Богдан Дробњак извршио самоубиство „из моралних побуда“ због бриге савјести и евентуалног страха од посљедица које је могао имати због „ванбрачног дјетета“, остаје потпуно загонетно једно друго питање: да ли би се у таквом случају Морачани, са оновременим моралним назорима, на онакав начин огласили и телеграмом онакве садржине изјавили саучешће породици?

Најзад, дужни смо негирати једну тврдњу др Божа Вуковића, која се односи на његов закључак да се по Богдану Мемедовићу, који је извршио самоубиство „из моралних побуда“ – један крај на Цетињу назван „Богданов крај“, а такође и истоимена зграда тамнице која се налазила на томе

⁴³ Др Божа Вуковић: *Психологија самоубиства и убиства у Црној Гори*. – Омладински покрет, 1990. бр. 190, стр. 29.

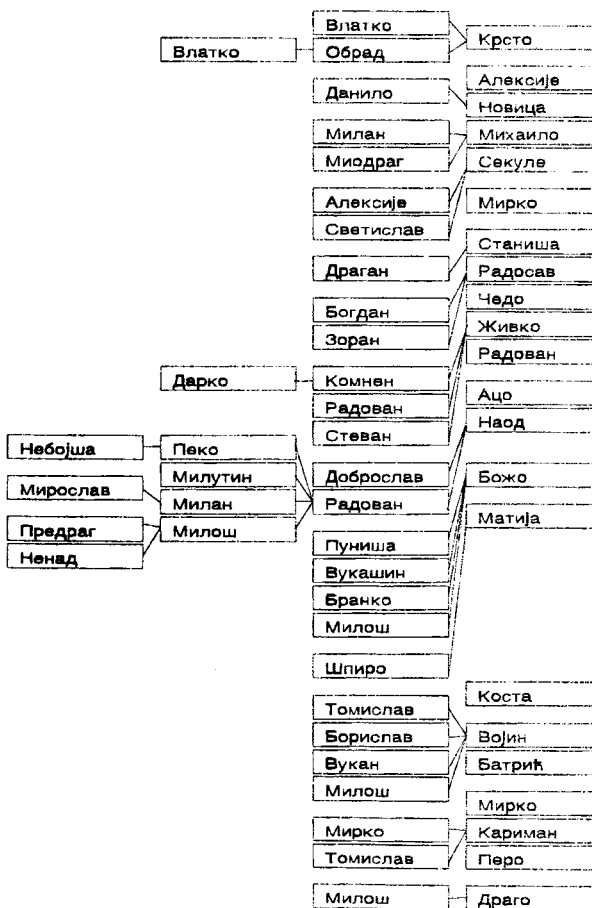
⁴⁴ Исто.

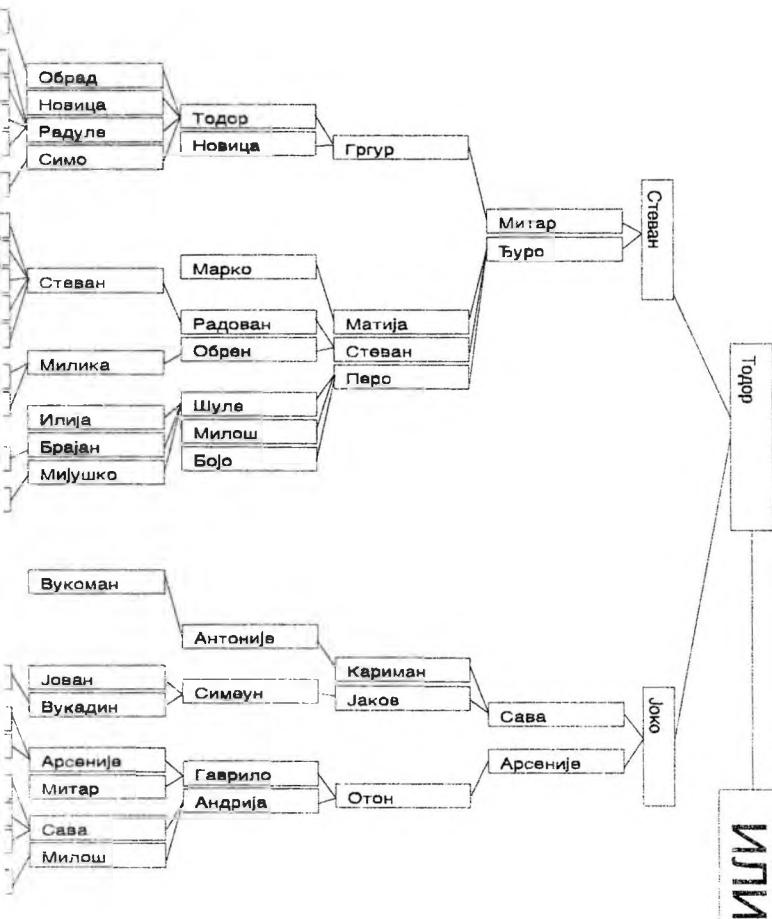
⁴⁵ Исто.

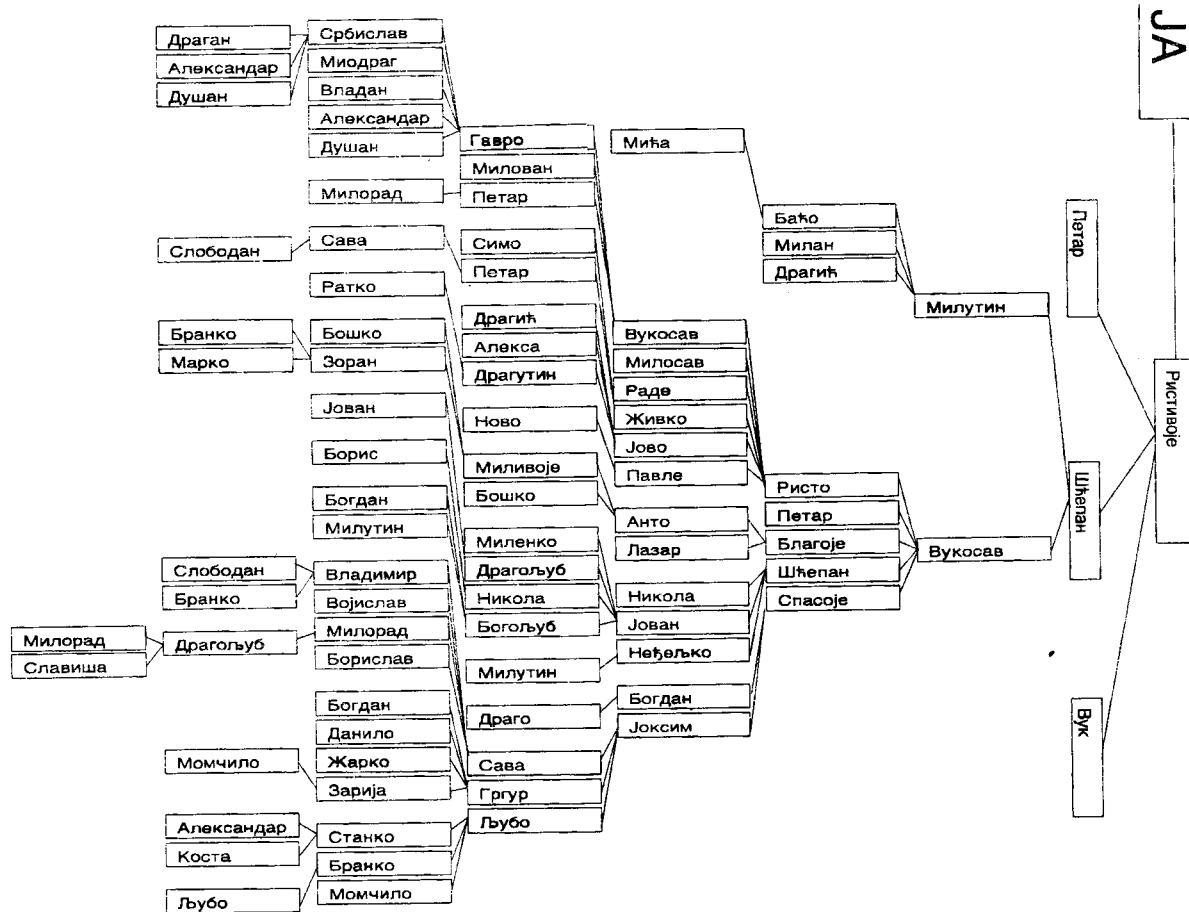
⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ Исто.

локалитету. Ова тврдња се не може одржати, јер топоним Богданов Крај датира тако рећи од настанка Цетиња.⁴⁹

2.

Већ је истакнуто мишљење неких биографа Богдана Мемедовића да је за вријеме трајања Херцеговачког устанка 1875–1877. године, и црногорских ослободилачких ратова 1876–1878, са првих борбених линија, на којима је био, слао ратне извјештаје *Гласу Црногорца* са чијих страница су их наводно преносили и прештамповали новосадска *Засјави* и друге ондашње српске новине, које су с интересовањем пратиле ове актуелне ратне догађаје који почињу разрешавати тзв. „Источно питање”.

Н. Р. Миљанић је идентификовао свега два Мемедовићева новинска написана објелодањена у Милетићевом листу за 1877. годину, и они су потписани иницијалима.⁵⁰

Што се тиче тврђења анонимног писца Мемедовићевог некролога у *Гласу Црногорца* — да је он сарађивао у овом гласилу, које је мишљење очито преузео некритички и Душан Вуксан, тешко се може поткријепити. Сада, када имамо библиографски обрађен *Глас Црногорца* и осталу црногорску периодику XIX вијека,⁵¹ ваљало би очекивати да се за Б. Дробњака, као год и за друге ауторе, налазе његове библиографске јединице, разумије се, уколико су оне потписане именом и презименом, иницијалима или псеудонимом, који су у већини дешифровани. На жалост, ниједан текст Мемедовићев библиографски није утврђен. Будући да је његов савременик у некрологу му констатовао поменуто сарадњу, ваља му вјеровати! Може се, дакако, закључити да се ради о анонимним написима.

Компаративном анализом објављених текстова у *Гласу Црногорца* (чије библиографске јединице наводимо у Мемедовићевој библиографији) се његовим ратним дневником, само се у два-три случаја може поуздано утврдити да су његови. Покушај да се у новосадској *Засјави* идентификују из цетињских новина прештампани текстови, остаје безуспјешан.

Откуда, онда, категоричне оцјене Д. Вуксана да је: „Мемедовић био рођени новинар; његови новински чланци штампани су у *Засјави* и у *Гласу Црногорца* и сви се одликују течним и концизним стилем и живим причањима”? Очигледно, ово је било Вуксаново домишљање и произвољно писање!

Заслуга је Д. Д. Вуксана, међутим, што је пронашао један веома интересантан Мемедовићев спис и приредио га за штампу 1934. године. Ради

⁴⁹Уп.: Јован Ердељановић: *Сивара Црна Гора. Етничка прошлост и формирање црногорских племена*. Насеља и порекло становништва, књ. 24, Српски етнографски зборник, књ. XXXIX, Београд 1926, стр. 122, 232, 237.

⁵⁰Новак Р. Миљанић: *Сарадња Црногораца у листу „Засјави” у периоду 1886[1886]–1885. године (I дио)*. — Библиографски вјесник, XIII/1984, бр. 3, стр. 260–261. (Уп.: Н. Р. Миљанић: *Заборављени посленици црногорске штићамје*. — Побједа, XXIX/1972, бр. 3090, 30. IV, Вријеме, бр. 75, стр. 6.

⁵¹Уп.: Др Радивоје Шуковић: *Црногорска библиографија, том III — књ. 1. Расправе, чланци и књижевни радови у серијским публикацијама 1835–1885*. Цетиње 1992; Др Душан Мартиновић, др Радивоје Шуковић: *Црногорска библиографија, том III — књ. 2. Расправе, чланци и књижевни радови у серијским публикацијама 1886–1905*. Цетиње 1993.

се о његовом дневнику у којему је из дана у дан, од самог почетка Херцеговачког устанка, биљежио сва догађања везана за ратне операције, и то веома савјесно и уредно. „Те биљешке, и ако писане у форми дневника, нијесу сувопарне, као што су уопште сувопарни ратни дневници. Он је у свој дневник уносио масу епизода, које карактеришу многе знатније људе и догађаје тога доба. Његово причање тако је живо, да изгледа као да својим очима гледате развој битке” – констатује Вуксан.⁵²

Мемедовићев дневник није срећен. Дневник по мишљењу приређивача представља „сирови материјал”, који је требало доцније средити и угладити”. На жалост, аутору није пошло за руком да те послове обави и рукопис финализује за објављивање. Послије пишчеве смрти чуван је код Исаила Томића Дробњака,⁵³ па када је доцније код њега, као клубаша, извршен полицијски претрес, дневник је пронађен и однесен на Цетиње и сачуван у Државном архиву Црне Горе, али, за невољу, са пуно празнина и јако оштећен, тако да се у многим случајевима губи веза између догађаја.⁵⁴

Рукопис је 1934. године средио и објавио Душан Д. Вуксан Он, као приређивач, примјећује у вези затеченог рукописа сљедеће: „О самом рукопису Богданову нема што нарочито да се рече, осим да је толико пропао, да се једва спасило и ово што се сад штампа. У језик и стил није дирано, поправљене су само очигледне писарске грешке и интерпункција”.⁵⁵ Вуксан, уз то, напомиње да је према казивању синовца Богданова Сава Мемедовића, окружног судије у пензији, већина Богданових рукописа о Херцеговачком устанку нестала у вријеме аустроугарске окупације 1916 – 1918. године (рукописи су се налазили код њега).

Мемедовићев ратни дневник је фрагментарно и раније објављен. Прво га је Исаило Томић, код кога је и пронађен послје ауторове смрти, у новосадској новини *Наше доба* у два маха, 1896. и 1898, приређивао у наставцима. И између два свјетска рата *Зейски гласник* је 1934. године преносио дио Мемедовићевог дневника у виду неауторизованог фељтона.

Вуксан је Мемедовићев дневник објавио под насловом УСТАШКИ БОЈЕВИ 1875 – 1877. *Прилог историји Херцеговачког устанка*. Треба нам рећи да је Мемедовићев ратни дневник писан јасно и објективно, па је као такав значајан извор за реконструкцију ослободилачких ратова датог периода. И до сада је служио као изворна грађа многим ауторима који су се, поред осталог, бавили и учешћем „Црногорске Херцеговине” у овим ратовима.⁵⁶ Посебно је академик Обрен Благојевић у својој волуминозној научно заснованој монографији *Пива*, ексцерпирао бројне цитате (понекад и по четири странице!) из Мемедовићевог дјела, узимајући их као вјеродостојне интерпретације учешћа Пивљана и улоге војводе Лазара Сочице у Херцеговачком устанку (1875 – 1878).⁵⁷ Благојевић, без сумње, мјеродавно и

⁵² Д. Вуксан: цит. рад, стр. 4.

⁵³ Исаило Трипков Томић – Дробњак (1873 – 1909) објављивао је у *Гласу Црногорца и Невесињу*. Запажен је његов рад у Читаници у Шавнику, која је основана 1898. год.

⁵⁴ Др Обрен Благојевић: *Пива...*, стр. 706.

⁵⁵ Д. Д. Вуксан: цит. рад, стр. 5.

⁵⁶ Светозар Томић: *Дробњак*, Београд 1902, стр. 238; Бранимир Гушић: *Дурмитор*, Београд 1938, стр. 55; Обрен Благојевић: *Пива*, Београд 1971, стр. 228, 230, 238, 258 – 261, 268, 274, 705 – 709, 716, 726.

без претјеривања тврди да је за борбу у Пиви и улогу Лазара Сочице у овом устанку најважији извор управо дневник Богдана Мемедовића.⁵⁸

Богдан Мемедовић Дробњак се огледао и у писању епске поезије. Аутор је пјесме „Узимање града Коритскога“, која је објављена у збирци народног пјесника и самоуког етнографа Максима Шобајића. Његова пјесма садржи 250 стихова (десетераца). Поновљена је три пута у Шобајићевој књизи *Освешта косовска*, која је доживјела три издања...⁵⁹

II БИБЛИОГРАФИЈА МЕМЕДОВИЋЕВИХ РАДОВА

Као што је претходно истакнуто, тешко је идентификовати дописе са ратишта Богдана Дробњака, јер они нијесу ауторизовани. Зашто нијесу његови ратни извјештаји потписивани у *Гласу Црногорца* посве је нејасно! На основу упоређивања неких новинских текстова и његовог ратног дневника, долази се до закључка да су готово идентични, а то значи да су његови. Стога смо неке анонимне написе у листовима *Глас Црногорца* и *Засјави*, без ризика њему приписали, и уврстили их у ову библиографију.

II – 1 Посебна дјела

1. УСТАШКИ БОЈЕВИ 1875 – 1877. Прилог историји Херцеговачког устанка. За штампу приредио Душан Д. Вуксан. – Цетиње : [б. и.], 1934 (Цетиње : Штампарија Зетске бановине „Обод“). – 73 стр. ; 23 цм.

На насл. стр.: Препечатано из *Зетског гласника*. – Текст у два ступца. – Слика аутора. – Предговор / Душан Д. Вуксан; стр. 3–5.

II – 2 Радови у периодичи и збирним дјелима

1. *Бој на Мураџовцу*. – Глас Црногорца, III (V)/1875, 49, 8. XI, [1]. Без потписа.

Уводник

2. *Цетиње, 14. новембра*. – Глас Црногорца, III (V)/1875, 50, 15. XI, [1 – 2]. Без потписа.

Опширан извјештај о боју на Мураџовци.

3. [*Дојис из Пиве*]. – Глас Црногорца, III (V)/1875, 51, 22. XI, [1 – 2]. Без потписа.

Извјештај о губицима турске војске, посебно на Мураџовци.

4. *Херцеговачки усјанак*. – Глас Црногорца, III (V)/1875, 52, 29. XI, [1 – 2]. Без потписа.

⁵⁷ Др О. Благојевић: нав. дјело, стр. 201–2374.

⁵⁸ Исто, стр. 705.

⁵⁹ Уп.: др Душан Ј. Мартиновић: *Порцрешт*. Цетиње 1995, стр. 91.

5. *Равно и Гласовића, 29, 30. и 31. октобра.* — Глас Црногорца, III(V)/1875, 54, 16. XII. Прилог броју 54, стр. 5; 55, 20. XII, [1—2]. Потпис: Б.

6. *Из главног сџана Црногорске војске у Херцеговини.* (Од нашег нарочитог дописника). — Застава, 1876, 128, 24, VIII, [1]—2

7. *[Извјештај о другом боју на Мурајовици].* — Застава, 1875, 152, 21, XI, 1

8. *С Горанског 14. септембра. (Нарочити допис).* — Застава, 1877, 154, [1]. Потпис: Б.

Кратак резиме раније борбе (погибије Вула Аџића и других пивских официра и бораца; узимање великог ратног плијена у оружју); о најновијем нападу на Горанско и Црквице, њихово освајање; о ратној довитљивости официра Лазара Кулића, који је упулашио турску посаду на Црквицама паљењем ватре на више мјеста и свирањем више труба, па је турска војска уништена запалила „кршлу“ (кулу) и остала мања утврђења и побјегла у Фочу.

9. *Исход Дурмићора с равнијех Језера, 14. септембра. (Нарочити допис).* — Застава, 1877, 154, [1]. Потпис: Б.

О црногорским снагама на том терену прије доласка бригаде Ј. Сочиче; о гођењу Хафис-паше 26—28. августа с Јавор брда, преко Међужваља, до преко Таре; о губицима непријатељским; о улози Доњеморачана под командом Драгише Перкова Меденише и Дробњака на челу са Митром Ђуровићем; о чети Михаила Дожића.

10. *Рајн херцеговачких усџашиа* под вођама: Божом Томићем, Миланом Церовићем и Ј. Ђуровићем од 15. авг. до 1. окт. 1875 / Биљежио † Богдан Мемедовић—Дробњак, јавности предаје И.Т.Т.-Д. — Наше доба, Нови Сад, XII/1896, 44, 12(24), VI, 1—2; 45, 15(27). VI, 2—3; 47, 22. VI (4. VII), 1—2; 49, 29. VI (11. VII), 2; 50, 3(15). VII, 1.

11. *Из Богданових рајнских биљежака.* — Наше доба, XIV/1898, 24, 25. III (6. IV), 1—2; 25, 28. III, 1—2; 26, 1 (13). IV, 1—2; 27, 4(16). IV, 1—2; 29, 15(27). IV, 1, 1973; 31, 22. IV (4. V), 1—2; 33, 29. IV(11). V, 1—2; 34, 2 (14). V, 2—3; 35, 6(18). V, 1—2; 36, 9(21). V, 1—2; 37, 13(25). V, 1—2.

Приређивач И.Т.Т.—Д. (Исаило Т. Томић—Дробњак) истиче у „Напомени“ да се текст „Из Богданових биљежака“ завршава у броју 37, на страни првој, с тим да надаље, до броја 40, он објављује списку pjesму: „Женидба Мијата хајдука“, коју му је дао Ђуро Ј. Маловић, с Дужи.

12. *Усџашки бојеви 1875—1877. Прилог исџорији Херцеговачког усџанка.* — Зета, VI/1834, 57, 2; 58, 2; 59, 2; 60, 2; 61, 2; 62, 2; 63, 2; 64, 2; 65, 2; 66, 2; 67, 2; 68, 3; 71, 3; 72, 4; 73, 2; 74, 3; 75, 3; 76, 3; 77, 2; 79/80, 2; 83, 6; 88, 3; 90, 2; 93, 3; 94, 2; 95, 2; 97, 2; 98, 2; 99, 2; 101, 3; 102, 3; 103, 2.

Мемоари. — Нијесу наведени подаци о аутору нити о приређивачу; у уводној напомени биљешка: „На жалост, ни овај мемоар што га овдје штампамо, није сачуван у цјелини, али и оно што је остало од њега даје драгоцене податке за усташко ратовање, јер их је писао човек који је био стално с усташама и коме се може поклонити пуна вјера“. — У прилогу слике: војводе Петра Вукотића, војводе Пека Павловића и војводе Лазара Сочиче.

13. *Њ. преузвишености министру унутрашњих послова г.в. Врбичи.* — Цетиње. — Записи, XI/1938, књ. XIX, 1/6, 51—55.

Један извјештај Б. Дробњака од 14. VII 1882. о преласку добровољаца преко Србије за вријеме Кривошијско-херцеговачке буне (14. јула 1882)

**ЈОВАН—ЈОВО
С. МАРТИНОВИЋ**
(1851—1922)

I Биографија

Јован—Јово Мартиновић, ђенерал и обласни управитељ у новоослобођеним крајевима послје ослободилачких црногорских ратова против Турака 1875—1878. године, и територијалног проширења црногорске државе на Берлинском конгресу (1878), када је Црна Гора и де јуре добила признање међународног суверенитета, пао је временом и у завичајни заборав и поред тога што се спомиње ту и тамо, у историографији и енциклопедистици. Заступљен је у Станојевићевој *Народној енциклопедији српско-хрватско-словеначкој*¹, а спомиње се и у неким историјским расправама и чланцима (др Никола Шкерковић, др Бранко Бабић и др.). Недавно је на њега подсетио и публициста Васко Костић.²

Син је познатог црногорског аеда и стотинаша Сава Матова Мартиновића.³ Рођен је 28. јануара 1851. године у Бајицама, надомак Цетиња, и „био крштен и светим миром помазан по обреду православно-источне цркве” једанаест дана касније „чрез почившег јереја Ђорђија Мартиновића у храму св. Јована Крститеља у Бајице. При светој купјели био му је возпријемник покојни Стефан Мартиновић, ондашњи свештеник бајички”. Ове вјеродостојне податке и занимљиве старинске формулације садржи аутентично Свједочанство „равно оригиналном регистру рођених парохије Бајичке” потврђује и „својеручним потписом јемчи” свештеник Јоко Шпиров Мартиновић у Цетињу 23. октобра 1880, а њихову истинитост овјерава својеручно и митрополит црногорски Иларион Рогановић.

¹Ст. Станојевић: *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, II књ. Загреб 1929, стр. 694.

²Васко Костић: *Непокорени Београд*. Београд 1994.

³Сава Матов Мартиновић: *Мемоари (Свједочанство, писма, ијесме)*. Приредио, уводну студију написао и библиографију сачинио: др Душан Ј. Мартиновић. Подгорица 1996, 416 стр.

Свјеговјерство

Шкојим се свјеговјерста да је Јован саконати
сва Сава Марацковића и Мара Марацковића
у Црној Гори рођен дана 15. Јануара 1857. године.
Крштеник и св. Мараи номаран од свјегу опробоу
по вољеним Цркве дана 26. априла мјесеца и рођу.
не респ корубица Црпеја Јованца Марацковића
у Црној Гори св. Јована Крштеника у Црној Гори.
Сви идентични Црпеја и св. мјесеца Црпеја
својим Црпеја Марацковића организација
мјесеца Црпеја.

Свјеговјерство од свјегу на свјегу свјегу
перенора Јована, Рође је као свјегу
опробоу свјегу свјегу свјегу
Црпеја, у свјегу свјегу свјегу
јевни организација свјегу
1. Јануару 25. Октобра 1880.

Свјеговјерство Црпеја

Јован Марацковић

Црпеја и свјегу
на Јануару 25. Октобра 1880.

Свјеговјерство Црпеја

Марацковић

У бројној породици Сава Матова и Маре Савове Мартиновић, Јован или како су га из милоште звали Јово, био је друго дијете по реду. Имао је пет брата (Стева, Мила, Мата, Ђура и Сима) и четири сестре (Јоку, Кићу, Даринку и Босиљку).⁴

Још као дијете, Јован је с оцем Савом Матовим и мајком Маром емигрирао из Црне Горе. Било је то октобра 1857. године, када је имао непуних седам година. Тада је његов отац, официр и познати црногорски јунак, којег је и Његош опјезвао у „Кули Ђуришића” (1847),⁵ као командир гарде књаза Данила био осуђен на смрт од црногорског Сената зато што је скапулао синове тада већ прогнаног сердара Мила Мартиновића, које је, иначе, по заповијести Сената требало да ликвидира. Да би и сам скапулао и живу главу спасио, Саво М. Мартиновић је пребјегао у Аустро-Угарску. У томе му је помогао и сами црногорски суверен, који га је изузетно цијенио. Књаз Данило је, наиме, када су га обавијестили о изреченој смртној казни Саву Матову, да би спријечио њено извршење, послао у Котор, гдје се Саво тренутно налазио, једног Његуша – Ђурицу Ракова, да га обавијести о одлуци Сената. Стога је Саво М. Мартиновић у току ноћи преко Мирца, стигао на катуне бајичке на Ловћену, и са Чулица, близу Крушевице, гдје му се налазила „фамеља” (породица), како је сам забиљежио у својим „Мемоарима”: „дигни жену и ћецу [...]. Носећи двоје-троје ћече, освани у Аустрију (Приморје) и предај се суду у Котор[у]. Фамеља ми оста у Котор[у], а мене послаше у Задар код Ђорђије [Петровића], сердара Мила и других Црногораца”.⁶

Тако је, дакле, породица Сава Матова неколико година биваковала у Котору, а он у Задру. Дуго су се злопатили. Материјална помоћ коју су добијали од аустријског ћесара (цара) није могла да обезбиједи пристојан живот његовој многочланој породици. Супруга Марија – Маре, са дјецом у Котору, неколико година једва је пребивала крај с крајем. Тек кад се преселила код супруга у Задар, и доцније у Загреб (1865) – стање се унеколико поправило. Тада је Саво Матов увелико, као сарадник Вука Стефановића Караџића, писао пјесме и прозне радове, и од хонорара поправио свој материјални статус.

Током шеснаестогодишњег странствовања, требало је дјецу васпитавати и школовати, у чему је, несумњиво, заслуга Савове супруге Маре била велика. Књижевник Ђуро Дежелић, Савов побратим и биограф, о њој је записао: „[...] бијаше умиљата, чедна госпођа, уздишући дан и ноћ сузних очију за Црномгором, премда је признавала, да је загребачке госпоје обасипају пријазношћу и љубављу”.⁷

Ова разборита жена, није се мирила са сиромаштином, већ је настојала да јој дјеца не остану „код очију слијепа”. Чинила је све да их ишколује. Још док је боравила у Котору, посјетио је Вук Ст. Караџић

⁴ Исто, стр. 75.

⁵ *Мартиновић од Цейиња Саво, / С двојицом се бори на мегдану; / Обојицу доби на мегдану, / Једноме је главу ошкинуо, / С обојице скинуо оружје.*” (Петар II Петровић Његош: *Пјесме*. Јубиларно издање припремљено поводом стогодишњице Његошевог рођења 1813–1963. Београд 1967, стр. 192; *стих 518 (1852)*)

⁶ Саво Матов Мартиновић: *цит. дјело*, стр. 48.

⁷ Исто, стр. 47.

приликом свог првог доласка у Црну Гору, и обећао јој помоћ у школовању дјеце. Користећи се обећањем Вуковим, она му је из Котора, 2. августа 1862. писла:

„Високопоштовани господине,

Са ово моји[х] неколико ријечи најучтивим начином Вас молим, милостиви ми господине, да бисте имали доброту обзнанити ми што ћу и како ћу радити, са овим мојим малим? Ја не знам ко би њега могао боље уређит[и] него што бисте Ви могли? А, и то сте ми Ви обећали!

Зато, последице Бога, ја на Вас највише надежду полажем и предајем га у Ваше руке, па да Ви с њим радите како знате и со тим ћете мени једно бреме облакшати и задужбину велику учинити.

Само Вас молим да ми са неколико ријечи јавите мог[у] ли се надати Вашему обећању да ћете га тамо намјестити, да по сиромашку, уколико будем могла, опремам га!

Ја, ослањајући се на Вашу доброту, увјерена сам да ће моја жеља код Вас испуњена бити.

Даље молим да мојој слободи опростите коју ја код Ваше Особе узимам, којој ја увијек остајем дужна, јербо ја Вашој доброту не могу — пити имам су чим одговорити, него само навиком благодарна.

И љубим Вашу руку. Са уфанијем остајем.

Најпонижнија слушкиња

Маре Сава Мартиновића.⁸

У Котору, 2. рим. августа 1862.

Била је то молба Карацићу да јој помогне у школовању сина Јова, који је тада стицао основношколско образовање. Није нам познато да ли јој је Вук Карацић у томе изашао у сусрет.

Ускоро се Маре са дјецом обрела у Задру и тамо ће њен супруг Саво, већ афирмисан као књижевник и најплоднији сарадник Карацићев, успјети да преко својих пријатеља обезбиједи школовање својој дјечи.

Јован — Јово учио је „7 годинах у шрипту војничкоме у Каменици и Кракову”. Свршио је Вишу официрску артиљеријску школу. По свршетку школе аустроугарске власти су га неко вријеме биле распоредиле у аустријској војсци у Боки Которској. Био је командант тврђаве Грабовац у Грбљу. Ово аустријско утврђење се налази на граници Грбља и Кртола. Састојало се од два фортификациона објекта — пјешадијског и артиљеријског. Оба су грађена од чврстог материјала — камена и бетона. Широки брисани простор око тврђаве је потпуно очишћен од жбуња и већег камења, који би могли послужити као заклон нападачима. Горе, пред утврђењима су биле шинске и жичане препреке. Тврђава је грађена у циљу одбране приступа Луштичком полуострву.⁹

У вријеме док је Јово Мартиновић, као млад официр, био командант ове тврђаве избио је Први бокешки (кривошијски) устанак 1869. године. У почетку устанка су, према казивању Васка Костића, у опсади тврђаве Грабовац учествовали Грбљани и Кртољани. Подробно описујући овај

⁸Исто, стр. 363.

⁹Уп.: Васко Костић, нав. дјело, стр. 55.

догађај, Костић истиче један изузетно родољубив гест младог официра Мартиновића, заповједника тврђаве!

Костић биљежи да је „упркос свим мјерама предострожности аустријске војске, чета од двадесетак кртољских младића се успјела провући ка Грбљу прије него је потпуно запријечен сваки пролаз између Грбља и Кртола преко земљоуза”. Чету је предводио Марко Милошевић, који је тада имао свега 20 година. Овај храбри младић „није мобилисан за рад на фору Радишевић, јер му је отац Станко био један од најутицајнијих и најугледнијих Кртољана тог доба. Био је уважаван од мјештана и аустријских власти. Као обострано прихватљив Станко је често био преговарач у споровима између власти и мјештана”. Без очевог знања, Станков јединац Марко „је прикупио чету младића, који су на сличан начин избјегли радну обавезу, или их нису ни мобилисли због младости. Ка Грбљу нису ишли путем, него шумским пртинама и тако без проблема стигли да се прикључе Грбљанима.

Осим кратких и дугих пушака, бунтовници нису имали јачег ватреног оружја, ако се не рачунају ватрена срца у јунака”, апострофира Костић, и додаје: „Тврђаву су кратко држали у опсади. Ватрена срца им нису дала да предуго мирују у заклонима. Знали су да им извиђачи са тврђаве прате сваки покрет, па нису кренули у јуриш. Тврђави су се приближили пузећи. На пола брисаног простора су заустављени, а да ни метка нису опалили. Нису их зауставили дебели зидови, нити многобројне цијеви из пушкарница, митраљеских гнијезда и топовских ниша. Зауставила их је појава младог аустријског официра, који је сам без пратње изашао пред устанике да их пита куд су кренули и што желе?” Био је то Јово Мартиновић, из Бајица крај Цетиње, који се „Грбљским вођама представио као командант тврђаве”. В. Костић наглашава да су „Грбљани добро знали његовог оца Сава Матовог, јер је многе услуге чинио Грбљанима”.

Јово Мартиновић „бистроуман, храбар и физички добро развијен, имао је све услове да буде одабран за војно школовање у Аустрији. Брзо је напредовао и чинове пришивао. Не знајући да ће избити устанак, остао је неко вријеме у аустријској војсци да стиче праксу” — закључује Костић, и додаје: „Убједљиво је објаснио Грбљанима да би они већ сви лудо изгинули да он није командант тврђаве. Ставио им је до знања да су још у опасности заједно с њим, јер су сви заједно на нишану. Објаснио им је да ништа не би постигли и кад би тврђаву освојили, осим да Грбљ буде сравњен топовима са Горажда, са Тројице и са ратних бродова”.¹⁰

„Схвативши ситуацију — објашњава Костић, бунтовници су одустали од напада на тврђаву и разишли се кућама — бар привремено. Тако су спасили животе, своја села и избјегли непожељни сукоб са Јовом Мартиновићем и Бајицама”.¹¹

Кад се „чета Марка Милошевића” враћала истим путем својим кућама, пут су били запосјели аустријски војници који нијесу знали за договор са Јовом Мартиновићем пред тврђавом Грабовац, а примјетили су наоружане младиће и на њих осули паљбу. Кртољани су на ватру одговорили пуцањем

¹⁰ Исто, стр. 56.

¹¹ Исто.

из пушке. Пошто је то било у непосредној близини тврђаве, Јову Мартиновићу је било јасно шта се десило. Брзо је реаговао, шаљући три коњаника са поруком да се палба обустави „уз објашњење да је дао официрску ријеч да се бунтовницима неће правити неприлике ако се мирно разиђу кућама”.¹² Аустријски солдати су обећање команданта тврђаве испоштовали и, штавише, њихови санитарци неколико мање рањених превели...

Године 1873. Јово Мартиновић је напустио аустријску војску и дошао на Цетиње, гдје је ступио на рад у Министарство војно Књажевине Црне Горе, и ту је остао до 1879. године. Тада је отишао у Бугарску, гдје је у тамошњој војсци аванзовао до чина бригадира (ћенерала). У Бугарској је остао пет година, а онда се, на позив књаза Николе, вратио у Црну Гору. Постављен је умјесто командира Сава Врбице за управитеља топништва, тј. артиљерије црногорске. Први задатак му је био да изврши преглед и попис топовског прибора и муниције.¹³

Према његовом налазу, Црна Гора је 1884. имала шест пољских топова („Сулејманови топови”) калибра 6,3 цм: осам брдских („билећки”) калибра 6,5 цм; шест брдских („крфски”) калибра 6,3 цм; шест острагуна (са пуњењем позади) из 1862. године; два руска острагуна и три олучена „Лахитова” топа, што је свеукупно износило 31 употребљиви топ.¹⁴ Утврдио је да обучених тобџија у црногорској артиљерији није било. (У ослободилачким ратовима 1876–1878. године артиљеријским оруђем у Црногорској војсци су руководили стотинак старих артиљераца, са скромним знањем и искуством). Да би се превладало овако незадовољавајуће стање, Јово Мартиновић је понудио пројекат преуређења топништва. — Предложио је да се 36 топова распореди у шест батерија — по једна у свакој бригади. Предвидио је да се обучи најмање 24 официра, седам трубача и 600 тобџија. Послије обуке официри би се распоредили по бригадним батеријама тако што би дошао на сваку батерију по један од њих у чину батеријског командира. Даљим „преустројством топништва”, Мартиновићева шема реорганизације је предвиђала да по два официра заповиједају полубатеријама, а по један официр да управља муницијом и да води администрацију у батерији. Такође је предвиђено да свака батерија добије по једног трубача и да је опслужује 100 тобџија. Књаз Никола I је прихватио Мартиновићев предлог, па је Министарство војно након тога о овоме обавијестило бригаде народне војске.¹⁵

У трећој декади априла 1885. године отворен је четворомјесечни курс артиљеријске школе у Подгорици — за припрему официра топништва народне војске.¹⁶ Курс су похађала 24 питомца, по четири из сваке бригаде. Наставу из војничких предмета: *ојис шџојова и муниције, настјаву гађања, шџојовску обуку и џјешачки сџрој* — изводио је тада најобразованији артиљеријски официр, управитељ топништва Јово Мартиновић. Вјежбе су

¹² Исто.

¹³ Бранко Бабић: *Црногорско шџојништво (1876–1903)*. — Гласник Цетињских музеја, VII књига, Цетиње 1974, стр. 230.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто, стр. 230–231.

извођене на старим топовима: „билећким”, „крфским” и пољским „Сулејмановим”. (Уз то, питомци су на курсу стекли и елементарна знања из матерњег језика, географије, историје и рачуна.) Након успјешног полагања завршног испита на Цетињу, питомци су произведени у чин официра топништва народне војске. Њих шесторица постављени су за батеријске командире у шест батерија тада постојећих бригада, а остали, њих 18, за водне командире.¹⁷

И наредне, 1886, организована је четворомјесечна обука у Подгорици за новоизабране артиљерце и трубаче. Курс је почео да ради 1. фебруара 1886. Наставу, састављену поглавито од практичних вјежбања на топовима, изводили су поред управитеља артиљерије Јова Мартиновића и командир шест батерија са својим официрима. Иако планиран као четворомјесечни, курс је из финансијских разлога сведен на 30 дана.

Управник артиљерије Књажевине Црне Горе Јово Мартиновић је подносио запажене рапорте о преуређењу топништва. Министар војни их је уважавао, а књаз Никола одобравао, уколико то није изискивало већа финансијска средства. Посебна пажња је обрађана на обуку тобџија и оспособљавање старјешинског кадра. Осим оправке постојећих артиљеријских оруђа у Војној радионици на Ријечи Црнојевића, о чему је Мартиновић систематски бринуо, водио је бригу и о набавци нових оруђа. Године 1886. извршена је набавка 24 топа, са прибором и муницијом, из Крупових завода у Есену и Милерове фабрике у Хамбургу.¹⁸ Ова набавка је омогућена благодарећи руском зајму од 700.000 франака, намијењеном Црној Гори за куповину ратног материјала.

Божо Петровић, предсједник Државног савјета, и Јово Мартиновић путовали су слижбено у Беч, Париз и Берлин 1886. године ради набавке наведеног ратног материјала.

Тако је, захваљујући иницијативама и знању Јова Мартиновића, с једне стране, и разумијевању надлежних власти – министра војног Илије Пламенца и црногорског суверена Николе Првог, у вријеме Мартиновићевог руковођења црногорским топништвом увелико унапријеђен овај род Црногорске војске. Од 1884. до 1886. године црногорска артиљерија је удвостручена. Преовлађивали су савремени брдски и пољски топови, а недостајала је опсадна артиљерија. Ваља нам овдје рећи да је Јовов млађи брат Мило, командир (мајор), као секретар Министарства војног (од 1882) доприносио, такође, реорганизацији црногорске артиљерије...

Сем артиљеријског потенцијала, све вријеме док је Јово Мартиновић руководио црногорским топништвом, иако у ограниченим материјалним приликама, школовању официрског кора посвећена је посебна брига. После краткотрајне обуке у 1885. и 1886. години, поново се 1887. окупљају командире и официри „за продужење науке око новијех топова”. Редовније и квалитетније припреме почеле су, међутим, 1890. године. Тада се посебна пажња обраћа на регрутовање топовођа и подофицира. Одређено је 18 питомаца, по три из постојећих бригада, за практични курс за „официрске

¹⁷ Исто, стр. 231 Био је то вријеме, какав-такав, николовани официрски кадар у артиљеријским јединицама Црногорске војске.

¹⁸ Исто, 232.

заступнике. Овај курс артиљеријске подофицирске школе трајао је од средине новембра 1890. до краја фебруара 1891. године. Курсисти су обучавани у руковању брдским и пољским топовима, трубним знацима, упознавани с основним појмовима из оптичке телеграфије(у ноћном гађању) и о фортификацијама. Курс је прекинут због оскудних материјалних средстава и одложен „за боље прилике”.¹⁹

Боље прилике ће, међутим, услиједити тек 1896. године, када је умјесто народне војске, установљена стајаћа војска, и када је отпочела рад Артиљеријска официрска школа на Цетињу у децембру те године, чији је командант био командир Митар Бошков Мартиновић.

С обзиром на велики углед у народу бригадира Јова Мартиновића, краљ Никола га је 19. октобра 1899. поставио за привременог управитеља Морачке-васојевићке области, са сједиштем у Колашину.²⁰ коју је дужност успјешно обављао безмало шест и по година. Затим га је, књаз и господар Црне Горе Никола I, својим указом од 12. септембра 1906. поставио за управитеља Зетско-брдске области, са сједиштем у Подгорици, гдје су режимске власти имале највећу невољу са народом, који је био листом пришао опозицији.

Као што је познато, послије увођења парламентаризма у Црној Гори, тешко су продирали демократски процеси. Књаз Никола I је 1905. увео октроисани устав. Ауторитарни режим црногорског суверена постојао је, међутим, све више озбиљна препрека процесима демократизације који су бивали на помолу, и општенародном напретку...

Избори за Народну скупштину, одржани 14. септембра 1906, представљали су почетак оштре политичке борбе у којој је из дана у дан долазило до неодмјерене жестине, злоупотребе власти, до поларизације у парламенту и уопште у јавном и политичком животу, до политичких процеса — који су трајали све до краја независне Црне Горе у Првом свјетском рату.

Црногорска народна скупштина, као прво по једном октроисаном уставу законодавно тијело, конституисана је 18. октобра 1906. У прву Народну скупштину су ушли народни посланици као индивидуални представници, или у име групе грађана, без икаквог изборног програма, претходно презентираних, било политичког, економског, или просвјетно-културног.

Кад је Скупштина конституисана, основан је Клуб народних посланика, који је убрзо урадио свој Програм и Статут. Клуб је окупио скупштинску већину и то је изазвало страх код књаз Николе и дворске камариле — да ће му подривати апсолутистичку власт. Стога је црногорски династ отпочео своју прикривену борбу и интриге против Клуба народне странке, који је добио атрибут прве политичке странке у Црној Гори — зване Народна странка, или тзв. „клубаши”.

У акцији против Народне странке укључио се по свом положају и ђенерал Јово Мартиновић. Када су 6. априла 1907. стигли са Цетиња народни посланици Милосав Раичевић и Љубомир Бакић и одсјели у хотел „Обилић”, у непосредној близини хотела „Европа”, на Немањиној обали, око њих се убрзо окупило неколико школованих људи, међу којима већи

¹⁹ Исто, стр. 234.

²⁰ Оногшт, Никшић, III(II)/1900, бр. 42, стр. [4]

ЊЕГОВО КРАЉЕВСКО ВИСОЧАСТВО

НИКОЛА I.

ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ

КЊАЗ И ГОСПОДАР ЦРНЕ ГОРЕ

На предлог *Министара унутрашњих
дела*

благоволио је поставити високим својим указом од
11. септембра 1906 г. за унутрашњих зе-
мљава Српске области *Број Љуба Мокрац
новића, унутрашњих марава и високобел-
ице области.*

Цетине, *24 септембра 1906 г.*

Број *8457*

Министар унутрашњих дела,

Младен Ђукић

број клубашких присталица. Ту се нашао и угледни грађанин Ристо Савов Пејовић, барјактар варошке чете. У разговору који је том приликом вођен, Раичевић је обавијестио своје политичке симпатизере и истомишљенике о раду Народне скупштине, демисији кабинета Народне странке и доласку на власт владе др Лазара Томановића. Пошто су на састанку дате „оштре оцјене политичког стања”, а полиција је имала своје повјерљиве људе, који су јој одмах јавили што се и о чему говорило на „клубашком сијелу” — полиција је брзо интервенисала. С овим у вези, Љубомир Бакић је забиљежио у својим мемоарима да се умијешао „и сам обласни управитељ Јово Мартиновић, који је шамарао људе, међу осталим и барјактара Риста С. Пејовића”.²¹

Из забиљежака учитеља Мића Вукчевића, који је био учесник на поменутом клубашком састанку, види се да су наводи Бакићеви нетачни! Према свједочењу Вукчевића, Јово Мартиновић је као обласни управитељ позвао из касарне чету војника да заједно са жандармеријом блокира хотел „Обилић”, те да је око 8 1/2 часова чета војника била постројена на неколико метара испред хотела, и да је на самом тротоару испред улаза стајао Мартиновић опколjen жандармима. При таквом стању у кафану је ушао шеф обласне полиције Марко Газивода и још са врата довикнуо скупу: „У име закона, разиђите се!” На то је барјактар Пејовић, који је сједио близу врата, устајући, одговорио: „Закон поштујемо, али ми хоћемо да га и ви поштујете!”

Када су изашли из кафане Ристо Пејовић и његово друштво, око њих је инсценирана гужва у којој је неко ударио барјактара, који је реаговао ријечима: „Ко ме бије везаног?” и псовком да му ј... оца! Учеснике састанка полиција је похапсила и сјутрадан пустила из затвора, све сем Пејовића. Послије четири дана полиција је и њега пустила на слободу.

Пејовићу је ова увреда и малтретирање тешко пало. Био је неколико дана примјетно узбуђен, очито смишљајући освету. У понедељак, 16. априла -- крстарио је по вароши с очигледном намјером да планирану освету изврши. Хроничар је забиљежио да је то био пазарни дан у Подгорици и да је барјактар Пејовић навраћао у неке кафане, чашћавајући своје пријатеље и познанике. Очевици су тврдили да сâм није употребљавао алкохол, већ да се на тај начин опраштао с пријатељима и знанцима. Када се пазар растурио, Пејовић је негдје око седамнаест часова ушао у Обласну управу и затражио да га прими управитељ Јово Мартиновић. Овај га је примио у присуству шефа обласне жандармерије Марка Газивода и секретара Обласне управе Милана Рамадановића.

Послије краћег дијалога управитеља Мартиновића и барјактара Пејовића, овај је тргао револвер и једним метком оборио управитеља, а другим смртно погодио шефа жандармерије Газиводу. Пошто је изашао из службених просторија у ходник, Пејовић је на мјесту убијен од стране дежурног жандарма Обласне управе.²²

²¹ Опширније о овим догађајима види: Никола П. Шкерковић, *Грна Гора на освијку XX вијек*, САНУ, Посебна издања, књ. СССАХАО, Одељење друштвених наука, књ. 46, Београд 1964, стр. 171—174.

²² Послије овог крвавог обрачуна, који је извршен у Подгорици и Цетиње, уследила је кампања против клубаша. Деветог априла извршен је напад на штампарију „Народне мисли” у

О овом трагичном епилогу у званичном извештају, телеграфски упућеном Министарству унутрашњих послова на Цетињу, каже се:

„Сад дође у напитом стању у О. У. под изговором за неку земљу у Забјелу барјактар Ристо Пејовић. Пошто га је г. управитељ примио у присуству шефа полиције г. Марка Газиводе, Ристо након мало трже револвер и гађа г. управитеља погодивши га у образ, а затим гађа и Газиводе у илећа. Барјактар Ристо убијен је намртво”.

Убрзо затим, ту се нашао и бригадир Велиша Лазовић, који је исте вечери, 16. априла, извијестио о овом случају књаза Николу преко дежурног ађутанта и др Станка Матановића, који је био хитно упућен са Цетиња на мјесто удеса. Газиводе је умро прије његова доласка. Др Матановић је констатовао да је рана бригадира Мартиновића врло озбиљна:

„Рањен је између лијеве кључнице и зрно је прошло кроз плућа и изашло на леђима између 6. и 7. ребра” — гласи љекарев налаз.

По биљешкама М. Вукчевића, крвави догађај се одиграо на следећи начин:

„Што желите барјактаре?” — упитао је Пејовића обласни управитељ Мартиновић.

Овај му је одговорио:

„Желим да ми платите оно што сте ми дужни!”, а затим извадио револвер и опалио на управитеља, а потом на шефа полиције.

Оба су се срушила на под.

М. Рамадановић је устао иза стола, као да ће да побјегне, а барјактар га је умирио ријечима:

„Не плаши се, ђетићу, тебе нећу, јер ми нијеси ништа дужан!”

По изласку из управитељеве канцеларије на барјактара су припуцали. Опалио је и он метак с којим је ранио једног службеника. Пејовић је пао мртав пошто га је погодио дежурни жандарм из брзометке — казује Вукчевић.²³

Од посљедица тешког рањавања ђенерал Јово Мартиновић је до краја живота остао имобилисан (парализованих ногу).

*

Бригадир Јово Мартиновић, најстарији школовани официр црногорске артиљерије, човјек племените и благе нарави, био је врло популаран у народу. Стекао је солидно образовање у аустријским војним школама. Говорио је њемачки и италијански. Од ране младости стасавао је поред оца — даровитог народног пјесника, којему је, будући да је био неписмен, неко вријеме био писар. Биљежио је оно што му је отац Саво диктирао у духу епске десетерачке поезије о црногорским борбама за слободу. Стога је и сам од малена заволио књигу. Радо је читао и занимао се за

Никшићу, и она је тада потпуно демолирана (Никшићка новина „Народна мисао” била је нуклеус Народне странке, тј. „клуба”).

²³ Готово идентичне податке о догађајима у Подгорици, који су се догодили 16. априла 1907. доноси и лист „Глас Црногорца”, Цетиње, бр. 29, 21. априла, стр. 3–4, у чланку „Жртве дужности”.

S. M. UMBERTO I

per grazia di Dio e per volontà della Nazione

Re d'Italia

GRAN MAESTRO DELL'ORDINE DELLA CORONA D'ITALIA

Non firmato, il seguente decreto:

«Voi, leste, note proprie ed in attestato delle Vostra stima e benemerite»

Alcuno nominato e nominato
Giuseppe Martinovich *Generale Ispettore d'Integrità dell'Esercito*
Montecorvino a Polignone *Grande Ufficiale dell'Ordine della Corona d'Italia*
con facoltà di fregiarsi delle insegne per tale Equestro grado stabilite

Il Cancelliere dell'Ordine è incaricato dell'esecuzione del presente Decreto
che sarà registrato alla Cancelleria dell'Ordine medesimo:

Stato a Roma, addì 24 Ottobre 1896

Firmato Umberto. Controsegno: Rito

IL CANCELLIERE DELL'ORDINE DELLA CORONA D'ITALIA

dechiara che in esecuzione delle soprascripte convalidate Regie disposizioni, è spedito Signor
Giuseppe Martinovich

come iscritto nel Ruolo dei Grandi Ufficiali; Estero al N. 336 e come apertore il
presente documento al Decreto

Roma addì 30 Ottobre 1896

Il Cancelliere dell'Ordine

[Firma]

Il Capo del Personale

[Firma]

литературу. Није нам, међутим, познато да ли је и сам покушавао да се бави стваралаштвом у књижевности.

У мјестима у којима је службовао — у Колашину и Подгорици, помагао је културно-просвјетне акције и прегнућа. Након оснивања Подгоричке читаонице (1881) и настојања њене управе и надлежних просвјетних власти да повећају књижни фонд и саграде објекат за нормални рад овог читалишта, Јово Мартиновић се нашао међу оним дародавцима који су значајно партиципирали у остварење тих замисли. Полузванични лист *Глас Црногорца* 1886. године биљежи да је „бригадир топништва” Јово Мартиновић Читаоници дао поклон у књигама ²⁴ а и пет година касније, 1891, његово име се налази међу првим донаторима. Тада је за изградњу зграде Подгоричке читаонице дао значајан износ у висини од 20 фиорина, што се види из списка приложеника. ²⁵

* *

Јован — Јово Мартиновић је био ожењен Љубицом, кћерком војводе Марка Мартиновића. Имао је три сина: Сава, Војина и Драга. Од Драга су Сава и Петар, и они немају мушког порода. Од Војина је Јово, универзитетски професор у Београду (физиолог), и његов син је Војин.

*

* *

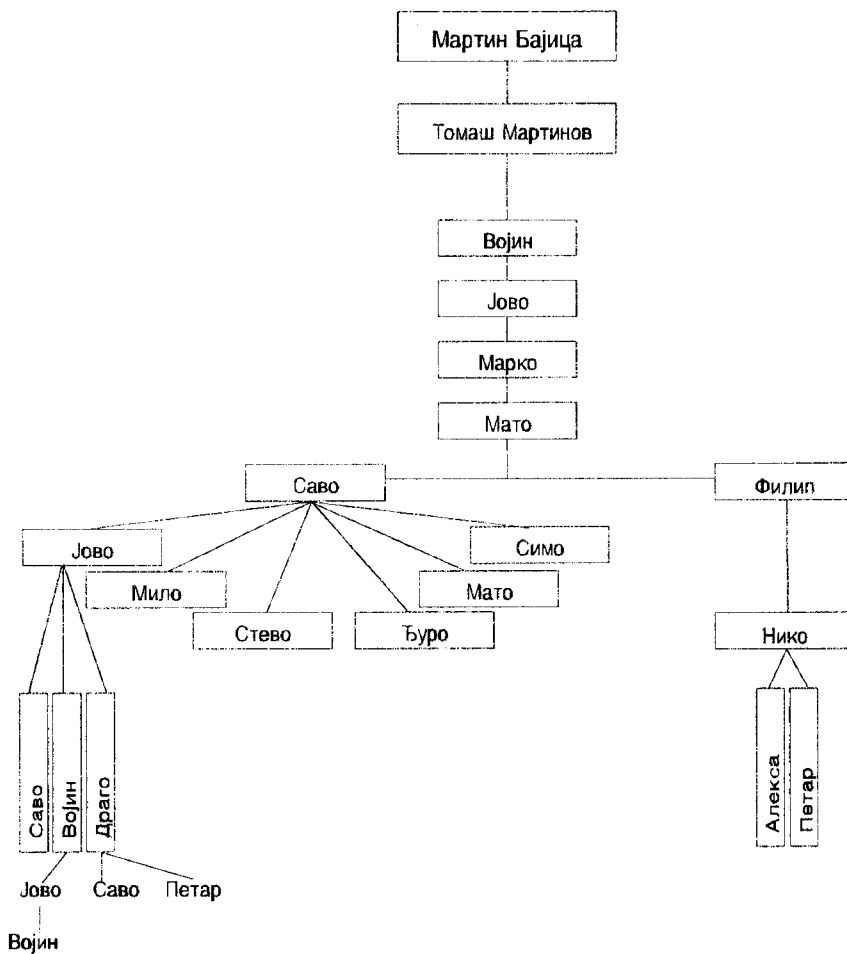
Ђенерал Јован — Јово Мартиновић је умро 15. августа 1922. године. Сахрањен је пред црквом светог Ђорђа у Подгорици, у породичној гробници Сава Матова Мартиновића. У априлском рату 1941. године, приликом бомбардовања Подгорице, једна фашистичка бомба пала је на гроб Сава Матова и сина му Јова Мартиновића и разорила га. Тако је њихов надгробни споменик нестао у ратном вихору, и тиме су уклоњени видни трагови почивала њиховог пепела ...

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE

²⁴З. А. Гвозденовић, *Подгорица, 16. децембар* (Освајања Читаоница и сиремање за грађење читавничке зграде). — *Глас Црногорца, Цетиње*, XV/1886, бр. 5, 2. јануар, стр. [3]

²⁵(В. Б.): *Подгорица, 15. јануара*. — *Глас Црногорца, XX/1891*, бр. 1, 1. јануар, стр. [3].

Табела 1 Родослов Јована – Јова Сава Матова (до Мартина)

ДР ПЕТАР М. МИЉАНИЋ
(1858 – 1897)

I Биографија

Све за друге, ништа за себе.
(Епитаф на гробу др П. Миљанића)

Др Петар Миљанић, први домаћи црногорски лекар, један од најстаријих црногорских дипломираних правника, истакнути јавни и друштвени радник — представља крупну личност наше новије историје. Вријеме у којему је живио и активно радио коинцидира са значајним трансформацијама црногорског друштва, са конституисањем здравствених институција црногорске државе и консолидацијом друштвено-економских прилика у Црној Гори после црногорско-турских ратова 1876—1878, територијалног проширења Црне Горе и стицања њеног међународног суверенитета на Берлинском конгресу (1878).

1.

Потомак ленгендарног Ђока Миљанића, чувеног јунака, харамбаше и четовође, др Петар Миљанић рођен је 14. фебруара 1852. у селу Биограду, недалеко од Невесиња, у Херцеговини. У то забито и сиромашно херцеговачко сеоце доселио му се отац Михаило, пошто је претходно осветио оца којег су убили два обијесна Турчина јер им није хтио притићи снијег пред коњима. Пошто је ликвидирао очеве убице, отресио и неустрашиви младић Михаило Миљанић, да би избјегао непријатности за своје братство и уобичајне одмазде турских полицијских власти, заматнуо је сваки свој траг тако што је побјегао у Мостар, и тамо почео да ради као шегрт код неког занатлије. Убрзо се у Мостару упознао са једном дјевојком из Биограда код Невесиња, њом се оженио, и отишао да живи на њено имање.

¹Уц.: Новак Миљанић: *Др Петар Миљанић 1852 — 8 IX 1897*. — Српски архив за целокупно лекарство, Београд, 96/1968, св. 12, стр. 1264—1268.

Прије него што је стасао за школу, Петар је изгубио оца, па је мајка преузела бригу о његовом даљем васпитању. Иако инокосна и сиромашног имовног стања, Петрова мајка се одлучила да школује свог јединца. Уписала га је у основну школу у Мостару, гдје му је учитељ био свештеник Сава Косановић, родом од Миљанића из Бањана, доцнији митрополит Дабро-босански у Сарајеву. Тада је у Мостару био и познати родољуб-архимандрит Јанићије Памучина, књижевник-самоук, који је обратио пажњу на даровитог ђака Петра Миљанића, „који је у школи био вазда први или међу првима” и, по свршетку основне школе, издејствује му стипендију општине и пошаље га у Београд да настави школавање.

Као државни питомац Петар Миљанић је 1891. године с одликом завшио гимназију, и након тога се вратио у Мостар да учитељује двије школске године „и тијем одужи свој морални дуг честитој општини мостарској, која га је прије као сиромашка, прихватила и пазила”.²

Иза тога жељан знања и науке, млади Петар Миљанић одлази поново у Београд, уписује се на Велику школу, на којој је 1876. године с одличним успјехом завршио Правни факултет. Његов немирни дух није се задовољавао образовањем из правних наука, већ се определио да заврши и медицинске студије. Уписао се на Медицински факултет у Москви, благодарећи стипендији коју је добио од руског Славенофилског комитета из Санкт-Петербурга. Године 1875, због Херцеговачког устанка, накратко је прекинуо студије и вратио се да као родољуб и хуманиста-медицинар помогне рањеним и болесним сународницима. А када је ступила у рат против Турске 1876. Црна Гора и Србија, млади медицинар се придружио руским добровољцима, које је предводио генерал Черњајев, и неко вријеме провео на српским ратиштима са екипама Црвеног крста. Потом се вратио у Москву да настави студије, које је успјешно завршио 8. јула (26. јуна) 1881. године, и стекао диплому љекара.

Завршивши студије на Медицинском факултету Универзитета у Москви код чувених професора С. П. Боткина, Булигинекина и других еминентних оновремених медицинских педагога и научника, др Петар Миљанић је стекао сјајно медицинско образовање и праксу за хируршки рад, који су му омогућили да обезбиједи велики углед и високу репутацију на јужнословенским просторима, и шире.

По свешеним студијама др Петар Миљанић долази у Црну Гору. Пријавио се на „Стечај” (конкурс) који је огласио први начелник Црногорског санитета др Милан Јовановић – Батут, јула 1881. у листу *Глас Црногорца*.³ На конкурс, којим су тражили десет љекара за упражњена мјеста у десет обласних мјеста црногорских, пријавила су се само два

²Н. Гр.: † *Др Петар Миљанић начелник Црногорског санитета*. – Глас Црногорца, Цетиње, 1897, бр. 37, 13. IX, стр. 3.

³По „Стечају” (конкурс) који је расписао начелник Санитета др Милан Јовановић – Батут за 10 окружних љекара (у Грахову, Никшићу, Шавнику, Колашину, Андријевици, Даниловграду, Подгорици, Ријеци Црнојевић, Бару и Улцињу) нуђена је годишња плата у износу „1.500 фиорина у злату (или 3.750 франака”. Сем тога, утврђена је такса имућном грађанству и наплата за љекове из ручне апотеке љекара. Кандидат је био дужан да достави писане доказе: „1. Да је грађујан доктор медицине, хирургије и магистар примаљства; 2. Да влада српским језиком с једном и писмом”. (*Глас Црногорца*, Цетиње, X/1881, 30, 26. VIII, [4]; 31, 2. VIII, [4]).

АТТЕСТАТЪ.

По Указу ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА, отъ Совѣта ИМПЕРАТОРСКАГО Московскаго Университета данъ сей аттестатъ, уроженцу Герцеговины, Петру Миланичу въ томъ, что онъ, по выслушаніи курсовъ Юридическаго Факультета въ Вѣлградской Великой Школѣ и по представленіи аттестата изъ оной, принять былъ въ Январѣ мѣсяцѣ 1877 года въ число стороннихъ слушателей Московскаго Университета по Медицинскому Факультету, а въ Августѣ мѣсяцѣ того же года перемѣщенъ былъ въ число студентовъ сего Университета на тотъ же Факультетъ, гдѣ, при *очень хорошихъ* поведеніи, окончилъ курсъ ученія, за оказанныя имъ *удовлетворительные* успѣхи, опредѣленіемъ Университетскаго Совѣта, 30-го Мая сего года состоявшимся, утверждень въ степени *Лѣкаря*. Данъ въ Москвѣ. Юня 26 дня 1881 года.

Ректоръ Университета *Михаилъ Ивановичъ*

Деканъ Медицинскаго Факультета *Сергей Павловичъ Бурьяковский*

Секретарь по студенческимъ дѣламъ *Иванъ Владиміръ*

Автентична *на Вукубовѣ Метре Антонићу.*
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
1. Oktobra 1881. CRNOJEVIĆ

дипломирана љекара — др Петар Миљанић и неки Пољак. Од 19. маја 1882. за љекара је на Цетињу постављени др Ђорђе Филиповић, Пивљанин.⁴ Миљанић је указом књаза Николе постављен за окружног физикуса у Подгорици (Мирковој вароши). По Књажевој оцјени љекар таквог образовања био је од пријеке потребе у околностима у којима се тада налазила Подгорица, одмах иза ослобођења од турске окупације 1878. године.

Тако је августа 1881. започела професионална љекарска каријера др Петра Миљанића, под веома тешким условима. Дотле у Подгорици није било сталног љекара. Здравствену заштиту су повремено обављали ријетки војни „физикуси” турског гарнизона, стационираног у тој вароши. Касаба турско-оријенталног типа, каква је била Подгорица, имала је мноштво проблема од стања здравља и здравствене културе становништва — до комуналне хигијене и наслијеђеног источњачког јавашлука и предрасуда. Стога је требало предузети најхитније превентивне мјере на здравственом просвјешћавању, за чување и подизање народног здравља. У др Петру Миљанићу нађен је најбољи прегалац и протагониста. Почео је са сређивањем јавне хигијене, доношењем прописа и правила за заштиту здравља мјесног становништва. Његове прве кораке у том правцу најљепше илуструје један допис од 23. јуна 1882 (по ст. кал.) капетана вароши Подгорице Луке Никезића ресорном министру Машу Врбици на Цетињу:

„Чим је господин Перо дошао и смјестио се, одма[х] смо претресли и забранили сваком овдашњем логанџији, да од тога дана за убудуће никакав не смије никакве љекарије продавати, а случајно да би се кој[и] после ове наредбе усудио продати љекарије да ће бити глобљен, а истијема наредио сам за затечене љекарије да их одма[х] сваки поврати натраг у Скадар, те од те наредбе и пошто је дошао г. Миљанић у Подгорицу то смо искористили и нико не продаје...”⁵

Средином јула 1882. др Миљанић тражи од Министарства да му се из државне апотеке на Цетињу, тада једине у држави, упути потребна „линфа за калемљење краста на дјецу”. И то је била несумњиво, прва планска вакцинација дјеце извршена у Црној Гори.

Нови херцеговачки устанак избио је 1881/82. године против црно-жуте монархије, којом је приликом у Никшић и сјеверне крајеве Црне Горе пребјегло много устаника, међу којима је било доста рањених и болесних. Како је тада Никшић био без љекара, књаз Никола је сугерисао да се упути тамо др Петар Миљанић, а на његово мјесто привремено постави др Ђорђе Филиповић, са Цетиња. Биће да је таква одлука иритирала др Миљанића, па је интервенција начелника Црногорског санитета и Министра унутрашњих послова, у чијем је ресору било и здравство, остала без успјеха. Када га је министар телеграфски позвао да дође службено на Цетиње, Миљанић му је категорички одговорио: *Ако ме зовете ради њремјешаја у Никшић, изволите ми њремјешаја у Црној Гори.* (курзив наш). Миљанић је, без

⁴Уп.: Михаило Миљанић П.: *Др Ђорђе Филиповић, социјалиста - устаник - љекар. Прилог биографији.* — Библиографски вјесник Црне Горе, XI/1982, 31, 31—35.

⁵Цитат према Р. Ј. Драгићевићу: *Српскогосподарски санитет у Црној Гори.* — Историјски записи, Цетиње, 1948, књ. I, св. 1—2, стр. 311—312.

сумње, био увријеђен зашто се прави са њим оваква комбинација? Зашто се у Никшићу не упути др Филиповић, а не он! С друге стране, и власт је имала своје разлоге! Др Ђ. Филиповић је био познат као социјалиста, па га је непожељно било слати међу устанике.

Из преписке др М. Јовановића Батута и надлежног министра, види се настојање да се читава ствар мирно ријеши. У вези Миљанићевог става, др Батут отворено пише министру: „Званично нијесмо у праву, јер му је Подгорица званично додијељена и морам Вам изјавити да ми је ствар неугодна и да ја из свега срца жалим што ја морам званично заступати...” Министар М. Врбица у свом одговору мудро савјетује Батута: „Гледајте да постигнете циљ, а такође и да не изгубимо ни Миљанића, ни Филиповића – јер потребују оба”.⁶ На крају је пронађена најбоља солуција у тако замршеној ситуацији. Др П. Миљанић је током септембра и октобра те године, 1882, више пута ишао у Никшић ради лијечења „боловавших усташа”.

Навешћемо један карактеристичан дио његовог извјештаја Министарству, који гласи:

„Као што се види, употребљавао сам најпростије и најјефтиније љекове. За усташе нијесам тражио одобрење да се лијече на државни трошак, јер није могло бити питање, хоће да се лијече на државни трошак, јер није могло бити питање, хоће ли се болесник лијечити или не, те се надам, да ће и Министарство означену суму од 90,45 фијор. исплатити тим прије што и подгоричка сиротиња пада мени на терет, пошто општина нема ништа на руци”.⁷

Др Миљанић се ангажовао око лијечења рањених и од тифуса обољелих устаника и њихових породица.

Др Петар Миљанић је остао на дужности обласног љекара и наредне 1883. године, сучељавајући се са многим неприликама и непријатностима у свакодневном професионалном послу. На какве је све тешкоће наилазило показују више званичних извјештаја. Крајем маја те године капетан зетски извјештава Министарство да се у капетанији „појавила нека приљепчива грлобоља” и тражи да љекар хитно интервенише. Послије увида на лицу мјеста др Миљанић подноси извјештај да је нашао болесног само сина командира зетског, и да је дијете на путу оздрављења, тврдећи: „нити је било нити има сада каквих болесника нити од дифтерита нити од крупа, већ неколико спорадичних акутних ларингита, који су у вези са грозницом, која сваког прољећа и јесени влада око Блата (Скадарског језера – примј. Д. М.), а који, колико знам и имам искуства, не напада дјецу већ одрасле”. Др Миљанић је на основу позитивних прописа тражио од командира да му плати визиту, због чега га је овај тужио Министарству, јер је пацијент у међувремену подлијегао болести.⁸

⁶Цитат према др Д. Петровићу: *Др Петар Миљанић*. – Болница Данила I. Споменица 1873–1973, Цетиње 1973, стр. 142.

⁷Исто, стр. 112.

⁸Исто.

Убрзо иза тога, првих дана јуна, капетан морачки извјештава Министарство да се код ђака Основне школе у Колашину и манастиру Морачи појавио тифус, због чега преко 30 ученика не похађа школу, а уз то, постоји „опасност да се болест рашири у народ”. На захтјев ресорног му органа да на лицу мјеста предузме кораке против ширења епидемије, др П. Миљанић одговара Министарству:

„При свој мојој вољи да љекарском помоћи притечем свуда уколико знам и могу, ипак слободан сам ставити вам на увид ове моменте. Прво: ако је тиф[ус] међу дјецом у Морачи, онда никакво лијечење, особито моје летимично, ефемерно не помаже, већ треба школу распуштити и дјецу оставити брижљивости њихових родитеља. — Друго: овдје гдје сам управо и обавезан, вазда има болести и озбиљнијех болесника, да се варош и околина ова не може оставити без помоћи на тако дуго вријеме, које је нужно за путовање тегобно, и узалудно по Морачи. Ово тим мање, што су се у Подгорици појавиле ‚кравте‘, које су из Скадра унијели ‚Мухадерини‘, те намјеравам одмах предузети опште калемљене дјече и материју за то већ сам добио из Беча, те вас молим за наредбу капетану варошком, да ми у овоме буде на руци”.⁹

Увиђајући оправданост Миљанићевог објашњења, надлежно Министарство је дало упутство капетану морачком „да објави народу да се уклања од кућа у којима влада болест и препоручи родитељима болесне дјече да осталу кућну чељад држе далеко од болесника и да се никако не мијешају са осталим свијетом”.¹⁰

Средином 1883. др Миљанић упућује надлежним локалним властима један изузетно занимљив писани поднесак, који одсликава хигијенске прилике у Подгорици и његово настојање да се оне мијењају у циљу подизања здравствене културе и сузбијања заразних болести. Због занимљивости аутентичног свједочења, Миљанићев акт од 27. јула т. г. доносимо у цјелини:

„Суду Општине подгоричке

Почем се појавила колера у Египту и све се више шири, то нијесмо сигурни, да нам тај немио гост неће доћи Европи. С тога се свуда, особито по већим варошима, удаљује све што може здрављу наудити: као лијечник овога мјеста, дужан сам обратити пажњу Општине на мјере, које би ваљало провести у дјело у нашој доста нечистој вароши. Треба да се прегледају све куће, гдје људи живе и развалине и забачене куће, гдје нико не живи. Да се сво ђубре и смеће удаљи ван вароши на одређена сметлишта или на њиве, да се мјеста и штале, гдје стока и коњи живе уредно чисте и то сваки дан. Да се проходи, нужници, боље гледају и гдје је велики смрад од њих да се баци у њих пагашени клак или да се набави нека јефтинија сенија — проста карболна киселина и хлорни клак — ако Општина буде хтјела да набави и тиме да се чисте смрдљива мјеста. Гдје су нужници непотребни, да се затрпају дебелим слојем земље. — Да се начини један или два нужника за чаршију и пјацу, те да се забрани мокрење и испражњавање по ћошковима и улицама. — Да се сва чаршија и све улице

⁹ Исто, стр. 113.

¹⁰ Исто.

чисте често пута на недјељу и то зором, да не би прашина удила пролазећем свијету. — Да се забрани воћарима, да не продају зелено воће (за сада само зелене шљиве и цање, да се не пуштају на пјаци) и да не разбацују коре од диње и лубенице око свог мјеста продавања, што се убрзо усмрди. — Да се више пажње обрне на чистоћу касапница и на доброту мяса, које се продаје. — Да се коже никако не суше по дућанима ни по приватнијем кућама већ гдјегод при крају вароши”.¹¹

На горњи захтјев др П. Миљанића, Општина подгоричка је реаговала писаним актом код надлежног Министарства на Цетињу, у коме се потенцира да им је општински љекар више пута усмено препоручивао да „држе чисто пјаци и варош”, што су њихове комуналне службе ревностно извршавале, јер су се његове препоруке „тицале дужности али без трошкова!” Сада, пак, повећани захтјеви др Миљанића претпостављају знатна финансијска средтва која Општина није имала, па је тражила помоћ Министарства, које је у повратном одговору упозорило исту „да свуда у свијету чистоћа и уредност појединих вароши пада искључиво на варошки а не на државни терет”, дајући притом детаљно упутство о могућностима како се то реализује (дужности власника кућа у одржавању градске хигијене, прирези имућнијих грађана, општински прописи и тсл.) и подршку свим Миљанићевим „наредбама”...¹²

За вријеме релативно кратког — двогодишњег љекарског рада у Подгорици, др Петар Миљанић брзо је снимио свеколико стање и схватио приоритетне проблеме здравствене службе у Црној Гори уопште. Одржавао је, свакако, контакте и вршио консултације са шефом Санитета др М. Јовановићем — Батутом. Стога је урадио један занимљив пројекат, који је 1. фебруара 1883. године поднио Министарству унутрашњих дјела на Цетињу, у чијем је саставу било Санитетско одјељење. У овом пројекту је елаборирао најважније мјере, које, по његовом мишљењу, треба предузети у Црној Гори у погледу народног здравља.

Као најглавнију и најважнију мјеру Миљанић препоручује „вакцинацију против крављих богиња, коју је требало завести почињући већ идућег 1. маја па до краја септембра, и то овога пута у варошима: Цетињу, Бару, Подгорици и Никшићу на школској дјечи, и истовремено наредити властима из мјеста блиским тим варошима да према свештеничким списковима упуте током тих мјесеца у те вароши ради вакцинисања најприје дјецу од три мјесеца до једне године, а затим од једне године до краја школског узраста. Следујућих година би требало уредити да се вакцинација врши облигатно током тих мјесеца у читавој држави”.¹³

Као друго релевантно питање, др Миљанић препоручује подизање болнице у Подгорици, предлажући и локацију болничког објекта. Неопходност подизања болнице темељи на властитом искуству. Током своје љекарске праксе дошао је до закључка да су у народу најчешће обољења

¹¹Уп.: др Драго Петровић: цит. рад, стр. 113; др Бранислав Пешић: *Здравствена служба и здравствена култура Подгорице (монографија)*, Подгорица 1995, стр. 38—39.

¹²Види опширније: др Д. Петровић: цит. рад, стр. 113—114 и др Б. Пешић: нав. рад, стр. 40—41.

¹³Др Д. Петровић: нав. рад, стр. 115.

желудачно-цријевна, хируршка и сифилис, а за успјешно лијечење таквих болести је најбоља и неопходно потребна стационарна болничка помоћ, јер амбулантно лијечење доноси мало стварне помоћи, нарочито сељаку, којег треба научити дисциплини, како ће јести, како ће се чувати и како ће се владати у својој болести..¹⁴ Миљанић истиче да су у Подгорици „климатски и економски услови за болницу много повољнији него у Цетињу” (мања влага, блажа зима, богатија и јефтинија пијаца). Као најпогоднију локацију за болнички објекат предлаже простор „између краја вароши и брежуљка Љубовић, гдје сјеверни вјетар не би наносио у варош испарења шпитаљска, а шпитаљ би био у заклону од јужног вјетра, веома шкодљивога”.¹⁵ У погледу типа болничке зграде, Миљанић предлаже, као најприкладнији, план руских болница, тзв. „земских” (регионалних), „које се одликују својом простотом, сразмјерном јефтиноћом и које више одговарају хигијенским захтјевима науке, но среске и окружне болнице у Србији”.¹⁶

На крају, као треће битно питање, др Миљанић предвиђа унапређење вароши Подгорице у здравствено-хигијенском погледу као што су: „стално чишћење улица, уклањање свакојаког ђубрета разбацаног по развалинама, надзор над касапницама, над проституцијом, удаљење турског гробља из вароши, забрана плитког сахрањивања мртваца и др.”. За све ово, међутим, Миљанић сматра да треба сачекати док се дефинитивно не утврди гранична линија са Турском; док се не установи регулациони план вароши и дођу на управу вароши личности подесне и способне за такве подухвате.¹⁷

Биће да је Миљанићева бритка мисао, продорна и далековида, сметала градским „оцима”, што се може наслутити и по једној притужби коју су упутили министру унутрашњих послова док се Миљанић налазио на једногодишњој специјализацији у иностранству. Наиме, у једном поднеску „Општине Подгоричке”, датираном 1. јануара 1884, дају се приговори на рачун Миљанићеве приватне ординације и претјераног наплаћивања лекарских услуга.

Иза ове оптужбе неколицине подгоричких главара, услиједио је протест 111 потписника код истог органа, у коме се описује „дојакошње држање г. Миљанића према уопште овдашњем народу”. Потписани житељи подгорички

„опоричу све ово, што се у оптужби противу доктора томе Министарству поднијело, ако је било то у име општине ове формулисано”. Грађани својим потписом тврде „да је г. др Миљанић поред најусреднијег и најпатриотичнијег заузимања око хитног и потребног лијечења настојао дневно, ноћно, свагда руковођен светим позивом велике дужности своје и у исто вријеме по потреби и крајњој нужди најоскуднијим сиромасима који не само што нијесу у стању били љекарију платити, но што више нијесу према љекарском пропису имали нужне и потребне хране, таквим прелуким сиромасима каквих се овдје у потписима налазе, тај исти г. док-

¹⁴Цитат према др Д. Петровићу: цит. рад, стр. 115.

¹⁵Исто.

¹⁶Исто.

¹⁷Исто.

тор Миљанић био је толико снисходитељан, да им је давао и рукопомоћи преко помоћи и љекарија, да могу и храну набавити. — То је истина, која се живим људима не може опорећи”.

У претставци се, на крају, апострофира:

„А што се тиче оне господе главара, који су оптужбу против истог поднијели [...], то смијемо тврдити, да је лична мржња према доктору изазвала то, јер је доктор њима можда потраживао за визите и за љекарије таксу, не страшећи се као први доктори, да му од њих опстанак зависи, па да им љекари бадава на услугу буду. Понављајући да је поменути доктор стекао лијеп глас у овоме народу, изузевши код неколико главара [...], усуђујемо се најпокорније молити Вас, ако се жели угодити не појединим овдје људима, но опћем народу, без разлике главара и простака, богаташа и сиромаша, да [...] нас не лишите тако доброга и ваљаног љекара...”¹⁸

Осјећајући потребу специјалистичког усавршавања у медицинској струци, за коју је имао јако развијен афинитет, крајем јула 1883, послје двије године савјесног службовања у Подгорици, др Петар Миљанић подноси захтјев Министарству да му на јесен одобри четворомјесечно одсуство ради одласка у иностранство, „да попуни неке празнине и освјежи своје медицинско знање” и да истом приликом „положи послје двогодишње праксе испит за степен доктора медицине”, јер је још увијек само „врач”, према правилима која важе за оне који су завршили медицинске науке у Русији. Миљанићевој молби Министарство је удовољило и он 1. новембра 1883. одлази на специјалистички боравак у иностранство — на најпознатије оновремене специјалистичке клинике у Аустрији, Њемачкој и Француској.

Успјешно усавршавање у иностранству и праћење савремених достигнућа медицинске науке и праксе, др Петру Миљанићу омогућило је његово познавање страних језика. Био је прави полиглот за своје вријеме: зналац њемачког, француског, италијанског и руског језика. Активно знање страних језика омогућило му је касније интензивно бављење науком, као и учешће на низу међународних конгреса.

Миљанић је на специјализацији у иностранству остао годину и два и по мјесеца. Стекао је драгоцену праксу засновану на научној медицини. Почетком 1884. успио је да докторира у Вирзбургу (Würzburgu), у Њемачкој. Одбравивши докторску дисертацију „Zur Diagnose der Darmperforation b. Turphus abdominalis” („Дијагноза перфорације цријева код тифуса”) стекао је титулу доктора медицинских наука, уједно и првог у Црној Гори.

Средином јануара 1884. др Петар Миљанић се вратио у Црну Гору. Примео га је лично црногорски суверен Никола I, који га је том приликом упитао:

„Хоћеш ли, докторе, да останеш овдје код нас на Цетињу?”

— „Са извјесним условима, Господару!” — одговорио је Миљанић.

Књазу Николи је било много стало до пристања др Петра Миљанића, најмање из три разлога: *прво*: Болница „Данило Г”¹⁹ још од 13. новембра

¹⁸ Исто.

¹⁹ Болница „Данило Г”, започета 1871. и завршена 1873. била је једина у Црној Гори све до 1887. године, када је отворена Болница кнегиње Зорке” у Никшићу. Прва је подигнута од дарова приликом крштења престолонаследника Данила 8. септембра 1871, а друга од поклона за вријеме свадбе кнегиње Зорке са Петром I Карађорђевићем.

1882, када ју је напустио њен дотадашњи управник и начелник Црногорског санитета др Милан Јовановић – Батут, каснији утемељивач Медицинског факултета у Београду, веома је тешко кадровски стајала;²⁰ друго, др Петар Миљанић је за вријеме обављања љекарске службе у Подгорици пружио довољно доказа своје професионалне савјести и вриједности; треће, Књаз је био заинтересован да му Миљанић буде и лични љекар ...

Након разговора са књазом Николом, др П. Миљанић је Државном савјету дао написмено свој пристанак да остаје на Цетињу, али само на годину дана, и то под сљедећим условима: да се под његовим упутствима „доведе у ред „Данилова болница“, наш једини шпитал у држави“; да му се да понуђена плата од 1.200 талира, иако тај износ није привлачан, а и др Батут „добијао је плату преко ове суме, па опет био незадовољан“ и, напослетку, да му се обезбиједи бесплатан стан, или одговарајућа кирија за стан, „јер у Локанди (доцнији „Гранд-хотел“ – примј. Д. М.) нити може примати болеснике, нити радити свој посао како ваља“. Ускоро др Миљанић подноси нову представку, 20. априла, у којој предлаже да се распише конкурс на упражњена мјеста за љекаре у Црној Гори, и за варош Цетиње, јер би он желио „чим се шпитаљ уреди“ да га поново упуте „у Подгорицу, гдје ми је и по здравље боље и гдје сам неколико већ обикао, а и доктор је тамо као што сам се сада увјерио, много потребнији народу него овдје“ – истиче он.

Миљанићу су испуњени сви услови које је тражио и књаз Никола га је поставио на три финкције: директора Болнице „Данило Г“, начелника Црногорског санитета, и за дворског љекара (од 1894). Дужност управника Болнице преузео је 1. марта 1884. године. За релативно кратко вријеме, од непуних четрнаест година, колико је био на поменутиим функцијама – све до смрти – др Петар Миљанић је урадио доста. Штавише, може се слободно рећи – урадио је много. Као шеф Санитета у мају исте године, са књазом Николом и његовом свитом обилази источне и сјеверне крајеве Црне Горе, у циљу стицања личног увида у стање народног здравља.

Започео је темељите реформе у чему је имао подршку црногорског суверена. Књаз Никола је настојао да се народном здрављу поклони пажња што се највише може, свјестан да је то основна претпоставка народног и државног напретка. Подршку с највишег мјеста, др Миљанић је максимално искористио и огромно урадио у изузетно тешким и неповољним приликама. Етномедицина је на Цетињу, и уопште у Црној Гори, све до краја прошлог вијека имала широку примјену. Многобројни травари, мелемари, гатари, бајари, шаптачи и разни ранари, тзв. „народни медици“, стицали су одређена искуства у лијечењу, која су брижљиво чували као тајну и преносили с генерације на генерацију. Јављали су се и као

²⁰ Године 1880. по предлогу Јована Павловића, књаз Никола је позвао сомборског љекара др Милана Јовановића – Батута да дође у Црну Гору – да уреди здравствену и медицинску службу. Он се одазвао и по доласку на Цетиње био је постављен за управника „Данилове болнице“ и за начелника Црногорског санитета, установљеног при Министарству унутрашњих дјела. Пошто је пропутовао земљу и упознао у њој здравствено стање, израдио је план уређења санитетских обласних управних јединица. На Цетињу је Батут издавао 1882. „Здравље“ – први стручни медицински часопис у Црној Гори, који је изашао у свега седам бројева, јер је те године Јовановић напустио Цетиње и Црну Гору и умјесто њега је привремено постављен Јово Мишић, недипломирани лекар из Сарајева.

„специјалисти“: за бјелоћу — црвени вјетар; мојасиљ — ексцем, франзу — сифилис, бјеснило — лису, живу рану — ТБЦ кости, рак и сл., па ујед змије и низ других компликованих обољења, чије су се методе лијечења, углавном, сводиле на познату формулу: *verbus, herbus et lapidibus*. Народни љекари су вршили, штавише, и веома сложене хируршке интервенције (трепанације). Црногорски самоуки народни „медици“ били су чувени и популарни у народу.²¹ Стога се у Миљановићево вријеме тешко било борити и изборити против надриљекарства у Црној Гори, које је, без сумње, имало и одређених успјеха у недостатку стручних, школованих љекарских кадрова. Одавана су им и признања са званичних мјеста! Тако је, на примјер, Иличковићима, из Црмнице, Сенат 1880. одао признање за заслуге у лијечењу рањеника и болесника. Чак и после увођења Санитетског одјељења при Министарству унутрашњих послова Црне Горе 1879, указиване су им почасту и признања — да се с њима „поносе међу Црногорцима“. Добијали су државне повластице — декрете и официрске грбове као знакове признања — и сертификате да могу несметано вршити своју „видарску праксу“. До доласка Миљанића на чело Црногорског санитета, сви ти многобројни емпирици: видари — травари, народни „хирурзи“ толико су се били осмјелили да су безобзирно потцјењивали малобројне школоване љекаре у Црној Гори и научну медицину.

Знањем наоружани и скрупулозно савјесни др Петар Миљанић, нашавши се пред тешким и сложеним задацима организује медицинске службе у Црној Гори, у циљу ликвидирања надриљекарства и постављања санитета на савремене научне основе, предузео је ригорозне мјере за утемељење научне медицине. Као прво и најважније питање у области санитетске службе и чувања народног здравља предвидео је повећање љекарског стручног кадра. У том циљу поднио је добро образложени предлог црногорском књазу — да се што прије постави што већи број квалификованих љекара у оним мјестима црногорским која су у том погледу најпотребнија. Књаз Никола, још под свјезим утиском исцрпног реферата који му је 29. јула 1881. поднио др Милан Јовановић — Батут,²² даје сагласност да се траже и поставе страни љекари у оним мјестима гдје се

²¹О успјешном лијечењу народних љекара писали су многи аутори. Милорад Медаковић је, боравећи на Цетињу средином XIX в. забиљежио да „сними“ успјешно лијече и „извидати ране могу мимо остале љекаре“ (*Животи и обичаји Црногораца*, Нови Сад, 1960, стр. 183—184). Вук Ст. Караџић констатује да су црногорски видари многе потпуно излијечили, којима би и европски љекари спасили живот али би остали богаљи...“ (*Црна Гора и Бока Которска*, Београд, 1922, стр. 98—99). Др П. Јеремић детаљно говори о начину и историјату иако примитивног вакцинисања у Црној Гори (*Zdravstvene prilike u jugoslavenskim zemljama do kraja XIX vijeka*, Zagreb, 1935, стр. 111—113), а такође и др Миљанић (*Грлица*, Цетиње, 1889, стр. 78—79). Вук Врчевић описује начин лијечења рана (уп. др Владан Ђорђевић: *Народна медицина у Срба*, Нови Сад, 1872, стр. 61—62), док хируршке захвате на лобањи тзв. трапанације („шароњање“) описују француски љекари: др Тедески, др Панкраци, др А. Булоњ и Г. Фрилеј, који су боравили на Цетињу као лични љекари књаза Данила и књаза Николе. Они су подробно описали операције трепанисања народних видара Иличковића, из Црмнице. (уп. др А. Boulogne: *Le Monténégro le pays et des habitants*, Paris, 1869, p. 46—48; др G. Phrilleу: *Le Monténégro contemporain*, XV, Paris, 1875, p. 427).

²²Уп.: др Јован Кујачић: *Прилози историји здравствене културе Црне Горе до краја 1918. године*. Београд, САН, Посебна издања, књ. 14, 1918. — П. Ј. Драгићевић: *Прилози историји санитетија у Црној Гори*. — Историјски записи, Цетиње, I/1948, 1/2, 58—59; 3/48, 59—64.

осјећа највећа потреба. Тада је на Војно-медицинској академији у Санкт-Петербургу било неколико Црногораца при завршетку медицинских студија. Др Миљанићу успјева да петорицу од њих, након дипломирања, доведе у Црну Гору и постави их за љекаре: др Ђока Петковића на Цетињу, др Митра Радуловића у Подгорици, др Стевана Огњеновића у Никшићу, др Новицу Ковачевића – Граовског у Колашину и др Јосифа Перу у Бару. Уз то, изборио се да се неколико свршених средњошколаца пошаљу као стипендисте у иностранство, на медицинске студије, осигуравши тако перспективно љекарски кадар за црногорске потребе...

Познавајући добро црногорски менталитет и егзистенцијалне прилике љекарског кадра у варошима Црне Горе, др Миљанић се заузео да младим медицинским стручњацима, који су почели долазити са страних универзитета, обезбиједи повољан материјални статус и на тај начин их веже дуже за незавидна мјеста службовања, и подигне им углед у друштвеној средини, гдје су обављали љекарску професију. Имајући у виду и ранији предлог у реферату др Батута, књаз Никола је одобрио да се љекари с платом изједначе са сенаторима и судијама Великог суда или Касације. Тада је, заправо, љекарима одређена годишња плата у износу од 180 наполеона или 3.600 франака у злату, што је увелико допринјело конституисању санитетске службе у Црној Гори, савјесном и преданом обављању дужности од стране љекара, чији је рад текао у пуној сагласности и координацији са радом у Главној санитетској управи и Санитетском одјељењу Министарства унутрашњих дјела, којим је руководио др Петар Миљанић. Томе захваљујући, не само што је сузбијено надриљекарство, већ је народним љекарима сасвим забрањено свако лијечење. Етномедицина је уступила мјесто научној медицини! Тако је настала прекретница, јер је „народ сам врло брзо увидио сву вриједност научне медицине и стао у пуној мјери без икаква устезања и с пуним увјерењем њој приступити”.²³ Био је то један од првих значајних триумфа др Петра Миљанића!

Др Петар Миљанић је посједовао изванредне организационе способности и смисао за сарадњу и колективни рад. Ова својства истиче његов најбољи биограф др Јован Кујачић,²⁴ који констатује да су „млади љекари радили у пуној сагласности са својим начелником Миљанићем. Он се са своје стране према њима свима понашао не као старешина, него као прави и најискренији друг. Он никад ни један важнији и замашнији посао није предузимао, док се претходно није посавјетовао са својим љекарима. Тако је сваки предлог, који би имао поднијети Књазу и другим надлежним властима, прије него би се имао проводити у дјело, добро и свестрано проучио са својим друговима”.²⁵ На другом мјесту исти аутор вели да је такав однос и сарадња љекара и Санитетског одјељења имала видног значаја „по општу у то доба здравствену политику у Црној Гори, јер је збиља тако заједнички рад у тек основаном црногорском санитету учинио, да се доста брзо успјело

²³ Исто, стр. 87.

²⁴ Др Душан Ј. Мартиновић: *Др Јован Ст. Кујачић (1869–1958)*. – У: *Портрети IV*, Цетиње, 1991, стр. 176–197.

²⁵ Др Јован Ст. Кујачић: *Др Петар Миљанић, његов живот и културно-научни рад*. – *Miscellanea*; Београд, 1937, стр. 78.

да се прије свега ограничи а иза тога брзо и сасвим укине свако народно лијечење”²⁶

Поред организовања рационалне здравствене службе у оно вријеме, и вођења разумне кадровске политике у датим условима, др Миљанић је настојао да повећа мрежу болничких објеката у Црној Гори. У томе свом настојању имао је само дјелимично успјеха. Др Миљанић је урадио план за Никшићку болницу („дао план како се кућа има направити за болницу”) и обећао да ће по обављеним радовима са Цетиња бити упућен љекар и болничка опрема.^{26a} Крајем 1887. године отворена је Болница „Књегиње Зорке” у Никшићу — са десет болесничких кревета; двије године касније (1890) такође је отворена Болница у Даниловграду, са 30 болесничких постеља, а затим у новембру 1891. у новоадаптираном дијелу зграде бивше турске војне болнице у Подгорици. Ове болнице су, међутим, краткотрајно радиле: у Даниловграду непуну годину дана, јер се показало да није потребна, а у Подгорици и Никшићу су крајем 1892. затворена усљед недостатка средстава за издржавање.

Као начелник Санитета др Миљанић је имао пред собом огромно „неузорано” поље рада, на коме до његовог доласка, такође, ништа није рађено, изузев нешто мало што је његов претходник др М. Јовановић — Батут иницирао. Тешко се било снаћи у таквим околностима, али се он као одличан организатор, врстан љекар практичар и научник брзо снашао. Успостављао је контакт са народним главарима, тражио од њих информације и давао им упутства, слао окружнице, упућивао расположиве малобројне љекаре да утврде епидемије, предузму на терену превентивне мјере у циљу лијечења обољелих и локализације зараза да се не би шириле. Навешћемо једну његову окружницу за све капетане, од 18. маја 1890. године, која гласи:

„Господине капетане!

Прије наступања великих љетних врућина у интересу народног здравља наређује вам се: да у договору са тамошњим љекаром ове као и сваке друге године прегледате пажљиво сву варош, те да се предузму све нужне мјере, да би се уклонило све оно, што би могло произвести и распростријети какву заразу. Да се сво ђубре, које је зимус на разним мјестима вароши нагомилано, изнесе далеко изван вароши, да се подозриве јаме затрпају и мјесто ван вароши одреди, гдје ће се сметлиште износити. Обратите пажњу на нужнике, у старе да се баца живи клак [!креч], а препуни и неуредни да се затрпају и нови направе. Да влада ред и чистоћа у крчмама, гдје се свијет скупља и преноћива; да се пази на касапнице, да не заударују и да се здраво месо продаје!

Господине капетане,

Наређује вам се, да се лично увјерите о нужној чистоћи како по приватним кућама тако и јавним мјестима. — Ове године нарочито, пошто се велик народ са разних крајева Црне Горе, усљед прошлогодисњих неродица на појединим мјестима нагомилала и мијеша, потребна је много

²⁶ Др Јован Кујачић: *Прилози историје здравствене културе Црне Горе...*, сџр. 87

^{26a} Уп.: *Глас Црногорца*, 1885, бр. 28; 1887, бр. 51; 1888, бр. 13

живља и предострожнија ваша пажња, стога добро пазите, да нас свакојега мјесеца најмање два пута извјештавате о здравственом стању те вароши”.

Истовремено, упућује свима капетанима наштампана „Правила о пекарницама и јавној продаји хљеба”, која су били обавезни да јавно истакну у свим пекарама, тј. „на дувару прилијепљена у свакој пећи на Цетињу и по варошима у унутрашњости”. (Ова наредба је доцније објављена и у *Санитетском законнику!*) За случај не извршавања ове наредбе и не поступања по упутствима за одржавање хигијенских прописаних услова, предвиђане су високе казне за преступнике.

Веома је значајан рад др Миљанића и на правној регулативи у црногорском здравству. Сједињавајући у себи медицинско знање и правно образовање, он је у ствари створио први санитарски законик у Црној Гори. Као санитарски реферат у Министарству унутрашњих дјела Књажевине Црне Горе 6. октобра 1890. донио је „Наредбу о пекарницама и јавној продаји хљеба”, а наредне 1891. израдио је „Правила о уређењу санитарске струке и Прописе против заразних болести на стоци”, које је „по свестраном разматрању Његово Височанство” Никола I усвојио 14. новембра 1891. Наведена законска акта појавила су се на свијет исте године под насловом: „ЗБОРНИК ПРАВИЛА, ПРОПИСА И НАРЕДАБА У САНИТЕТСКОЈ СТРУЦИ КЊАЖЕВИНЕ ЦРНЕ ГОРЕ” (Цетиње: издање Министарства унутрашњих дјела, 1891, 75 стр.)²⁷ Овим законом строго је забрањен рад „самозваних народних видара”, који су до Миљанићевог доласка били свемоћни у сфери народне терапије. Прецизно су дефинисане обавезе и дужности љекара на територији Црне Горе; предвиђена је обавезна вакцинација против вариоле и ревакцинација (сваке пете године); постављени су основи опше хигијене и профилаксе од заразних болести; први пут је уведена примјена судске медицине, са вођењем обавезних судско-медицинских протокола у криминалном и другом судском поступку.

У циљу подизања и унапређења народне хигијене и превентивних мјера спречавања заразних болести (туберкулозе, сифилиса, маларије, лепре итд.), љекари су били обавезни да десетодневном шаљу Санитетском отејеку Министарства унутрашњих послова извјештаје о кретању ових болести на свом подручју. (У својим извјештајима љекари су били обавезни да евидентирају све болесничке прегледе: како су пацијенти лијечени и с каквим успјехом — да ли су оздравили или умрли?) За случај појаве опасних заразних болести (тифуса, пјегавца, богиња, скерлета, колере, куге, црног пришта, црвог вјетра и др.) љекари су били обавезни да најбржим путем — „брзојавом” (телеграфски) обавијесте надлежни орган на Цетињу, како би овај предузео најхитније мјере за спречавање епидемије... Пошто је тада у Црној Гори била само једна државна апотека — на Цетињу, а доста обољелих од дифтерије, сви љекари у унутрашњости били су дужни да се снабдију довољним количинама антидифтеричног серума, како би се обољелим од дифтерије правовремено и бесплатно притицало у помоћ.

²⁷ „Зборник...” је 1983. године фотографски снимљен у Централна народна библиотека Црне Горе, са поговором др Филипа Шоба.

Друго поглавље *Закона* односи се на болнице, које су подигнуте „за болесне људе, и према томе у њих ће се примати болесници, имућни и сиромаси, без разлике вјере, пола, узраста и народности” (чл. 5). До појединости се разрађује устројство болница, структура персонала и његове обавезе понаособ, рад болничке амбуланте, начин пријема пацијента, њихова визитација, издавање рецепата, састав исхране, итд.

Сем тога, истим закоником предвиђени су услови рада ветеринара (марвених љекара) и ветеринарско-полицијске мјере против сточних заразних болести. На крају је „Министарска наредба о уређењу Цетињске апотеке” и „Наредба о пекарницама и јавној продаји хљеба”.

Укратко, ови први кодификовани прописи у здравству Црне Горе представљају синтезу свих норми и сазнања оног времена на пољу заштите, организације и лијечења људи и животиња. Рађен је по узору на аустријске и италијанске законике, уз поштовање специфичности Црне Горе. Служио је до краја самосталности црногорске државе. О *Законику* су изречене ласкаве оцјене и похвале низа мериторних медицинских стручњака.

Као љекару управнику „Данилове болнице” на Цетињу²⁸ др Петру Миљанићу је пошло за руком да је васпостави на ступањ медицинско-здравствене институције према захтјевима ондашње савремене медицинске научне мисли. Њему благодарећи, Болница „Данило Г” постаје терапијски центар не само за Црну Гору, већ и за Боку Которску, за Херцеговину, Албанију и друге сусједне области.

Користећи се обећањем црногорског књаза Николе I да ће му државна управа бити наклоњена приликом преуређења и модернизовања Болнице на Цетињу, као једине државне болнице у то вријеме у Црној Гори, др Петар Миљанић је сачинио елаборат у којем је подробно образложио најнужније материјалне и персоналне потребе „да би шпитаљ одговорио назначеној намјени” и доставио га ресорном министарству већ 6. марта 1884. године. Елаборатом је предвиђен сљедећи инвентар: гвоздени кревети „на федере” са душечима, чаршавима и ћебадима; рубље за пацијенте; три каде за купање; операциони сто, хируршки инструменти, микроскоп и превојни материјал (вата, газа, завоји и непромочива цирада).

Предвидио је и одређене адаптације у болесничким собама и љекарским просторијама; у болесничким собама — по два вентилатора на прозор, и у ходницима цијеви с топлем водом „из кухине” — „да не би зими болесници назебли”.

За болнички персонал др Миљанић тражи „једну економику и двије-три више шпитаљске службенице, које се могу набавити из Загреба или Москве”, са детаљним описом радних мјеста:

„Економика води економију болнице и стара се о разним набавкама за храну болесника, о кухини, о прању и крпљењу рубља, итд.; она ће

²⁸ Др Миљанић је постављен у прави час умјесто Јова Мишића, који је из крајње нужде, послје Батутовог одласка, био постављен за цетињског љекара. Мишић је као недипломирани лекар почео радити у Цетињу до завршетка рата постављен је за привременог љекара у Бару, а затим премјештен на Цетиње 1. августа 1883. послје седам година рада напустио је Црну Гору ради продужетка студија у Београду.

лично или преко љекара подносити рачуне Министарству, а захтјеве доктора односно шпитаљевијех потреба одмах испуњавати”.

Посебно је занимљиво Миљанићев третман мјеста и улоге управника Болнице: „Радња љекара – управитеља шпитаља – сасвим је независна”, наглашава он, и додаје: „Он се влада према годишњим средствима болнице, својој савјести и начелима науке. Њему је цио болнички персонал потчињен тако да он поједино лице у случају непослушности, неуредности, неупотребљивости за рад може без сваке апелате (жалбе на виши суд против одлуке нижег суда – Д. М.) одмах из службе отпустати”. Управитељ „контролише апотеку и ова мора набавити све што тражи болнички љекар” – наглашава Миљанић. Напосљетку предлаже цјеновник љекарских услуга: дневна услуга љекара – једна круна, а ноћна – двије круне у корист Болнице, а ван градског подручја љекар добија у своју корист талијер на сат утрошеног времена, рачунајући подвоз обашка, с тим што „у вароши сиромаси добијају и љекарску услугу и љекарију бадава, а исто и изван Цетиња у колико је могуће”. У елаборату реконструкције „Данилове болнице” др Миљанић наводи спецификацију свих трошкова, изражену новчаним еквивалентима по ставкама.

Државни савјет, са Књажевим одобрењем, прихватио је све захтјеве Миљанићеве, тако да је он до краја марта те године све назначене материјале наручио и добио од одговарајућих форми из иностранства. Тако, на примјер, кревете је набавио у Трсту. У наруџбини код трашћанске фабрике стоји: „Увјерени у ваша хуманитарна осјећања надамо се од вас и умјереној цијени и солидној роби за овај шпитаљ, који још нема довољно материјалних средстава, већ чини по њега осјетна напрезања, да набави најнужније болесничке потребе” – писао је наручилац. Колико је водио рачуна о рационалном утрошку средстава виде се и по овој његовој констатацији у вези набавке превозног материјала: „који ће се у овдашњој апотеци прерадити и дезинфицирати по упутству љекара, што ће много јефтиније бити него да се готово купује” – закључује он.

Пошто је извршио неопходну реконструкцију Болнице, набавку најнужнијег болничког инвентара и инструментарија, др Петар Миљанић већ крајем марта 1884. почиње интензивне хируршке захвате. Истина, и прије тога, од првих дана ступања у Болницу, др Миљанић заједно са дворским љекаром др Роком Мишетићем, Дубровчанином, започиње свој хируршки посао. Већ 18. марта *Глас Црногорца* у рубрици „Домаће вијести” доноси списак хируршких интервенција и коментаре који прате хируршке операције.

У листу се каже да су петог марта извршене:

„...двје ампутације: једном болеснику отсјечена је десна нога више кољена, а другом лијева рука више лакта. Ко је, упавши у болницу, видео те болеснике, са упалим очима и мртвачким изгледом, како пиште, тражећи сами да им се сијече, пошто су обишли све ‚медиге’ у Црној Гори и увјерили су се, да им њихова мјестна бољетница слаби све тијело и неминовно води к смрти, тај ће видјети их сада послје операције са свјежим и задовољним лицем, јасно осјећати неко задовољство. Таки ам-

путирани биће доцније најбољи лијек против сујевјерности и одвратности простог нашег народа према „лијечењу” школованијех доктора”.

На истом мјесту, лист доноси и ову вијест:

„Јуче, 17. ов. м. вађен је у трећег болесника камен из бешике, такође са успјехом”.²⁹

Шестог маја исте године, иста новина пише:

„У нашој варошкој болници у току ове недјеље биле су три операције. Једној дјевојци од 14 година учињена је ампутација згрчене ноге, која јој је по несрећи прије четири године огорјела, оставивши грдну гнојаву површину и силне болове. Хируршки нож учинио је крај дугом и бесплодном лијечењу.

Другој пацијентки, која је од 10 година имала шиљасте ноге (*pes equinus*) учињена је тенотомија.

Трећи је болесник турско момче из Подгорице, Хусејин Крњић, који већ седам година пати од камена у бешици. Ово је први оперирани мухамеданац у нашој болници. Стара була, видјевши као руком дигнуте муке свог јединца сина, са сузама у очима благосиљала је по сто пута Господара Књаза и његове уредбе. Значајно је да је овај Турчин имао у најближем сродству двојицу, који су такођер имали камен у бешици. Теорија нашљедности многих болести у науци потврђује се практиком на сваком кораку. Момче причаше како су му у оно вријеме исте рођаке сјекли и вадили камен некакви самоуци, Тоске, но додаде да је волио отићи у „ценет” (пакао — Д. М.) него да га онако без „опија” и згоде свезану на штици кољу.”³⁰

Прве новинске информације о успјешном лијечењу др Петра Миљанића у „Даниловој болници” имале су великог одјека у народу, код кога се брзо усталило повјерење према научној медицини, па су пацијенти хрлили из свих крајева Црне Горе да траже стручну љекарску помоћ на Цетињу. Притисак болесника је из дан у дан бивао све већи, тако да је др Миљанић једва одолијевао у давању љекарских савјета. С тим у вези, изјављује он у *Гласу Црногорца*:

„Многи из унутрашњости обраћају ми се често писмено или телеграфски, молећи ме за савјет и љекове. По човјечанској и љекарској дужности одговарам на сваки кратки и јасни опис болести и гдје видим, да се може што помоћи кореспонденцијом. У многим случајевима није то могуће и према томе молим, да ме извине многи, којима не одговорим, тим прије што овдашња државна апотека као независна од љекара, не даје никоме на вересију”.³¹

Иако је др Петар Миљанић свој љекарски рад обављао под неповољним условима, показао се као одличан практичар, сјајан хирург, који је због смјелих и успјешних хируршких захвата постао гласовит, познат и ван

²⁹ Глас Црногорца, Цетиње, XIII/1884, бр. 12, 18. III, стр. 3.

³⁰ Глас Црногорца, XIII/1884, бр. 49, 16. IV, стр. 1.

³¹ Цитат према др Д. Петровићу: нав. рад, стр. 121.

црногорских граница. Миљанићу захваљујући, „Данилова болница” је стекла завидни углед; постала је позната не само у Црној Гори него и ван ње; била је „цјелилиште гдје су се купили гомилама болесници, тражећи себи спаса и утјехе”³² не само из Црне Горе, него и из сусједних окупираних територија: Боке Которске, Херцеговине, Санџака, Метохије и Албаније.

У каквим је оскудним просторно-техничким и помоћним медико-кадровским условима радио др Миљанић види се из ових података:

„Уредивши или, боље рећи, нешто мало поправивши Болницу и особито малу скромну операциону салу у једној малој споредној кућици, Миљанић је свакодневно вршио по неколико већих и мањих операција, и ако се сав његов помоћни ‚стручни’ персонал састојао од старог, али врло вјештог и ваљаног болничара Тимотија Гаговића, апотекара Јова Дреча и по неки пут послужитеља Сима Умаревића, који је при операцијама облачио болнички мантил и вршио дужност вјештог помоћника, који је обично додавао оператору инструменте, неки пут пазио на пулс, припремао болесника за операцију, по потреби давао хлороформ итд.”³³

Као љекар европског образовања, природно бистар и талентован хирург, др Петар Миљанић је, пратећи савремена му достигнућа медицинске науке, био одличан дијагностичар. Његов савременик, сарадник и биограф му др Новица Ковачевић—Граовски записао је да су се „његовим финим и тешким дијагнозама клањали чак и капацитети науке као што су Шарко, Ковалевски, Билрот и др.”³⁴ Исти биограф наводи да је „Музеј Цетињске болнице пун доказа његовог прегалаштва и истрајности. За руком му је ишло све у разноврсним одјељцима медицине, особито пак очне болијести и хирургије”.³⁵ Он је, како сам истиче, извршио у току непуних десет година, од јуна 1894, око осам стотина операција на очима, од чега три стотине иридехтомија, многе операције на очним капцима, на рожњачи, склери, конјунктиви, ради вађења страних тијела, енуклеација, на очним мишићима, на орбити, итд. Скинуо је 203 катаракте код 149 пацијената, између 50 и 80 година старости. Резултат је био с потпуним успјехом — с оздрављењем у 154 случаја, или 77%.³⁶ Тако је његов допринос сузбијању сљевила у Црној Гори био велик; његов рад у области офталмологије имао је пионирски значај у нас. Стога, наша савремена офталмологија дугује много свом претечи — др П. Миљанићу, који је заорао њену дубоку бразду.

Хирургија је била прави, срећно изабрани животни позив др Петра Миљанића. И у области опште хирургије имао је изванредне успјехе. Извршио је 35 операција камена у мокраћном мјехуру. Од оперисаних је оздравило 94,28%, што је сјајан резултат! Он, међутим, приликом стручне

³²Н. Гр.: цит. чланак (некролог).

³³Др Ј. Кујачић: *Др Петар Миљанић...*, стр. 81.

³⁴Н. Гр.: цит. некролог. (О др Новици Ковачевићу—Граовском види у књизи „Портрети IV” од др Душана Мартиновића (Цетиње, 1991), стр. 177—136.)

³⁵Н. Гр.: нав. некролог.

³⁶Др Ј. Кујачић: цит. рад, стр. 82—85.

обrade 47 случаја обољелих од ове болести, истиче да је имао свега два смртна случаја зато што није било „потребног алата”, више пажње и љекарског стрпљења. Дакле, он јавно признаје и своју грешку, што је, дакако, риједак случај у историји медицине! Овдје треба истаћи и једну врло интересантну лапартомију, коју је др Миљанић описао под називом „Овариотомија у хермафродита”. Тако сложен хируршки захват, поготову за оно вријеме, он је успјешно обавио 1889. године. Био је то први случај те операције на јужнословенским просторима (почетком 1890. др Војислав Суботић такву операцију имао је у Србији!), којим су ударени темељи велике хирургије у Југославији, у доба антисептичне ере и почетком асептичне код нас.

Осим наведених, током безмало четрнаестогодишњег свог хируршког дјеловања, др Миљанић је скалпелом и другим оскудним хируршким прибором, без најнужнијег квалификованог помоћног медицинског особља, обављао и друге веома компликоване операције, као што су: тешке повреде мозга са хемиплегијом, позне операције укљижештене херније, лимпома (тумора) на образу, трахеотомије због акутног ендема глотиса код сифилитичара, итд. У једном свом објављеном раду, Миљанић описује један изванредно риједак случај „мултипних огромних егсостоза” на објема рукама и ноzi, за који, по мишљењу др Владимира Станојевића, „тешко би се могло наћи лепше и интересантније за један најмодернији уџбеник патологије”.

2.

О својим хируршким захватима и лијечењу пацијената у „Даниловој болници” на Цетињу, др Петар Миљанић је оставио драгоцену свједочанства у својим акрибично писаним и научно утемељеним чланцима, расправама и извјештајима публикованим у домаћој и иностраној периодици.

Бавећи се веома сериозно разним здравственим питањима народног живота, др Миљанић је у Црној Гори нашао низ заразних и незаразних болести, већином хроничних, као што су: сифилис, туберкулоза, губа или лепра. У једном свом чланку потанко је описао четири од седам случајева лепре колико их је идентификовао у Болници на Цетињу, и на тај начин постао најстарији југословенски лепролог. Миљанић се није задовољио својим првим научним радом о лепри у Црној Гори, који је истовремено и други уопште на Балкану, већ је наставио и даље да се до поткрај живота, озбиљно бави тим важним медицинским питањем. На основу прикупљене грађе о 39 случаја лепрозних болесника у Црној Гори, спремио је био опширно научно саопштење за међународни конгрес о лепри у свијету, који је одржан у Берлину 1897. године. Изненадна смрт га је, међутим, омела да своје предавање о лепри у Црној Гори објелодани...³⁷

Општа знања, медицинско образовање и ерудиција др Миљанића из неурологије и психијатрије, омогућила су му да суверено уђе и у домен ових научних дисциплина. Из ових грана медицинске науке написао је пет-

³⁷ Др Јов. Ст. Кујачић: *Лепра у Црној Гори*, издана у издаваштву Министарства народног здравља, Београд, 1925, бр. 29, стр. 61 (ванредно издање). CRNOJEVIC

шест занимљивих радова, првих те врсте код нас. То су: „Мултипна склероза у два брата”, „Случај микседема”, објављени у чувеном московском часопису *Медицинског обозрење* (налаз микседема је први случај дијагностификован код Црногораца и Срба); затим, један јако риједак случај лажне хипертрофије мишића, који је дијагностификовао 1892. године и презентирао детаљну анамнезу, општи органски статус, развој и кулминацију овог нервнoг обољења. Од значаја је и његова расправа „Самоубиство професора Беаре”, први психијатријски ерудитивни рад у нас. И његова расправа „Памћење и његова важност за здрав и плодан рад” скренула је на себе пажњу научне критике; по мишљењу др Љ. Ненадовића то је најзначајнији Миљанићев интелектуални рад, који посједује завидну научну висину. Такође и Миљанићева студија из дефектологије – о душевно обољелим и дефектним – представља научни првјенац у изучавању психопатологије и дефектологије код нашег народа. Заправо, он је, као хуманиста и љекар високопрофесионалне етике, први у Црној Гори покљонио пажњу ретардираним особама: душевно обољелим, гљувонијемим, епилептичарима и слијепима. Утврдио је да је у његово вријеме у Црној Гори било 487 душевно обољелих (299 мушкараца и 188 женског пола), или, 23,2/10.000 становника. Компаративним анализама дошао је до закључка да је ондашња Црна Гора по овој врсти болесника заузимала шесто мјесто у свијету (послије Велике Британије, Норвешке, Швајцарске, Француске и Аргентине). Узроке тој тешкој појави код црногорског народа др Миљанић је подробно анализирао и утврдио да је генетика на првом мјесту, а затим укрштање ретардираних особа, и због разних моралних узрочника. У основи етиолошких момената разних врста лудила, Миљанић наводи: честе домаће несреће, уопште тежак живот, чест губитак иметка, туга и жалост за најближим погинулим члановима породице, удаја из имућне куће у сиромашћу, неправедна осуда, одузимање стоке, напрасни неочекивани страх, ноћна привиђења, замрцање у гори, ловљење рибе по ноћи, самочување стоке у планини, удар грома у близини, рађање ванбрачне дјеце са блиским сродником, и тел. Осим општих узрока душевним обољењима, др Миљанић наводи и занимљиве појединачне случајеве,³⁸ као и терапије и нехумано поступање са овом категоријом болесника (везање, шибане, пуштање „зле крви”, бајање и др.).

Према подацима које је др Миљанић прикупио – у то доба је у Црној Гори било 226 гљувонијемих (144 м. и 82 ж.), или 13,7/10.000 житеља. Утврдио је да је 197 рођено гљувонијемо, што значи да је наслеђни фактор био главни узрок овим обољењима, па тек онда други чиниоци, као што су прележана болест (тифус, запаљење мозга, запаљење средњег уха, инфлуенца, скерлет, заушнице итд.).

³⁸Ево неколико примјера које Миљанић наводи. Једном дјетету из Куча запалила се кошуља, када му је било пет година. Од великог страха дијете је полудјело и остало таквим читавог живота. Друго седмогодишње дијете је нехотично опарила мајка врућом водом и оно је од бола избезумљено и остало „блесаво” до краја живота. Неки Радота Станковић из Грачанице (Васојевићи), полудио је када му је било двије године, јер му је мачка зграбила залагај меса заједно са језиком, не пуштајући га док мајка дјетета није успјела да га отргне из мачје челюсти... Неки Ново Куч је полудио зато што није као војник народне војске добио десечарицу. Итд, итд.

Епилептичара је др Миљанић евидентирао у Црној Гори 405 (217 м. и 188 ж.), што је износило 24,6/10.000 становника. И код ове болести др Миљанић се бавио етиолошким моментима. Наводи разне узроке: страх, жалост, физичке ударце по глави, порођајне муке и др. Према Миљанићевом проучавању од 405 падавичара, свега је 17 случајева условљено генетичким фактором.

Што се тиче слијепих, према Миљанићевом налазу – било их је тада у Црној Гори 353 (179 м. и 174 ж.). Етиолошки чиниоци сљепаила били су сљедећи: од рођења 16 случајева, од физичких повреда – 42, од гнојења у очима – 12, од краста – 10, од тифуса – 6, итд.

Др П. Миљанић се залагао да наука и друштво помогну све наведене категорије хендикепираних лица, какве помоћи и разумијевања за овакве унесрећене особе у Црној Гори до њега није било.

На крају да истакнемо да су неки годишњи и кумулативни извјештаји из прве деценије рада „Данилове болнице” на Цетињу из пера др Миљанића веома значајни за реконструкцију историјата најстарије црногорске болнице.

Др Миљанић је имао широк спектар научног интересовања. Бавио се проучавањем неких климатских мјеста у Црној Гори, поставши тако и наш први балнеолог. Написао је један опширнији рад о Улцињу „као морском купатилу и приморској климатичној станици”. Истиче природне љепоте, чаробне приморске пејсаже и благоволну климу, карактеристике воде у заливу. Не пропушта да истакне некадашње богатство нашег најјужнијег града, али и да укаже на неуређеност и неудобност самих варошких кућа... Полазећи од потенцијалних могућности за претварање Улциња у купалишно мјесто, указује на његову перспективу – „санаторијум у будућности” – какво је предвиђање и остварено...

Уз то, занимала га је и историја развика вароши Подгорице, о којој је написао један занимљив прилог на који се позивају каснији њени проучаваоци. Рад Миљанићев о Подгорици је врло документован. Садржи историјски развој насеља, опис стања вароши онако како га је својим очима писац видио и доживео. То је штиво, занимљиво писано, са многим дотле непознатим значајним подацима за науку. Између осталог, први пут се спомиње име руског инжењера Вормана, који је сачинио урбанистички план Миркове вароши.

Упоредо са успјешно обављаном љекарском праксом и лијечењем разних пацијената, др Петар Миљанић је од почетка службовања на Цетињу објављивао не само научне, већ и стручно-популарне чланке и љекарске поуке, поглавито у полуслужбеном листу *Глас Црногорца*, а све у циљу здравственог просвјешћивања црногорског народа.

Сви Миљанићеви текстови, мање-више, садрже изванредна запажања и анализе. Један познавалац његовог стваралаштва вели: „У дидактичном погледу он пружа стручан и добро приступачан материјал са одличним језиком, добром документацијом, збијеним појмовима пуним идеја за сваковрсно обрађивање”. С њим почиње да се примјењује савремена научна мисао у Црној Гори. Поставио је темеље многим медицинским дисциплинама у Црној Гори: интерној, акулици, хирургији, урологији,

дерматологији, неурологији, ендокринологији, пластичној хирургији, дефектологији, балнеологији, судској медицини, социјалној медицини, итд. Као најстарији црногорски медицински писац, с правом се може назвати нестором црногорске медицинске школе.³⁹

3.

Др Петар Миљанић је и као правник дао значајан улог за развој стручног црногорског законодавства. Осим *Закона о саниџејској ситруци*, чији је он стварни аутор, написао је и неколико запажених радова из црногорске правне историје. Из области судске медицине и криминологије значајна су четири његова рада: „Неколико пресуда из доба Петра Првог и владике Рада” (*Право*, Пожаревац, 1885), „Црте из судске медицине у Црној Гори” (*Братич*, 1889.) и „Сентенције из докњажевске владавине у Црној Гори” (*Правник*, 1885. и 1892). У овим чланцима је навео више санкција и судско-медицинских података о народним обичајима и заблудама. Описао је низ интересантних судско-медицинских случајева везаних за тјелесне повреде и сакаћења, гдје су „вјештачења” обављали разни *емџирици*, народни „медизи”, ранари, „вјеште жене”, разне бабе, којих је у XIX стољећу у Црној Гори било много. Вршене су, штавише, трепанације (шароњања или трапања) да се утврди „је ли пала крв на мозак, или није” или да ли је одређена особа страдала од ћотека (физичког ударца), што се могло видјети и по напрелој лобањи... Према налазима Миљанића, трепанација је често вршена и због обичне главобоље, нарочито због тзв. наступа или мигрене. Ово интересантно питање је занимало др Миљанића с чисто научног аспекта и, дакако, с хируршке тачке гледишта.

Сентенције из докњажевске владавине у Црној Гори, дијелом објављене 1885, а дијелом 1892. године, датирају између 1772. и 1835. године. То су у ствари разна документа која се тичу свађа, туча, умира крви, отмица дјевојака, продаја некретнина, тестаментарних завјештања и других правних аката, садржајно веома занимљивих и, дабогме, значајних за државно-правну и политичку историју Црне Горе. Др П. Миљанић је као правник стручно коментарисао поједине сентенције (пресуде) не само из времена митрополита Петра I и Петра II, већ и из доба књаза Данила и првих година владавине књаза Николе. Посебно су лијепо описани случајеви, „вађења мазије” (вађење комада гвожђа из вреле воде голим рукама у циљу доказивања невиности).

Миљанићева студија о постанку Цетињске тамнице, није обичан историјат њеног настанка, већ је то свестрана расправа из области криминалног права у Црној Гори. У томе своме спису аутор излаже како се у Црној Гори судило у временима када је у њој бијеснила крвна освета између завађених племена и братстава, када у Црној Гори није било ни помена о правној држави, па све до новијег доба у коме је наш љекар и правник — био свједок. Описао је више интересантних случајева пресуда због крвне освете.

³⁹ Др Бранко Зоговић: *Др Петар Миљанић (1852—1897)*. — У: Болница Данило I. Споменика 1873—1973. Цетиње 1973. стр. 25.

Такође су занимљиве и пресуде за мање деликте. Навешћемо неколико примјера таквих пресуда:

1. „У 1800. години дође у Драговљиће ,судија и кулук све земље', да разбира инате и контове између Павићевића и Гојикаша. Онај што је туђе дијете тукао — пресуђује кулук — плаћа четири цекина. На Ђикана рекли су да је пет бремена лука украо и козе музао, али се он закле да није више но руковет, зато рекосмо да да талијер. За убијеног пса глобе се са два, за пресјечни бадњак са једним цекиним“; 2. „По пресуди од 1812. године главари Ђеклићски и Бјелички судише ране Ђирака Станкова цекина 40, макоше кметови 10, а одбише 10 зашто бјеше Илија Иванов тада дочекао хотек по живот и да Илија да Ђираку барберину (видарину)“; 3. За убиство двају Брајовића (1812) главари црногорски и брдски изгоне из земље злочинце, њихове двије фамилије „претурају“ из куће да их хране братство и пријатељи, а да Брајовићи „немају никога убити нако два рукоставника“ којима је рука крвава.

Надаље, др Миљанић у студији о „Постанку Цетињске тамнице...“ „цио ток правосуђа у вези с новијим прописима Законика Петра I, па књаза Данила и књаза Николе — описује поједине случајеве односа појединих Црногораца према разним казнама“.⁴⁰ Карактеристично је притом да казне нијесу смјеле понижавати достојанство осуђеног човјека. Десио се, међутим, један овакав случај: у љето 1870. књаз Никола нареди једном затворенику, осуђеном на 10 година робије, да очисти нужнике у Двору. Када су затвореника довели, Књаз му саопшти задатак, с тим што ће га након његовог извршења пустити на слободу! Затвореник дубоко увријеђен одговори одлучно: — „Господару, отсијечи ми главу — а немој ме тако понижавати!“ Осуђеник не хтје послушати Књаза, него се тужан врати у тамницу не зато што није ослобођен, већ стога што га је Господар толико понизио и обешчистио.

Ова Миљанићева студија скренула је на себе пажњу и стране критике (бугарске).

Као медицински и правни писац Миљанић је био је плодан и разноврстан. Писао је лијепо, занимљиво, приступачно и поучно са циљем да користи другоме.

Сви објављени стручни и научни радови др Петра Миљанића су врло значајни за црногорску медицинску и правну праксу, а и шире — разумије се! Неки његови радови су од трајне вриједности. О његовим радовима су с пијететом писали разни профили стручњака: медицинари, правници, историчари. Има основа да им се убудуће придруже и други стручњаци: етнографи, антропогеографи, социолози, психолози и др.

Овдје, међутим, желимо да скренемо пажњу да се неки радови који му се приписују — не могу идентификовати, што значи да нијесу публиковани! Ријеч је, прије свега, о два таква његова рада. Већина аутора у својим чланцима и расправама о др Миљанићу истичу као врло значајан његов рад „О географским, друштвеним и политичким приликама у којима пет вјекова живи народ Црне Горе“, а који је, наводно, штампан у *Српском архиву...* за 1887. годину. И поред тога што смо ову серијску публикацију

⁴⁰Др Ј. Кујачић: цит. рад, стр. 89—90.

имали у руци, као уосталом и за остале објављене Миљанићеве радове унесене у *Библиографију* која слиједи, такав чланак нијесмо пронашли. Остаје права енигма како неки његови биографи и библиографи говоре о овом Миљанићевом раду, као да су га, такорећи, прочитали!?

Слично је и са тврдњом да је др П. Миљанић аутор „Закона о ванбрачној дјечи у Црној Гори”, који је издат још 1886. године. То му приписују и ауторизују др Јован Кујачић, проф. др Михаило Ф. Протић, Новак Миљанић, правник, и многи други. Н. Миљанић тврди да је др Петар Миљанић стварни аутор насловљеног закона, „а Богишић је само извршио извјесна иновирања и тај иновирани закон објављен је 1894, а он је само друго, измијењено издање овог законика из 1886. Богишић је то извршио на тражење књаза Николе, који је на то био присиљен због злоупотребе одредбе о истраживању очинства у закону из 1886, како пише др Нико С. Мартиновић у својој докторској дисертацији о Валтазару Богишићу (стр. 240–41)”.⁴¹ С овим у вези, морамо нагласити да ни др Нико С. Мартиновић, ни други правни историчари црногорски (др Петар Стојановић и др.) не спомињу *Закон о ванбрачној дјечи* из 1886. Исто тако ни у одговарајућим томовима *Црногорске библиографије 1494–1994* (Том I – књ. 3) ово издање није евидентирано, јер аутор Видак Рајковић приликом истраживања и претраживања књижних фондова у Црној Гори и ван ње, није наишао на такво издање. Не стоји цитирана тврдња Н. Миљанића о писању др Н. С. Мартиновића, који каже – Богишић „по жељи књажевој, написао је одмах у почетку Закон о ванбрачној дјечи”,⁴² и додаје: „Богишић је израдио и Привремена правила о ванбрачној дјечи, која су третирана као Закон о ванбрачној дјечи. Овај закон је издан 30. марта 1894. године” – закључује Нико С. Мартиновић.⁴³ Истини за вољу у „Зборнику судских закона, наредба и међународних уговора по судској струци за Књажевину Црну Гору” (Цетиње, 1903), у уводу се спомиње „Закон о ванбрачној дјечи од 23. априла 1886. г.” као „претшаственик” *Закона* од 30. марта 1894. Да ли је др Миљанић учествовао у прављењу *Закона* из 1886. ми нијесмо нашли потврду у документацији што не искључује такву могућност...

Радове др Петра Миљанића радо је објављивала домаћа и страна стручна периодика, јер се брзо прочуо као врстан научник. Његова мисао исказана писаном ријечи била је брита, продорна и далековида; резултати до којих је дошао егзактни. Перо му је било оштро и непогрешиво, као што је био оштар и непогрешив његов хируршки скалпел.

Осим у цетињској периодици: *Гласу Црногорца*, *Грлицы*, *Лучи*, *Новој Зејли*, *Просвјетли*, писао је у београдским часописима: *Српском архиву за целокупно лекарство*, *Браничу*, *Правнику*, *Ошацибини*, пожаревачком *Праву* и еминентном московском часопису *Медицинском обозренију*, у париској *Медицинској недјељи*. Неки аутори тврде да је објављивао и у *Оногишћу*, *Народном здрављу*, *Искри*, што не стоји.

⁴¹Новак Р. Миљанић: *Ко је творац црногорског Законика о ванбрачној дјечи?* – Овдје, Титоград, II/1970, бр. 8 (јануар), стр. 20.

⁴²Уп.: др Нико С. Мартиновић: *Валтазар Богишић. I Историја кодификације црногорског имовинског права*. Цетиње 1958, стр. 240.

⁴³Исто, стр. 241.

Благодарећи бриљантиним резултатима у медицинској струци које је постигао и научно уопштавао, и знању страних језика, дфб. р Петар Миљанић је ишао на више међународних медицинских конгреса, научних скупова и стручних конференција не само ради упознавања са најновијим научним достигнућима, него и због саопштења научних резултата до којих је сам дошао.

Др П. Миљанић је, као делегат и изасланик Владе Црне Горе учествовао на IV Међународној конференцији Црвеног крста, одржаној у Карлсруе од 22. до 28. септембра 1887. године,⁴⁴ на којој су присуствовале све потписнице Женевске конвенције из 1864. године. Др Миљанић је поднео запажени реферат о Црногорском црвеном крсту и учешћу руских санитетских екипа у ослободилачким црногорским ратовима 1876–1878. године. Он је такође био представник Друштва Црногорског црвеног крста на V Међународној конференцији црвеног крста, која је одржана у Риму 9(21) априла 1892. године.⁴⁵ И идуће, 1893. године, учествовао је на Међународној санитарној конференцији у Дрездену, са које је у *Гласу Црногорца* објавио опширан извјештај о раду и о једној усвојеној конвенцији којом се предвиђају мјере предохране против куге.⁴⁶ Присуствовао је Миљанић и интернационалном конгресу за хигијену и демографију у Пешти 1894. и приликом екскурзије у Београду на свечаном ручку, у име црногорског „крунисаног пјесника” и црногорског народа, одржао запажену здравицу.⁴⁷

4.

И као друштвени, културни и јавни радник др Петар Миљанић био је веома ангажован. Радио је агилно у Црногорском црвеном крсту, и доприносио његовој афирмацији као најстаријег хуманитарног друштва ове врсте код Јужних Словена. Када је почетком 1886. године „реконструисан” Главни одбор Друштва Црногорског црвеног крста у саставу: митрополит Митрофан Бан, председник; Филип Петровић, потпредседник; Јово Дреч, Марко Драговић и Јован Пипер (Милуновић), као чланови, међу њима се нашао и др Миљанић који је биран за секретара.⁴⁸

Године 1891. биран је др Миљанић у Одбор за подизање споменика Симу Милутиновићу – Сарајлији (заједно са професорима Павлом Поповићем и Божом Новаковићем, апотекарком Јовом Дречом и др Лазаром Томановићем).⁴⁹

У једном мандату био је председник Цетињске читаонице, од краја 1892. до 1897. године. Од оснивања Културног друштва „Горски вијенац” На Цетињу 1894. године, био је активни његов члан све до смрти. Активно је

⁴⁴Глас Црногорца, XVI/1887, бр. 31, стр. [3]; бр. 41, 11. X, стр. [1–2].

⁴⁵Глас Црногорца, XXI/1892, бр. 18, 2. I, стр. [2–3]; бр. 19, 9. V, стр. [2–3].

⁴⁶Глас Црногорца, XXII/1892, бр. 18, 1. V, стр. [2–3]; бр. 19, 8. V, стр. [2–3].

⁴⁷Браник, Нови Сад, X/1894, бр. 103, стр. 3.

⁴⁸Глас Црногорца, XV/1886, бр. 1, V, стр. [2].

⁴⁹Браник, Нови Сад, VII/1891, бр. 125, стр. 3.

судјеловао и у тзв. „Цетињским бесједима”, организованим у „Локанди”. То је, у ствари, био први црногорски народни универзитет, којег су основали Јован Павловић и Валтазар Богишић, а судјеловали су у његовом раду још, поред домицилних, оновремени „извањци” и странци који су боравили и радили у црногорској пријестоници (Симо Матавуљ, Лазо Костић, Јово Љепава, Илија Беара, Јован Сундечић, Павел Аполонович Ровински и др.).

Др Миљанић је био члан Српске књижевне задруге у Београду од њеног оснивања. Био је члан Одбора за прославу 200 година династије Петровић – Његош (1892 – 1897). Године 1896. биран је у Одбор за помоћ пострадалима од поплава у Црној Гори.

Цјелокупни рад др Петра Миљанића карактерише се не само великим стручним знањем и организационим способностима, већ и његовим великим родољубљем, које се огледа у љубави према црногорском народу и родној грудџи. Та љубав – по ријечима др Милорада Драгића, „утицала је да овај веома талентовани и запажени млади лекар са два факултета одбије позив, који је добио да из Црне Горе пође у Беч, иако је Беч представљао тада један од најугледнијих центара светске медицинске науке”.⁵⁰

За многобројне заслуге које је др Миљанић имао у црногорском здравству и медицинској науци, у Црвеном крсту, у култури и јавном животу црногорском, добио је низ високих признања и одликовања. Као начелник Црногорског санитета добио је „највише достојанство” – сенатски грб. Уз то, одликован је ордењем високог реда од црногорског књаза, српског краља и руског цара.⁵¹

5.

По доласку на Цетиње, иако је намјеравао да остане само годину дана, др Петар Миљанић се трајно везао за подловћенску Црну Гору. Колико је био везан за Цетиње и Црну Гору свједочи и овај податак из његовог биографије. Јануара 1887. вјерио се са Зорком Стефановић из Новог Сада, али је вјеридба убрзо раскинута. Вјереница је хтјела да он пређе на службу у Нови Сад – ондашњу српску Атину, али Миљанић није на то пристао „да напушти слободарску атмосферу и дође под контролу аустро-угарског полицијског режима за рачун неких угодности, које је стављала у изглед богата удавача”.⁵²

Др П. Миљанић је на Цетињу засновао породицу. Оженио се Војвођанком Даринком Капетановић,⁵³ вјерном животном сапутницом, са

⁵⁰ Др М. Драгић: *In memoriam. Др Петар Миљанић (1852 – 1897). Поводом сјогодишњице рођења*. – Српски архив за целокупно лекарство, 1952, св. 12, стр. 1189 – 1191.

⁵¹ Босанска вила, Сарајево, XXII/1897, бр. 22, 30, XI, стр. 351.

⁵² П. Миљанић: *Др Петар Миљанић...*, стр. 1265.

⁵³ Његова узорна супруга била је високообразована жена и примјерна мајка која се посветила аманету свога мужа да васпитава малољетне синове. Велика је њена заслуга што су они стасали у познате универзитетске професоре и признате научнике. Живјела је читавих шест деценија после ње мужевљеве смрти, била је активна у разним хуманитарним друштвима – Црвеном крсту и др. Када се окончао Црнорјевацки рат, племенита и родољубива Даринка Миљанић, са својим синовима, похитавала је у Црну Гору, носећи помоћ међународног Црвеног крста, и да буде од помоћи израђаваној и опустошеној домовини...

којим је добио узоран пород. У том браку рођен је 1889. године најстарији син Павле,⁵⁴ а три године доцније – Нико.⁵⁵

Др Петар Миљанић је био отменог изгледа и господственог понашања. Његова отмена појава и мисаона фигура, са омаленом „француском” брадом, у цивилном европејском одијелу, често са црногорском капом на глави – и на њој грб достојанства црногорског сенатора.

Попут мисли Николе Тесле о Змај Јови Јовановићу: да је волио све и да је био вољен од свију, то исто можемо казати о др Петру Миљанићу. Његов савременик и добар познавалац његове личности и времена у коме је живио, др Лазо Томановић, на једном мјесту каже:

„Као човјек свестрано образован био је на челу наше интелигенције, која га је поштовала и његовим се савјетом радо користила [...]. У часовима одмора радо се налазио са својим пријатељима, који су га љубили са његове искрености и љубазности [...]. Његова кућа испуњена брачном срећом, одликовала се гостопримством, и ту су се вазда водили корисни разговори о књизи и науци”.⁵⁶

Био је персонификација врсног стручњака и доброг човјека оних врлина каквог је мудри грчки филозоф Сократ дефинисао: *да својим радом буде од корисити не само себи већ и чистијавом човјечансјиву, како би ишме дојринио оишшијој срећу!*

Даноноћно радећи др Петар Миљанић је нештедимице трошио и утрошио своју огромну радну енергију за добробит свога народа и науке којој је посве био предан.

Звјезда др Петра Миљанића угасила се на врхунцу његове радне и стваралачке моћи. Умро је у 46. години живота после 18-тодневне боловања од апсеса на јетри. Породица је огласила „кобну вијест” да се др Петар Миљанић „посље кратког но тешког боловања [...] преселио у вјечност” на Мали Госпођин-дан 21. септембра 1897. и да је наредног дана 22. септембра, сахрањен на Цетињу (испред Капелице).⁵⁷

Миљанићева кратка болест и ненадна смрт болно је одјекнула код грађанства широм Црне Горе. Хроничари су забиљежили:

„Сви сутрађани, од Владара до радника, са најживљом пажњом пратили су ток његове болијести”⁵⁸, „сјета, тешка сјета и сумор читаше се на лицу цетињске интелигенције – знак, да јој се првак доктор душом бори. Кишица је ромињала, али гомила народа вијаше се око

⁵⁴ Павле Миљанић (Цетиње, 1889 – Титоград, 1972), професор Електротехничког факултета у Београду и један од утемељивача Електротехничког факултета у Титограду (Подгорица). Од Павла је Михаило, новинар.

⁵⁵ Нико Миљанић (Цетиње, 2. X 1892 – Mexico City, 20. X 1957), професор Медицинског факултета у Београду. Докторирао је у Паризу 1920. године. Члан Француске хируршке академије наука. Објавио више радова из хирургије и анатомије. Активни учесник НОБ-а. Члан АВНОЈ-а и први предсједник Црногорске скупштине народног ослобођења (ЦАСНО-а). Ников син је академик Петар Н. Миљанић (1927), професор Машинског факултета у Београду, аутор многих оригиналних конструкција из области енергетске електронике и регулационе технике.

⁵⁶ [Др Лазо Томановић]: *(Ненадни велики губишак)*. – Глас Црногорца, XXVI/1897, бр. 37, 13. IX, стр. [4]. Без потписа.

⁵⁷ Глас Црногорца, XXVV/1897, бр. 37, стр. [4].

⁵⁸ Глас Црногорца, XXVI/1897, бр. 37, стр. [3].

његове куће. Четири сата послије подне одзвони, када у пошљедњем вапају измученог боловима доктора тихо брујаше опроштајни глас уцвијеленој супрузи:

„Збогом, љубо тужна, од сада за навјек! Збогом дјечице слатка, пошљедње радовање моје!”⁵⁹

Смрт др Петра Миљанића изазвала је општенародну жалост. На вјечни починак испратило га је, такорећи, читаво грађанство Цетиња. „Колико га је народ волио, то се опазило при тужном спроводу, пред којим иђаше и Његова Свјетлост књаз Мирко... Густе гомиле народа са сузама и јауком допратиле су мртво тијело до вјечне куће”.⁶⁰ Над отвореним гробом се дирљивим некрологом опростио др Новица Ковачевић Граовски, који је оцртао животни пут покојника и истакао, између осталог, да је „губитак, који је овијем удесом претрпио Црногорски санитет, огроман и та празнина дуго ће се осјећати у нашој отаџбини”.⁶¹

У општој жалости „за заслужнијем и ученијем мужем” нијесу изостала ни уредништва часописа и листова којима је „своје перо у својој струци посвећивао”. Некрологе су донијели: *Глас Црногорца*,⁶² *Луча*,⁶³ *Босанска вила*⁶⁴ и др.

Др Петар Миљанић у историји санитета Црне Горе претставља несумњиво највећу и најзаслужнију личност.⁶⁵ Многе његове плодотворне идеје су остварене за његовог живота, а неке су остварене као његов аманет. Голем је његов допринос у трансформисању болница и тамница у Црној Гори, које де facto нијесу постојале у патријархалном црногорском друштву, не бар у оном облику какве су биле дотле познате у цивилизованим европским државама. Миљанић је осмислио савремену здравствену службу у Црној Гори, користиће се оним што је започео његов претходник — др Милан Јовановић — Батут, први начелник Црногорског санитета. У складу с материјалним могућностима црногорске државе, доста је урадио на мрежи болничке службе; по свим већим мјестима унутрашњости Црне Горе поставио је окружне „физикусе”, и отворио јавне апотеке. За уређење љекарске и апотекарске службе приредио је неопходна упутства и правну регулативу.

6.

Личност и дјело др Петра Миљанића нијесу заборављени, иако то неријетко бива са заслужницима. Иза Другог свјетског рата у више махова обиљежаване су поједине годишњице везане за ову маркантну личност

⁵⁹ Луча, Цетиње, св. за 1897, септембар, стр. 399.

⁶⁰ Исто. стр. 400.

⁶¹ Исто.

⁶² Глас Црногорца, XXVI/1897, бр. 37, стр. [3].

⁶³ Луча, Цетиње, III/1897, св. IX, стр. 399 – 400.

⁶⁴ Босанска вила, Сарајево, XXII/1897, бр. 22, 30 XI, стр. 351.

⁶⁵ Др Милорад Драгић: *Др Петар Миљанић*, Српски архив за целокупно лекарство..., 1952, св. 12, стр. 1190.

црногорске историје XIX вијека. Стогодишњица његовог рођења обиљежена је јуна 1952. године као веома значајни јубилеј. Секција за историју медицине и фармације Српског лекарског друштва у Београду одржала је 3. јуна 1952. године⁶⁶ свечану сједницу на којој је поднесено пет реферата:

– Др Влада Станојевић: О животу и раду др Петра Миљанића као хирурга, шефа санитета и писца;

– Академик проф. др Ђорђе Нешић: О раду др Петра Миљанића на пољу офталмологије;

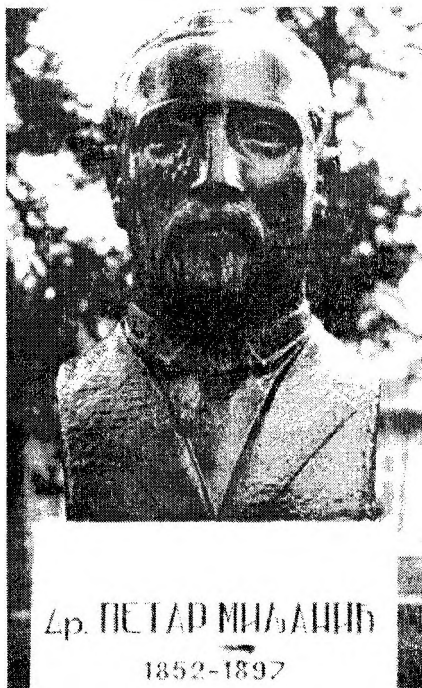
– Др Љуба Недељковић: О радовима др Петра Миљанића из неурологије и психијатрије;

– Др Никола Кешељевић: О доприносу др Миљанића изучавању лепре у Црној Гори и

– Др Перо Шоћ: О Петру Миљанићу као културном и социјалном раднику.

И Научно друштво Народне Републике Црне Горе са сједиштем на Цетињу, у заједници са Друштвом љекара Црне Горе, 5. октобра исте године одржало је свечану академију у част стогодишњице Миљанићевог рођења, на којој је говорио потпредседник Научног друштва и председник Љекарског друштва – др Никола Златаров.⁶⁷

Године 1973, приликом прославе 100.годишњице Болнице „Данило Р” на Цетињу, у болничком кругу је подигнута спомен-биста др Петра Миљанића, вајарско дјело акад. вајара Драга Ђуровића.⁶⁸ И у *Споменници* Болнице, издатој тим поводом, у више чланака и прилога истакнута је голема улога и значај овог знаменитог и гласовитог црногорског љекара.

⁶⁶ Политика, Београд, 4. јун 1952; Борба, Београд, 17. јун 1952.

⁶⁷ Др Никола Златаров: *Личности др Пејтра Миљанића*. – Медицински записи, Цетиње, 1953, 2, стр. 5–17. Реферат одржан 5. X 1952. на свечаној сједници Научног друштва Народне Републике Црне Горе на Цетињу.

⁶⁸ Др Душан Мартиновић: *Биста др Пејтра Миљанића*. – Цетињски лист, V/1980, бр. 100, 25. IV, стр. 12. У чланку се поткрала кардинална издавачка грешка у презимену аутора Спомен-бисте Драга Ђуровића (стоји Драго Стијовић!).

У част признања пиониру медицинске науке у Црној Гори – др Петру Миљанићу, установљена је 1973. године повеља Друштва љекара Црне Горе, која носи његово име, а која се додјељује као највише признање у медицинској струци и науци истакнутим здравственим установама и појединцима.

Поводом 140 година од рођења др Петра Миљанића и 100. годишњице рођења његовог сина академика проф. др Ника Миљанића (1892–1957) Скупштина општине Никшић и Друштво љекара Црне Горе – Подружница Никшић, организовали су свечану Академију 24. новембра 1992, на којој су о лику и дјелу наших медицинских великана, њиховим заслугама за црногорски народ, улози и мјесту у историји здравствене културе Црне Горе и Медицинског факултета у Београду, говорили: проф. др Благоје Церовић, председник СО Никшић, академик Драгутин Вукотић, председник ЦАНУ, прим. др Слободан Никчевић, прим. др Коста Миловић др Милован Самарџић и протојереј Молош Перовић. У умјетничком дијелу Академије учествовали су: Весна Вучинић (клавир) и Вили Фердинанди (виолина).⁶⁹

*

Идуће, 1997. године навршиће се сто година од смрти знамените личности др Петра Миљанића, човјека универзалног духа, љекара и правника, који је у тим областима сазнања био пионер у Црној Гори, заоравши дубоку бразду; ударио је темеље модерне здравствене службе, медицинске и правне науке.

Прилика је да се стогодишњица Миљанићеве смрти обиљежи једним научним симпозијумом који би свестрано валоризовао његов свеколики допринос нашој науци и култури. Држимо да је згодна прилика да се и његови објављени радови, расути кроз домаће и стране периодичне публикације, као и они, евентуелно, сачувани у рукописној оставштини, публикују и нађу између корица једне књиге зборничког типа. Уз монографију која се припрема њему у част и у част његових врлих потомака – академика др Ника Миљанића и др Милоша Миљанића, ако би нека овдје покренута идеја и овај био-библиографски преглед др Петра Миљанића био и најмањи допринос у сусрет предстојећој годишњици, макар и један мали каменчић у сложеном мозаику везаном за стваралаштво овог заслужника, писцу ових редова биће сатисфакција...

II БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА ДР ПЕТРА МИЉАНИЋА

Библиографију радова др Петра Миљанића правило је више аутора (др Ристо Јеремић, др Јован Кујачић, др Никола Златаров, Новак Миљанић и др). И као што често бива, аутори прилога Миљанићеве библиографије су

⁶⁹ Medicinski zapisi, Podgorica, 42/1993, br. 46, str. 99

најчешће преузимали податке некритички, једни од других, и без проверавања по принципу – с публикацијом у руци. Стога сви досадашњи библиографски пописи имају доста недостатака; библиографске јединице су са непотпуним, па и погрешним подацима библиографског записа (описа). У циљу да ова библиографија буде што исцрпнија и библиографске јединице вјеродостојно обрађене у духу савремених стандарда, публикације у којима је Миљанић објављивао своје радове претраживали смо по принципу *de visu*. Током истраживања утврдили смо, као што је већ истакнуто, да неке јединице нијесу ни публиковане; друге погрешно преписане (на примјер, у цетињском календару *Грлицы* за 1891. бфј која гласи: „У чему живимо? Хигијенско-економска црта...” преформулисана је као „О сељачким становима и њиховом хигијенском уређењу” (Sik!), што би могло стајати једино као анотација – а никако као наслов!

За његову расправу о „Постанку Цетињске тамнице”, која је доста запажена и коментарисана у домаћој стручној и научној литератури, више аутора тврди да је преведена на бугарски језик. Ради се, међутим, о опширнијем приказу!

Др Миљанић је већину својих објављених радова ауторизовао – пуним именом и презименом; мањи дио је, међутим, потписивао иницијалима и скраћено: *М, др М, др Миљ, Миљ*.

Грађа у овој библиографији класификована је у одговарајуће подгрупе, којима, по природи ствари, бфј и припадају. Посебно поглавље представља литература о Миљанићу, која, могућно, није комплетна упркос настојању да обухватимо све важније бфј о њему.

Напосљетку, треба нам рећи да је и у биографском дјелу Миљанићевог портрета критички коришћена консултована литература, у којој смо запазили доста фактографских грешка, па се надамо да ће будући истраживачи личности и дјела др Петра Миљанића у том правцу имати мање посла и потребе за кориговањем важних датума из његовог живота и персоналија.

II—1 Посебна издања

1. ZUR DIAGNOSE DER DERMPERFORATION IM TYPHUS ABDOMINALIS. INAUGURAL DISSERTATION DER MEDICINISCHEN FACULTÄT ZU WÜRZBURG VORGELEGT VON DR. PETER MILJANITSCH. WÜRZBURG, 1884, 8°, 18

2. ДУШЕВНО БОЛЕСНИ, ГЛУХОНИЈЕМИ, ЕПИЛЕПТИЧНИ И СЛИЈЕПИ У ЦРНОЈ ГОРИ: Прилог: српској патолошкој статистици др-а П. Миљанића. – [Б. м. : б. и.], 1891, (У Биограду : Штампарија Краљевине Србије). – 24 стр. ; В 8°

„Напосе штампано из *Ошацибине*, св. 15”.

3. ПОСТАНАК ЦЕТИЊСКЕ ТАМНИЦЕ : Прилог српском криминалном праву од. – [Б. м. : б. м.], 1893 (Београд : Државна штампарија краљевине Србије). – 15 стр.

„Напосе штампано из *Правника* 1893”.

II—1.2 Приређена издања

4. ЗБОРНИК ПРАВИЛА, ПРОПИСА И НАРЕДАБА У САНИТЕТСКОЈ СТРУЦИ ЦРНЕ ГОРЕ. (Издање Министарства унутрашњих дјела). Цетиње 1891, 75 стр.

У потпису: За министра унутрашњих дјела — санитетски референт др П. Миљанић, Цетиње 6. октобра 1890. год. Број 1013.

5. ЗБОРНИК ПРАВИЛА, ПРОПИСА И НАРЕДАБА У САНИТЕТСКОЈ СТРУЦИ ЦРНЕ ГОРЕ. Фототипско издање. Цетиње : Централна народна библиотека СР Црне Горе ”Ђурђе Црнојевић” 1983 (Београд : Народна библиотека Србије), 75 стр. + XX / поговор: Филип Шоћ.

II – 2 Расправе и чланци у периодичним публикацијама

II – 2.1 Медицина

1. *Чистића куће и личности*. — Глас Црногорца, Цетиње, XII/884, 19, [2–3]; 24, [2–3]; 25, [2]; 26, [2–3]

Превод с француског језика чланка др Мопси-а, са коментаром.

2. *Извештај који је поднео г. Министру унутрашњих послова управник болнице Данило I и санијетски референт др Петар Миљанић*. — Глас Црногорца, Цетиње, XIV/1885, 1, [2–3]

О условима рада у Болници.

3. *Годишњи извештај болнице Данило I за 1884. Ошћити преглед*. — Глас Црногорца, Цетиње, XIV/1885, 3, [3]

4. *Годишњи извештај Болнице Данило I за 1885. годину*. — Глас Црногорца, Цетиње, XV/1886, 3, [4]

5. *Седмогодишњи рад Болнице Данило I*. — Српски архив за целокупно лекарство. Београд. Одељак први, књ. 9, 1887, 198–255

6. *Крајњи извештај Болнице Данило I за 1886. год*. — Глас Црногорца, Цетиње, XVI/1887, 9, [2]

7. *Седмогодишњи рад Болнице Данило I*. — Глас Црногорца, Цетиње, XVI/1887, 34, [2–3]

8. *Годишњи извештај за 1887. годину*. — Глас Црногорца, Цетиње, XVII/1888, 2, [3]

Болнице „Данило I” на Цетињу.

9. *Самоубиство проф. Беаре*. — Глас Црногорца, Цетиње, XVII/1888, 3, [3]; 4, [1–2]

О узроцима самоубиства са психолошко-медицинског становишта.

10. *Monténégro*. — In: *Mémoires de la Croix-Rouge 1863—1888*. Genève 1888, str. 187—191

11. *Годишњи извјештај Болнице Данило I за 1888. годину.* — Глас Црногорца, Цетиње, XVII/1889, 5, [4]
12. *Прилејчиве болести на нашој дјеци.* — Грлица, Цетиње, I/1889, 73 — 80
13. *Др А. Ломбауер. Најбоља замјена мајчиног млијека здравијим црпцима др-а Ломбауера, Загреб 1889. године.* — Нова Зета, Цетиње, I/1889, 4, 160—161
14. *Како да се бранимо од једне народне болести — грознице.* — Грлица, Цетиње, II/1890, 72—73
15. *Множестивен склероз у двух браћев.* — Медицинско обозрение, Москва, 1890, 18...
Објављено и у „Медицинској неђељи” (Париз, 1889) на француском: „Sclérose en plaques chez deux frères”
16. *Случај микседема.* — Медицинское обозрение, 1890, N° 18, 493—495
17. *Народно здравље.* — Глас Црногорца, Цетиње, XIX/1890, 9, [2—3]
О фрусу (или како га народ зове: *добрац* или *мраса*).
18. *(Инфлуенца).* — Глас Црногорца, Цетиње, XIX/1890, 2, [2]
19. *Годишњи извјештај Болнице Данило I за 1889. годину.* — Глас Црногорца, Цетиње, XIX/1890, 4, [4]. Без потписа.
20. *[Сергиј] П. Бојкин (1829—1889).* — Нова Зета, Цетиње, II/1890, 1, 36—37. Потпис: Миљ.
Некролог.
21. *Душевно болести, глухониједи, епилептични и слијети у Црној Гори. Прилог српској психолошкој стипендијци.* — Глас Црногорца, Цетиње, XX/1891, 42, [1—3]; 43, [1—3]
22. *У чему живимо? — Хигијенско-економска црпца.* — Грлица, Цетиње, III/1891, 37—48
Осврт на хигијенске и здравствене услове живота у сеоским и градским кућама у Црној Гори.
23. *Душевно болести (глухониједи, епилептични и слијети) у Црној Гори. — Прилог српској психолошкој стипендијци.* — Отаџбина, Београд, 1891, 115—116, 358—380
Чланак преведен на руски језик и објављен у часопису П. Ковалевског „Архив судской медицины”.
24. *О проказе в Черногории.* — Медицинское обозрение, Москва, 1893, N° 6, 698—603
25. *Две сојини операције катарактије в болнице города Цейтине — Черногория.* — Медицинское обозрение, Москва, 1894, N° 19, 583—588
26. *Тешка њовреда лобање и вештасива мозга — оздрављење од—.* — Српски архив за целокупно лекарство, Београд, Одељак први, књига једанајеста, 1894, 1—3.
27. *Exostosis multiplex од—.* — Српски архив за целокупно лекарство, Београд, Одељак први, књига једанајеста, 1894, 3—5.
28. *Необична лијома на образу од—.* — Српски архив за целокупно лекарство, Београд, Одељак први, књига једанајеста, 1894, 5—7
29. *Трахеитомија у сифилијика као лијек.* — Српски архив за целокупно лекарство, Београд, Одељак први, књига једанајеста, 1894, 7—8
30. *Овариитомија у хермафродити од—.* — Српски архив за целокупно лекарство, Београд, Одељак први, књига једанајеста, 1894, 8—13

31. *Случај њозне ојерације уклицјешиене киле од*— Српски архив за целокупно екарство, Београд, Одељак први, књига једанајеста, 1894, 14—15

32. *Четрдесет и седам случајева болести каменом од*— Српски архив за целокупно лекарство, Београд, Одељак први, књига једанајеста, 1894, 15—22

33. *Један случај лажне мишићне хипертрофије (Pseudohypertrophia muscularis)*. — Српски архив за целокупно лекарство, Београд, I/1895, 21—22, 705—709.

34. *254 ојерације катаракта у џејинској болници*. — Српски архив за целокупно лекарство, Београд, IV/1897, 1, 6—11

35. *Прикуљени њодаци о успеху лечења са серумом ѡроштив дифтерије*. — Српски архив за целокупно лекарство, Београд, III/1897, 3, 143—144. Потпис: Др П. М.

II – 2.2 Право

36. *Неколико ѡресуда из доба Пера I и владике Рада*. — Право, Пожаревац, I/1885, 9, 312—318

37. *Тумачење чл. 9 Санитетског закона*. — Право, Пожаревац, I/1885, 6, 188—193

38. *Crte iz sudske medicine u Crnoj Gori*. — Мјесећник Правничког Друштва у Загребу, Zagreb, XV/1889, 12, 636—649

39. *Црће из судске медицине (ојворено ѡисмо др Д. Герасимовићу)*. — Бранич, Београд, 1890, 35, 231—244

40. *Септиције из докњажевске владавине у Црној Гори*. — Правник, Београд, 1892, 1/2, 277—282

41. *Посћанак џејинске ѡемнице*. — Правник, Београд, 1893, 9, 546—548

42. *Државно-ѡравни ѡоложај Босне и Херцеговине. У Загребу: Српска шћамњарија 1893, сѡр. 123*. — Просвјета, Цетиње, II/1893, 1, 46. Потпис: М.

43. *Baltazar Bogišić: Statut de Raguse, Codification inédite di XIII siècle. Par B. Bogišić. Paris 1891, p. 44*. — Просвјета, Цетиње, II/1894, 3, 131—132. Потпис: Др М.

44. *О ѡоложају ѡородице и наљедсѡва у ѡравној сисћемѡ. Сћудија В[алѡазара] Божинића*. — Просвјета, Цетиње, II/1894, 6, 308—311. Потпис: Др М.

2.3 Осћало (географија, еѡнографија, исћорија, ѡсихологија, књажевносћ, балнеологија)

45. *Dioclea – Подгорица. Миркова варош*. — Глас Црногорца, Цетиње, 14XV/1886, 43, [2—4]

46. *„Славјанское обозрѡние. Годъ вѡторой. Сборник сћашей ѡ Славјовѡдѡнии ѡод редакћей И. С. Пальмова, С. Петербургъ 1894*. — Просвјета, Цетиње, II/1894, 8, 411—412. Потпис: Др М.

Приказ мјесечника за књижевност и политику, с посебним освртом на чланке о нашој земљи: Ивану Гундулићу, прослави 400. годишњице Црнојевића (ободске) штампарије, Охридској епархији, „Црној Гори“, аутора П. А. Ровинског (1893. године) и др.

47. *Др М. Димитријевић: Како живи наш народ.* — Глас Црногорца, Цетиње, XXIII/1894, 5, [2–3]. Потпис: Др Миљ.

48. *Памћење и његова важност за здрав и плодан умни рад.* — Луча, Цетиње, I/1895, 2, 77–85; 3, 160–169

49. *Улиць као морско куйайило и приморска климатична сџаница.* — Глас Црногораца, Цетиње, XXV/1896, 24, [1–3]; 25, [2–4]

50. *Улиць као морско куйайило и климатична сџаница.* — Српски архив за целокупно лекарство, Београд, II/1896, 1, 1–8; 73–79.

Објављено и као сепарат.

II – 2.4 Извјештаји са међународних конгреса

51. *Четири међународна конференција Друштва Црвеног крста. Извјештај који је поднио Влади изасланик и секретар црногорског друштва др П. Миљанић.* — Глас Црногорац, Цетиње, XVI/1887, 41, 11. X, [1–2]; 42, 18. X, [2–3]; 43, 25. X, [1–2]; 44, 1. X, [1].

52. *25. годишњица Црвеног крста.* — Глас Црногорца, Цетиње, XVIII/1889, бр. 1, 1. I, стр. [2–3]; бр. 2, 8. I, стр. [2–3]

Превод с француског језика из књиге „Меморијал Црвеног крста 1863–1888“ (Женева 1888).

53. *Руски лекарски конгрес.* — Нова Зета, I/1889, 9, 359.

О раду III конгреса лекара у Санкт-Петербургу.

54. *Пет међународна конференција Друштва Црвеног крста. Извјештај црногорског изасланика др П. Миљанића.* — Глас Црногораца, Цетиње, XXI/1892, 18, 2, V, [2–3]; 19, 9. V, [2–3]

55. *Међународна санитарна конференција у Дрезди.* — Глас Црногорца, Цетиње, XXII/1893, 18, 1, V, [2–3]; 19, 8, V, [2–3]. Без потписа

у Дрездену. У прилогу превод I дијела Конвенције [за борбу против колере!], коју су потписале десет држава ...

56. *Са VIII Међународног конгреса за хигијену и демографију у Пекину.* — Глас Црногорца, Цетиње, XXIII/1894, 38, 17. IX, [1–2]; 39, 24. IX, [2]. Потпис: М.

III БИО-БИБЛИОГРАФСКИ ИЗВОРИ О ПЕТРУ МИЉНИЋУ

1. АНОНИМ. *Др Петар Миљанић.* — Браник, Нови Сад, II/1886, 142, 3; 152, 3; III/1887, 1, 3

О боравку у Бечу, Новом Саду, уз похвалу „његове учености“ и информација о вјеридби са Зорком, кћерком Лазара Стефановића, итд.

2. АНОНИМ. (Црвени крст). — Глас Црногораца, Цетиње, XVI/1887, 31, [3]; 35, [3]

- О одлуци црногорског Црвеног крста да је на Међународној конференцији у Карлсруе-у представља др П. Миљанић.
3. АНОНИМ. [*Учравитијељ Санитијеџа, Болнице „Данило I” и физикус Цетињски*]. — Грлица, календар црногорски са шемаизмом за просту годину 1889. Уредио др Л. Томановић. На Цетињу, 1888, стр. 26
4. АНОНИМ. *Рад др Пејтра Миљанића*. — Јавор, Нови Сад, 1891, 50, 798
Приказ расправе „Душевно болесни, глухонијеми, епилептични и слијепи у Црној Гори” (П. о. из часописа *Ошацибина*).
5. АНОНИМ. *Госџи са интернационалног конгреса за хигијену и демографију*. — Браник, Нови Сад, X/1894, 103, 3
Присуствовао и др П. Миљанић, који је на свечаном ручку одржао здравицу у име црногорског књаза и црногорског народа.
6. АНОНИМ. *Срџски архив*. — Дело, Београд, 1896, 10, 169
Посебно се наглашава објављивање расправе др П. Миљанића о лажној хипертрофији мишића (Српски архив за целокупно лекарство, 1895, бр. 21/22, стр. 705–709).
7. АНОНИМ. *Др Пејтар Миљанић*. — Босанска вила, Сарајево, XXII/1897, 22, 351.
Некролонка биљешка.
8. АНОНИМ. *Др Пејтар Миљанић*. — Браник, Нови Сад, XIII/1897, 111,
3. Некролог. (Опроштајни говор држао је др Н. Ковачевић—Граовски.)
9. АНОНИМ. *Пејтар Миљанић*. — Луча, Цетиње, III/1897, 9, 399–400
Некролог.
10. АНОНИМ. *Др Пејтар Миљанић*. — Српски архив за целокупно лекарство, Београд, 1897, 10, 526–527
Некролог.
11. АНОНИМ. *Миљанић Пејтар (1852–1897)*. — У: Нова енциклопедија у боји. Вук Карацић. Larousse, II. Београд, 1978, стр. 1166.
12. АНОНИМ. *Сџогодишњица рођења др Пејтра Миљанића*. — Борба, Београд, XVII/1952, 143, 17, VI, 5
13. АНОНИМ. *Сџогодишњица рођења џрвог црногорског хирурга*. — Побједа, IX/1952, 127, 5, X, 5
14. АНОНИМ. *Сџо година од рођења џознаџог хирурга др Пејтра Миљанића. Тим џоводом Срџско лекарско друшџтво одржава 3. јуна свечану седницу*. — Политика, Београд, XLIX/1952, 14193, 2, VI, 4
15. АНОНИМ. *Сџогодишњица рођења џрвог црногорског хирурга. Прославу је организовала Секција за историју медицине и фармације Срџског лекарског друшџтва*. — Политика, Београд, XLIX/1952, 14195, 4 VI, 4
16. BOJJEVIĆ, Branko. *Роџетак законодавног регулисања здравства и Стој Гори*. Саопштења, бр. 2, Pliva, Zagreb 1981
17. БУДИМИРОВИЋ, Душан. *Преглед срџских књижевно-белеџписничких листова*. — Браник, Нови Сад, XXVII/1911, 183, 3–4; 186, 4; 187, 3–4; 188, 4; 201, 4; 214, 5.

Аутор у свом есеју даје преглед и црногорских часописа и сарадње у њима, између осталих, др Анта Гвозденовића, др Петра Миљанића, Ст. М. Љубише, др Лаза Томановића, Јована Сундечића, Вука Врчевића, Филипа Ј. Ковачевића, Дионисија Миковића, Данила Л. Живаљевића, Лазара Петровића (!Перовића) и др.

18. VUKOTIĆ, Dragutin. *Riječ na svečanoj akademiji povodom obilježavanja 100 godina od rođenja prof. dr Nika Miljanića (1892—1957)*. — Medicinski zapisi, Podgorica, 42/1993, 46, 107—110

19. ВУКОТИЋ, Илија. *Стйогодишњица Болнице „Данило I”*. — У: Болница Данило I. Споменица 1873—1973. Цетиње, 1973, стр. 9—22

20. ДРАГИЋ, Милорад. *Др Пејшар Пејшар Миљанић. Поводом стйогодишњице рођења*. — Српски архив за целокупно лекарство, Београд, LXXX/1952, 12, 1189—1191

21. ДРАГИЋЕВИЋ, Ристо. *Прилог историји санијетета у Црној Гори*. — Записи, Цетиње, XIV/1941, 2, 77—92; 3, 141—152; 4, 213—231.

22. ДРАГИЋЕВИЋ, Ристо. *Прилог историји санијетета у Црној Гори*. — Историјски записи, Цетиње, I/1948, књ. I, 1—2, 54—59; 3/4, 159—167; 5/6, 306—319

23. ДРАГИЋЕВИЋ, Ристо. *Санијететска служба у Црној Гори. 1890—1916*. — Medicinski zapisi, Titograd, 1972, 25, стр. 3—204
На стр. 76—77 о др П. Миљанићу.

24. ДРАГИЋЕВИЋ, Ристо. *Санијететска служба у Црној Гори (1890—1916)*. — У: Болница Данило I. Споменица 1873—1973. Цетиње 1973, стр. 43—58

25. ДРАГИЋЕВИЋ, Ристо. *Јован Дреч — њрви црногорски државни, дворски и ѡривајни ајошкар*. — У: Болница Данило I. Споменица 1873—1973. У: Болница Данило I Споменица 1873—1973. Цетиње 1973, стр. 145—158

26. ДРАШКОВИЋ, Чедомир. *Др Пејшар Миљанић*. — Цетињски лист, II/1977, 27; 25. IV, 2
Поводом 80. годишњице смрти.

27. ЖИВКОВИЋ, Драгоје: *Друштво Црногорског црвеног крста 1875—1890*. — У: Црвени крст Црне Горе 1875—1975, Титоград 1980, стр. 49—81

28. ZLATAROV, Nikola. *Ličnost dr Pera Miljanića*. — Medicinski zbornik. Cetinje, 1953, 2, 5—17

29. ЗОГОВИЋ, Бранко. *Др Пејшар Миљанић (1852—1897)*. — У: Болница Данило I. Споменица 1873—1973. Цетиње 1973, стр. 23—26

30. JEREMIĆ, Risto: *Zdravstvene prilike u jugoslovenskim zemljama do kraja devetnaestog veka. S predgovorom Tihomira R. Đorđevića*. Zagreb 1935, 127 str.

31. KAPIDŽIĆ, Hamdija. *Hercegovački ustanak 1882*. Sarajevo 1958, str. 66

32. КОВАЧЕВИЋ-ГРАОВСКИ, Новица П. *Др Пејшар Миљанић, начеоник Црногорског санијетета*. — Глас Црногорца, Цетиње, XXVI/1897, 37, [3]. Потпис: Н. Гр.

Некролог.

33. КУЈАЧИЋ, Јован. *Др Пејшар Миљанић, његов живој и културно-научни*. — *Miscellanea I, Beograd, 1937, 75—90*

34. КУЈАЧИЋ, Јован. *Прилози историји здравствене културе Црне Горе до краја 1918. године*. САН, Посебна издања, књ. CLXX, Оделење медицинских наука, књ. 3, Београд 1950, стр. 80–91, 123–124 и др.

35. КУСОВАЦ, Василије М. *Зашићена жена у Црној Гори. Студија о развоју кроз вјекове до наших дана*. Никшић – Београд 1994, 333 стр.

36. ЛАИНОВИЋ, Андрија. *Др Пејтар Миљанић и његов ојс Подгорице из 1886. год.* – Побједа, Титоград, XXVI/1964, 2343, 24 IX, 13; 2344, 27, IX, 13

37. МАРТИНОВИЋ, Душан. *Здравствене функције Цетиња. (Поводом стогодишњице Болнице „Данило I“)*. – Годишњак Цетињске гимназије V, 1973, стр. [109]–132

38. МАРТИНОВИЋ, Душан. *Цетиње – њостанак, развој и историјске могућности*. – Цетиње 1977, стр. 176–186

39. МАРТИНОВИЋ, Душан. *Биспа др Пејтра Миљанића*. – Цетињски лист, V/1980, 100, 25, IV, 12

40. МАРТИНОВИЋ, Душан. *Поријетли IV* – Цетиње 1991, стр. 118, 123, 132, 185, 238, 239, 242

41. МАРТИНОВИЋ, Душан & Шуковић, Радивоје. *Црногорска библиографија, том III – књ. 1. Расправе, чланци и књижевни прилози у серијским публикацијама 1886–1905*. Цетиње 1993, стр. 58, 65, 145, 155, 157, 222–224, 264, 439.

42. МАРТИНОВИЋ, Нико С. *Црна Гора и хуманитарно право*. – У: Болница Данило I. Споменица 1873–1973. Цетиње 1973, стр. 59–72. Потпис: Н. Дубравић.

43. МАТАВУЉ, Симо. *Писма*. – Браник, Нови Сад, XXIV/1908, 149, 2; 150, 1–2; 151, 2; 152, 2; 153, 1; 154, 2

Спомињу се на више мјеста књаз Никола, др П. Миљанић и с њима . у вези разни догађаји ...

44. МИЉАНИЋ, Аким: *Љејојис брајсјива Миљанића од око 1450. до 1968*. – Београд, 1968, 159 стр.

45. МИЉАНИЋ, Нико. *Асейса*. – Београд 1952.

На стр. 17 о П. Миљанићу.

46. МИЉАНИЋ, Novak. *Bibliografski radovi dr Petra Miljanića*. – Medicinski zapisi, Titograd, 1965, 16, 60–63

47. МИЉАНИЋ, Новак. *Др Пејтар Миљанић (I. II 1852 – 8. IX 1897)*. – Српски архив за целокупно лекарство, Београд, ХСVI/1968, 12, 1261–1268 Прилог био-библиографији.

48. МИЉАНИЋ, Новак. *Ко је творац Закона о ванбрачној дјеци?* – Овдје, Титоград, II/1970, 8, (јануар), 20

По овом аутору творац назначеног Закона је др Петар Миљанић, а новелатор Валтазар Богишић.

49. МИЉАНИЋ, Новак. *Заборављени њосленици црногорске иштиме*. – Побједа, Титоград, XXIX/1972, 3092, 7, V/Вријеме, бр. 76, стр. 6

Између осталих и о др Петру Миљанићу, са библиографским подацима.

50. МИЉАНИЋ, Новак. *Прилог био-библиографији др Пејтра Миљанића*. – Библиографски вјесник, Цетиње, VI/1977, 2/3, 159–164.

51. МИЉАНИЋ, Новак. *Од борца до академика*. – Четврти јул, Београд, 1969, 344, 21 I, 4

- Поводом избора за члана САНУ (1968) др Петра Н. Миљанића, унука др Петра М. Миљанића.
52. NIKČEVIĆ, Slobodan. *Stogodišnjica rođenja prof. dr Nika Miljanića (1892—1957) i sto četrdeset godina od rođenja dr Petra Miljanića (1852—1897)*. — Medicinski zapisi, Podgorica, 42/1993, 46, 99—100
Са фотографијама.
53. NIKČEVIĆ, Slobodan. *Dr Petar Miljanić 1852—1897*. — Medicinski zapisi, Podgorica, 42/1993, 46, 101—105
54. PEJОВИЋ, Ђоко Д. *Развитак просвјетне и културне у Црној Гори 1852—1916*. — Цетиње 1971, стр. 207, 232—264, 347
55. PEROVIĆ, Miloš J. *Poštovani i uvaženi eminentni skupe*. — Medicinski zapisi, Podgorica, 42/1993, 46, 112—115
Поздравна ријеч на свечаној академији у Никшићу 24. XI 1992, посвећеној др Петру и проф. др Нику Миљанићу.
56. PETROVIĆ, Drago. *Podizanje Danilove bolnice i prve godine njena rada*. — Medicinski zapisi, Titograd, 1964, 15, 89—101
57. PETROVIĆ, Drago. *Iz istorije zdravstvene službe u Crnoj Gori*. — Medicinski zapisi, Titograd, 1967, 20, 82—110
58. ПЕТРОВИЋ, Драго. *Др Пејтар Миљанић*. — У: Болница Данило I. Споменица 1873—1973. Цетиње 1973, стр. 111—144
59. ПЕШИЋ, Бранислав Д. *Здравствена служба и здравствена култура Подгорице (монографија)*. [Подгорица] 1995.
60. ПОПОВИЋ, Ђуро: *Распис учитељима и учитељицама црногорских основних школа*. — Просвјета, Цетиње, 1889, св. 1—2, стр. 7—10
О П. Миљанићу / стр. 37—42, 175.
61. ПОПОВИЋ-Родољуб, Марко. *На гробу др Пејтра Миљанића, Србина Невесиња*. — Голуб, Сомбор, XX/1898, 18, 284—285. Потпис: Родољуб Поповић у својству главног школског надзорника упозорава учитеље-це на текст др Миљанића о „прилепчивим болијестима” (стр. 9).
62. PROTIĆ, Mihailo F. *Stogodišnjica rođenja dr Petra Miljanića*. — Medicinski arhiv, Sarajevo, 1952, 6, 111—113
63. PROTIĆ, Mihailo F. *Miljanić Petar*. — У: Medicinska enciklopedija, Zagreb, MCMLXII, 1962, 6, 703. Потпис: М. Prot.
64. RACKOVIĆ, Nikola. *Miljanić Petar (Banjani, 1852—Cetinje, 1897)*. — У: Prilozi za leksikon crnogorske kulture. — Cetinje 1987, str. 134.
65. РОВИНСКИ, Павел Аполонович: *Црна Гора у прошлости и садашњости. Том II*, Етнографија / превео с руског др Вук Минић, Цетиње, 1994, стр. 241—247
66. САРИЋ, Филип. *О Бањанима*. — Никшић 1968.
67. САМАРЦИЋ, Милован. *Ријеч дубоке оданости и поштовања према великом човјеку, освједоченом њаширојци, бескрајном хуманости*. — Споне, Никшић, 1979, 25/26
68. СТАНОЈЕВИЋ, Владимир. *Миљанић Пејтар*. — У: Ст. Станојевић, Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, Београд 1926, 2, стр. 787. Потпис: В. С.
69. STANOJEVIĆ, Vladimir. *Istorija medicne*. — Beograd—Zagreb, 1953, 1196 str.

70. STANOJEVIĆ, Vladimir. *Istorija medicine*. Drugo skraćeno izdanje. — Beograd—Zagreb, 1962.

О Петру Миљанићу; стр. 432, 447. Са фотографијом.

71. СУКНАРОВЪ. *Посѣтанак Цейлинъске ѿамнице*. (*Происхождение на цейлинската ѿѿмница*). — Юридическое списание, София, 1894, III (март), стр. 143—147

72. ТЕОДОРИДЕС, Клеант: *Један случај миксидерма излијечен ѿпреоидином*. — Српски архив за целокупно лекарство, Београд, 1895, 15/16, 452—459

73. CEROVIĆ, Blagoje. *Život i djelo prof. dr Nika Miljanića*. — Medicinski zapisi, Podgorica, 42/1993, 46, 111—112

Ријеч на свечаној академији поводом обилежавања 100 година од рођења проф. др Ника Миљанића и 140 година од рођења др Петра Миљанића, Никшић, 24. новембра 1992. године.

74. ШОЋ, Филип. *Поговор*. — У : Зборник правила, прописа и наредба у санитетској струци кнежевине Црне Горе. Цетиње 1891. Фототипско издање, Цетиње 1983, стр. [I]—XX.

75. ŠOĆ, Filip. *Predgovor*. — У : Senka Latković, Medicinski zapisi, Bibliografija, Cetinje 1981, str. 5—16

76. ШУКОВИЋ, Радивоје. *Грлица — ѿрећи календар у историји црногорске ѿериодике (1889—1893. и 1896—1897)*. — У : Црногорски алманаси и календари (1835—1914). Цетиње 1980, стр. 87—110.

77. ШУКОВИЋ, Радивоје. *Црногорска библиографија, ѿом I — књ. 1, Расправе, чланци и књижевни радови у серијским ѿубликацијама 1835—1885*. — Цетиње 1992, стр. 121.

**ЈОВАН (ЛАБУД)
М. ВРБИЦА
(1862 – 1912)**

1 Биографија

1.

Јован (Лабуд) Врбица по професији правник, по вокацији преводилац са старогрчког језика, одавно је пао у мрак заборава. Био је син истакнутог црногорског главара – министра и привредника Маша Врбице, који је крајем минулог вијека пао у немилост код црногорског суверена Николе I Петровића Његоша, па је био принуђен да емигрира, заједно са породицом, на аустроугарску територију. Као што то често бива, лични удес Маша Врбице био је и породични удес; замаглио је хоризонте срећног и стваралачког живота његова сина Лабуда, талентованог младог правника и успјешног преводиоца Хомера...

Јован – Лабуд¹ Врбица је рођен 1862. године на Његушима у породици Маша Врбице² и сунруге му Маре, рођене Пуношевић (из села

¹У једном писму војводе Маша Врбине упућеном В. Ломбардињу у Трст, 1875, помињу се његови синови Петар и Јован као питомци бечког Терезијанума. Такође, у меморандуму аустројског министра-резидента на Цетињу г. Темела, датираног у Бечу 27. XII 1881, истиче се да су „Машови синови били царском одлуком примљени да се школују у Бечу, и то: Петар у Оријенталној академији, а Јован као Терезијанац”. (Х. Крешевљаковић: *Херцеговачки устанак 1882*, Сарајево 1958, стр. 236 – 237). И на штампаној вјенчаној обавјести из новембра 1891, на њемачком језику, младожења Лабуд је Herr Johann Vrbiца. (Таст Лабудов је био аустројски посланик на Цетињу). Јована је, међутим, мајка још у дјетињству из миља звала „Лабуде мој бијели”, јер је био лијеп и свијетле пути. Надимак је касније усвојен толико да је имао синонимно значење његовог криптеног имена. Под надимком ауторизовао је своје објављене радове. Као Лабуд помиње се 1894. на листи предвиђених сарадника сарајевског часописа *Нада*. И на посрном плакату, штампаном у Сплиту 1912, он је Лабуд Машов Врбица. Епитаф на гробници коју је за живота подигао у порти манастира Савина гласи: „Породица Лабуда М. Врбице”.

²Машо Ђ. Врбица (1833 – 1898) је био војвода, сенатор и министар унутрашњих дјела и грађевина Црне Горе, завршио је Артиљеријску школу у Санкт-Петербургу (1852 – 1854).

Дуги До). Основну школу је завршио на Цетињу, а нижу гимназију у Дубровнику. Случај је хтио да га је запазио аустријски цар Фрањо Јосиф, при поласку за Боку Которску 1875. године, приликом посјете Дубровачкој гимназији, коју је похађао и он и његов брат Петар. Два брата Врбице, одјевени у црногорској свечаној ношњи, скренули су на себе пажњу аустријског цара. За вријеме сусрета с црногорским књазом Николом I, на црногорско-аустријској граници, код тврђаве „Горажда“, на приморској падини Ловћена, у чијој је пратњи био и Машо Врбица, министар црногорских унутрашњих дјела, између осталог, повео се узгредни разговор и о Машовим синовима, средњошколцима у Дубровнику (тада још увијек није била основана гимназија на Цетињу (формирана је тек 1880!), и том приликом Фрањо Јосиф је изразио спремност да их школује на „Терезијануму“ у Бечу. Тако је и било. Као питомац аустријског цара Лабуд Врбица је завршио Терезијанум (1875–1883) и стекао диплому правника.

По завршетку школовања у Бечу, Лабуд Врбица се вратио као дипломирани правник на Цетиње. Према неким комбинацијама требало је да се ангажује као сарадник др Валтазара Богишића на изради *Ојшине имовинског законика* за Књажевину Црну Гору, на којему је тих година познати правник интензивно радио. Из неких „разлога“ младом и амбициозном правнику Л. Врбици није омогућено да сарађује на овом капиталном пројекту, и то је оставило трага на његову „осјетљиву душу“, што у једном писму апострофира његов отац ...

О доласку Лабуда Врбице у завичајну средину, и атмосфери која је тада владала у црногорској пријестоници, драгоцјено свједочење је оставио књижевник Симо Матавуљ, који је у то вријеме боравио на Цетињу као професор Цетињске гимназије и неко вријеме уредник полуваничног црногорског листа „Глас Црногораца“. С. Матавуљ, као хроничар у

Капетан његушки је од 1855. у бици на Граховцу 1858. командовао је артиљеријом, коју је сам организовао. Учесник је у чувеној одбрани Острога у злогласној Омер-пашиној 1862/63. години, међу тридесетједним учесником. Год. 1863. постао је ађутант књаза Николе. Именован је за војводу 1875, а раније је постао сенатор. Истакао се у црногорско-турским ратовима 1876–1878. године, нарочито при заузећу Никшића, Бара и Улпиња. Био је агилни члан Уједињене омладине српске. Председавао је Скупштинам Уједињене омладине 1871. у Вршцу. Учествовао је у српско-турском рату 1876, када је био делегат у Главној команди Српске војске. Основао је јатаганску легију од црногорских и херцеговачких бораца, којом је командовао код Алексинца и Делиграда. Био је рањен и од тога имао посљедице инвалидитета (мало сакат у лијевој руци). За показану храброст и успјешно командовање добио је висока одликовања – Крст таковски с мачевима, Таковску ленту са звездом. Носилац је и руског официрског крста „Св. Ђорђа“ и низа других страних и домаћих одликовања. После рата 1876–1878, као министар унутрашњих послова и грађевина, члан Државног савјета, залагао се за економски развитак Црне Горе. Био је власник првих индустријских предузећа у Бару (Уљаре и Фабрике сапуна). Познате су његове идеје о економском друштву и потреби привредног преобрајаја Црне Горе, што није довољно изучено. Због интрига камарије (а могуће је и суштинских политичких неслагања са књазом) емигрирао је у Босну. Наша историјска наука о Машу Врбици, како је већ истакнуто, није казала мјеродавну ријеч. Остало је нерасвијетљено његово мјесто и улога, дјеловање васколико у Црној Гори, и изван ње. Надати се да ће неки млади научни радник проучити ову занимљиву личност. Мислимо да је М. Врбица захвална тема и за једну докторску дисертацију. О томе, између осталог, судимо и по богатој грађи коју поседује Љубила Перовић, рођена Врбица. Она је о свом стрицу годинама исписивала и копирала архивалије из фондова Цетиња, Котора, Херцег-Новог, Дубровника, Сарајева, Београда итд. Љ. Перовић је и нама уступила неке податке о Лабуду Врбици, због чега јој захваљујемо и овом бридиком! Такође нам је низом сугестија и давањем података за овај рад много помогла Мила Савковић проф. Универзитета уметности у пензији из Београда, на чему смо јој захвални.

„Биљешкама једног писца”, сликовито описује Лабудов долазак на Цетиње. Матавуљ нотира како се усред ратничког „настројенија” умножавао круг „ученијех” у граду под Ловћеном, у црногорској метрополи. Он биљежи:

„Дођоше на Цетиње два бечка ђака, приморац Ф[илип] Ковачевић, који је учио филозофију, и Лабуд Машов Врбица, који је свршио права. Ковачевић одмах доби мјесто наставника у гимназији; он је као ђак уређивао њеки српски књижевни лист у Бечу и пунио га својим пјесмама; од тог листа (чини ми се, зваше се *Приморац*) изишло бјеше неколики бројева. Лабуда, средњег сина војводе Маша, поменуо сам раније, рекавши да је долазио о феријама.³ И онда се видио лијеп и елегантан кавалир, храњеник завода у коме се гаји аристократски и дипломатски подмладак старе државе. Лабуд је као Терезијанац свршио горњу гимназију (вишу – прим. Д. М.) и факултет, дакле провео у заводу осам година. Али, кад коначно изиде из господског твора, кад га култура предаде готова, као да рече: ’ето шта могу учинити’, онда се тек видје преображај, супротност, онда се помами женскиње по пријестоници!”

Уз ову опсервацију, која указује на физичку љепоту младог правника Врбице, наш књижевник примјећује: „Павловића⁴ и Беару⁵ задивило је знањем класика, свакога питомошћу, начитаношћу и знањем живих језица”.⁶ Очигледно, Лабуд Врбица је био склад физичке и духовне љепоте. Знао је неколико страних живих и „мртвих” језика (њемачки, италијански, француски, латински и грчки).

Убрзо се на Цетињу повећао круг школоване интелигенције. Према биљешкама Матавуљевим, послѣје доласка Ф. Ковачевића и Л. Врбице, „[...] дођоше још четири таке пушке, четири Црногорца правника из Русије [...]”. Обрео се тада у црногорској пријестоници и генерал-пјесник Јован Поповић – Липовац.⁷ Од „извањаца” били су тада, осим Матавуља, и ове истакнуте личности: Јован Павловић, Симо Поповић,⁸ Илија Беара, Божо Новаковић,⁹ Лазо Костић, Павел Аполонович Ровински¹⁰ Јово Љепава¹¹ и др. Сви су они, неки мање неки више, били активни учесници и судионици *Цетињског књижевног круга* или тзв. „Књажевског пјесничког савјета”.

³Сими Матавуљ: *Биљешке једног писца*. Цетиње 1975, стр. 191.

⁴О Јовану Павловићу видјети: Др Душан Ј. Мартиновић & др Радивоје Шукловић: *Јован Павловић – живиој и дјело*. Нови Сад 1988, 271 стр. и др Д. Ј. Мартиновић: *Јован Павловић (1843–1892)*. – У: *ПОРТРЕТИ IV, Цетиње 1991*, стр. 24–93.

⁵Илија Беара (Задар, 1842 – Цетиње, 1887) предавао је латински, француски језик и природне науке у Цетињској гимназији.

⁶С. Матавуљ: нав. дјело, стр. 191.

⁷Уп.: др Д. Ј. Мартиновић: *Јован Поповић – Липовац (1856–1919)*. – У: *ПОРТРЕТИ*, Цетиње 1983, стр. 147–157.

⁸Уп.: Душан Мартиновић: *Симо Поповић (1846–1921)*. – У: Војвода Симо Поповић, Мемоари. – Цетиње–Подгорица 1995, стр. [823]–867.

⁹Божо Новаковић (Задар, 1841 – Цетиње, 1908), професор и директор Гимназије и Богословије на Цетињу, а и предсједник Општине (1890–1894). Заслужан за подизање градских паркова и уређење хортикултурних површина на Цетињу.

¹⁰Уп.: Душан Мартиновић: *Павел Аполонович Ровински (1831–1916)*. – У: П. А. Ровински, Црна Гора у прошлости и садашњости. Том IV. – Цетиње 1994, [509]–544.

¹¹Уп.: др Душан Ј. Мартиновић: *Јово Љепава (1850–1916)*. – У: *ПОРТРЕТИ*, Цетиње 1983, стр. 143–146.

Допринос културној клими и књижевном стваралаштву давали су и домицилни интелектуалци: др Петар Миљанић,¹² пјесник Радоје Рогановић,¹³ митрополит Висарион Љубиша,¹⁴ Марко Врбица и низ других.

Благодарећи присуству поменутих и неспоменутих, Цетиње је у потоњој четврти XIX стољећа било веома привлачно мјесто, пријестоница културно-просвјетног и политичко-дипломатског живота Црне Горе. Књажев дворец и хотел „Локанда” били су центри окупљања. Цетиње је тада живјело пуним сјајем, пружало је, макар у маломе, све удобности, једне минијатурне европске пријестонице. О томе како је Цетиње знало оживјети „када се планина ослободи снијега” и окопни пут између Цетиња и Котора, о томе како су врвили странци, говори нам и Матавуљ. Он вели: „[...] цетињско и иначе живописно шаренило умножи се прољетним јевропским ношњама мушким и женским. Долазило је Енглеза, Француза, Нијемаца, Талијана, Руса. Било је научника, умјетника, новинара, великих госпођа и сумњивих женских, пустолова и обичних туриста. Тада збиља Цетиње поче личити на њеку пријестоницу, ма и најмању [...]”¹⁵.

Ето, у таквом оновременом Цетињу обрео се млади правник, бечки васпитаник Лабуд Врбица. Његов отац војвода и сенатор, министар унутрашњих дјела Црне Горе, био је угледна личност. Старији брат му Петар био је ађутант књаза Николе I Петровића Његоша (извршио је самоубиство након очеве одласка у егзил). Богата кућа Врбица окупљала је књижевнике, научнике, разне званичнике и угледне госте Цетиња и Црне Горе. Према казивању Сима Матавуља: „његова је трпеза послје кнежеве била најгосподскија; дочекљивост (дабогме, према људима које је волио, или требао) може се успоредити са дочекљивошћу руских помјештика, какве нам Тургењев описује” — закључује Матавуљ.¹⁶

У таквом породичном амбијенту проводио је срећно неколико година абитуријент бечког Терезијанума. На Цетињу је почео да пише пјесме и своју значајни преводилачки рад. Ту је засновао породичну ћелију. Оженио се 1891. Даницом Милинковић, кћерком тадашњег аустроугарског посланика, министра–резидента Тодора Милинковића, по роду Србина из Вршца. Лабудова супруга Даница такође је школована у Бечу. Била је врло образована и имућна. Помагала је супругу у његовом преводилачком и књижевном раду, па јој је стога посветио и превод Хомерове *Илијаде*. Биће да је по завршетку студија Лабуд Врбица на Цетињу чекао на државну службу. По свему судећи било му је обећано „с највишег мјеста” запошљење у Великом суду, о чему сазнајемо из два писма пјесника Лаза Костића, који је у то вријеме уређивао *Глас Црногорца*. У првом писму од 1. маја 1888. Л. Костић, између осталог, пише једном свом пријатељу да ће се на Цетињу „[...] удесити један ‚курас’ за објашњење ‚Законика’

¹²Новак Р. Миљанић: *Др Пејтар Миљанић*. — Српски архив за целокупно лекарство, Београд, 1968, бр. 10, стр. 1261–1268.

¹³Уп.: Др Душан Ј. Мартиновић, *Радоје Г. (!Живков) Рогановић (1851–1899)*. — У: ПОРТРЕТИ IV, Цетиње 1991, стр. 100–116.

¹⁴Висарион Љубиша (Свети Стефан 1823 — Цетиње, 1884).

¹⁵С. Матавуљ: цит. дјело, стр. 113.

¹⁶Исто, стр. 108.

[Богишићевог! — прим. Д. М.], за ‚велике судије‘. Гавро [Вуковић {примј. Д. М.}] ће бити учитељ. Но мени се чини највиша добит што у ‚Велики суд‘ улази Лабуд Врбица, који је завршио пуни правни ‚курас‘ у Бечу, у Терезијануму. Он и Гавро биће једини поуздани коментари”.¹⁷ Из другог Костићевог писма, датираног 25. јула 1888. године, види се да је Л. Врбица примљен на рад у Великом суду. Костић, наиме, каже: „Ми овдје очекујемо повратак Господарев. Међутим је ‚Велики суд‘ умножен једном новом снагом, младим Лабудом Врбицом, једним потпуно припремним правником, осим Гавра [Вуковића — Д. М.]”.¹⁸ Лабуд Врбица је био постављен за секретара Великог суда.

Очито, Лабуд Врбица је уживао лијеп углед и повјерење на Цетињу, о чему говоре и комплименти др Лазе Костића. Таква репутација је, међутим, кратко трајала. Због интрига које су 90-тих година „плели” камарилци на црногорском Двору (и око њега) против његовог оца војводе Маша, овај је са породицом 1892. напустио Црну Гору.

Егзил породице Маша Врбице текао је овако. Послије немилости код књаза Николе, војвода Машо Врбица се одлучио на емиграцију. Прво је отишао у Београд,¹⁹ гдје је веома добро прихваћен од својих пријатеља и другова из српско-турског рата 1876. године. Примио га је лично и краљ Милан Обреновић и обећао му чин генерала. Чим је Цетиње о овоме обавијештено, са највишег мјеста је тражено од српског суверена да се Машу Врбици откаже гостопримство у Србији. Заправо, књаз Никола је писао краљу Милану: „[...] да ако си ми брат и пријатељ откажи гостопримство у Србији војводи Врбици”, што је на крају и урађено. Пошто му није било пута ни у Русију, из истих разлога и опасности од интервенција са Цетиња, отишао је у Босну и неко вријеме боравио у Бихаћу, а затим је купио имање у близини Бањалуке — у тадашњем Рудофсталу, каснијем Александровцу. Ту је умро и сахрањен, далеко од завичаја, 1898. године.

Лабудова породица је, међутим, остала у Херцег-Новом и ту живјела неколико година: 1892 — 1897/98. Лабуд повремено одлази у Сарајево, камо је ангажован за сарадника часописа *Нада*, којег је од 1895. уређивао К. Херман, а фактички га је водио пјесник Силвија Страхимир Крањчевић. Међу сарадницима предвиђеним 1894. године налази се и Лабуд Врбица, „адјункт из Сарајева”, који је био планиран као сарадник „за старокласичну поезију у преводу, за музику и рецензије”... Тада се у Сарајеву, 1893, почињу штампати и његови препјевы из Хомерове *Одисеје*, о чему ће касније бити ријечи.

У Херцег-Новом Лабудова породица пушта коријене. Прво дијете Теодор, рођено 1892, умрло је три године доцније и сахрањено на гробљу у Савини. Ту је, у Мелинама, рођено и друго дијете — Маја Рајковић (1894 — 1958); сахрањена је поред оца, којега је обожавала...

Тако је, дакле, породица Маша Врбице и његовог сина Лабуда, доживјела трагику живљења. Срећно је и имућно живјела на Цетињу са пуно

¹⁷[Писмо Лазе Костића, са Цетиња, 1. V 1888]. — Овдје, Титоград, 1991, бр. 270 (мај), стр. 58.

¹⁸[Писмо Л. Костића, са Цетиња, 25. VII 1888.]. — Овдје, на истом мј.

¹⁹Уп.: *Односи Србије и Црне Горе у XIX веку (од 1804. до 1903. године)*. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. САНУ, I одељење, књига XXXV. Београд 1987, стр. 665 — 667, докум. 845. Припремио Петар Поповић.

пријатеља, уз обављање високих државних и друштвених функција, и признања која их прате. А онда су, због политичких размирица и сукоба, можда и мотива зависти и суревњивости појединаца из политичког естаблишмента око цетињског књажевског Двора, режимске „логике” и главарске „филозофије” дакако, и политиканства, услиједили немилост и прогони, напуштање Цетиња и ужег завичаја. Живот у емиграцији Лабуда Врбице су пратиле недаће и трагедија; носталгија и болест — права породична одисеја. Од осморо дјеце, троје су му умрли сасвим мали, а један син у 18. години. Два сина и двије кћерке су преживјели родитеље.²⁰ Дјеца су умирала од „сушице”, а и Лабуд Врбица је због нарушеног здравља од ове болести (туберкулозе) одлучио да у климатски погоднијем Херцег-Новом проживи остатак живота.

Из Херцег-Новог, који је тада био под аустроугарском окупацијом, лакше је могао комуницирати са ондашњом Црном Гором; био је ближи Цетињу и Бару, гдје се налазио знатан иметак његовог оца: имање, три куће, двије фабрике (уља и сапуна у Бару). Наилазио је, међутим, на велике тешкоће и ометања приликом њихове продаје.

Почетком 1895. године, војвода Машо потоњи пут долази надомак Црне Горе, да у Херцег-Новом посјети свог болесног сина, да се макар погледом на обресе Ловћена и родни му крај опрости занавијек. Исте године, у јулу, Лабуд узвраћа оцу посјету у Рудофсталу.

Да ли се Лабудова породица преселила у Босну већ 1897. или тек 1898. године, у години смрти војводе Маша, нијесмо могли утврдити. Извјесно је, међутим, да је почетком 1898. Лабудова породица боравила у Малом Лошињу, тада већ познатом љетњем одмаралишту и зимском опоравилишту за реконвалесценте. На броду којим су путовали на острво, догодила се принова у породици Лабуда и Данице Врбице: родила им се кћерка Јела...

Из једног Лабудовога писма, послатог 31. децембра 1898. из Херцег-Новог барону Лазаринију, окружном предстојнику у Бањалуци, сазнајемо да се његова породица дефинитивно настанила у Рудофсталу. Ово Лабудово писмо, по много чему, за нашу тему је од значаја. Види се да је у љето те, 1898, послјије очеве смрти, са породицом отпутовао из Босне, опет у Херцег-Нови, али сада само привремено, да би продао наслијеђену очеву непокретну имовину у Црној Гори (куће, фабрике у Бару), намирао неке дугове, и регулисао питање свог држављанства. У августу је био на Цетињу и од књаза Николе доживео грдне неприлике; разним смицалицама отето му је све имање, „које се књаз, ипак, није усуђивао да отме од жива Маша”. Жали

²⁰Први син Теодор умро је већ у трећој години (1892—1895); други син Марко (1896—1943) умро је у 49. години а трећи син Иван у 18. години живота. Четврти син Тодор завршио је поморску академију и био један од најдаровитијих помораца у својој генерацији. Умро је као капетан фрегате у 41. години живота, о чему је београдска *Политика* јануара 1941. донијела некролошку билешку. Од сина Лабуда и Данице Врбице није остало мушког порода. Од четири кћерке поживјеле су двије најстарије: Маја, удата Рајковић, и Јела, удата Микољић, од којих је остало потомство... Објављујући неке Мајине младалачке приче у књижевном поштинском *Сарајевске поштинске* у Сарајеву, писане на њемачком језику, И. В. Поповић представља „своје драго кумче” као „даровитог дјетета, које је од оца наслиједило склоност ка књижевности, а од своје образоване мајке преузавало научило лијеп, коректан њемачки језик”. Маја је основну школу и студије филозофије завршила у Бечу, код свог дједа по мајци — Т. Милинковића, фелдмаршала — лајтнанта у пензији.

се да му „од цијелог великог имања неће ни крајцара до руку доћи [...]. Лако је отимати сину право и имање, јер зна добро да за сина војводе Маша неће се нико подићи у одбрану, а не боји се Бога ни свијета”. Види се да се Лабуд тада већ био населио у Босни, и преузео очев доста запуштени посјед: „Сва моја нада оснивала се на износ тог имања (у Црној Гори), који сам наумио употребити за побољшање и унапређење посједа у Босни. У тој сврхи, ја сам цијелог љета овог (тј. 1898) трошио, поправљао тешко занемарено и опало имање и дан-данас се ту ради и гради [...]. То сам све чинио у извјесности да ћу моје одношаје лако размрсити, па није чудо да ме наведени догађаји пренеразише као гром из ведра неба”.

Ово писмо је жалосно, чак нелагодно и мучно. Некад слободан, надмоћан млад човјек, далеко од сваког „житељског попечења”, који је будио толике наде на пољу духа, сад изгнаник, одговоран за већ бројну породицу (тада има троје дјеце), кога ломи тврда туђинска власт, јер она претпоставља покорност и понизност новог поданика, а и „свирјепи књаз”, који му отима баштину у отаџбини... Ипак, од овог тренутка почиње за Лабуда Врбицу нова фаза живота, последња, у којој живи да би створио ново, сигурно огњиште својој породици, макар у туђини. Док га снага, болесног, није издала, Лабуд је „обрађивао свој врт”, тада у буквалном смислу ријечи...

Лабуд Машов Врбица умро је у Сплиту 1. јануара 1912. године. У посмртници (штампаној ћирилицом у Хрватској штампарији, Сплет) се каже: „Земни остаци покојника пренијет ће се у властити гроб у Манастир Савину у Б. Которској, у петак, 6. т.мј.” Сам почетак надгробног говора И. В. Поповића гласи: „Дошао си, мили покојниче, из Горње Босне и Далмације, да на вјечни починак легнеш у ову студену гробницу”. — Све је ово сасвим јасно ако се зна да је Лабуд годинама живио у Босни (до 1911), у Рудолфсталу код Бањалуке, па прешао тешко болестан, на смрт, са породицом у Сплит, у нади да ће му тамо бити боље. У Сплиту је умро у освит нове 1912. године. *Глас Црногорца* (домаће вијести), Цетиње, од уторка, 17. јануара 1912. доноси вијест о сахрани Лабуда Врбице, уз учешће бројних грађана Херцег-Новог и Боке као и званичника и помиње надгробно слово И. В. Поповића. („Тијело преминулог у Сплету Лабуда М. Врбице стигло је 5. овог мјесеца паробродом у Херцег-Нови у пратњи удовице покојникове, троје дјеце и шуре кап. вит. Милинковића, па је одавде одмах пренесено у манастир Савину.²¹ Сахрањен је на Богајављење на гробљу испред манастира Савине. Од покојника се опростио кум му и пријатељ Иван Васин Поповић.²² чији некролог дајемо у прилогу, с обзиром да досад, колико нам је познато, није публикован:

„Дошао си, мили покојниче, из горње Босне и Далмације, да на вјечни починак легнеш у ову студену гробницу, коју си за живота сам себи саградио, у овом дивотном српском крају, у овој старославној српској

²¹Глас Црногорца, Цетиње, XLI/1912, бр. 2, 17. јануара, стр. [3–4].

²²Иван Васин Поповић (Стари Бечеј, 1851 – Сарајево, 1915), публициста и преводилац, главни уредник званичног *Сарајевског листа*, сарађивао је у српској периодици: *Српској зори* (1878), *Босанској вили* (1902), *Бранковом београ* (1912) и др., завршио је у Бечу филозофију и медицину. Његова браћа – Стеван и Павле, повнати су српски књижевници у Војводини (уп.: Т. Крушевац, *Босанско-херцеговачки листови* у Хрватској Сарајево 1978).

светињи, на домак твоје миле отаџбине Црне Горе, из које си се прије двадесет година против своје воље одселио.

Не бјеше ти суђено, да као рођени Црногорац с јагаганом или пушком у руци или снагом духа и знања војујеш за слободу и напредак Црне Горе. И да срећа хоћаше, данас би се, увјерен сам, сјатило много твоје браће Црногораца око твога гроба и Црна Гора би оплакивала у теби једног од својих у јавном животу највиђенијих и најзаслужнијих синова. На твој горки удес, мили покојниче, одредио ти је био другу срећу, други позив, и то позив пун горчине и бола, муке и патње, што те је најзад живота стало.

Одредио ти је љуту борбу за опстанак у туђини, да ореш и копаш, сијеш и жањеш, да у зноју лица свога, тако рекући крвљу свога живота зарађујеш себи и својој дјечи хљеб насушни, да својој милој љуби и дјечи стечеш и осигураш будућност и опстанак.

Ја сам те, драги Лабуде, од почетка до конца, дуж 20 година као кум и пријатељ твој пратио у твојој љугој борби, патњи и раду. За то вријеме познах те као поштена и вјерна друга својој љуби, као и дарежљива родитеља својој дјечи, као њерна човјска, добра Србина и образована мужа.

Та колико ли пута запазих и уздахнух, што се твоја лијепа спрема, знање и умијење, твоје добро срце и патриотска душа троши једино и само у тој мучној борби за опстанак, а овамо у теби бјеше толико душевне и умне снаге за нешто узвишеније, идејалније у животу.

Та колико пута ти је у тој борби снага смалаксавала, те си болан преболан гледао смрти у очи. Али њега твоје вјерне љубе, узорног друга и мајке, пак онда велика љубав према својој нејакој дјечи и тешка брига, да не остану сирочад за тобом опет би те осоколила и подизала на ноге. Тако си ти, драги Лабуде, уза своју Даницу, која ти је као звијезда предходница вазда свијетлила у животу, раду и бригању, провео многе године у том подвигу, да ти твој вјерни друг и помоћник, твоја мила дјеца иза тебе не спадну на гућу милост и на просјачки штап. Но та напорна борба и брига сламаше ти снагу и точаше ти крв кап по кап, и једва ти даваше припадом толико доколице, да одушевљено зароних у свог љубимца ХОМЕРА, те да преводиш његову *Одисеју* исто онако класично лијепим српским језиком, какав је и грчки оригинал, који си ти мајсторски знао. И српска ће лијепа књига занаго дубоко жалити, што је од твога знања и духа за спомен цигло тај једини недовршени споменик.

Па ипак, драги Лабуде, твој живот није минуо без лијепа примјера, није прошао без једног аманета, а то је, да је сваки вјенчани друг, сваки родитељ дужан пред Богом и пред људима да тај свој позив изврши савјесно и примјерно, дјечи и потомству на углед.

Твоја породица бјеше твој идеал, томе си идејалу ти вас живот свој, сву своју снагу посветио, а тијем себи и српском друштву образ освијетлио. И док се у Српству буду гојили и чували овакви идејали и аманети — Српство занаго неће пропасти.

Но, као оно старозавјетни пророк Мојсије, који је свој народ довео до објеговане земље, али у њу самонаманије унишао, тако си и ти, драги Лабуде, дочекао награду своје мучне борбе у коме, што си створио и обезбиједио својој породици опстанак и будућност, а онда спокојно очи склопио. Не

бјеше ти суђено, да побереш и за се плод од твог рада, да у чаробној дивној Боки Которској — коју си толико миловао, мирујеш и живујеш, као што си желио, а своју милу дјецу и у спокојном задовољству на пут изводиш.

Не бјеше ти суђено, и то је твоја трагика, пуна јада и чемера, но заслађена једино том задовољштином, да си као муж и отац своју дужност поштено и мирном савјешћу своју племениту душу Богу вратио. Дошао си амо на вјечни мир и одмор, па почивај дакле спокојно мили патничче!

Нека ти од сада жамор валова у овом дивотном заливу испод гроба твога вјечно шапуће о варавој осјеци и плими људске среће и надања; нека ти птице у овој чарној дубрави изнад гроба твога вјечно пјевају испред твоје миле Данице и дјецe пјесму вјерне љубави и благодарност сјећања, а ова српска светиња нека ти за вазда чува свијетлу успомену и овај гроб.

А шта ће ти више, драги Лабуде опрости и — збогом!

Бог нека ти напаћену прости и помилује, а вјечна ти памјат.

У манастиру САВИНИ на Богојављење 1912. године”.

Мјесто у дирљивом надгробном слову И. В. Поповића Лабуду: „Твој горки удес одредио ти је љуту борбу за опстанак у туђини, да ореш и копац, да сијеш и жањеш да у зноју лица свога зарађујеш хлеб...”, односи се, библијски речено, на велики, исцрпљујући труд човјека болесног од тада неизљечиве болести, који је стојички, али и са љубављу улагао у обраду свог великог, лијепог имања, мислећи стално, на породицу којој је био пријeko потребан. Имање је обрађивано тада најсавременијим машинама и техником — сам се упућивао и у студије агрономије. Дјеца, слободно одгајана у природи, посебно су вољела оца, који им је објашњавао тајне природе, појаве на небу и на земљи. Дјеца су сваке године путовала код мајчине родбине — у Беч, Горицу или Чешку, али су и гости, са разних страна, долазили у Лабудов и Даничин дом. Приређивале су се и даље музичке вечери; на ливади је младеж играла тенис.

У то вријеме овај питоми дио Крајине, Лијевча поље, имао је шаролико становништво. Поред Срба Крајишника, били су ту сељаци — насељеници, сиромашни Италијани, Швабе. Нарочити утисак на дјецу су остављали фратри — ћуталице из оближњег манастира Марија—Штерн, француски траписти, чији их је настојник, који је једини смио да говори, позивао каткад у госте, на чувени сир и пиво. За Швабе, породица је била „Herrschaft von Rudolfstal” (рудолфсталска господа). У близини имања налазила се велика, лијепа црква у Маглајанима, задужбина војводе Маша Врбице, завршена и освећена 1901. године. Око њеног трокуполног здања, као да се ради о дубокој прошлости, и данас се међу Србима плету приче о изгнаном црногорском војводи и његовом несрећном сину јединцу, који је, на том мјесту, пао са коња и погинуо, а отац му саградио цркву за спомен...²³ Војвода Машо и Лабудова породица су на околни народ оставили, несумњиво, снажан утисак.

²³Уп.: М. В. Јанковић: *Лијепа црква у Маглајанима*. — Православни мисионар, Београд, 1973, бр. 2, стр. 90—91; Љ. Павићевић-Слански: *Искрено славље у Босанској крајини*. — Православље, Београд, 1977, 15. септембра, стр. 125.

Три године послѣје Лабудове смрти, умрла је новембра 1915. у Сплиту изузетно одана му супруга Даница. И њена је животна врпца прекинута од туберкулозе у 44. години живота. Настаје потпуно расуло породице и иметка. Малољетна дјеца — четворо је рођено након 1900. године — остају без родитељске бриге и њега, у зло доба Првог свјетског рата. Два мјесеца послѣје мајке, умире најмлађе дијете — шестогодишња дјевојчица, па годину-двије затим, младић и дјевојка — Иван и Ана. Лабудов посјед, који је био пренесен судски на Даницу, распродат је по парцелама,будзашто.

Породичну катастрофу преживјело је четворо старије и отпорније дјеце. Најстарији син Марко, инвалид од дјетињства, остао је да живи усамљен, као пустињак, на остацима остатака очевог некада красног имања, и ту је скончао ратне 1943. године.

Тако, дакле, и на случај породице Лабуда Врбице, дабогме и његовог оца војводе Маша — могла би се аплицирати позната мисао великог барда руске књижевности Лава Николајевича Толстоја, којом је започео свој чувени роман „Ану Карењину“:

Све срећне породице личе једна на другу, Свака срећна породица несрећна је на свој начин’.

Укратко, породица Л. Врбице била је срећна — па несрећна!

2.

Лабуд Врбица је био веома образован интелектуалац, зналац страних језика. Имао је склоност за музику. Свирао је лијепо на виолини, на којем је инструменту често изводио дјела класика, заједно са својом таштом која је свирала клавир. Ово своје умијеће показивао је, наравно, у кругу својих пријатеља и познаника. Имао је одређену пјесничку жицу која му је помогла да преводи Хомера.

Једну лирску пјесму објавио је у *Гласу Црногорца* а неколико женских народних пјесама је сакупио и објелоданио у часопису *Нова Зета* (Цетиње, 1890):

1. ПОЗДРАВ СРЕТНОМ ПОВРАТКУ ЊЕГ[ОВОГ] ВИСОЧАНСТВА КЊАЗА НИКОЛЕ ИЗ РУСИЈЕ. — Глас Црногорца, Цетиње, XI/1882, бр. 40, стр. [2]
2. ЗЛИ НАРОК. — Нова Зета, II/1890, бр. 2, стр. 65
3. ЂЕВОЈЧИЦЕ НАРАНЦИЦЕ. — Нова Зета, I/1890, бр. 2, стр. 65—66
4. ОЈ ЈЕЛЕНА. — Нова Зета, II/1890, бр. 2, стр. 66
5. МОМАК И ЂЕВОЈКА. — Нова Зета, II/1890, бр. 2, стр. 66—67
6. ЖИТО БОБ. — Нова Зета, II/1890, бр. 2, стр. 67—68
7. МЛИНАРИЦА. — Зета, II/1890, бр. 2, стр. 68
8. АДЕМ-ШАХА И МАЛИСОР. — Нова Зета, II/1890, бр. 2, стр. 69

Занимљиво је зашто је Лабуд Врбица објавио само девет пјесама? Није ли му одређено разочарање и неприхватање на родној груди спутало „пјесничку жицу” и омело је да еволуира? Мислимо, да је на то питање немогуће дати одговор! Стоји чињеница да је имао извјесног талента за књижевност. О томе на једном мјесту говори и Симо Матавуљ, који каже да му је на Цетињу, послѣје Илије Беаре, „најближи и најбољи ослонац” био управо Лабуд Врбица са којим је „тада читао њемачке класике”. Матавуљ — додаје: „Лабуд ме утврди у тежњи да пишем само оно што ми навре, одлагајући свако, „житељско попечење”, иако сам није пристајао „да буде сарадник Црногорке”.

Л. Врбица се много успјешније огледао у преводилаштву. Превео је дјелове из Хомерове *Илијаде* и *Одисеје*, са грчког језика, и објавио их у цетињским часописима *Црногорка* и *Нова Зеџа* и у *Сарајевском листу*:

— ХОМЕРОВА ИЛИЈАДА. С грчког од Л[абуда] М. Врбице. — Црногорка, Цетиње, I/1884, бр. 31, стр. 262—263(! 162—163); бр. 32, стр. 269—271(! 169—171); бр. 33, стр. 278—279(! 178—179); бр. 35, стр. 294—295(! 194—195); бр. 36, стр. 303—304(! 203—204); бр. 38, стр. 317—318 (!217—218).

Са напоменом уредника Јована Павловића да је превод извршен са оригинала у четрнаестерцу.

— ХОМЕРОВА ИЛИЈАДА. С грчког преводи Л. Врбица. — Нова Зета, I/1889, бр. 1, стр. 17—25; бр. 2, стр. 75—80; бр. 4, стр. 136—141; бр. 6, стр. 221—236.

Садржи коментар о дјелу. Преведено I, II, III и IV пјевање.

— Лабуд Врбица. ОДИСЕЈА, I пјевање. — *Sarajevski list*, 1893, бр. 144 и 145

— Лабуд Врбица. ОДИСЕЈА, VII пјевање. — *Sarajevski list*, XXXI/1908, бр. 99, 18. августа, *Prilog Sarajevskom listu*, к. бр. 99, 5. августа, стр. 7—9.

На првој страници, испод прве колоне, налази се *Напомена* Уредништва: „Свраћамо пажњу читалаца на овај превод са грчког, на љепоту језика и дикције. Ми смо у бр. 144. и 145. од 1893. г. „Сар. Листа” донијели I пјевање од истог преводиоца”. По обој опаски, свакако уредника Поповића, види се да је 15 година раније у истом сарајевском гласилу објављено I пјевање *Одисеје*, које, на жалост, нијесмо de visu могли идентификовати, већ смо навели према „Напомени”.

Врло је чудно да ниједан од аутора који су помињали или анализирали препјеве Лабуда Врбице не зна за штампани препјев VII пјевање *Одисеје*. Академик Милош Ђурић (1892—1967), није у својој *Историји хеленске књижевности*, чије је II, прегледано и допуњено издање, публиковано за његова живота (1965), унио ову допуну, чије би мјесто било у одјелку те књиге „Хомер у нашим књижевностима” (стр. 109). Ни проф. Шимун Шоње не зна за Врбичин препјев VI пјевања. Он вели да своје примјере за анализу Врбичиног превода Хомера (уопште) доноси само из I

пјевања *Одисеје* зато што је то његов (Врбичин) посљедњи сусрет са Хомером!?

Да ли је Л. Врбица *објавио* још нешто из Хомера, могло би се, прије свега, утврдити систематским прегледом *Сарајевског листића*, који је све до свог одласка у пензију (поклапа се са смрћу Л. Врбице) 1912. уређивао Лабудов блиски пријатељ и кум И. В. Поповић и у коме су објављена позната нам два пјевања *Одисеје*. Врбица је, свакако, још неке дјелове *Одисеје* препјевао, што се могло видјети из рукописа преводилачког рада, који је оставио за собом. Њиме, на жалост, сада не располажемо. О тој рукописној заоставштини биће још ријечи. Утолико је сада од индикативног значаја оно што Поповић, и сам класично образован и потпуно упућен током 20 година у Врбичин рад, каже у посмртном говору: да је Лабуд и у посљедњој деценији живота, преводио, и то баш *Одисеју*. На вријеме тих превода указује ова реченица: „Напорна борба и брига за породицу сламаше ти снагу и једва ти даваше припадом (тј. у слободно вријеме) толико доколице, да заронити одушевљено у свог љубимца Хомера и преводити његову *Одисеју* истом онако класично лијежим српским језиком, какав је и грчки оригинал, који си ти мајсторски знао. И српска ће лијепа књига заного дубоко жалићи што је од твога знања и духа остало за сиомен цигло штај једини недовршени сиоменик.” И да није постојао Лабудов рукопис, ове ријечи поузданог свједока, И. В. Поповића, не дозвољавају да се преводилачки рад Л. Врбице на *Одисеју* (без обзира да ли је њено штампање настављено) ограничи на вријеме око 1893. и 1908. године, када су објављени I и VII пјевање, а Л. Врбица био млад и фамилијаран човјек; Поповић, без икакве сумње, говори о доста каснијем времену, послје 1900, када је Лабуд обрађивао своје имање у Босни и имао велику породицу. На почетку рукописа, који није био датиран, налазила се посвета Лабудовој жени Даница: *Своме милом у радосији и жалосији другу, а Даница, мог животоа звијезди преодници* – која свакако говори о њиховом већ дугом, заједничком животу.

Занимљиво је овдје истаћи да су Хомера препјевала три црногорска аутора. Прије Л. Врбице учинио је то Петар II Петровић Његош, негдје четрдесетих година XIX вијека. Његош је препјевао 369 стихова првог пјевања Хомерове „Илијаде” у своја 722 десетерва. (Његош је Хомерове стихове преводио са руског Гњедичевог превода!). Послије Врбице, Хомерову *Илијад*у је претакао у наш епски народни израз др Јован Кујачић. Он је препјевао цјелокупни еп: 24 пјевања са укупно 24.712 стихова (рукопис на 1436 страница формата 13,5 x 19,5 цм се налази у Централној народној библиотеци на Цетињу, у Рукописном фонду).

Лабуд Врбица је првобитно препјевао Прво и Треће пјевање *Илијаде* и објелоданио их у *Црногорки* (1884), а затим, пет година доцније, поново у *Новој Зеити* (1889) додајући још Друго и Четврто пјевање *Одисеје* (1893. и 1908). Као најпогоднију форму за репродуковање Хомера, Лабуд Врбица је узео *четрнаестерац*. И напокон, у Сарајевском листу објављује I и VII пјевање. Овај покушај Л. Врбице у превођењу Хомера није могао својевремено имати резонансе у ужнословенској преводилачкој пракси, јер то није био комплетни превод *Илијаде* и *Одисеје*, а и зато што је Томо Маретић раније у преводном хексаметру издао *Одисеју* (1882) и *Илијад*у (1883). Тек у новије

вријеме историчари књижевности обратили су пажњу и на препјеве Врбичиних фрагмената *Илијаде* и *Одисеје*. Прво је Трифун Ђукић у *Прегледу књижевног рада Црне Горе од владике Василија до 1918. годне*. (Цетиње, 1951), говорећи о превођењу великих епских пјесника — Хомера и Фирдусија, констатовао да је дјелове Хомерове *Илијаде* преводио Лабуд Врбица, а дјелове Фирдусијева спјева — Стеван Ивановић. Ђукић држи да „када би се говорило о квалитету тих превода несумњиво је да велики дио њих оскудијева у стручности, укусу и поетској љепоти, јер преводи су често без система и књижевног мјерила” (стр. 81). Ипак, Т. Ђукић није у праву када је ријеч о Л. Врбици. У то нас увјерава и проф. др Шимун Шоње, који је 1981. године у часопису *Стварање* подробно о овим питањима писао у чланку „Хомер у црногорској књижевности”.²⁴ Овај стручњак и универзитетски професор децидно вели: „За нашу хомерологију Врбица ипак не може остати под теретом библиотечке прашине. Он је за нас и данас интересантан, јер је то био врло сериозан посао, којим он неке друге знатно надилази”.²⁵

Лабуд Врбица је, како је то претходно истакнуто (и библиографски представљено) превео четири прва пјевања *Илијаде* и Прво и Седмо пјевање *Одисеје*, што код њега укупно износи 3.017 стихова!

Треба напоменути да др Ш. Шоње није знао ни да је Л. Врбица 1884. године почео да објављује одломке *Илијаде* и *Одисеје* у *Црногорки*, коју је те године покренуо и уређивао још и наредне године, до његовог укидања, Јован Павловић. Треба рећи, међутим, да та чињеница и није била од битнијег утицаја на Шоњину интерпретацију Врбичиног доприноса нашој хомерологији, али је била од утицаја на његов закључак у цјелини. Он констатује да својим преводом „Врбица има јасну интенцију. Нашим дужим народним стихом он жели дочарати пунину Хомерове епике, очистити нашег Хомера од накалемљених елемената наше народне десетерачке епике, а у исто вријеме га извући из тврдих ланаца Маретићева учена хексаметра” — закључује Шоње. Место Маретићева хексаметра он бира народни четрнаестерац, сматрајући да је то адекватна замјена за Хомеров стих. Врбица у принципу један Хомеров хексаметар претаче у један четрнаестерац, како је то већ урадио Медо Пуцић са петнаестерцем, а како је то код Маретића са нашим хексаметром”.²⁶ И проф. Милан Будимир даје предност дужем народном стиху којим су се служили М. Пуцић и Л. Врбица.²⁷

Проф. др Ш. Шоње се упустио у анализу питања: да ли наш народни четрнаестерац може бити адекватна замјена за грчки хексаметар? Након минуциозне анализе, дошао је до закључка да је Врбица слоговно „могао без већих потешкоћа [Хомерове] хексаметре претакати у своје четрнаестерце, а да при том ништа није губио на вјерности свог пријевода”.²⁸ Наравно, аналитичар не пропушта да укаже и на тешкоће са којима се преводилац

²⁴Др Шимун Шоње *Хомер у црногорској књижевности*. — Стварање, Титоград, 1981, бр. 3, стр. [365]–373.

²⁵Исто, стр. 368.

²⁶Исто.

²⁷Исто.

²⁸Исто, стр. 359.

сучељавао. Штавише, приликом упоређења неких преведених стихова, долази до закључка да је у неким случајевима и неким елементима успјешнији и од чувеног хеленисте Милоша Ђурића, или Маретића.²⁹

О преводилачком учинку Л. Врбице да закључимо онако како је Ш. Шоње закључио: „Према томе, можемо слободно казати да је Врбица својим четрнаестерцем постигао више у вјерном репродуцирању Хомера него наши десетерачки преводиоци.“³⁰ Врбица је пронашао начин да у нашан народном трохејском стиху даде приближно вјерну слику, метричку и синтактичку, Хомерове епике. Врбица ипак није у том толико вјеран колико је то ранији преводилац Медо Пуцић својим петнаестерцем, који је и бројем стихова врло близак Хомеру и који је успио представити и Хомерове стражеве станке. Пуцићев је петнаестерац, стога, метрички вјернији одраз Хомерова хексаметра, док је Врбичин четрнаестерац складнији, лаганији и једноставнији, а језик му је свежији и модернији.³¹

У даљем свођењу свог закључка, Шоње каже: „Да је Врбичин пријевод настао у Пуцићево вријеме, тј. негдје у осмој декади 19. стољећа, вриједност би његова свакако била већа.“³² Па, ипак, као што смо раније истакли, Врбичин превод је настао приближно кад и Пуцићев, па, стога, му је и вриједност већа — како то Шоње мјеродавно тврди. Додајмо, на крају, и ову оцјену поменутог аутора, да „након комплетног пријевода Томе Маретића, коме је, очито, Врбица покушао дати лекцију како се преводи Хомер, његов нам пријевод остаје само као још једна студија о Хомеру, као још један покушај враћања Хомера нашој народној епици.“³³ И ови комплименти Лабуду Врбици упућени, наводе нас на закључак да он, без сумње, спада у ред значајних црногорских и јужнословенских хомеролога. Учвршћивању овакве оцјене, свакако, допринијело би даље проучавање његовог рукописа који је 1958. поколоњен Семинару за класичну филологију, тада Филозофског факултета у Београду.³⁴

²⁹ Исто, стр. 370.

³⁰ Исто, стр. 372.

³¹ Исто.

³² Исто.

³³ Исто.

³⁴ Оригинални рукопис превода Лабуда Врбице је поклонила његова нећакиња Мила Рајковић, историчар уметности, тада (1858) асистент Византолошког института САНУ у Београду, касније професор Универзитета уметности, која је, како нас је обавијестила писмом од 4. новембра 1995, да је „Брижљиво исписане две повеће свеске породице чувала са пијететом као драгоценост, све до 1958. Тада после мајчине смрти, да сачувам успомену на Лабуда Врбицу и ван породице и да би се стручњаци могли користити њиме, поклонила сам рукопис Семинару за класичну филологију Филозофског факултета у Београду. Мислила сам да чиним праву ствар прелажући га акад. М. Ђурићу, свом некадашњем професору, лично у руке“. Међутим, када је прошле године жељела да прегледа рукопис, руководилац катедре проф. Љ. Црепајац, као и ранији шеф, академик Мирон Флашар (који су при тој катедри од својих студентских дана, дакле, пре но што је рукопис прелат), рекли су јој да им није познато да се он икад налазио у том Семинару, да за њега икад нијесу ни чули! М. Рајковић, на крају свог писма додаје: „Сва моја даља трагања за рукописом Лабуда Врбице остала су без резултата, на моје огромно разочарење и жалост...“.

**МИТАР БОШКОВ
МАРТИНОВИЋ (1870—1954)**

I. Биографија

I

Митар Б. Мартиновић, војсковођа и војни писац, политичар и државник, представља маркантну личност војне и политичке историје Црне Горе крајем минулог и за прве двије деценије овога вијека.

Вријеме у коме је живио и дјеловао Митар Б. Мартиновић испуњено је крупним историјским догађајима, великим и значајним друштвено-политичким збивањима и превирањима у Црној Гори и на балканским просторима уопште. У том раздобљу, као што је познато, вођена су два балканска и Први свјетски рат, у којима је Митар Б. Мартиновић, као познати војсковођа, политичар и државник црногорски, био непосредни учесник и активни судионик. О његовом судјеловању и улози у тим историјским гивањима — фаталним за Црну Гору — писали су бројни војни и политички историчари, публицисти и други аутори. Његово име и личност су видно обиљежени у историографији, лексикографији и енциклопедистици, као и разним публицистичким и журналистичким радовима. — Циљ овог осврта јесте да кроз анализу расположиве публиковане грађе у којој се помиње и интерпретира његово мјесто и улога војног стратега и политичара-државника, те на основу истраживања његове рукописне оставштине, изнесемо његово што цјеловитију биографију и укажемо на његове заслуге и допринос војно-политичкој историји Црне Горе током прве четвртине XX вијека.

Рођен је 20. новембра 1870. године у Бајицама, надомак Цетиња у породици командира (мајора) Бошка Никова Мартиновића¹ и Јоване, кћерке попа Мира Бошковића, с Орје Луке. Имао је два брата: официра Петра² и др Ника, окружног љекара у Никшићу.³ Слиједећи породичну традицију, рано се професионално определијели за војничку каријеру.

Био је поносан на своје поријекло. Он је, према генеалогiji којом се и сâм занимао, потомак Томаша Мартиновића, личности из „Горског вијенца” Петра II Петровића – Његоша. Та генеалогija иде од Митра ун-атраг овако: Митар – Бошко – Нико – Драго Перо – Нико – Вуко – Нико – Стијепо – Томаш Мартинов. (По Мартину Бајици добили су презиме Мартиновићи!)

Митар Мартиновић је имао редовно школовање. Послије основне школе завршене на Цетињу школске 1881/82. године, упућен је као државни питомац у Италију, на средњу војну школу, у четворогодишњем трајању.

Септембра 1882. године, краљ Никола је одредио седам ученика из раније установљеног државног интерната на Цетињу (у Цетињском манастиру) да се пошаљу тројица (Марко Ђукановић, Лазар Мијушковић и Нико Бошковић) у Лицеј „Louis le Grande” у Париз, а четворица (Мило Ковачевић, Стево Јовићевић, Ђуро С. Матановић и Митар Б. Мартиновић) у војно-кадетску школу у Милано. Према аутентичном свједочењу М. Мартиновића, водио их је књижевник Симо Матавуљ, који је тада био професор француског језика у Цетињској гимназији, а и наставник у поменутом интернату. Њега је краљ Никола „одредио као човјека високе културе и познаваоца француског и италијанског језика да горе именоване ученике попраати све заједно на одређена школовања”. Према тврђењу Мартиновићевом: „Одиста није могло бити бољег избора у то доба на Цетињу за пратиоца толико броја питомаца које је за вријеме самог путовања требало упознати са тековинама европске цивилизације прије но стигну у заводе, како не би изгледали пресирови када уђу у друштво са француским и италијанским ђацима. Ту је мисију пок. Матавуљ испунио са потпуним успјехом – закључује он. Слиједе информације о томе како их је Матавуљ упознавао са тековинама техничке цивилизације (жељезницом Сплит –

¹Бошко Ников Мартиновић (1845–1890), командир Цетињског батаљона и Дворске страже, био је веома угледни Цетињанин. Мучки га је 25. јуна 1890. убио Саво Ивов Почек, којег су харангирали његови племеници (Доњокрајци), јер га је један други Бајица, Илија Ников Мартиновић, ошамарио у строју. Иначе, као што је познато, крвна освета између Бајица и Доњокрајаца била је врло развијена. О смрти Бошка Никова упореди *Глас Црногорца*, 1890, бр. 27, 30000 VI, стр. 2–3, а о убиству Почека уп. Др Душан Ј. Мартиновић: *Др Нико С. Мартиновић (1914–1975). Животи и дјело. Описне генеалогичко сџабло Мартиновића. Родослов Шћипровића*, Цетиње 1995, стр. 217. Смрт Бошка Никова су опјевали пресници: Јован Сундечић (уп.: *Глас Црногорца*, 1890, бр. 29, стр. 1; *Нова Звџа*, 1890, бр. 6, сџтр. 238); Радоје Рогановић Црногорац (Уп.: *Глас Црногорца*, 1890, бр. 28, стр. 1

²Петар Бошков Мартиновић (1880–1921), пјешадијски мајор, бивши командир Цетињског батаљона, умро је 17. септембра 1921 (уп.: *Народа ријеч*, Цетиње, 1921, бр. 74, стр. 3). И он је био ожењен од Бошковића (с Орје Луке). Имао је три сина: Божа, Павла и Љуба, од којих није остало мушког порода.

³Др Нико Бошков Мартиновић (1885–1926), управник Окружне болнице у Никшићу, био је популаран љекар. Ожењен је био Василијом Вукотић, кћерком сердара Јанка. Убили су га комити 18. јула 1926. године. Није имао потомства. (Уп.: *Народна ријеч*, Цетиње, 1926, бр. 32, стр. 2; *Црна Гора*, Цетиње, 1926, бр. 29, стр. 1–2; *Полишика*, Београд, 1926, бр. 6550, стр. 4). И његову смрт је опјевао народни песник

Шибеник), велеградским животом (3–4 дана у Трсту); водио их у ресторане, кафане и позоришта, у променаде кроз град, објашњавајући им појединости, како би се у разним приликама могли снаћи и показати да поседују „отмену културу”.⁴

Митар Мартиновић је од 1882. до 1886. године завршио Collegio militare у Милану. Након завршетка кадетске школе уписао се на вишу војну академију (Accademia militare) у Торину (1886–1889), а затим је још једну школску годину био на специјализацији на високој апликационој школи за артиљерију (Scuola applicazione d'artiglieria), такође у Торину. По завршетку војне академије у Торину године 1889. добио је чин потпоручника, а годину доцније, 1890, након завршетка Артиљеријске апликационе школе, произведен је у чин поручника. Дакле, по школској спреми – био је најшколованији црногорски официр у то вријеме.

По повратку у домовину, примљен је у Црногорску војску 13. јуна 1890. године, добивши чин перјаничког капетана. Иза тога, поступно је напредовао: 13. априла 1891. произведен је у чин командира (мајора), а 14. јуна 1902. добио је чин бригадног артиљеријског ђенерала. Најзад, 14. фебруара 1914. године добио је највиши чин у Црногорској војсци – чин дивизијског ђенерала или дивизијара.

Убрзо по доласку на Цетиње, оновремену црногорску пријестоницу, осјетио се у Црногорској војсци и њеној управи плодотворни рад младог школованог официра Митра Мартиновића. Године 1896. био је иницијатор и главни оснивач Артиљеријске школе на Цетињу. Постављен је и за руководиоца (командира) школе. Изводио је наставу неколико предмета: *дисциплинарно ђавило, рајину вјештину, топографију и фортификације*. (Поручник Данило Гатало предавао је *математику: алгебру, геометрију, тригонометрију и баллистику*, а поручник Јаков Ненадовић – *српски језик, историју, географију, цртање и топографску обуку*.) Послије трогодишњег школовања организовани су испити од 1. до 23. децембра 1899, у присуству књаза Николе, министра војног и чланова владе. Предсједник испитне комисије био је генералштабни пуковник Сумароков, руски војни аташе на Цетињу. Абитуријенте је црногорски суверен 14. фебруара 1900. произвео у чин потпоручника и то су били први артиљеријски официри школовани у Црној Гори.⁵ Осим што је на овој официрској школи предавао важне наставне предмете, истако се и као писац приручничке војне литературе. Написао је и објавио запажену војну студију „Упутства војничком старешинству за васпитање војске у војеном духу и дисциплини” (Цетиње 1900, 79 стр.).

Децембра 1903. Митар Мартиновић је постављен за начелника Артиљеријског одјељења Министарства војног Књажевине Црне Горе и на тој дужности је остао до 17. априла 1907. године када је именован за министра војног Црне Горе. Као министар војни Књажевине Црне Горе (од 17. априла 1907. до 14. септембра 1910) дао је посебан допринос унапређењу и

⁴ Писмо госп. Митра Мартиновића, генерала у пензији, Коџор (Доброта) 11. јула 1938. г. – У: Видо Латковић: *Симо Матић у Црној Гори*, Скопље 1940, стр. 273–275.

⁵ Уп.: Бранко Бабић: *Црногорски Абитуријент (1876–1903)*. – Гласник Цетињских музеја, књ. VII. Цетиње 1974, стр. 235.

реорганизацији Црногорске војске. Тек што је преузео војни министарски портфељ, предузео је низ акција у циљу обезбјеђивања нормалних услова рада на школовању официрског и подофицирског кадра (оснивање школа, курса, војних радионица, штампарије) и реорганизовању Црногорске војске – са њеног племенског устројства на савременији начин организовања.

У новембру 1907. основао је Војну штампарију и за управитеља поставио др Новицу Ковачевића – Граовског, који ће Штампаријом управљати све до своје смрти 1910. године и, заједно са Мартиновићем, конципирати издавачку политику за војне потребе. Војна штампарија је у овом временском интервалу објавила око 30 монографских публикација – оригиналних и преведених дјела уџбеничке и приручничке литературе, која се односе на поједине дисциплине ратне вјештине. И на тај начин је Митар Мартиновић дао значајан улог развоју педагошке војне мисли у Црној Гори.

Несумњив је Мартиновићев допринос у доношењу правне војне регулативе. У тежњи да се модернизује организација војске и да се децентрализује војна управа, издао је 1908. године „Уредбу о формацији цјелокупне војске, војних установа и надлештава”, као и о „дјелокругу војних установа и надлештава”, којом је Књажевина Црна Гора подијељена на дивизијске области којима стоје на челу дивизијске команде. При командама формиране су регрутске школе, у којима су војни обвезници похађали курсеве регрутске обуке за одговарајући род оружја. Уз то, да би се постигло јединство у обуци војске, да би она одговарала савременим захтјевима, министар војни је иницирао израду осталих подзаконских аката, па је Министарство војно приступило преради и приређивању разних правила за све родове оружја по којима је обука извођена! Напокон, 1910. године донесен је и *Закон о устројству Црногорске војске*, који је санкционисан указом црногорског суверена од 29. априла исте године.

Сем тога, М. Мартиновић је реорганизовао војне радионице у Црној Гори (на Ријечи Црнојевића и другдје), основао фабрику експлозива (макарита) на острву Лесендру, у Скадарском језеру и фабрику „за израду сукна за војску” у Даниловграду (1910), ради прављења војних униформи.

У међувремену је, и по престанку му функције министра војног, Мартиновић обављао и друге високе дужности у црногорској управи и на Двору. Од 14. јануара 1902. до 17. априла 1907. године био је члан Државног савјета. Ђенерал-ађутант Господара Црне Горе постао је 14. августа 1906, а шеф Дворске куће – 21. августа 1911. године (ове повјерљиве дужности је обављао до почетка 1916).

Митар Мартиновић је бивао неколико пута у пратњи књаза-краља Николе приликом његовог путовања у иностранство. Био је први пут у Књажевој пратњи августа 1899. године – на његовом другом путовању у Цариград, када је заједно са књагињом Миленом и принцом Мирком, био позван од турског султана, који их је срдечно дочекао.

Као ђенерал-ађутант и шеф Дворске куће, пратио је краља Николу Првог Петровића Његоша у Русију од 30. јануара до 23. фебруара 1912. године, а затим у јуну исте године у Београд где су дочекани са највишим

почастима (на жељезничкој станици дочекао их је цар Фрањо Јосиф са највишим војним и политичким руководством Двојне монархије, међу којима су били оба министра-предсједника – аустријски и мађарски!).

По повратку на Цетиње, 16. јуна 1912. краљ Никола је замјенио кабинет др Лазара Томановића и за министра-предсједника именовано генерала Митра Мартиновића, који је као мандатар конституисао своју владу,⁶ с изгледом да обезбиди јединство и подршку народа, у чему је стварно имао успјеха.⁷ Као предсједник владе задржао је и портфеље министра војске и министра спољних послова Краљевине Црне Горе, од чега је зазирала сусједна Аустро-Угарска, сматрајући га, као изразитог аустрофоба, „шефом ратне партије“, што ће рећи – ратне опције. Руси су, међутим, знајући за његово русофилство, били задовољни његовим избором на кормилу црногорске владе.

*

По физичком лику и изгледу Митар Бошков Мартиновић био је један од најизразитијих и најљепших Црногораца свога времена. Посједовао је најљепше тјелесне особине расног Динарца: коштуњав, висок раст (2 м и 7 цм), дуги удови и врат, дуго лице правилних црта, високо чело, брахицефалан, развијени надочни лукови и широки образи, тамне очи, загаситомрка коса у младости (касније проћелав), црни бујни бркови и блиједомрка кожа. Носио је превасходно раскошну и живописну народну ношњу, ријетко свечану генералску униформу.

Својом изванредном лијепом и импозантном физичком појавом био је веома популаран у народу; о њему се причало као о љепотану, оличењу физичког и духовног склада. Својом појавом плијенио је пажњу и у иностранству. Био је образован и природно интелигентан. Говорио је италијански и француски, а служио се и руским језиком.

Један савременик је забиљежио да је Мартиновић „у говору кратак и одрешит. Држи се круто, потпуно војнички, али је приступачан и пријатан“.⁸ Други савременик о њему каже да је „један од најискренијих људи и најбољих личних јунака Црне Горе. Он је створен да буде заповједник и старјешина црногорских горштака, без демагогије и удварања, без заобилажења и потајности. Он је увијек играо отворених карата и ништа у унутрашњој политици није радио иза кулиса. Своје изјаве и одлуке није оповргавао ни мијењао него достојанствено и енергично извршавао“, Овај његов биограф истиче да је Мартиновићева стамена ријеч исто „толико важила колико и Господарева“, па је у народу важило мишљење: „Што Митар каже, готово је!“ У односу према народу, нарочито у персоналној

⁶Кабинет Митра Мартиновића чинили су: Јован С. Пламенац, министар унутрашњих дјела и заступник министра просвјете и црквених послова; Душан Вукотић, министар правде, и др Секула Дрљевић, министар финансија и грађевина (ул.: *Глас Црногорца*, XLI/1912, бр. 24, 6. јуна, стр. 1).

⁷Митар Ђуришић: *Први балкански рат 1912–1913 (операције Црногорске војске)*. Трећа књига, Београд 1960, стр. 18.

⁸Мишо Драшковић: *Скадарска епопеја јером ондашњих ратних рејоријера*. – Побједа, XLVII/1992, 9718, 20. XII, стр. 19.

политици, био је најискренији државник и политичар. Никога није изигравао ни обмањивао, што је импоновало и народу који је говорио: „Ако да да, ако не да не да, јуначки посијече, јуначки опрости, заиста је човјек од истине!” Што се тиче „државних питања, дипломатских предмета, тајних планова и споразума он је ту сасвим други човјек, лукав, опрезан и мудар политичар. Нико никада није га могао навести, подговорити на што, ни искористити за што. Његов је рад и за најинтимније сараднике скоро бивао тајна”.⁹

1.

Митар Мартиновић је,благодарећи високим функцијама које је покривао уочи судбоносних догађаја друге деценије XX стољећа, одиграо видну улогу у њиховом расплету. Посебно је дошла до изражаја његова улога у заједничкој борби балканских народа за ослобођење од Османлија. Тада је његова војничка, политичка и дипломатска способност дошла до пуног изражаја. Налазећи се на челу црногорске владе, иницирао је Балкански савез и био главни покретач Првог балканског рата.

Црна Гора је у августу 1912. склопила савез с Бугарском и Грчком, а почетком октобра исте године – са Србијом (3. октобра 1912. у Луцерну, у Швајцарској, потписали су краљ Никола и Митар Мартиновић двије конвенције – Политичку и Војну).

На основу споразума са балканским савезницима, Црна Гора је 8. октобра објавила рат Турској, док су остале балканске државе – Бугарска, Грчка и Србија објавила рат Турској 17. и 18. октобра. Митар Мартиновић, као предсједник Министарског савјета Црне Горе, тј. црногорске владе, обавио је све неопходне припреме и радње да Црна Гора прва уђе у Први балкански рат.

Главни правац дејства Црногорске војске био је Скадар, а споредни – Новопазарски Санџак. За операције у правцу Скадра формирана су два одреда: *Зетски*, под командом бригадира Блажа Бошковића, и – *Приморски*, под командом бригадира Митра Мартиновића. За операције у Новопазарском Санџаку формиран је *Источни одред*, под командом бригадира сердара Јанка Вукотића.

Зетски одред, чији је командант био бригадир Блажо Бошковић, имао је задатак да оперише према Скадру источним ободом Скадарског језера, на потезу: Подгорица – Тузи – Скадар. Пошто је ноћу 9. октобра ненадно, и под мистериозним околностима, Бошковић погинуо, за команданта је постављен престолонаследник Данило Петровић – Његош.

Приморски одред је имао за главни задатак да наступа на правцу: Бар – Владимир – Скадар, са циљем да заузме Тарабош – кључну стратегијску позицију Скадра.

Источни одред био је распоређен код Андријевице и Жабљака – према Новопазарском Санџаку и Метохији. Овај одред је заузео Беране,

⁹Милија М. Драговић: *Митар Мартиновић*. – Црногорски алманах, Суботица 1929, стр. 15.

Рожаје и Ђаковицу. Послије тога јединице *Источног одреда* су преусмјерене ка Бардањолту, према Скадру. Тако се, дакле, у новембру 1912. цјелокупна Црногорска војска налазила на скадарском бојишту, гдје је остала све до предаје Скадра – 24. априла 1913. године.

Зетски одред (14.000 војника) у почетку је имао на граничном простору знатних успјеха. Муњевитим нападима на утврђења Дечића и Ђелевика јединице овог одреда су, и поред великих губитака и жилавог отпора турских снага, успјеле да нанесу непријатељу потпуни пораз. Једанаестог октобра заузеле су Рогаме и Миљеш, а 14-ог Врањ. Будући да су се турске снаге нашле у потпуном окружењу, понудиле су безусловну предају. Тада се Зетском одреду предало 50 официра и око осам батаљона непријатељских војника (3.400 низама и редифа и око 2.000 башибозука), са великом количином оружја (20 топова, 4 митраљеза и 7.500 пушака, знатна количина муниције и животних намирница). Остаци турских јединица, растројени и упаничени, побјегли су у Скадар.

Иако је Црногорској војсци сада био отворен пут према Скадру, који још није био довољно утврђен, нити су у њему биле у довољном броју концентрисане турске снаге, услиједио је четвородневни одмор за војнике Зетског одреда, преморене у пртходним окршајима, а што је, ипак било, безразложно губљење у времену. Умјесто да јединице Зетског и Приморског одреда усиљеним маршем и брзим координираним садејством заузму Скадар прије него што Турци прикупе јаче снаге за његову одбрану, дошло је до несхватљиве спорости и несналажења главнокомандујућих. Тек након четвородневног одмора услиједио је – опет лагани покрет јединица Зетског одреда према Скадру. Тако је, заправо, са великим закашњењем, због оклијевања престолонаследника Данила и наредбе врховног команданта краља Николе I, напад на Скадар пролонгиран – све до 28. октобра 1912. године.

Пошто генерал Митар Мартиновић у својим списима, који су се недавно појавили на свијет, не говори о операцијама повјереног му Приморског одреда, овдје ћемо, на бази његових депеша, које је свакодневно слао Врховној команди, и на темељу важније литературе, дати кратак преглед тих операција.

Јединице Приморског одреда (15 батаљона са 8.000 војника и артиљеријом, од 34 артиљеријска оруђа), сачињавале су: Црмничко-приморска бригада, Катунска бригада и Ријечко-љешанска бригада. Овај одред, предвођен дивизијаром Митром Мартиновићем, прешао је турску границу 9. октобра и успио, без већих тешкоћа, да подиђе турским положајима на Тарабошу, на километар-два, и отпочне припреме за напад. Иако је Тарабош био релативно добро утврђен, па је за његово освајање била потребна јака артиљерија, што није био случај с црногорском артиљеријом у саставу Приморског одреда којом је командовао Петар Милов Мартиновић, приликом подилажења Тарабошу сукобиле су се са јединим турским пуком, у жестокој борби разбиле су га и приморале да се у паници повуче преко Тарабоша у Скадар, повукавши собом и посаду тарабошких фортификација. Овом приликом се истакла Ријечко-љешанска бригада, чији су батаљони 11. октобра незадрживо уручили и упали у турске положаје,

гдје се развила жилава борба прса у прса. И Турци и јединице ове бригаде имали су велике губитке. Љешански батаљон је био готово преполовљен! У својој књизи о одбрани Скадра, два турска официра – Нафиз и Кираметин – записали су следеће: „Велика је смиреност и храброст коју су Црногорци данас показали. Губици их нијесу декуражирали”.

Ноћу 10/11. октобра није ни било Турака на Тарабошу. Зашто команданти колона и командант Приморског одреда нијесу искористили ову сјајну прилику да заузму утврђење – тешко је рећи. Турске снаге су 11. октобра поново посјеле Тарабош. Из кореспонденцијом путем депеша између команданата Зетског и Приморског одреда види се да је било доста њихових међусобних неспоразума. Командант Приморског одреда бригадир Митар Мартиновић захтијевао је од престолонаследника Данила да убрза рад Зетског одреда. Овај му је, међутим, одговорио да не треба радити „на хитњу, но полако, смишљено и сигурно”!

Штавише, команданту Приморског одреда издато је наређење да његов одред не отвара ватру док Зетски одред не стигне до Скадра и „опсједне га”.¹¹ Због овог захтјева команданта Зетског одреда, уједно и заповијести Врховног команданта, Мартиновић није предузимао никакве противмјере, иако су турске снаге са Тарабоша жестоко нападале његове јединице. Тако је створена ненормална ситуација, посебно и стога што није било неопходне координације и коректног садејства јединица двају одреда са истим задатком – да што брже освоје Скадар!

Митар Мартиновић је из Мурићана 3. новембра (21. октобра) тражио од престолонаследника Данила да суспендује наредбу у којој је захтијевао од њега да не отвара топовску паљбу на Тарабош док Зетски одред не доспије до Скадра. Јер, Турци су својом артиљеријом угрожавали јединице Приморског одреда, а ове им, због поштовања наредбе команданта Зетског одреда, нијесу узвраћале. Зато Митар Мартиновић упозорава престолонаследника Данила да „би добро било, да се вријеме не губи, како би што прије и акција Приморског одреда дошла у непосредну помоћ Зетском одреду”. Командант Зетског одреда, престолонаследник Данило, није имао, као што је познато, никаквог војничког образовања, нити је у свом штабу имао неопходан број способних и ауторитативних официра. Уз то, био је опсједнут жељом и амбицијом да први уђе у Скадар и да тиме задобије ратну славу, па је инсистирање Митра Мартиновића на брзом реаговању и садејству – игнорисао. Одговорио је истога дана, 3. новембра (21. октобра), брзојавом са Ријеке Црнојевића команданту Мартиновићу овако:

„Задовољан сам потпуно с наше стране и ако мислиш да смо споро радили – увјери се, да смо напредовали и радили, да се боље није могло. Изгубили смо само један дан ушљес рђавог времена. Ми ћемо бити спремни сјутра вече, а ондан ујутро ударићу на Штој. Мишљења смо да и Ти са срећом отпочнеш паљбу топовску сјутра око девет сати [...]”.¹²

Колико је становиште престолонаследника Данила било погрешно и за Црногорску војску погубљено, а Митра Мартиновића стратешки луцид-

¹¹ Записи, VIII/1935, књ. XIII, св. 1, стр. 53. CRNOJEVIC

¹² Записи, VIII/1935, књ. XIII, св. 1, стр. 53. CRNOJEVIC

но – свједочи чињеница да је у времену од 30. X – 7. XI (17. до 24. октобра) у Скадар доспјело око 8.000 турских војника, да су у међувремену турске снаге успјеле да ојачају и фортификационе објекте и да нанесу црногорским јединицама велике губитке у људству.

Након „споразума” са престолонаследником Данилом, Митар Мартиновић је идућег дана наредио бомбардовање Тарабоша,¹³ које је трајало неколико дана, будући да је био добро утврђен. С тим у вези, Мартиновић обавјештава Врховну команду да ће се „у цијеломе раду употријебити највећа предострожност у погледу, да буде што мање жртава, при заузимању шанчева од Тарабоша, за које сам сад потпуно увјерен, да ме неће запанути на врло мало губитака последије овакве артиљеријске припреме и постепеног заузимања важнијих позиција”.¹⁴

Очигледно, владарева сујета и тежња за престижом чланова династије биле су пресудне.

Послије извјештаја од 6. новембра (24. октобра) Врховној команди, Мартиновић, наредног дана, 7. новембра (25. октобра) – не без оправданог револта – шаље депешу Врховном команданту (у Ријеку Црнојевића), у којој вели: „Примио сам наређење од Врховне команде, по којој ми се спречава нападај на утврђење од Тарабоша, све док Зетски одред опсједне град скадарски” и додаје, не пропуштајући прилику да реагује и с незадовољством упозори:

„Нека ми Врховна команда дозволи да учиним примједбу, да ће на тај начин Зетском одреду бити врло тешко доћи да опсједне град скадарски, јер док смо ми на садашњим позицијама готово сва војска, која се у Скадру налази, може учинити испад на Зетски одред, а према Приморскоме одреду држати само три до четири табора, као што према извјештајима и сад само толико држи на висинама Тарабоша. Сувише виши дио артиљерије, који сад дејствује против Приморског одреда, окренуће своју акцију, која је доста моћна... наступања Зетског одреда ка граду скадарскоме јер је узела позицију далеко од нас да се сузбије нашом паљбом; и због те удаљености није ни њихово дејство било сложено против наших одреда. Према горе наведеном молим Врховну команду, да ми даде одговор, до којег а ћу се строго држати примљеног налога?”¹⁵

М. Мартиновић свакодневно обавјештава Врховну команду о стању на фронту. Осмог новембра (26. октобра) истиче да је „Непријатељска топовска паљба дејствовала по цијелој линији наших положаја, на коју је и с наше стране одговорено”, али непријатељу није успјело „наше потиснути”.¹⁶ Деветог новембра (27. октобра) обавјештава Врховну команду да је тог дана „била јака борба између наше и непријатељске артиљерије, у којој је надмоћност паљбе на нашој страни. У тој артиљеријској борби имали смо губитака: три артиљериста мртва и један лако рањен”. Напомиње, уз то, да

¹³Исто.

¹⁴Записи, VIII/1935, књ. XIII, св. 2, стр. 115–116.

¹⁵Записи, VIII/1935, књ. XIII, св. 2, стр. 116.

¹⁶Записи, VIII/1935, књ. XIII, св. 2, стр. 117.

су у борби претходног дана, на Широчком вису, погинули официер Мато Мартиновић и један војник.¹⁷

Генерал Митар Мартиновић је у више наврата тражио од Врховне команде да му скине „ембарго“ на борбена дејства, како би организовао потпуну блокаду Скадра са југа. Пошто краљ Никола није благовремено дао такво одобрење, Мартиновић је реализовању ове замисли приступио самовољно. Петнаестог октобра (2. X) информисао је Врховну команду у Ријеци Црнојевића да су његове јединице „за напад на Тарабош готове“, али да очекује „наредбу један дан раније, како би се имало времена издати нужне наредбе за напад и отпочети јако бомбардовање топовима прије напада“.¹⁸ Истог дана, међутим, артиљерија Приморског одреда је тукла „по шанчевима и по непријатељским батеријама“ и била је врло успјешна у томе.

Пет батаљона, извиђачке чете и вод брдских топова, под командом бригадира Ива Буровића, прешли су 13. новембра (31. октобра) преко Бојане и наредних дана „посјели су Барбалуш и Кукли и тако су стали на непријатељску комуникациону линију“, тј. пресјекли су комуникацију Скадра „са Љешом и Медуом“ и том приликом напали „на три стотине редифа, који су придлазили из Тиране и Елбасана за Скадар и исте су одмах разбили и растјерали пут Љеша. На страни Турака било је повише мртвих и рањених и петнаест заробљених. Наше одјељење, које је у том сукобу учествовало, није имало никаквих губитака“ — истиче командант.¹⁹ Тиме је био пресјечен пут Скадар-Љеш и Скадру је пријетила потпуна изолација.

Митар Мартиновић је освајање Тарабоша био планирао за ноћ 6/7. новембра (24/25. октобра), али, као што се види, због наредбе Врховног команданта да напад не изводи, већ да чека док Затски одред не стигне под Скадар, морао га је одложити. Занимљиво је то што је краљ Никола I ову своју наредбу образложио жељом да се људство не губи непотребно, јер ће, по његовом мишљењу, Скадар ионако брзо припасти Црној Гори „једним потезом пера!“ Очито, и овога пута он је био жртва перфидне дипломатске игре. С овим у вези, краљ Никола је с Ријеке Црнојевића упутио 15. новембра 1912. Митру Мартиновићу писмо, које није на одмет у цјелини навести:

„Драги Митре,

Ово ти писмо пишем као својему државнику, својему генералу, Црногорцу и као својему сину. — Прочитај га пажљиво, поклони му сву важност, сву тежину и озбиљност коју ти налажу љубав спрам домовине и спрема мене. Интереси су Црне Горе у игри, и у игри је част њена и на хиљаде живота њезиних синова. Добро отвори очи, добро све посматрај и о свему се добро размисли.

Као што знаш, напад на Скадар ријешили смо за 21. новембар на свето Ваведеније. Рекао сам ти том приликом да се неодложно на то спремаш. То

¹⁷ Исто.

¹⁸ Исто, стр. 19.

¹⁹ Уп.: Записи, VIII/1935, књ. XIII, св. 2, стр. 100.

смо ријешили међу собом: Ја, Насљедник, бриг. Јанко и ти и остали смо при тој одлуци. Та одлука нам је диктирана била по највишим интригама аустројским и њених планова за аутономију Албаније с престолницом евентуалном Скадром; па, да би се то претекло једнијем свршенијем чином, рекосмо да се Скадар мора узети јуришом, и на то смо се раздвојили, — ти пође за Бар а ја за Цетиње. На растанку ти си примјетио да би боље било, ради морала трупа, да се те припреме не би имале ако би се програм мислио изнијети, на што сам ти ја одговорио — *сиремај се за напад 21-ог, ја шћа Бог да*. Једну уру послјије тога, Ја сам већ био дошао на Цетиње и мало затим видио се овђе с неким дипломатима страних држава, махом наших добрих пријатеља, с њима се дуго и дуго разговарао што мисле они о намјерама аустројским? Они су ми сви рекли да, што се тиче аутономије Албаније, Аустрија се мучи и ради код Сила да и њих склони на то питање. Повољног одговора она није досад ни с једне стране добила, а што се тиче Скадра, сама Аустрија и све друге силе, сложне су да остане Црној Гори; а да кораци Гизелови код нас били су један прости блеф (варање) и покушај да нам штогод измами у накнади за њено спрам нас тобоже пријатељско држање у том питању.

Спрам свега горенаведенога, ја бих се Митре, наређивао за напад, *али никако га не бих извео, нишћу ћу да се изводи* до друге наредбе, а ево још најглавније зашто: — Ми смо сад на вече мира с Турском. Делегати с обје стране преговарају *ионово о дефинитивном миру*, који од часа до часа може бити закључен, те грехота би била изгубити 3-4 хиљаде људи на утврђења једнога града који ће нам једнијем потезом пера припасти ја се надам, а преварим ли се у тој нади, нама опет остаје дјело извести у противном случају намјеру којој смо рок 21. новембра за извршење оставили, колико је гођ она опасна и за наш успјех проблематична, јер најновији извјештаји износе број борана у Скадру раван онима нападача. Што бих ти говорио о уорепљењу тога града кад све знаш и видио си, те не само би била *гљубосиј*, него и *гријех велики* произвољно изгубити на њ три-четири хиљаде људи, можда и више, од наше скромне војничке снаге, а па вече могућег закључења мира.

Не би ли боље било да те жртве заштедимо за жртвовати их по потреби на другу страну не с мање славе, ни с мањом жељом. Уосталом, Једрени и Јањина су као и Скадар опкољени. Њина је судбина иста и нераздјелима, па причекајмо да видимо што ће с њима бити?

Према свега овога, спремај се, *али напад немој извршавати: без моје личне ишмене наредбе нишћеш*, па кад би и знао да на њ не би изгубио ни једног десе чара.

Тако знади и буди здраво!

Краљ”.

(Неки историчари, овакву одлуку Врховног команданта тумаче, међутим, да је хтио пошто-пото да осигура свом сину Данилу славу побједника и освајача Скадра.)

Седамнаестог новембра (4. XI) поводом колективне ноте конзула у Скадру, упућене Врховној команди Црногорске војске, да се спријечи бомбардовање вароши Скадра из хуманитарних разлога, командант Митар Мар-

тиновић сугерише краљу Николи: „[...] да им се одговори, пошто грађани Скадра узимају учешће у одбрани града с оружјем у руци, да смо приморани бомбардовати варош Скадар и да је најбоље да конзул, њихове фамилије и страни поданици напусте Скадар, што ћемо им ми дозволити, и да ћемо у име хуманитарности поручити у Скадар, да се жене и дјеца удаље од вароши, јер ће се предузети бомбардовање”.²⁰ Сем тога, Мартиновић сугерише да се што прије пошаље таква порука у Скадар „ради моралног утицаја на Скадрани, да се прије предају”.²¹ Двадесетог новембра (7. XI) интересује се генерал Мартиновић код Врховне команде да ли је „саопштено у Скадар, да ће се одмах предузети бомбардовање вароши, ако се посада истог не преда”.²²

Турске снаге су се у међувремену прегруписале и организовале снажан противнапад на јединице Приморског одреда с намјером да их одбаце преко ријеке Бојане, у чему су и успјеле. На тај начин су поново успоставиле комуникацију између Скадра и Медове. Не мирећи се с оваквим неуспјехом, командант Мартиновић је тражио сагласност своје Врховне команде за употребу „четири батаљона, два брдска топа и два митраљеза” у циљу поновног прекидања назначене комуникације, као и то да у исту сврху учини „једну демонстрацију на Бушату”, убијећен да би тако „напад на Медову потпуно успио, а затим и онај на Љеш”. Генерал Мартиновић истиче да би у овим акцијама могао „рачунати на помоћ од хиљаду качака, јер се надају добром плијену маузерака, које би за њих остале, а које сам им ја и обећао”.²³ Занимљиво је овдје нагласити ову сарадњу „са качацима” (Албанцима католичке конфесије), коју је генерал Мартиновић имао и у неким другим приликама, користећи се личним ауторитетом и популарношћу код њих.²⁴

Извјештавајући краља Николу 20/7. XI 1912. о успјесима турским у сукобу са црногорским јединицама на Барбалуши претходног дана, као и о елементарним непогодама тих дана („биле су надошле велике воде”), због чега је био принуђен да заустави операције и одложи напад на Медову док се побољша вријеме, подсећа он Врховног команданта да није имао „одријешене руке”, већ је његове (краљеве!) „примједбе” примио „као навод” (sic!) и након дужег размишљања дошао до закључка да не може „оставити онолику снагу [...] а да спрема Тарабошу много не ослабим”, те, с тим у вези, каже он, одлучио сам

„да повећам снагу одреда са још једним батаљоном, два митраљеза и два брдска топа и то рачунам да је довољно, па да се комуникација Скадра са Медовом прекине и евентуално помогне усташима да заузму Љеш, који

²⁰Краљ Никола је прихватио сугестију Мартиновића и обавијестио је конзуле у Скадру о намјераним бомбардовањима Скадра, па им сугерише да се могу евакуисати преко црногорске територије. (Уп.: Записи, VIII/1935, књ. XIII, св. 2, стр. 168.)

²¹Записи, VIII/1935, књ. XIII, св. 2, стр. 168.

²²Исто, стр. 170.

²³Исто.

²⁴Хроничар је записао да је дивизијар Митар Мартиновић „био веома популаран међу Арбанасима и да код њих ужива велики поштовање”. (Уп.: Мишо Драшковић: *Скадарска епопеја њеро м ондашњих рајних рејоршера*. — Публјика, Х, књ. I, 1992, 9716, 18. XII, стр. 11.)

уосталом ни[је] неопходно заузимати за прекид непријатељске комуникације, него је за то довољно заузети Медову, која служи Скадру за набавку хране и других потреба”.²⁵

Командант Мартиновић је исте јединице Ријечко-љешанске бригаде, које су Турци принудили на повлачење на десну обалу Бојане, поново усмјерио преко Бојане ка Медову, с тим што их је ојачао са три батаљона других бригада и Добровољачким батаљоном. Ове јединице су 26/13. новембра прешле Бојану и код села Луарзе до ногу потукле Турке.

У боју на Луарзи Црногорци су имали доста губитака: 74 мртва и рањена, а код непријатеља је било око 400. погинулих.²⁶

Послије боја на Луарзи, генерал Мартиновић је са својим јединицама 15/2. и 26/13. новембра предузео наступање ка Медови, како каже „с највећом опрезношћу” јер на цијелом путу до Медове постојали су многи положаји „врло јаки за одбрану”. Упркос томе, његове јединице (Добровољачки батаљон) нијесу наишле нигдје на озбиљнији отпор, тако да су неометано ушле у Медову 17/4. новембра ујутру и запосјели положаје око града и умјесто турске на бредима градским истакли су црногорску заставу. Сјутрадан је генерал Мартиновић, у име Врховног команданта, предао Добровољачком батаљону црногорску заставу у знак признања за успјехе у борби.

Командант Приморског одреда је даље планирао да са својим јединицама наступа према Љешу, „пошто се потпуним тајношћу и муницијом” снабдије. Будући да је тих дана, према генераловим извјештајима, било „пљачке и просипања војске”, био је принуђен да изда наредбу командиру Мићуновићу „да све старе људе, који су за војском сљедовали и чинили неред у војсци” врати својим кућама. Мићуновић наредбу није спровео у дјело, већ је извршио самоубиство!²⁷ „Војнике активне војске” које је командант Мартиновић лично ухватио у пљачки и неред, наредио је да се спроведу у Бар.²⁸

Осамнаестог новембра (5. XI) јединице Приморског одреда су, на челу с командантом Митром Мартиновићем, заједно са србијанском војском (тзв. „Летећим одредом”) која је на захтјев краља Николе била упућена у помоћ Црногорској војсци, ушле у „град Љеш, који се предао пред сам мрак истичући бијели барјак” — обавјештава генерал Мартиновић своју врховну команду, истичући да су Црногорци имали осам мртвих и рањених. (Србијанци такође нијесу имали већих губитака.) Сусрет са јединицама Српске војске, Мартиновић апострофира, био је „јакко одушевљен и дирљив”.²⁹

Пошто се у болницама Скадра налазило преко 150 црногорских рањеника, Есад-паша, командант 24. турске дивизије у Скадру, тражио је од генерала Митра Мартиновића да „најбржим путем” пошаље неопходни

²⁵ Записи, VIII/1935, књ. XIII, св. 2, стр. 171.

²⁶ Уп.: Записи, VIII/1935, књ. XIII, св. 4, стр. 239.

²⁷ Исто.

²⁸ Исто.

²⁹ Исто, стр. 240.

санитетски материјал.³⁰ О овоме је Мартиновић обавијестио краља Николу, истичући да је парламентар његовог одреда „носио одговор на писмо команданта војске у Скадру Есад-паши”, али да је „дочекан пушчаном палјбом са непријатељских позиција, без обзира што је исти имао са собом бијелу заставу и давао трубне знакове према ратним обичајима”.³¹ То говори о непоштовању принципа ратовања од стране турске војске у оваквим случајевима, као и чињеница да су и тада одсијецали главе убијним црногорским ратницима.³²

Заузимањем Медове и Љеша Скадар је био потпуно изолован од свог природног залеђа. Тиме је успјешно завршена улога ових јединица Приморског одреда, па су се након тога поново вратиле под Тарабош, с тим што су остављена три батаљона као посада Медове. (У Љешу су остале српске трупе.)

У децембру 1912, на интервенцију велесила, дошло је до примирја између балканских савезника и Турске, што је скадарски гарнизон искористио да уз страну помоћ утврди скадарске положаје. Како, међутим, амбасадорска конференција великих сила у Лондону није успјела да дође до мира, непријатељства око Скадра су настављена почетком фебруара 1913. Црногорска војска је 7–9. фебруара вршила велике нападе на скадарска утврђења, али није успјела да заузме Скадар. У борбама је претрпјела велике губитке...

У намјери да што прије заузме Скадар, пошто није успјело да га „за зеленим столом” добије, краљ Никола је ријешо да велике силе доведе пред свршен чин, па је затражио помоћ од српске владе. Одазивајући се захтјеву црногорског суверена и Врховног команданта Црногорске војске, српска Врховна команда упутила је Црној Гори као помоћ 12 пољских крупових брзометних топова, а пуковнику Дамјану Поповићу, команданту Приморских трупа, наредила да садејствује црногорским снагама у нападу. Сходно одлуци краља Николе, Зетски одред је и даље остао главни носилац напада на Скадар, а Приморски одред и српске Приморске трупе имали су задатак да само „демонстрирају према Тарабошу и Брдици”, поглавито артиљеријском ватром, у циљу олакшања рада Зетског одреда, али да не прелазе у напад.³³

Генерал Митар Мартиновић није се придржавао одлуке Врховног команданта да само демонстрира, већ је предузео одсудан напад да би овладао Тарабошом. Упутио је Катунску бригаду гребеном Тарабоша, а остале двије бригаде су јој садејствовале: Ријечко-љешанска са сјеверозапада, а Црмничко-приморска са југозапада. Снаге Приморског одреда су биле бројније од турских, али им то није гарантовало успјех због оскудице у артиљеријској муницији.³⁴ Посебну тешкоћу су чиниле препреке од густе бодљикаве жице постављене на четвороредно гвоздено коље, која је

³⁰ Исто.

³¹ Записи, VIII/1935, књ. XIII, св. 4, стр. 248; св. 6, стр. 377.

³² Уи.: Записи, VIII/1935, књ. XIII, св. 1, стр. 45.

³³ М. Ђуришић: нав. дјело, стр. 263.

³⁴ М. Ђуришић: *Први балкански рат Црна Гора* — У: Србија и Црна Гора у балканским ратовима 1912–1913. Београд 1972, стр. 206.

окуживала прве линије турских ровова у подгорини Тарабоша. Стога су формирана посебна бомбашка одјељења, састављена махом од стараца који су се као добровољци пријавили, да маказама и бомбама направе пролазе за млађе војнике приликом напада.³⁵ Добровољачки батаљон је имао велике губитке, а погинуо му је и командант Павле Пламенац. С овим губицима у вези, занимљив је и телефонски разговор између краља Николе и команданта Мартиновића, који гласи:

[краљ] „Митре, да си ти сада и књаз Мирко на Тарабош мртви и студени, би ми жао било, али се не би[x] огребао. Стога неће Господар преожалити Те, ако ми кажеш чисти број мртвих и рањених?”

– [Митар:] „Ништа ми није познато, осим једног извјештаја Луке Гојнића: пет сто мртвих и рањених [...], међу којима 150 стараца, који су бомбе бацали”

(додајући да ће сјутра навече послати тачан извјештај).³⁶ Снажни јуриши Катунске бригаде били су одбијени уз знатне губитке. Остале двије бригаде Приморског одреда биле су сасвим неактивне. Краљ Никола је интервенисао да се напади зауставе, јер су губици већ износили око 1.500 људи. Показало се да се турски положаји на Тарабушу не могу заузети без јаке артиљерије већег калибра, какву црногорске јединице нијесу имале.³⁷ (Турци су на Тарабушу само 31. марта 1913. имали преко 500 мртвих!)

Ради помоћи Црногорцима при заузимању Скадра, српска Врховна команда формирала је 21. марта 1913. Приморски кор, под заповједништвом генерала Петра Бојовића, и упутила га преко Солуна у Албанију у помоћ Црногорцима. Српске трупе су из Солуна грчким бродовима превезене у Медову. Напад на Скадар заједничким снагама, српско-црногорским, требало је да почне 13. априла, али су у међувремену велике силе ријешиле да Скадар припадне новоствореној албанској аутономној држави, па су затражиле обуставу ратних операција. Због те интервенције, српска влада је наредила 11. априла да се српске јединице повлаче за Србију.

Краљ Никола није пристао да се одрекне Скадра, па је Црногорска војска сама продужила опсаду и 24. априла успјела да освоји град. Том приликом су их многи грађани свечано дочекали. Генерал Митар Мартиновић је обавијестио краља Николу да су Скадрани приредили Црногорцима „топао и одушевљен дочек”. Предусрела их је „варошка музика с представницима општине”, те су поздрављени „ентузијастично од грађанства”, одушевљено казује Мартиновић.³⁸

Тако је, дакле, храбра Црногорска војска уз огромне губитке у људству – 2.410 погинулих, 6.530 рањених и 415 умрлих, што укупно износи 9.351 бораца избачених из строја, не рачунајући ту заробљене,³⁹ 24. априла ушла у Скадар, а командант Скадарског армијског корпуса Есад-паша Топтани дан

³⁵Уп.: Митар Ђуришић: *Први балкански рат 1912–1913*. Београд 1960, стр. 136 и 237.

³⁶Записи, VIII/1935, књ. XIV, св. 6, стр. 378–379.

³⁷М. Ђуришић: *Први балкански рат. Црна Гора*. – У: Србија и Црна Гора у балканским ратовима 1912–1913. Београд 1972, стр. 206.

³⁸Уп.: Записи, IX/1936, књ. XV, св. 4, стр. 240.

³⁹Записи, X/1937, књ. XVII, св. 1, стр. 29–40.

касније — 25. априла 1913. предао је кључеве тврђаве наследнику пријестола црногорског Данилу Петровићу Његошу, у присуству његове свите и генерала Митра Мартиновића са пратњом.

*

И прије дефинитивног пада Скадра у црногорске руке, велике силе су солидарне, мање-више као и увијек на штету малих народа у војној снази, инсистирале да Црногорска војска напусти опсаду Скадра, па када до тога није дошло, послје пада Скадра императивно су тражиле да црногорска војска евакуише и преда град представницима великих сила.

Још 28. фебруара 1913, Сазонов, министар иностраних послова Русије, упутио је сљедећу поруку својим дипломатским посланицима на Цетињу и Београду:

„Послије измјене мисли између великих сила, руска влада је стекла убјеђење да није могућно добити Скадар за Црну Гору, а Русија би, према томе, у овом питању остала усамљена, ако би настојала у корист Црне Горе. Зато ми сматрамо за своју дужност пријатељски указати за потпуну бесциљност даљих жртава. Да би се избјегли непријатни неспоразуми, ми опомињемо Црну Гору и Србију да оне не рачунају на оружану помоћ Русије против јасно израженог гледишта Сила за судбину Скадра. Према томе, жеља краља Николе да заузме Скадар безнадежна је и задаће непоправни удар интересима његове династије”.⁴⁰

Пад Скадра у црногорске руке, дакле, није измијенио ситуацију у корист црногорских интереса, ма колико да је јавно мњење многих европских земаља, поготову словенских, поздравило улазак црногорске војске у град на Бојани. Чак је и руска влада у почетку била склона да пад Скадра схвати као догађај који унеколико мијења ситуацију. Стога је Сазонов одмах јавио Паризу и Лондону да ће пад Скадра, вјероватно, изазвати интервенију Аустро-Угарске, а да би се то спријечило — Црна Гора би, по мишљењу руске владе, пристала да напусти град уз извјесне територијалне и финансијске компензације.⁴¹ Иницијативу руског министра спољних послова, и поред извјесног колебања, нијесу подржавале Енглеска и Француска.

Аустро-Угарска се томе одлучно супротставила, тврдећи да пад Скадра представља флагрантно игнорисање одлуке велесила и „воље Европе” од стране Црне Горе, и из тих разлога отпочела је с демонстрирањем војске на граници према Црној Гори, иницирајући владама велесила и њиховим представницима у Лондону за предузимање принудних мјера (бомбардовање и окупирање градова на Црногорском приморју). Иако овакви предлози принудних мјера Аустро-Угарске нијесу прихваћени на Конференцији амбасадора у Лондону, прихваћена је резолуција којом се препоручивало да силе учине колективни демарш код црногорске владе како би ова схватила да ни по коју цијену Скадар не може

⁴⁰ Цитат према књизи Јована Ђетковића: *Борбе око Скадра, 1912—1913*, Београд 1954, стр. 62. (Уп.: и Живко Г. Павловић: *Опсада Скадра, 1912—1913 (прилог историји Првог балканског рата)*, Београд 1926, стр. 202.

⁴¹ Митар Ђуришић: цит. дјело, стр. 377.

остати у рукама Црногораца, већ га треба у најскоријем року предати Силама, чији су представници команданти међународних поморских снага.⁴² Са резолуцијом амбасадора се, напokon, сагласио и Сазонов у име руске владе. Тако су се великосиле једнодушно солидарисале на штету Црне Горе и принудиле је дипломатским средствима да напусти Скадар.

Српска влада, по савјету Русије, предузела је кораке код црногорског суверена, упутивши свом дипломатском представнику на Цетињу телеграм, у коме је, између осталог, стајало: „Преклињите краља Николу да попусти и преда Скадар, да не доведе у питање тековине српског народа”. Иза овога посредовао је и лично руски цар, из страха да Аустро-Угарска, потпомогнута Италијом, не предузме сепаратне оружане акције против Црне Горе на простору Албаније.

Влада Митра Мартиновића је 30. априла 1913. године одбила захтјев велесила да преда Скадар, истичући у свом одговору на њихов демарш да

„свака предузета мјера од стране великих сила за евакуацију опсеђених мјеста и окупираних територија, као и за обустављање непријатељстава, садржи у себи повреду неутралности, тј. повреду права по коме савезници, као ратујућа страна, имају да развију своје ратне операције на читавом турско-балканском ратишту”, додајући да је „потпуно свјесна својих националних дужности”.⁴³

За разлику од предсједника црногорске владе Митра Мартиновића, краљ Никола је показао спремност на попуштање пред ултиматумом великосила. Због тога је црногорски краљ сазвао Крунско вијеће: Јанка Вукотића, Митра Мартиновића, Милутина Вучинића, Јока Аџића, Радомира Вешовића и Ђура Петровића – у циљу да се покуша изнаћи излаз из овако изузетно деликатне и сложене ситуације. Током двије сједнице одржане 3. и 4. маја, искристалисана су два дијаметрално супротна мишљења: *једно*, које је заступао краљ Никола, да се напусти Скадар по савјету Русије и Србије, и *друго*, које су заступали Мартиновићева влада, чланови Крунског савјета и престолонаследник Данило – да се Скадар задржи по сваку цијену. Јер, како је истицао Митар Мартиновић, „Аустро-Угарска нема рачуна да због Скадра изазове рат са Црном Гором у оваквој међународној ситуацији.”

Краљ Никола је, напосљетку, преузимајући на себе свеколику одговорност по овом судбоносном питању, уз истицање да се дуго борио са самим собом, будући да су то били најтежи тренуци у току његове педесетогодишње владавине, образложио своју одлуку овако:

„Ријешо сам да до краја испијем чашу горчила. Морам попустити. Морам напустити Скадар, сан моје младости, Скадар увјенчан хиљадама гробова мојих најбољих војника, Скадар закониту баптину само Црне Горе, услов њеног бољег будућег живота”.

А када су му чланови владе дали примједбу да је према Уставу само влада одговорна и да само она може преузети такву историјску одговорност,

⁴²Уп.: М. Ђуришић: цит. дјело, стр. 377-387.

⁴³Историјски записи, Цетиње, 1950, стр. 5-6, стр. 122-124 (Нота црногорске владе на демарш сила).

он је категорички одговорио: *иако је влада одговорна ђред Народном скупштином – ја сам одговоран ђред Богом и историјом!* Он је, даље, истакао да нема ни једног зрачка наде да би њихово праведно гледиште у питању Скадра могло проћи кад му насупротив стоји воља читаве Европе. Због тога: *Од два зла – бирајмо мање и за времена сјасимо нашу драгу домовину – закључио је Краљ.*⁴⁴

Послије оваквог става краља Николе, Митар Мартиновић је неопозиво поднио оставку своје владе, што је краљ Никола прихватио.

Црногорске снаге су тако, под притиском великих сила, а уз пристанак црногорског суверена Николе Првог, 14. маја 1913. напустиле Скадар, који је Црногорска војска побједоносно била освојила, и одрекла се својих вјековних претензија да се поврати овај некадашњи главни град зетеке државе, као и сјеверни дио Албаније, који је у средњем вијеку, до доласка Турака, био у саставу Зете...

Послије демисионирања 4. маја 1913. Митар Мартиновић је наименован за шефа Дворске војне куће, коју је дужност имао све до краја независности црногорске државе почетком 1916. године.

2.

Трагични сарајевски инцидент од 23. јуна 1914. године – атентат на аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда, поред Миљацке у Сарајеву,⁴⁵ црно-жута монархија је искористила као повод за почетак Првог свјетског рата. Оптужујући званичну Србију за организовање убиства свог престолонаследника, Аустро-Угарска се одлучила за одмазду: 23. јула 1914. упутила је Србији понижавајући ултиматум, који је садржавао такве услове да их ни једна суверена држава не би могла прихватити.

Црногорски посланик у Београду Лазар Мијушковић 24. јула обавијестио је своју владу да Никола Пашић, тадашњи предсједник српске владе, „сматра да је текст аустријских захтјева сувише тежак, па је молио за мишљење Русије и Француске и да је ред знати мишљење црногорске владе”. Црногорско министарство иностраних послова одговорило му је послије ванредног засиједања владе, којем је предсједавао лично црногорски краљ: „[...] кажите господину Пашићу да нам је зло и добро заједничко са Србијом. Њена судбина и наша је”. И на питање српског посланика на Цетињу др Михаила Гавриловића да ли Србија може рачунати на помоћ Црне Горе – министар Петар Пламенац дао је недвосмислен одговор: „Србија може рачунати на братску и неограничену помоћ Црне Горе, како у овом судбоносном часу за српски народ, тако и у сваком другом”.⁴⁵

⁴⁴Записи, IX/1936, књ. XVI, св. 2, стр. 108 – 109.

⁴⁵Атентатор је био Гаврило Принцип, члан национално-револуционарне омладинске организације „Млада Босна”.

⁴⁵Др Новица Ракочевић: *Црна Гора у Првом свјетском рату 1914–1918*, Цетиње 1969, стр. 33.

Аустро-Угарска је покушала да преко својих дипломатских представника на Цетињу одвоји Црну Гору од Србије и придобије је за политику неутралитета у предстојећем рату, нудећи јој одређене компензације, али то јој није успјело.

Краљ Никола је сазвао Народну скупштину на ванредно засиједање 1. августа 1914. На Скупштини је, послвије јединствено израженог мишљења свих посланика и одушевљених овација Србији, усвојена резолуција у којој је, перед осталог, истакнуто:

„Народно представништво, дајући израза свом оправданом огорчењу против аустроугарских управљача и протестујући против изненадних препада на братску нам Србију и против нечувеног варварског гоњења наше југословенске браће, најодлучније позива Краљевску Владу да на та насиља и наметнути нам рат — одговори ратом“.⁴⁷

Аустро-Угарска је објавила рат Србији 28. јула 1914, а тог истог дана је краљ Никола, у својству врховног команданта Црногорске војске, издао наређење о мобилизацији. Одмах иза тога, 6. августа, Црна Гора је објавила Аустро-Угарској рат, а наредног дана и Њемачкој.

*

Наредбом црногорског министра војног дивизијара сердара Јанка Вукотића, од 28. јула 1914. године, Црногорска војска је подијељена на четири одреда:

- *Ловћенски одред*, командант дивизијар Митар Мартиновић;
- *Херцеговачки одред*, командант дивизијар Јанко Вукотић;
- *Санџачки одред*, командант бригадир Лука Гојнић, и
- Старосрбијански одред, командант бригадир Радомир Вешовић (за заштиту границе према Албанији!).

Одбрана Ловћенског одреда, којим је командовао Митар Мартиновић, обухватила је (око 120 km сувоземног и 75 km обалског). У састав Ловћенског одреда ушле су јединице са територије I дивизије, чији се штаб налазио на Цетињу: три бригаде, 15 батаљона, три батаљона муслимана; Спунска бригада из II дивизије — три батаљона, што је укупно износило: 21 батаљон са око 8.500 војника, 16 митраљеза и 32 топа.⁴⁸

Аустроугарске војне снаге у односу на Ловћенски одред биле су у знатној бројној и ватреној надмоћности: у људству 2,3:1, а у митраљезима и артиљерији 7:1. Укупне непријатељске снаге су имале: 22 батаљона, 116 митраљеза и 238 оруђа разних калибара, са око 22.000 људи, не рачунајући жандармеријске и граничне јединице.⁴⁹

По извршеном посједању положаја, командант Ловћенског одреда дивизијар Митар Мартиновић издао је 5. августа наредбу следеће садржине:

⁴⁷ Глас Црногорца, Цетиње, 1914, бр. 38, 22. јула, стр. 1.

⁴⁸ Др Н. Ракочевић: цит. дјело, стр. 51.

⁴⁹ Велимир Терзић и др.: *Операције Црногорске војске у Првом светском рату*, Београд 1954, стр. 115.

„За одбрану Ловћена, тога најсигурнијег бедема вјековне црногорске слободе и чувара најсвјетлијих завјета и аманета Србинових одређен је Ловћенски одред. Важност Ловћена за опстанак Црне Горе и њене слободе и појам са којим га пожртвовањем и упорношћу треба бранити до посљедње капи крви данашње је црногорско покољење научило од својих очева и праједова, који за одбрану истога пролише потоке највитешкије крви и вјековима починише јунаштва, бранећи овај свети камен са којима себе прославише и обесмртише а потомству оставише да се личе и поносе славном прошлошћу. Привезаност Црногораца за Ловћен у састав Ловћенског одреда дају ми најбоље јемство и сигурну наду да ће синови оних који кроз најтежа времена за Српство доранише Ловћен до данашњих дана достојно одговорити светој задаћи коју им је Узвишени Краљ повјерио. Да би Ловћенски одред што боље одговорио својој задаћи поврху урођене храбрости Црногораца неопходима је још и велика послушност млађих према старијима и тачно и неопходно извршење примљених наредаба, о чему се војска и у прошлом рату могла потпуно увјерити. Зато наређујем подручном старешинству да се са највећом бригом заузме око уредног и тачног снабдијевања војске тајном и муницијом, да се брину о добром чувању здравља и да војску не излажу теретима непотребних служба, а да у исто вријеме захтијевају од потчињених најстрожију послушност.

Нека старији веће преступе и непослушност одмах спроводе Војном суду на суђење, а за мање дисциплинске иступе нека воде прибиљешку о истим тако, како ће се по свршетку рата моћи дати оцјена о свачијој уредности и способности војничкој. Ово особито препоручујем старијим официрима према млађим официрима. У име што бољег чувања војске од губитака у боју најстрожије наређујем да се сваки војник чим заузме положај постара да себи направи шанац од паљбе пушчане и шрапњелске на начин како је то у прошлом рату из искуства видио да је најбоље. Гдје год примјетим да војска није горње вршила узећу на најстрожију одговорност старјешину за нечување својих војника и немарно излагање истих.

Да би се војска за вријеме борбе што мање расипала из борбеног ланца, то најстрожије наређујем да погинуле склоне за позицијом у близини исте и да их ту оставе до свршетка борбе и док старјешина нареди да се копају, што ће најбоље бити извршити ноћу кад борба прекине или се смањи. Односно рањеника наређујем такође најстрожије да исте један или највише два војника склоне близу позиције, на мјесто склоњено од паљбе, да их ту превију и да их ту оставе до свршетка борбе или до доласка нарочито одређених да их пренесу у болницу. Зато сваки четни старјешина у почетку борбе нека одреди у близини позиције гдје ће се рањеници склонити и превијати и нека отолен одмах враћа ка борбеној линији војнике који су донијели мртве или рањене, а по свршетку борбе, ако рањеници нијесу пренешени у болницу, нека се постара да се у истој пренесе али постепено, како позиција неће остати на мали број војника.

Нарочиту ћу полицију у позадини војске одредити, која ће пазити у колико старјешина и војници врше горња наређења у име изношења из боја мртвих и рањених ко се буде од истих удаљио, не само што ће бити кажњен, него ће се сматрати да је под изговором да носи мртвог или рањеног побјегао из боја и тако се за навијек жигосати стидом и срамотом.

У име што корисније употребе палбе и чувања муниције препоручује се војницима да хладнокрвно гађу нишанаећи и да не убрзавају палбу на штету нишањења, јер је то знак да се војник узбунио и нема довољно присебности у борби и што с тим, поред тога што узалуд троши муницију, коју није лако на бојној линији дотурити, још и храбри непријатеља, који кад чује велики тутањ од палбе, а од које се не гине, добија већу храброст. Само одбија нападе или диже из положаја палба која чини доста губитака, а не она која само тутњи а не чини погибију, но, напротив, ова непријатеља слободи.

Нека војници чувају фишекe да их не просипају по логорима и путевима, јер који војник не води строгу пажњу о својим фишецима тај није ријешен за јуначку борбу, него му је мило да му одмах у почетку боја фишеци нестану како би се из боја извукао. Зато наређујем старјешинама да из борбе никад не шаљу за прихваћање муниције оне војнике којима је нестала муниција, зато што је непотребно убрзао палбу или је фишекe погубио, него нека такога држи на положају и даде му муниције из другогa војника, кога ће за муницију отпратити.

Најстрожије се забрањује шенлучење из пушакa у логорима и по путовима, јер поврху тога што је то срамотно и узалудно трошити муницију са којом треба душманина таманити, биће се у исто вријеме приморано да се свуђ унаоколо логора и дуж путова поставе нарочите страже да такве војнике хватају ради заслужне казне, што ће само војску таква стражарска служба непотребно заморавати и оптерећивати ради неколико неуредних војника.

У име одржавања војног духа, крепости и несаломљиве чврстине препоручујем да старјешине у најтежим приликама храбре и бодре војнике и уздржавају у веселости и себе и војнике, да не дозвољавају да се за вријеме борбе чују гласови или говори малодушних људи који слабе дух војнички, него оних који су храбри и који војску веселе и уздижу јој морал. Такође се препоручује, особито старјешинству и добрим војницима да не дозвољавају у логорима да се чине разговори који слабе дух војнички, јер такви разговори не само што су доказ да се од нечеса пренао онај те такве разговоре води, него то и добре може да ослаби. Непрестана жаљења по логорима и јавно гдје се војници састају да се гладно, да се без обуће и да се без одјеће, што мнозина имају ману да говоре — како би их мнозина чула, треба да старјешине најенергичније сузбију и да о томе држе строго рачуна да таквим војницима енергично говор прекину и да их опомену и казне. Ко има да се жали у име оскудице тајина, одјеће или обуће, то је свакоме дозвољено да своје старјешини пријави тихо и мирно, без вике и ларме, да то свако чује, а старјешини је дужност да за свога потчињенога одмах затражи на надлежно мјесто за потребе својих војника или да их одмах задовоље ако има средстава под руком.

Дакле, нека старјешине и добри војници увијек имају наду на стару срећу црногорску и њихову звијезду, која их је увијек из великих опасности избављала; нека су увијек храбри и весели; нека им је увијек на уста ријеч јуначка и чојечка, а не слаба, преплашена и забијелена, и нека никад не дозвољавају никакве приче и разговоре од других које не доликују јунацима, јер јунак никада не клоне, па ни тада кад му је смрт пред очима, а

прича и разговори који слабе срце и дух војника својина су слабчина и неваљалаца, које треба гонити из друштва храбрих бораца...

Напријед браћо соколови на клетог душманина Црне Горе и свега Словенства, да му вратимо што нам је учинио”.⁵⁰

Очигледно, оваква наредба потиче од једног високог војног старјешине који је имао властито искуство и који је психолошка својства и карактеролошке особине свог борачког састава познавао као и услове материјалне и друге у којима су затечени.

Под командом Митра Мартиновића на фронту Ловћенског одреда вршена су првих дана рата артиљеријска и извиђачка дејства. У циљу поштовања одредаба међународног права о начину вођења рата, ради заштите грађана у насеобинским агломерацијама, као и културне баштине а посебно Котора, Митар Мартиновић је у својству команданта Ловћенског одреда и генерал-ађутанта упутио 26. јула 1914 (по старом стилу) команданту Котора писмено упозорење које гласи:

„S. K. Vojnom Komandantu

Kotor

Spor Austro-Ugarske Monarhije sa Srpskim narodom prelazi u roku od šest sati po prijemu ovoga lista u otvoreno neprijateljstvo.

Pobudeni smo osjećajima humanosti da Vam ovo stavimo do znanja kako biste blagovremeno udaljili iz grada Kotor ili u sigurno mjesto sklonili sve neborce, tj. žene, neјaku djecu, starce i bolesnike, a da ne bi stradala humanitarna i vјerska zdanja, izvolite ih obilježiti vidnim znacima za uputstvo artilјerije”.⁵¹

Након овога упозорења, од 8. до 15. августа аустроугарске трупе су се повукле из граничних мјеста Будве, Грбља и Паштровића, напуштајући узани приморски појас (ширине око 5–8 km) од Прчије главе до Спича (Сутомора), послјије чега су јединице Ловћенског одреда посјеле овај појас. Црногорска артиљерија је осула ватру на аустро-угарска утврђења у Боки: Врмац, Горажду и Марков до. Према Мартиновићевом казивању, краљ Никола је као врховни командант спријечио даље офанзивне акције Ловћенског одреда и 20. августа смијенио дивизијара Мартиновића са дужности команданта овог одреда, иманујући га за команданта Херцеговачког одреда умјесто сердара Јанка Вукотића који је именован за команданта Санџачког одреда, а на мјесто команданта Ловћенског одреда постављен је принц Петар Петровић, најмлађи син краља Николе, који је на том положају, на жалост, остао до пада Ловћена и капитулације Црне Горе.

3.

Ни на дужности команданта Херцеговачког одреда Митар Мартиновић није остао дуже, од двије седмице – а онда је наименован за

⁵⁰ Исто, стр. 116–119.

⁵¹ Државни архив Котор, 162/97.

команданта новоформираног Дринског одреда, који се, у саставу Санџачке војске, истакао офанзивним дејствима према Сарајеву и Власеници. О петомјесечном командовању Дринским одредом оставио је Мартиновић занимљив спис, који је објављен у његовој књизи, у којему подробно описује операције црногорског Дринског одреда, све док му се налазио на челу.

4.

Фронт Дринског одреда протезао се на сјеверу до ријеке Праче, а на југу до Гацка, са задатком да штити лијево крило Санџачког одреда. Наступање његових јединица ишло је преко Калиновика и Трнова. Како истиче сами командант, имао је „честе и кржаве борбе с непријатељем, али увијек с успјехом!”

Није на одмет овдје укратко рекапитулирати операције Дринског одреда под командом дивизијара Митра Мартиновића,⁵² иако он о томе до појединости аутентично свједочи у одговарајућем одјељку своје књиге.

Тек што је, по заповијести црногорске Врховне команде, са батаљонима: Доњокучким, Братоножићким, Подгоричким, Зетским и Језеро-шаранским, кренуо преко Голије и Горанскога за Фочу, у циљу заузимања брда Кмур, на лијевој обали Дрине, који доминира свим положајима око Фоче, Мартиновићеве јединице стигле су 16. септембра на Горанско, гдје су се налазили батаљони Дурмиторске бригаде, два пивска: Добрњачки и Ускочки, послје њиховог пораза у Гацку, и требало је да се укључе у Дрински одред. Ове јединице, по Мартиновићевим ријечима, биле су у највећем нереду и растројству, па чак и у бунту, због агитације дијела млађих интелектуалаца, који нијесу водили рачуна о томе колико тако разорни и дефетистички рад негативно дјелује и слаби војничку силу црногорског оружја у тако кризној ситуацији. Иако је Мартиновић због таквог стања имао тешкоћа да нормализује стање борачког састава, пошло му је за руком да дисциплину доведе до задовољавајућег нивоа и да се по наредби Врховне команде Црногорске војске врати преко Бањана и притекне у помоћ Херцеговачком одреду, којим је командовао војвода Ђуро Петровић, а који је већ био потиснут са положаја око Билеће.

Послије успјешних интервенција на херцеговачком ратишту, Митар Мартиновић је поново повео повјерене му јединице на извршење првобитног задатка — омогућавање пролаза црногорским санџачким трупима преко Фоче и Горажда у циљу њиховог наступања према Сарајеву ради његовог освајања заједничким акцијама црногорске и србијанске војске.

У међувремену се десило да је 24. септембра извршен напад на Фочу од стране санџачких црногорских трупа које су оперисале према Фочи, што је, према тврђењу дивизијара Мартиновића, са тактичког и стратегијског становишта било недопустиво без координације са његовим јединицама, у којем би случају, по његовом мишљењу, „непријатељ доживио потпун пораз заробљавањем усљед заопколывања!”

⁵²О операцијама Дринског одреда под командом дивизијара Митра Мартиновића види: Велимир Терзић и други, наведено дјело, стр. 144, 145, 174 – 196 и др.

Ради извршења постављеног задатка, командант Мартиновић је подијелио Дрински одред у двије колоне: *лијевокрилну* према Калиновику, коју су чинили батаљони Спущке бригаде (Пиперски, Спушки и Љеворечки); Пивски и Доњозетски батаљон, са задатком да „противстоје непријатељском наступању од Калиновика ка Фочи и Дрини, и *деснокрилну колону* коју су сачињавали батаљони: Команско-загарачки, Доњокучки, Зетски, Подгорички, Дробњачки и Језеро-шарански, са задатком „да противстоје наступањима непријатеља долином ријеке Праче и правцем од Трнова ка Дрини, да даје непосредну заштиту лијевом крилу фронта српско-црногорских трупа од р. Праче до Хан-Пијеска”. Уз навођење броја артиљеријских оруђа, командант констатује да је свеколика снага Дринског одреда износила око 10.000 бораца.

Према оцјени команданта Дринског одреда, стратегијска ситуација његових јединица „на предугачком фронту са малом снагом пред непријатељем који располаже великом снагом, које може по произвољности повећати [...]” тако рећи према потреби, а „дринске јединице нијесу се могле надати никаквом појачању, јер се није могло од куда одузети а мани додати” — била је неповољна. Посебну бригу команданту претстављао је утврђени Калиновик са одбрамбеним кулама, које црногорска артиљерија није могла ни најмање оштетити, а камоли разрушити! Стога се он обратио црногорској Врховној команди да ова потражи у позајмицу од српске Врховне команде двије 15 цм брзометне хаубице (само за 3-4 дана), али, на жалост, али, српска Врховна команда није том предлогу удовољила чак ни одговорила. Да је тражена помоћ у наоружању добијена, командант Дринског одреда држи са сигурношћу да би Калиновик био освојен и да би црногорска и српска војска у Санџаку одржала своје положаје преко лијеве обале Праче, те не би била принуђена да одступа преко Дрине.

Сусретни бој 19. октобра 1914. на Добром Пољу и Голубовом брду код Калиновика са Трећом брдском аустријском бригадом „Six durch”, јачине око 6.000 војника, заслужује, по нашем мишљењу, посебну пажњу војних историчара, и са тактичког и са стратешког гледишта. Ријеч је о командантовој инструкцији лијевокрилној колони (Доњокучком и Подгоричком батаљону) да заметне демонстративну борбу са непријатељем на Калиновику, а затим да у згодном часу одступи, наводно због неуспјелог напада, и тиме навуче непријатеља да је гони, како би то искористила деснокрилна колона и с леђа напала непријатеља у тјеснацу од Борја и Вратла карауле до Ратаја, те да се у Калиновик не може вратити, већ да га у тјеснацу заробе! У духу ове своје замисли генерал Мартиновић је и извршио распоред својих јединица и усмјерио их на извршење задатака.

Кад је, међутим, према утврђеном плану, дошао час за наступање батаљона на деснокрилном правцу, приспјела су два сељака из Доброг Поља и упозорила команданта да су аустријске јединице кренуле према Голубовом брду, те да постоји опасност да ће прије стићи него црногорска војска. Десило се, заправо, да су се раније упућене лијевокрилне јединице мимоишле са непријатељем услед изузетно неповољних метеоролошких услова (веома густе магле)!

У тако драматичној, готово безизлазној ситуацији, командант Митар Мартиновић се одлучио да заједно са својим штабом, у којем су били: митрополит Гаврило Дожић, командир Настадин Ивановић, командант Зетске бригаде, шеф Штаба Дринског одреда командир Стеван Радовић, Јован С. Пламенац, трубач Леверда (и неколико ордонанса) – личним примјером дјелују на војску и поћу испред јединица. Сви су пошли најбрже што су могли: командни кадар на коњима, а војска трчећим кораком. (Узалуд је командант Мартиновић молио митрополита Дожића да са Пламенцом приостану – они то нијесу хтјели!)

Мартиновић у свом спису биљежи да су их војници у тим натчовјечанским напорима, по изузетно рђавом времену пристизали – „не даваху да наши коњи ни за један педаљ одмакну пред њима, и када бијасмо на једну трећину брда, када коњи не могаху више напријед, онда сви сјахасмо с коња и пјешице продужисмо трку уз брдо ишчекујући сваког часа да Аустријанци отворе на нас паљбу”. И успјех није изостао: „Бог и срећа наградише наше прегалаштво – каже командант – да ја и мој штаб најпрви изађосмо на врх брда [...] и виђесмо како су Аустријанци до под сами њихов врх стигли на 100 корака испод нас [...] наступајући лагано и опрезно, пуцаху у грмље пред собом бојећи се засједе Црногораца у њима”. У одлучујућем окршају Мартиновићеве јединице одбиле су непријатеља, нанијевши му знатне губитке, тако да се командант, његов штаб и сваки војник понаособ осјећао „као да је из мртвих васкрсао и наново живот добио и највећу срећу на свијет дочекао!” Непријатељ је, под заштитом јаке топовске и митраљеске паљбе, учинио више налета на положаје црногорске војске, али није успио да је потисне. Жестока борба је вођена непрекидно од 11 до 16 сати, што ће рећи пуних седам часова!

Иако његов план о бици 19. октобра 1914. године није успио због „игре случаја” командант М. Мартиновић сматра, да је, ипак, постигнут успјех самим тим што је „најбоља бригада аустријске војске на фронту црногорско-српскоме командована знатним ђенералом (Панкрацијем – Д.М.) уз велике губитке била поражена и тиме за будућност ослабљена, и што је иста била спријечена да се тога пута појави на Гласинцу ће је потреба њене помоћи захтијевана”.

Занимљив је опис напада Дринског одреда из Калиновика на Фочу 3. новембра 1914. године. Тога дана су се, како је и очекивано, аустроугарске јединице под командом пуковника Вукадиновића јачим снагама прекинуле из Калиновика у правцу Фоче да нападну Дрински одред. Командант Мартиновић је одаслао два батаљона – Доњокучки и Команско-загарачки, први да непријатељску колону „нападне с бока и потисне на стјеновито клисурасто корито Добропољске ријеке, а други – да непријатељској колони пресијече повратак правцем којим је дошла”. И овај тактички потез се показао успјешним. Према казивању команданта, аустроугарске јединице, састављене „од једног пука пјешадије, једне брзометне брдске батерије и више митраљеских одјељења”, биле су тако разбијене да су се, у највећем растројству окренуле дијелом ка Добропољској ријечи, ће се добрим дијелом поломила низ њене стијене и стрме падине, а дијелом ка Добром Пољу од куда су и дошли. Аустријска колона не би заробљена као што

је требало према тешким приликама у које је била запала, усљед слабог гоњења батаљона који су је разбијали”. Том приликом је заробљено 80 непријатељских војника, један брдски топ, више интендантских распрегнутих кола са товарима ратног материјала ...

Послије ове бриљантне побједе над непријатељским јединицама, војни ефективи Дринског одреда усмјерени су на српско-црногорски фронт у Санцаку, гдје непријатељу „успје да потисне црногорску војску под командом дивизијара сердара Јанка Вукотића, коју пребаци од Горажда преко Дрине, усљед чега буде приморана српска војска одступити и код Вишеграда прећи на десну обалу Дрине, а Дрински одред под мојом командом, по наредби Врховне команде, својим десним крилом отступи и по наредби исте посједе положаје Храњен планине, да тамо са Санџачком војском заустави непријатеља, али командант Санџачке војске не увиђајући у то успјеха и поред мог позива да заједнички посиједамо положаје Храњена, хитно пређе својом војском преко Дрине на мосту и Горажди, којег и поруши и нехтје се никако враћати са војском на Храњен, те усљед тога ја добих наредбу од Врховне команде, да одступим са цијелим одредом на Фочу и пређем на десну обалу Дрине у циљу спречавања непријатељу прелаза на фочанском сектору”. Овдје командант Дринског одреда додаје и то да је на позив сердара дивизијара Вукотића, био спреман да му притекне у помоћ 4. новембра на Романији, да олакша Санџачкој војсци, у коју сврху је претходног дана био упутио двије чете са два митраљеза, али су га оне очи поласка на Романију обавијестиле да на Гласинцу нема ни једног црногорског војника, већ да је „сва војска још пред ноћ 20-ог (по ст. кал. примј. Д.М.) отступила и да су се због тога, да не остану заробљени од непријатеља повратили у свој одред!”

Због ових неспоразума са командантом Санџачке војске и „тако нагло измењене ситуације” Мартиновић је одустао од намјераног напада на Романију.⁵³ Убрзо затим, добио је наређење од Врховне команде да се са јединицама Дринског одреда повлачи у Никшић, што је и урадио. У Никшићу је предао команду Дринског одреда бригадиру Милутину Вучинићу.

5.

Након што је крајем децембра 1914. године дивизијар Митар Мартиновић напустио положај команданта Дринског одреда, кратко је боравио на Цетињу почетком 1915, а потом је одређен за црногорског војног и дипломатског представника при руској Врховној команди, на чијем се челу

⁵³ Дрински и Санџачки одред чинили су заправо једну оперативну цјелину, па је, с оперативног гледишта, било нормално да имају једног команданта. Врховна команда Црногорске војске, међутим, није се могла одредити за једног од два дивизијара Вукотића и Мартиновића, јер су као војсковође и политичари били приближних заслуга и угледа. Њихове суревњивости и ривалство, из којих је проистацала, с времена на вријеме, и нетрпељивост, могле су, објективно гледано, имати и негативне посљедице на синхронизацију и извршавање ратних задатака. Имајући у виду њихове ратне извјештаје и записе из рата, рекло би се да је, несумњиво, било намјерних неспоразума.

налазио зет краља Николе велики књаз Николај Николајевич Романов. На тој дужности је Митар Мартиновић остао седам мјесеци, од 14. априла до 14. децембра 1915. године.

Послије именованја Митра Мартиновића за сталног црногорског изасланика код руске Врховне команде, краљ Никола I му је дао опширне инструкције и „у перо”, како Мартиновић каже, издиктирао питања која ће поставити и актуализовати код Сазонова, министра иностраних послова Русије. Очигледна је намјера црногорског суверена била да упућивањем генерала Мартиновића у ову изузетно значајну мисију, која је имала и посебне дипломатске и политичке циљеве, обезбиједи не само помоћ у храни и оружју за Црногорску војску, у једном одиста крајње критичком тренутку, већ и да у Санкт-Петербургу поправи утисак о Црној Гори — неповољан због аустрофилске политике црногорског двора и владе сердара Јанка Вукотића. Митар Мартиновић је, иначе, био познати русофил, па се није сумњало у успјех његове мисије, а рачунало се да ће га у томе потпомоћи кћерке краља Николе — велике књагиње Стане и Милица⁵⁴ и њихови супрузи Петар и Николај Николајевич Романов, посебно Николај, који је тада био главнокомандујући руске армије.

Против одласка дивизијара Мартиновића за сталног делегата у Русију били су не само Српска војна мисија на Цетињу и њен дипломатски представник него и руски војни и дипломатски представници — пуковник Потапов и Обнорски. А када је Мартиновић отпутовао у Санкт-Петербург, настојали су да мисију његову скрате и ограниче само на техничка питања.

Али све покушаје да се онемогући одлазак Митра Мартиновића у Русију осујетио је позив Николаја Николајевича упућен Мартиновићу, тако да је он, ипак, примљен и за војног делегата у штабу руске Врховне команде и за отправника послова код руске владе.

Будући да је тада Црна Гора вишеструко тешко стајала: у два протекла балканска рата максимално је исцрпљена (утрошила је већи дио свог оружја и муниције и осталог ратног материјала, као и резерве хране); криза парламентаризма и његова колизија с аутократском владавином црногорског династа; неспособни чланови династије — остарјели краљ и његови неспособни и развратни синови, који су се рађе везивали за блок средњоевропских царевина него за Русију и чланице Антанте, краљ Никола је преко емисара Митра Мартиновића покушао да изнађе спас Црне Горе! Стога се, како каже сам Мартиновић, „требало журно дати на посао”. То је и учинио. Чим је стигао у руску Врховну команду у Барановиче, гдје је лијепо примљен, изложио је све оскудице и невоље црногорске. Русија је тада обезбиједила издашну материјалну помоћ. Хитно је преко Бугарске и Србије упутила милион пуди (пуд=16 kg) пшенице и кукуруза за исхрану и војске и црногорског народа, 50.000 пуди конзервираног меса; 40.000 пари чизама,

⁵⁴Књагињица Милица писала је 18. априла 1915. лично цару Николају II да би било нужно да Русија утврди границе између Црне Горе и Србије. Истиче да Црна Гора претендује на Херцеговину с дијелом Јадрана који јој припада, на јужни дио Далмације (Котор, Дубровник) са острвима, затим, на један дио јужне Босне; потом, од ушћа Дрима — десну обалу до црногорско-српске границе, обухватајући Скадар и Скадарско језеро! Ове интервенције су биле узалудне, јер се руско царство спољних послова Русије стајало на становишту да Србија и Црна Гора питање граница саме фјешавају!

50.000 пари љетних униформи за војску и 40.000 бурки (козачких огртача). Да би овај материјал доспιο до одредишта, од Митровице надаље, упућено је 300 запрежних кола и 1.000 брдских коња са Кавказа за пренос товара!⁵⁵

Што се тиче наоружања и муниције, руска Врховна команда није могла изаћи ефикасније у сусрет, јер је у таквом материјалу и Русија оскудијевала. Међутим, и у том погледу показала је максималну спремност и предусретљивост. Штавише, дала је Мартиновићу пуномоћије да слободно, без икакве пратње, може обићи главна руска слагалишта у циљу проналажења топова и муниције. Пронашао је у Кијеву три полубрзометне пољске батерије од по шест топова, са по 1.000 метака. Пошто је ово било мало, а у европском дијелу Русије није било више, наређено је да се с фортификација града Николајевска, из источног Сибира, скину с тамошњих утврђења три батерије 21 cm са по 500 метака на цијев. За транспорт овог наоружања од Николајевска до Прахова на Дунаву употријебљено је осам дугих возова. Тако је, дакле, Митар Мартиновић од Русије обезбиједио 32 топа, који су заједно с муницијом упућени у Црну Гору. Пошто је Србија крајем 1915. године прегажена од стране Централних сила, а њена војска преко Црне Горе и Албаније одступала, назначени материјал је, на жалост, пао у непријатељске руке.

Осим наведеног, много санитетског материјала: три полубрзометне пољске батерије, 10.000 метака за руске пољске батерије (брзометне топове) и 10 милиона пушчаних фишека, руска војна интендантура упутила је крајем 1915. године у Црну Гору преко Архангелска. Ни овај материјал, разумије се, није стигао у црногорска пристаништа, јер је Црна Гора већ била капитулирала.

Као што је истакнуто, одлазак Митра Мартиновића у Русију за сталног војног и политичког представника Црне Горе, српски политички и војни кругови тумачили су као покушај да се Црногорска војска потпуно осамостали од српске Врховне команде, па је српска влада не само будно пратила Мартиновићево дипломатско и политичко дјеловање у Русији него и успјела да га онемогући код руске владе. Тако ова његова мисија није поправила економски, војни и политички положај Црне Горе, нити је успјела да придобије наклоност Русије за планове краља црногорског.⁵⁶

Тако рећи, од првог дана ове мисије Николај Потапов „отворио је једну занимљиву кампању поводом пута генерала Мартиновића у Врховну команду руске војске. Он 3. априла обавјештава одјељење генерал-квартирмајстора Генералног штаба руске војске, да је Мартиновић отишао *не у крајкорочну техничку мисију*, већ „*као стални црногорски војни делегат*”. *Његов одлазак тумачи као жељу црногорског краља за еманципацијом од Србије*. Три дана касније – 6. априла – руски министар-резидент Обнорски обавјештава свог ресорног министра у Санкт-Петербургу о истом случају, дијели мишљење са Потаповим и истиче: „Ову акцију сматрам непожељном”, те да Мартиновићеву мисију „треба по могућству скратити, а разговоре са званичним установама ограничити само на техничка и војна

⁵⁵ О судбини овога транспорта види др Новица Ракочевић, нав. рад, стр. 86–87.

⁵⁶ Др Димитрије – Димо Вујовић: *Уједињена Црна Гора и Србије*, Титоград 1962, стр. 106.

питања". Истог дана др М. Гавриловић, српски посланик на Цетињу, обавијестио је своју владу у Београду о садржини цитираних писама. У међувремену је кнез Трубецкој, руски дипломатски представник у Београду, послао Сазонову повјерљиво писмо у којем, „по ријечима Пашића, упозорава на намјеру Црне Горе да искористи боравак генерала Мартиновића или његовог замјеника код штаба врховног командујућег у сврху одјелјивања у случају закључивања мира, црногорских територијалних интереса од интереса Србије”.⁵⁷ Сазонов је о свему овоме 23. априла обавијестио руског императора Николаја II Романова и, поред осталог, закључио:

„Сматрам за дужност упозорити, да се црногорске тежње за својим представништвом у Русији за сада у виду ванредне војне мисије, које са правцем руско-црногорских односа. Намјера да се одвоје интереси краљевине од интереса српских, коју проводи краљ Никола, може само да донесе штету југозападном словенству и сметаће тежњи Русије да се једнокрвне државе обогате земљама и створи им се могућност трајног, мирног политичког и економског развитака”.⁵⁸

Овако вјешти дипломатски потези Николе Пашића, ослоњени на извјештаје дипломатских и војних представника на Цетињу који су водили рачуна искључиво о жељама српске владе, онемогућили су да мисија Митра Мартиновића донесе веће користи краљу Николи и Црној Гори.

Тако, дакле, мисија генерала Митра Мартиновића, и поред тога што је имала моћну потпору у Врховној команди великог књаза Николаја Николајевича Романова, није успјела, јер су Руси остали досљедни својој политици ослањања на Србију и везивања Црне Горе за њу. Стога је Сазонов још на самом почетку разговора са Мартиновићем истакао „да Русија неће никад примити црногорског посланика, јер је апсолутно непотребан”.⁵⁹ Ипак, Митар Мартиновић остаје у штабу руске Врховне команде до средине децембра 1915, а тада се враћа по својој вољи, увиђајући да његов даљи останак у Русији нема никаквог практичног значаја.⁶⁰

6.

По повратку из Русије средином децембра 1915. године, дивизијар Митар Мартиновић је неко вријеме остао нераспоређен. Расуло и слом Ловћенског одреда, под командом принца Петра, било је на помолу. У разговору са пуковником Петром Пешићем, тада начелником црногорске Врховне команде, указао је на недопустиво стање на Ловћену, с обзиром да ништа није урађено у погледу подизања утврђења, за шта главну кривицу сноси слабо војнички образовани командант Ловћенског одреда. Пешић му

⁵⁷ Др Никола Шкерковић: *Црна Гора за вријеме Првог свјетског рата. Односи са Србијом. – Кайишулаија. – Титоград, 1963, стр. 43.*

⁵⁸ Цитат према Н. Шкерковићу: *нав. рад, стр. 44.*

⁵⁹ Др Димитрије – Димо Вујовић: *нав. дело, стр. 146.*

⁶⁰ Др Новица Ракочевић; *цит. дјела, стр. 67.* CRNOJEVIC

је одговорио да је он са своје стране више пута издавао наређења да се ловћенски положаји морају утврдити.

У овако крајње критичној ситуацији, пошто Мартиновића Врховна команда није распоређивала, он је једног дана Врховном команданту рекао да иде да се бори као обичан војник у јединицама својих племеника, како не би остао „са бабама”...

Након овога разговора Митра Мартиновића и краља Николе, црногорска Врховна команда је одмах, већ 5. јануара, донијела одлуку о подјели Ловћенског одреда — на Ловћенски и Которски. За команданта Которског одреда је постављен дивизијар Мартиновић, а за команданта Ловћенског одреда и даље је остао принц Петар. Умјесто да се замијени неспособни командант Ловћенског одреда и постави Митар Мартиновић, који је сматран за једног од најспособнијих црногорских команданата и најбољи црногорски стручњак за артиљерију, одред се неразумно дијели, иако чини једну органску оперативну цјелину. Оба сектора су, додуше, били потчињени Врховној команди која се ни тактички ни у оперативном смислу није осјећала!

Которски одред захватао је фронт од Крсца његушког до Граховске плоче — ширине 32 km. Одред је имао свега једну бригаду с три батаљона (1.770 војника) и четири митраљеза. Мало је времена било на располагању команданту Которског одреда да ма шта предузме! Несразмјерно јачим и боље наоружаним аустроугарским војним снагама тешко се било супротставити, тим теже што је утицај команданта Ловћенског одреда и Врховне команде, која се налазила на Цетињу (свега 13 km од Ловћена!) био ништаван. У таквим судбоносним тренуцима командант Которског одреда је одлучио да одбаци непријатељске јединице са Крсца према Котору. Од таквог потеза је, ипак, морао да одустане, јер су 10. јануара 1916. јединице 47. дивизије заузеле Штировник (највиши врх планине — к. 1749 m) и тиме компромитовале цијелу одбрану Ловћена.⁶¹ Уз то је непријатељ посио и Бабњак и Голиш, и тиме учврстио своју позицију на ловћенском сектору (Црмничко-приморска, Ријечка и Зетска бригада су се растројене повлачиле ка подгорини планине, преко села Бјелоша ка селу Брајићима!). Катастрофа Ловћена је била неизбежна. Тада је, иако је све било доцкан, краљ смијенио књаза Петра и за команданта Ловћенског одреда поставио бригадира Луку Гојнића.

Дивизијар Митар Мартиновић је, дознавши шта се десило са Ловћенским одредом, одлучио да ноћу 10/11. јануара повуче посаде са Крсца на Буковицу. Ту је Которски одред ојачан са три батаљона из опште резерве. У саставу одреда било је десет топова. На десном крилу и центру Которског одреда непријатељ је одбијен. И поред тога што је морал јединица Цетињског и Његушко-ћеклићког батаљона слабио, борци су били спремни на одлучну одбрану својих положаја, о чему најбоље свједочи и овај

⁶¹Милан Зеленика: *Рајн Србије и Црне Горе 1915*. Београд 1954, стр. 486. За разлику од генерала М. Зеленике, генерал Терзић сматра да је, ипак, Митар Мартиновић преурадио с одлуком о повлачењу Которског одреда и држи да је напуштање буковичког положаја имало негативан утицај на одбрану Ловћенског одреда под командом бригадира Гојнића који се тада налазио на Пресејци, па се због избегања непријатеља на Буковицу, морао повући! (Уп.: В. Терзић: *цит. djelo*, стр. 504 – 505).

податак: војници су 11. јануара отишли својим кућама да донесу хране, коју данима нијесу добијали, и да виде своје фамилије, али су се идућег дана сви нашли на положају и довели собом мушкарце од 15 до 70 година. Све у свему, изгледало је да стање код Которског одреда није било неповољно, па се командант Мартиновић одлучио да 12. јануара покуша да одбрани своје положаје на Буковици. Тога дана појавио се и краљ Никола на Буковици, с намјером да продре до свог дворца у Његушима и да ту наводно погине, будући да су Његуше већ били заузели непријатељски војници. Генерал Мартиновић, и не знајући праве намјере Краљеве, спријечио је његово даље кретање ка Његушима и с револвером у руци принуди краљевог шофера да окрене аутомобил и врати се на Цетиње.⁶² Истог дана Буковицу је посјетио и министар војни бригадир Радомир Вешовић, који је консултовао Мартиновића о примирју, али је овај одбио да да своје мишљење.

Колика је била деморализација и расуло код јединица Ловћенског одреда, најубједљивије илуструју записи Мира Божовића, тадашњег начелника Штаба Которског одреда, које цитирамо према наводима Јована Ћетковића, будући да нам нијесу били доступни. Наиме, Ћетковић у једном писму, упућеном Митру Мартиновићу 22. јуна 1951, каже да је имао у рукама „опширне биљешке о борбама Которског одреда” и командовању Митра Мартиновића „које хвали” и биљежи да је командант Которског одреда намјеравао „да предузме контранапад ноћу између 27/28. децембра (по ст. стилу – Д.М.) у правцу Кука и Крсца”, па је у циљу оперативног садејства ставио у задатак Божовићу да тражи „сарадњу од бригадира Пејановића, који је био тада командант Ловћенског одреда” и „да је он, Божовић једва добио везу са Ником, јер је вели са Кука говорио са Двором, на Цетињу, те кад је тај говор свршен”, Божовић му је пренио поруку за контранапад, а Пејановић му је одговорио: „реди дивизијару Митру да ће из Ријечке бригаде и Ловћенског одреда поћи у противнапад онај кога ја могућем понијети на плећи”. Ћетковић наглашава да Божовић „од ријечи до ријечи ово наводи.”

О стању које је владало тих дана свједочи и овај запис Митра Мартиновића: „Када падоше главни положаји Ловћена и Крсца, баталиони из Никшићке бригаде, чувши да непријатељ наступа к Никшићу – посједне њихова огњишта, напустише положаје и самовољно отидоше да се нађу у заштиту свог робља и својих села”.

Сматрајући ситуацију безизлазном, командант Которског одреда одустао је од своје одлуке да изврши контранапад и брани Буковицу, па је одступио са јединицама у правцу Чева и Штитара.

Иако свјестан ситуације расула у војсци и распада црногорске државе, дивизијар Мартиновић је намјеравао да непријатељу пружи отпор на брдима око Цетиња, али је и у томе ометен. О томе је записао:

„Отпор на Цетињу би спријечен наредбом коју је Краљ био оставио Митрополиту (Митрофану Бану – примј. Д. М.) и предсједнику општине

⁶² Митар Мартиновић: *Грађа за историју последњих црногорских ратова и кавијулација Црне Горе*. – У: Андрија Лубурић, *Капитулација Црне Горе*. Документи II, Београд 1940, стр. 32.

– да саопште мени и војсци да се пред Цетиње и у околини – не даје непријатељу битка”.

Разлози одустајања од отпора непријатељу и одбране Цетиња виде се у следећем објашњењу Мартиновићевом:

„Отпор који сам спремио у Косијере на Дебељаку, услед напуштања положаја Чевског батаљона због доласка Аустријанаца на Кчесло и услед напуштања фронта од стране Љешанског батаљона, који су пошли својим кућама, са самим Цетињским батаљоном под командом мога брата (Петра Бошкова! – Д.М.), који је био сведен на 400 војника, нијесам могао никакав отпор организовати на том по природи јаком положају”.

Тако је непријатељ без борбе заузео Цетиње 13. јануара 1916. године. Црногорска Врховна команда је већ 12. јануара напустила Цетиње и преселила се на Крушевац, у Подгорицу.

Краљ Никола је 17. јануара са дужности команданта Которског одреда смијенио дивизијара Мартиновића и умјесто њега поставио бригадира Милутина Вукотића.

На Крушевцу је 19. јануара прије подне одржано савјетовање код краља Николе, којему су присуствовали министри, начелник штаба Врховне команде, дивизијари: Јанко Вукотић, Митар Мартиновић и Ђуро Петровић, затим Петар Пламенац, Јово Поповић и неке друге личности. Том приликом између краља Николе и дивизијара Митра Мартиновића дошло је до жучног дијалога у којему је Мартиновић оптужио Краља за пад Ловћена и наред у војсци и без околишења му рекао да је главни виновник за капитулацију Црне Горе – управо он!⁶² Интересантно је овдје навести и генералово казивање о Краљевој идеји да се последњи отпор непријатељу да на Царевом лазу. На истом савјетовању на Крушевцу Краљ је покренуо то питање! Ево како је Мартиновић то забиљежио у свом спису: „посље кратке почивке држећи главу наслоњену на руку, јако забринут” Краљ се окрену „присутним и рече: „Па што сада да радимо? Да идемо на Царев лаз у сусрет непријатељу!” Сви присутни ћуте као заливени и нико ништа не проговори и пошто се то ћутање продужи, ја, који сам се био ријешо да ништа не говорим, пошто виђех да нико Краљу на његово питање не одговара, узех ријеч”. Како наводи, Митар Мартиновић се супротставио таквом Краљевом предлогу, објашњавајући да је то немогуће учинити, јер је аустријска војска већ запосјела тај терен, а црногорске јединице су растројене, па је умјесто тога понудио једино реално рјешење: повлачење црногорских трупа према Скадру, те да тамо покушају дати отпор непријатељу не би ли задржали Скадар. Уколико и то не успије, да се придруже савезничким снагама у Медову, па с њима заједно да воде борбу с непријатељем. Како ни овај предлог није прихваћен, савјетовање је остало без резултата.

Истог дана, краљ Никола је послвије подне отпутовао за Скадар, напустивши земљу и војску, а да при томе није обавијестио ни владу ни Врховну команду (тада је врховни командант био сердар Јанко Вукотић).

По одласку краља Николе из Црне Горе и уласку окупационих аустроугарских трупа, у земљи су остала три министра (Радомир Вешовић, Марко Радуловић и Јово Поповић), који су чинили тзв. „крњу владу”, начелник Врховне команде сердар Јанко Вукотић и принц Мирко, краљев син. Митар Мартиновић и војвода Лакић Војводић покушали су да се пребаце до Скадра, али им то није пошло за руком. Лађе којима су планирали да се пребаце до Скадра, усљед јаког вјетра на Скадарском језеру, нијесу могле да их пребаце до одредишта. Зато су се са Језера вратили натраг у Тузи и упутили се копненим путем у правцу Скадра. Срели су у Кастратима последње одјељење Црногорске војске, од којега су сазнали да су Аустријанци већ стигли у Скадар и да Малисори успут нападају Црногорце ради пљачке. Пошто је у пратњи Мартиновића и Војводића било свега 18 људи, били су принуђени да се врате у Подгорицу. Тада су се из Скадра вратили и Милутин Вучинић, Мирко Мијушковић и др Секула Дрљевић. Сви су они сачекали окупационе снаге и на тај начин пали у руке непријатељу.

У почетку аустроугарски окупатор није хапсио Митра Мартиновића. Тек када је генерал Радомир Вешовић⁶⁴ убио једног аустријског официра и одметнуо се у шуму, отпочело је хапшење свих ранијих припадника државног и војно-политичког естаблишмента и свих виђенијих Црногораца. У одмаздама које је спроводио окупатор страдао је и Митар Мартиновић, пошто је и он био осумњичен за припремање устанка.⁶⁵ Једног дана околили су његову кућу на Цетињу аустријски војници, а један официр, који му је предао писмо генералног гувернера Вебера, у коме му овај саопштава да је издао налог за хапшење и интернирање, разоружао га је, увео у аутомобил и под стражом спровео у Котор. У Котор су довели и сердара Јанка Вуковића, одакле су их заједно повели и конфинирали у Вајтхофену, на Таји. У овом логору остао је Мартиновић кратко вријеме, па су га потом депортовали крајем августа у Карлштајн, стари замак у Доњој Аустрији, који су Аустријанци били претворили у логор за познатије личности: министре, генерале и високе државне чиновнике (било их је око

⁶⁴Потоњи министар војни Црне Горе бригадир Радомир Вешовић није се мирио са окупацијом Црне Горе ни онда кад је било све изгубљено. Носио се мишљу да организује оружани устанак против аустроугарских окупационих власти. О томе свједочи и његов разговор са Мартиновићем априла 1916. у Подгорици, који је овај забиљежио. Митар Мартиновић каже да га је Вешовић упитао: „Како би било да дигнемо устанак против Аустријанаца, јер су се савезници примакли близу и ето их, према мојим извјештајима, ту у Арбанији!” — Ја му одговорих: Тај устанак нема сада никаква смисла и он може донијети пропаст овоме јадноме народу. Разлози су ти: што си све оружје и муницију предао Аустрији, те се нема с чиме ратовати, а друго што је много важније: са устанком би изазвали нагомиланање аустријске војске у Црну Гору, која би путем реквизиција од овог јадног народа узела и ово мало жита и стоке, те га изложила страховитој биједи и глади, а уз то би становништво било тирјанисано и гажено, да би се разбјежало по планинама. Него да чекамо моменат када се примакну савезничке трупе, па да се ми дигнемо и ударимо на Аустријанце. А за четири сата можемо дићи сву Црну Гору! — То је моје мишљење и ја друкчије нећу, јер нијесам толико бездушан да овај несрећни народ изложим очигледној пропасти без икаква изгледа на успјех. На томе се раздиојемо. Оте какољуће Мартиновић.

⁶⁵Уп.: др Новица Ракочевих: *CRNE GORE, DUBJE ERNOJEVIC* нав. дјело, стр.

100–150). У логору Карлштајн интернирци су имали много повољније услове и третман; више слободе кретања и бољу исхрану, због чега су га назвали „елитни затворенички логор”.

У логорима су почетком 1917. године формирани одбори Црногорског Црвеног крста ради прибављања и подјеле хране интернирцима преко Црногорског конзулата и Комитета Црногорског Црвеног крста у Женеви. За предсједника одбора у Карлштајну изабран је Митар Мартиновић, а када је у новембру 1918, конституисан логорски комитет, за његовог челника опет је биран Мартиновић, што говори о његовом угледу и међу интернирцима, међу којима су били и сердар Јанко Вукотић, војвода Божо Петровић, бригадири Машан Божовић и Иво Ђуровић, дивизијари војвода Лакић Војводић и војвода Ђуро Петровић, адвокат Гаврило Церовић и многи други угледници.

Осим поменутог, Митар Мартиновић је у интернацији радио на репатријацији цивилних особа и пензионисаних официра, залажући се код аустријских власти да се ти људи пуне својим кућама, ради скапулавања својих инокосних породица у Црној Гори.

Подкрај аустроугарске окупације, Мартиновићу је допуштено да из Карлштајна оде у Улцињ ради лијечења ишијаса и реуматизма, јер му је здравље било доста нарушено.

Распад Аустро-Угарске Монархије дочекао је на Цетињу. Генерално гувернерство почело се већ 5. октобра 1918. припремати за напуштање Црне Горе. Оно је привремено ставило под надзор неке истакнутије личности, међу којима и Митра Мартиновића и Јова Поповића, као гаранцију за одржавање реда и мира на Цетињу.⁶⁶ Ови су, међутим, били само кратко вријеме таоци, јер је окупатор средином октобра дефинитивно напустио Црну Гору.

За уједињење се Митар Мартиновић јавно декларисао, сматрајући „да се тада испунио вјековни сан наших славних предака”. С тим у вези, апострофира: „То своје убјеђење и одушевљење ја сам и јавно манифестовао сваком згодом и на сваком мјесту гдје је требало”.⁶⁷ Када му се год указала прилика интервенисао је у циљу сузбијања анархичних појава и акција „непријатеља народног јединства”, настојећи „да заведене и колебљиве изведем из заблуде и упутим на прави пут” – биљежи он у својим списима.⁶⁸ Када је у вријеме поларизација на Цетињу – на бјелаше и зеленаше – долазило до трзавица и сукоба, он је више пута интервенисао. Тако, на примјер, уочи и за вријеме избора посланика (21. новембра 1918) за Подгоричку скупштину, која је прогласила уједињење, тј. присаједињење Србији, италијанске трупе стациониране у Боки Которској упутиле су један свој одред према Цетињу, па их је код Дубовика пресрело око 60 наоружаних омладинаца бјелашки настројених да им спријечи долазак на Цетиње, како не би дали подршку зеленашима! Ту се убрзо нашао и Митар Мартиновић, који је, користећи се солидним знањем талијанског језика,

⁶⁶Уп.: др Новица Ракочевић: *нав. дијело*, стр. 312.

⁶⁷Исто, стр. 448.

⁶⁸М. Мартиновић: *цит. рад*, стр. 44.

тражио да се италијанске јединице повуку у своје бококорторске базе, како не би дошло до нежељених посљедица. Италијански старјешина Канталупи га је послушао!⁶⁹

Тих дана је Митар Мартиновић изабран и у Народно вијеће, са још неколико угледних Цетињана, које је имало задатак да се стара о сигурности грађана у једној доста узаврелој и конфликтној ситуацији, у којој је „барут мирисао”, и да се брине о раду и миру на Цетињу, док Подгоричка скупштина заказана за 26/13. новембар не ријеши „судбину Црне Горе”.⁷⁰

Послије проглашења уједињења 28/15. новембра 1918. приређен је банкет за српске официре у оновременом хотелу „Београд” на коме је Митар Мартиновић одржао пригодни говор наздрављајући краљу Петру Карађорђевићу.⁷¹ Исто тако, 28. децембра 1918. приликом полагања заклетве црногорских бивших официра краљу Петру Карађорђевићу, и поред извјесног колебања и намјерног кашњења на заказани скуп, нашао се међу официрима који су заклетву положили.⁷²

Био је, дакле, противник интервенционистичке политике италијанских окупационих снага које су се налазиле у Боки у циљу васпостављања суверене Црне Горе и рестаурације ројалистичког режима у њој. То је своје увјерење потврдио и потписом Резолуције, донесене децембра 1918. на Цетињу,⁷³ послије Подгоричке скупштине на којој је детронизирана династија Петровић—Његош и донесена одлука о безусловном уједињењу са Србијом. Судјеловао је и у гушењу „божићне побуне” јануара 1919. године (налазио се у штабу бранилаца за одбрану од побуњеника).

Тако је генерал Митар Мартиновић „у борби за уједињење крајем 1918. године у Црној Гори [...] живио с оружјем у руци”, настојећи да одржи остварено уједињење, пошто није „дочекао част и задовољство кривицом црногорске династије да уједињење изврши Црна Гора, о чему сам најискреније и најпатриотскије радио, па пошто не мога бити тако као добар Србин устао сам да браним оно уједињење које је успјело” — нотира сада већ остарјели генерал. Уједињењу је пришао због тога, објашњава он, „што сам увијек стојао уз народну општу струју и идеју црногорског народа, као и у одбрану његових највећих интереса”. То је главни лаж-мотив да се „издвојио од краља Николе и династије Петровић” — „ђе ми је” — признаје он — „било сасвим добро са сваке стране и себи сам могао много бољу будућност осигурати да сам хтио сљедовати њиховим интер-

⁶⁹ Исто, стр. 46 – 47.

⁷⁰ Димитрије—Димо Вујовић: *Цетиње у данима уједињења крајем 1918. и почетком 1919. године*. — У: *Револуционарни покрет у Срезу цетињском 1918—1945. године*. Титоград 1988, стр. 8.

⁷¹ Исто, стр. 9.

⁷² Исто, стр. 10.

⁷³ Резолуцијом је тражено да се Италија окане својих захтјева за рестаурирање суверене (засебне!) Црне Горе и да уклони своје трупе из Боке и других територија тадашње, тек формиране државе СХС. Резолуцију су потписали: Андрија Радовић, Јанко Вукотић, др Лазо Томановић, Митар Мартиновић, Марко Радловић, Љубомир Бакић, Ново Вугделић, Илија Зорић, Љубомир Гломазић и др Нешко Радонић. Дакле, међу потписницима су била четири бивша предједника црногорске владе.

есима као народним”, јер му је црногорски народ „од свакога најдражи”, па ће и он, попут својих славних предака, ту гдје је рођен, да живи и умре...

Какав је био његов поглед на уједињење, као лидера праваша и високог црногорског функционера, најбоље илуструју ове његове ријечи: „Мој правац у погледу уједињења био је да се дође до њега са Србијом путем конфедеративне уније, како би се на тај начин на кратко политички свезао да не може спроводити династичке интересе на штету општенародних.” С овим у вези, Митар Мартиновић каже да се још у Карлштајну, док је био у интернацији, договорио „са неколика партијска друга и једномишљеника”, то јесте праваша, да у шуми око затвореничког логора њих 50–60 логораша учини договор и сачине тајни статут на темељу којег би ријешили „какво становиште праваша треба да заузму за уједињење у смислу већ истакнуте уније” и „да у томе погледу узмемо то питање у своје руке”, дајући краљу Николи предлог о конфедерацији, па уколико га не прими да му одрекну „сваку потпору” и оставе га „на милост и немилост клубаша и Србијанаца!” Планирани илегални скуп није одржан, „јер неки важни правашки фактори не показаше добру вољу за то”, па је Мартиновић, увиђајући „да су они скренули углавном са постављене унионистичке идеје”, одустао од организовања таквог тајног скупа „бојећи се цијепања и несугласица” у Правашкој партији, која се „у највећој кризи уједињења нашла као разбијена војска и већи дио се разбјежао у Италију и Француску да подржавају сепаратистичке намјере краља Николе” – констатује Митар Мартиновић, и истиче да им није хтио сљедовати”!

Генерал Митар Мартиновић је у почетку на уједињење гледао оптимистички, иако му се начин на који је оно спроведено није допадао. Убрзо се дубоко разочарао. Ево шта о томе и конкретно пише:

„Надао сам се да ће оно донијети Црногорцима у накнаду за изгубљену славну државну егзистенцију, стечену под најтежим условима борбе и оскудица на свом сиромашном земљишту, сваку срећу и благостање, као што би тако у ствари и било да смо у Србијанцима нашли праву браћу исправне савјести и витешког поштења, што, по несрећи, ништа од тога не нађосмо — до мржњу и презрење и потпуну небазривост за нашу славну прошлост, претрпљене муке и патње вјековима за одржање српства...”

Занимљиво је и резонување Митра Мартиновића у вези са неоствареним очекивањима од уједињења. Он резигнирано констатује:

„Поред таквих нада за будућу срећу, благостање и напредак Црногораца, био сам увјерен да ће Црногорци — ако им уједињење не испуни бољитак у цјелокупном њиховом материјалном и духовном опстанку, поново доћи до своје независне државе којом ће сами господарити витешки и чоечки као и увијек и одвојити се од небраће ниских осјећања и особина, који нијесу способни окупљати око себе честите људе”. Мартиновић сматра „да ће при овако жалосном по српство случају, постати већи Црногорци него икада што су били и тим своје кршне отаџбине Црне Горе учврстити темеље са неограниченом љубављу и чувати је боље него своју главу, јер нигђе ништа у свијету за себе и своје задовољство и осјећање не могу наћи као у својој милој Црној Гори”.

Закључује да третман Црне Горе „не може Југославији донијети никаква добра, јер када је срце болом и увредом дохваћено — цијело тијело се не осјећа добро, него слаби и клоне”, и додаје: „Црна Гора је била срце српства и Југославије и нека се не мисли да није потребна више...” Ето, тако је стари војсковођа и државник видио Црну Гору и Црногорце у Краљевини Југославији.

Посебно је Митра Мартиновића, као и многе интелектуалце црногорске, иритирало необјективно, штуро и погрешно тумачење појединих догађаја и личности из црногорске прошлости у званичној историографији, научној публицистици и журналистици. О томе озбиљном проблему међународног раздобља, који је доприносио великом незадовољству Црногораца, он даје оваква запажања:

„Чудновата је и необјашњива појава код савремених писаца југословенске историје, особито код оних који састављају историје за школске уџбенике за младеж југословенску, те не само што не дају заслужно и достојно мјесто у њима црногорској историји која је најзначајнија, најљепша и најбоље би заносила и одушевљавала би, духовно спрема — будућа покољења од свих појединих југословенских историја, него се чак и игнорише, и тек као узгред сухопарно и без душе помиње [...]. Тако сматрање црногорске историје и одузимање њене важности и великог, чак и најглавнијег њеног значаја у југословенској историји, то нас Црногорце тешко боли и душу нам вријеђа, јер смо ми, баш рачунајући да смо права својта и браћа осталих Срба и Југословена, пришли стога уједињењу и одрекли се своје славне Црне Горе, јер мисао водиља која је црногорска срца и душе загријавала и давала маха црногорском цефердару и јатагану — да је оствари од Косова до данашњег дана дошла је до остварења и побједи и донијела да се брат с братом састане и у вјековима жељни загрљаја остане, дијелећи братски и по правници сва добра која нам је Бог дао те имамо а тако да се једнаком одлучношћу бранимо и од сваког зла које нашу заједничку кућу нападне!”

8.

Послије уједињења (1. децембра 1918) и настанка Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, дивизијар Митар Мартиновић је примљен у југословенску војску са истим чином — генерала дивизије! (За разлику од осталих црногорских генерала — само он и сердар Јанко Вукотић нијесу деградирани у нижи чин!). Преузимање из Црногорске војске у војску Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца ријешено је указом Ф.А.О.Бр. 73982, од 23. априла 1919. године. Тада је при ступању на службу у команди Прве армијске области у Новом Саду, 1. јуна 1919. положио писмену и усмену заклетву. Према одлуци Министарства војске и морнарице, генерал Петар Бојовић, командант Прве армије, био је у обавези да га распореди на одговарајући положај. Мартиновић је, међутим, годину дана стојао на располагању у Команди Армије, без икакве одређене дужности. Само је три пута заступао команданта

Бојовића по неколико дана. Једаред је био

BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

одређен за предсједника испитне комисије за чин капетана четворици пријављених кандидата исте армијске области. И то је све!

У „Картону личних и службених података официра (војних чиновника)” Министарства војске и морнарице Краљевине Југославије, генерал тадашње југословенске војске Митар Мартиновић биљежи: „нијесам вршио никакве друге одређене дужности или службе у команди Прве армије, или ће друго у војсци Краљевине Југославије за ово вријеме мог службовања у њој, те се може сматрати, да се у томе међувремену нијесам ни упознао ни са једном службом у краљевској југословенској војсци и морнарици, јер сам за све вријеме моје службе у њој, до дана пензионисања, провео на расположењу, без одређене службе и дужности”. Према томе, не стоји тврдња у лексикографији и историографији да је „био помоћник команданта армијске области” у Новом Саду. Очито, револтиран због оваквог третмана и односа према њему, по властитој молби је пензионисан 20. јуна 1921. године. (У молби је одлазак у пензију мотивисао болешћу!) Пензионисање му је одобрено указом Ф.А. Бр. 29325, од 20. јуна 1921. године.

*

За многобројне заслуге у мирнодопско вријеме и освједочену храброст и вјешто командовање у рату, дивизијар црногорски и генерал југословенске војске Митар Бошков Мартиновић одликован је највишим црногорским и многим страним орденима, и то:

- ЗЛАТНОМ ОБИЛИЋА МЕДАЉОМ,
- ПРВИМ СТЕПЕНОМ ЦРНОГОРСКОГ ОРДЕНА ДАНИЛО I (за војничке и државне заслуге),
- ПРВИМ СТЕПЕНОМ ОРДЕНА РУСКОГ СВЕТОГ СТАНИСЛАВА,
- ПРВИМ СТЕПЕНОМ ОРДЕНА РУСКОГ СВЕТЕ АНЕ,
- ПРВИМ СТЕПЕНОМ ОРДЕНА ГРЧКОГ СПАСИТЕЉА,
- ПРВИМ СТЕПЕНОМ ОРДЕНА КРУНЕ ИТАЛИЈАНСКЕ,
- ПРВИМ СТЕПЕНОМ ОРДЕНА АУСТРИЈСКЕ ГВОЗДЕНЕ КРУНЕ,
- ПРВИМ СТЕПЕНОМ ОСМАНЛИЈЕ (турским),
- ПРВИМ СТЕПЕНОМ БУГАРСКОГ ОРДЕНА „ЗА ВОЈНЕ ЗАСЛУГЕ”,
- ПРВИМ СТЕПЕНОМ РУМУНСКОГ ОРДЕНА КРАЉА КАРЛА ПРВОГ,
- ДРУГИМ СТЕПЕНОМ ФРАНЦУСКОГ ОРДЕНА ПОЧАСНЕ ЛЕГИЈЕ ЧАСТИ,
- ДРУГИМ СТЕПЕНОМ АУСТРИЈСКОГ ОРДЕНА ФРАНЦ ЈОСИФА,

– ТРЕЋИМ СТЕПЕНОМ РУСКОГ ОРДЕНА СВЕТОГ ВЛАДИМИРА С МАЧЕВИМА,

– ТРЕЋИ СТЕПЕН ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ОРДЕНА БЕЛОГ ОРЛА С МАЧЕВИМА,

– ТРЕЋИМ СТЕПЕНОМ ТАКОВСКОГ КРСТА и многим другим.

9.

Послије пензионисања генерал Митар Мартиновић је претежно боравио у Београду и краће вријеме у Доброти, у Боки Которској. Осим писања мемоарских списа, које је започео у међуратном периоду, и након Другог свјетског рата бављења неким проналасцима – мало се укључивао у јавни живот. Живио је повучено, у породичном и ужем кругу својих пријатеља. Био је члан Друштва за проучавање историје Црне Горе, од његовог оснивања у Београду 1934. године.

Уочи Другог свјетског рата ангажовао се у Друштву за чување гусала и његовање народне пјесме, које је формирано априла 1940. године у Београду. Ово друштво, чисто национално-просвјетног карактера, имало је задатак да чува гусле као народни инструмент и његује народну епiku; да „одабрани народни гуслари преносе нашу народну песму” у све крајеве Југославије, с тим „да се приредбе одржавају бесплатно међу војницима и школском омладином”; да проширивањем чланства ради на популарисању епске поезије, те да „прикупља народне песме и да их објављује”; „да приређује утакмице гуслара и да ради свим расположивим средствима на ширењу наше народне песме”.⁷⁴

Митар Мартиновић се нашао међу предлагачима за оснивање овог друштва, заједно са др Владимиром Ћоровићем, др Светозаром Томићем, др Владимиром Дворниковићем и другим истакнутим личностима Београда, новинарима, публицистима, средњошколским професорима. Приликом конституисања Друштва, Мартиновић је изабран за првог предсједника.

Послије Другог свјетског рата М. Мартиновић је пријавио надлежним органима два интересантна проналазачка пројекта. Прво је 30. септембра 1949. доставио пријаву Војној пошти бр. 5467 у Београду, у којој тражи да му се одобри заштита проналаска „Авионске шрапнелске бомбе са експлозијом у ваздуху”, а 24. априла 1951. године пријавио је Главној геодетској управи при Влади ФНР Југославије проналазак „Даљомјер – пантограф”.

10.

Дивизијар Митар Мартиновић је у вријеме обављања високих државних и политичко-дипломатских функција био врло одан краљу Николи I и његовом режиму. Неопходно је да само јака власт монарха може

⁷⁴ *Правила Друштва за чување гусала и његовање народне пјесме*. Београд 1940, 13 стр.

одржати дисциплину у држави, консолидовати и окупити народну снагу у борби против непријатеља. Држао је да се „непослушношћу и дезертерством ствара анархија, расипају снаге и губи способност за колективну борбу”. По његовом мишљењу, „демократија није била цјелисходна за политички недорастао народ”, те да се „политизирањем троше бесциљно снаге и омета напредак”. Руковођен оваквим начелима готов је био и главу да изгуби за одржавање ауторитета црногорског суверена и свакога присили на послушност и поштовање актуелног апсолутистичког режима.

О њему као војничком старјешини забиљежено је да је „више од иједног нашег војсковође чувао своју војску и њене животе цијенио”,⁷⁵ као и да је, придржавајући се еванђелског принципа: „Ко више има – мора више и дати”, горде официре, као и све лењивце и саботере, гонио на рад и кажњавао, – а храбром војнику, колико је могао, излазио је у сусрет! „Његова енергија, савјесност и истрајност, те разумијевање и радљивост” обезбјеђивали су му успјешност у свим пословима које је обављао.⁷⁶

У свим приликама имао је достојанствено држање и одважан став. Јако је цијенио себе и своје поријекло, али није био уображен и егоцентричан. Његова физичка љепота и високи положаји у војној и цивилној служби изазивали су подозрење и завист на цетињском двору, око кога су, по правилу, били окупљени физички лијепа људи и оновремени „крем” црногорског друштва...

Био је у нетрпељивим односима са престолонаследником Данилом и принцем Петром, које уопште није цијенио. Са књажевићем Мирком био је у добрим и пријатељским односима. Ни са сердаром Јанком Вукотићем није се у политичком животу слагао. Њих двојица су били у међусобној потпуној опозицији.

„Господар је био за њега највећа светиња и величина, симбол нације, државе и вјере”,⁷⁷ па га је, стога, вјерно и потпомагао у управљању и господарењу Црном Гором. За Краља је био спреман жртвовати све што је у његовој моћи, не плашећи се замијерања. Из тих разлога се краљ Никола на њега умногоме ослањао, додјељујући му високе државничке функције и дипломатско-политичке мисије.

Ипак, „своју вјерност” црногорском суверену није до краја одржао. Потоњих година сувереног живота црногорске државе долазило је до великих ломова и сукоба на црногорској државној и политичкој сцени. Посљедице тога су се очигледно манифестовале у Првом балканском а поготову Првом свјетском рату (слом Црне Горе!). Генерал Митар Мартиновић се није слагао с краљем Николом у питању предаје Сквадра велесилама, због чега је поднио оставку на функцију предсједника владе. Као ортодоксни русофил, Мартиновић је био у дубоком неслагању са аустрофилском политиком престолонаследника Данила и лавирањем у том правцу краља Николе и црногорске владе на челу са сердаром Јанком Вукотићем. Све су то били разлози за њихове међусобне антагонизме, који

⁷⁵Црногорски алманах, Суботница 1929, стр. 16.

⁷⁶Исто, стр. 16.

⁷⁷Исто.

су се манифестовали у разним облицима (на примјер, честа премјештања генерала Митра Мартиновића с једне војне дужности на другу у I св. рату; или, предлог владе сердара Јанка Вукотића да се Мартиновић ухапси и суди због једног извјештаја Врховној команди у којој истинито представља стање дисциплине Црногорске војске на ратишту у Босни 1914).

Дивизијар Митар Мартиновић је био озлојеђен због таквог односа према њему, посебно Краљевог. На једноме мјесту каже он:

„Од колике сам био важности и користи за краља Николу и његову династију довољно је узети у обзир чињеницу да када се у почетку завођења уставности у Црној Гори појавила револуционарна омладина, и са њима велика већина Црногораца, која је хтјела у име националног уједињења свега српства под круном Карађорђевића лишити краља Николу и његову династију црногорског пријестола, чак и атентатима на њихове животе, ја сам му био најачи ослонац и спасиоц у Црној Гори да се те опасности спасе...”

О њиховим међусобним односима уочи капитулације Црне Горе може се доста спознати из Митрових списа који се недавно објелодањени. Навешћемо само двије епизоде. Када му црногорски суверен у вријеме министарске кризе 1915. нуди мандатарство, он га прихвата под условом да владу конституише само од чланства које он хоће. Краљ тобоже прихвата тај услов, али истог дана формира владу од других личности и не обавјештавајући Митра Мартиновића о томе!⁷⁸

Митар Мартиновић не дозвољава ни у једном моменту да га књаз-краљ Никола омаловажи, какав је, иначе, имао обичај према другима! Штавише, у стању је да Господара у одређеним приликама дотјера „до дуvara”, као у потоњем дијалогу на Крушевцу, у Подгорици, 19. јануара 1916. кад му овај инсинуира одговорност за пад Ловћена. Тада је Мартиновић тек био разријешен дужности команданта Которског одреда (16. I), а Краљ га је, у присуству више министара и других угледника, провокативно упитао:

„Митре, ко би крив свему овоме?” (мисли се на пад Ловћена!).

„Врховна команда и нико други” — одсјечно је, дим у дим, одговорио дивизијар Митар Мартиновић, окривљујући јавно Краља!

А кад га је краљ Никола упитао: „А Бога ти, зашто Врховна команда?” — Мартиновић му је категорички у лице рекао:

„Зато, Господару, што Врховна команда би осамнаест мјесеци на само осам километара иза борбене линије Ловћенског одреда и та Команда не уради ништа у погледу утврђивања положаја, повећања војске, ратног материјала и муниције на положају, а у посљедња два мјесеца готово је и престало давање тајина војсци. А што је најгоре, војска која је у почетку рата била означена за одбрану Ловћена, мало по мало најбоље јединице те

⁷⁸О изборној комбинаторици црногорске владе том приликом писао је својевремено Душан Д. Вуксан, који низом архивских података поткрепљује и оцртава кризно стање и разне комбинације са дивизијаром Митром Мартиновићем, између осталог, у вези с преговорима о миру с Аустријом, али краљ Никола није пристајао на такве предлоге, већ је тражио од владе да заједно напусте земљу, што је она учинила у 12. јануара 1916. поднијела оставку која јој није уважена. (Уп.: Д. Д. Вуксан: *Један деценијски краљевски дневник 1915. године*. — Записи, XIII/1940, књ. XXII, св. I, стр. 28—31.)

војске одвојене су и послате у Санџак. Тако исто и најбољи топови и најбољи митраљеџи отпремљени су у Санџак за појачање фронта, а Ловћен остављен са врло слабом одбраном”.⁷⁹

Убрзо је краљ Никола напустио Крушевац и Црну Гору, а није повео са собом свог генерал-ађутанта Митра Мартиновића.

Генерал Митар Мартиновић је био веома храбар и умјешан војсковођа. Хроничар је записао да се у Првом балканском рату „показао као жив, окретан, лак и врло истрајан [...]. Ко га је имао прилике да посматра сад на бојном пољу како лети лако, спретно и живо од мјеста до мјеста, од положаја до положаја, с једне стране на другу [...]”.⁸⁰

Мјеродавни историчари су, како је већ истакнуто, оцијенили да је сматран за једног од најспособнијих црногорских војсковођа. Био је најбољи црногорски стручњак за артиљерију. У војној струци метеорски је напредовао: у 20. години добио је чин командира, у 26. бригадира, а у 40. највећи војни чин у Црногорској војсци — чин дивизијара.

Истакао се он и у политичко-државној хијерархији, аванзујући од начелника Артиљеријског одјељења Министарства војног Књажевине Црне Горе — до министра тог ресора, затим министра спољних послова, па и министра-предсједника.

Генерал Митар Мартиновић је, дакле, играо важну улогу не само у војним већ и у политичким збивањима у Црној Гори 1905—1916. године. Његове високе војне и политичке функције падају у бурним политичким и историјским догађајима у Црној Гори која се збивају након доношења октроисаног Устава (1905) и увођења парламентаризма (Никољданска скупштина 19. XII 1905). Народна скупштина је конституисана 18. октобра 1906. и последице тога уследио је страначки плурализам и почетак демократских процеса. Појавиле су се двије водеће политичке странке: *клубаши* и *праваши*.

Заправо, у Народној скупштини се од самог почетка њеног рада истицао Клуб посланика, око кога се скупила скупштинска већина. Клуб је изradio програмску платформу, у којој је дефинисао своја политичка начела. Тако је настала прва политичка странка у Црној Гори — тзв. Народна странка, која је популарно названа — „клубаши”. То је била прва демократска странка која је почела да се супротставља аутократском режиму краља Николе.

Као њена противтежа, крајем 1907. године јавља се нова политичка странка — Права народна странка, у народу прозвана „праваши”. Праваши су као Краљеве присталице имали повјерење двора. За разлику од „клубаша”, нијесу имали свој програм и статут, па, стога, нијесу ни били политичка странка у правом смислу те ријечи. Сачињавали су је конзервативни посланици, вирилице и дворска камарила, па је стога она служила црногорском суверену као противтежа клубашима у Народној скупштини и народу. Митар Мартиновић је био један од главних стожера праваша, са

⁷⁹ Андрија Лубурић: *Калиш* улазица Црне Горе. Документи II. Београд 1940, сир. 34.

⁸⁰ Ivan Ivanič: *Šedesátihodimny* Skadarsky velitel zavražděn. Ve Skadru umírají lidé hladem. V serbském táboře v Bušatech 10. února. — Národní politiki, Praha, 20. II 1913, pril 2, str. 1

десном оријентацијом. Противнике у политичком животу — клубаше — као опозициону политичку странку су прогонили и онемогућавали у политичком дјеловању, нападајући их у пропаганди да је њихова политика истовјетна са политиком великосрпских кругова из Србије и србијанских странака.

Као присташа и лидер праваша, Митар Мартиновић веома интересантно пише о себи и програмској оријентацији праваша. Он каже:

„Био сам главни покретач и организатор правашке странке која је успела да брани Црну Гору и њену династију од рушилачког рада црногорске омладине и Београда. Да би то довео до јаке моћи у Црној Гори и да би имали снаге и средстава за извршење аманетних националних задатака од стране Црне Горе на политичком и ратном пољу против непријатеља спољних, покренуо сам помоћу Русије јаку организацију војске и њено наоружавање које су је и материјално оспособили за тешке стратегијске задатке које је имала да испуни код освајања Боке Которске, Скадра и рушења утврђених логора око Црне Горе, Кривошија, Требиња, Билеће, Гашка и Калиновика, да тиме отворимо нашу инвазију у Ерцеговини и Босни и да тако створимо широко поље четничком рату на за то подесном земљишту Босне и Херцеговине, заједно са српским народом који те двије покрајине насељава и тако задамо Аустрији тежак ударац и приморамо исту да знатне снаге своје војске заложи у одбрани тих страна врло неподесних за кретање модерних војскака усљед тешког и брдовитог земљишта, оскудног у комуникацијама и животним потребама за војску. Увелико би тада пружили шансу Русији да прискочи у помоћ слободним српским државама и зададе смртни ударац Аустрији.”

У односу на клубаше Митар Мартиновић истиче:

„Када сам се увјерио да омладина у Клубу састављена иде на то да сруши Црну Гору све што носи црногорско обиљежје и етничку карактеристику, онда сам се ријешио да свом снагом устанем противу таквог уништавајућег њеног програма против Црне Горе и црногорства и свим мојим бићем ставио сам се на располагање краљу Николи да се уништавајућа акција црногорске револуционарне омладине спријечи”.

Због оваквог програма и политичког дјеловања — праваша и Митар Мартиновић су проглашени у историографији конзервативним снагама.

Генерал Митар Мартиновић је, с обзиром на државне, војничке и политичке функције које је обављао у периоду 1907—1915. године био друга или трећа личност у црногорском естаблишменту. Та трећа, односно друга личност, зависно од високих државничких, војних и политичких дужности на којима се налазио, био је дивизијар сердар Јанко Вукотић. Обојица су били из угледних породица, од очева — црногорских главара, који су са владајућом династијом били у родбинским везама (преко женске линије). Краљица Милена била је, по роду, блиска рођака оца сердара Јанка, а мајка краља Николе — Стане Миркова, тетка Митровог оца — Бошка Никова Мартиновића. Обојица су припадали истакнутим племенима класичне — старе — Црне Горе: сердар Јанко племену Чевљана, а генерал Митар племену Бајица. Обојица су се школовали у италијанским средњим и високим

школама; посједовали су високе војничке квалитете, храброст и мудрост. Стога им је краљ Никола повјеравао наизмјенично и истовремено високе дужности у државном, војном и политичком животу посљедње деценије независне Црне Горе (1907–1916). Као министри и предсједници црногорске владе бивали су наизмјенично: сердар Јанко као министар војни у кабинету Лазара Мијушковића од 1906, а генерал Митар имао је овај портфељ у кабинету др Лазара Томановића од 1907. године. Митар Мартиновић је био предсједник црногорске владе 1911–1913, а Јанко Вукотић послије Мартиновићеве демисије, од 1913–1915. године. Мартиновић је, уз то, као министар-предсједник био и министар спољних послова Краљевине Црне Горе. У ратовима, балканским и Првом свјетском, обојица су, иако министри-предсједници, били команданти најзначајнијих одреда Црногорске војске. У раздобљу када нијесу били на власти, обојица су имали титуле генерал-ађутаната, иако формацијски у Црногорској војсци није постојало таквог звања.

Као угледним личностима, војсковођама и политичарима приближних заслуга, црногорски суверен им је додјеливао функције и фаворизовао их наизмјенично, тако да се један испред другог и није могао истаћи. У политичком дјеловању били су, међутим, супротних опција. Као што је истакнуто, Мартиновић је припадао правашкој десници и као такав био је у опозицији према влади Јанка Вукотића, који је припадао струји Мијушковић–Јабучкој. И Јанко Вукотић је био отворени противник црногорске владе на чијем је челу био Митар Мартиновић. Ривалство између њих двојице било је изразито, што је објективно морало имати посљедица по интересе Црне Горе, будући да су то биле личности које су, послије краља, имале одлучујућу ријеч. Њихово ривалство и нетрпељивост долазили су до изражаја и у мирнодопским и у ратним приликама.

Колико су биле штетне посљедице њиховог ривалства види се и по томе што је црногорски официрски кор био поларизован на два табора – праваше и клубаше, или такозване „митровце” и „јанковце”.

Уочи Свјетског рата дивизијар Митар Мартиновић је био одређен за војног делегата код српске Врховне команде, али је он категорички одбио ту дужност, јер је сматрао да тиме влада Вукотића „хоће да га уклони из земље као опозиционара и завади са Србијом”. Наиме, клубаша и присталице сердара Јанка су хтјели да га се, као конкурента, ослободе, али је он прозreo ту намјеру и одбио понуђену дужност.⁸¹

Приликом операција у Санцаку и Босни 1914. године, између Митра Мартиновића, као команданта Дринског одреда, и Јанка Вукотића, као команданта Санџачког одреда, није било довољно нужне координације и оперативног садејства. Мартиновић истиче да је Вукотић у вријеме Дринских операција повукао са Гласинца своје јединице, иако је било договорено да му Мартиновић пружи помоћ! Вукотић, међутим, у свом извјештају наводи како се Мартиновић није одазвао његовом захтјеву да му пружи помоћ!? Поједине јединице и Санџачког и Дринског одреда су правиле честе неред, одрицале послушност и напуштале своје позиције.

⁸¹ Др Новица Ракочевић: *Црна Гора у Првом свјетском рату 1914–1918*. Цетиње, 1969, стр. 91.

Посебно је ситуација у Дринском одреду, с времена на вријеме, била критична. Према неким подацима, краљ Никола је као врховни командант Црногорске војске, у једном моменту намјеравао да смијени оба дивизијара – и Вукотића и Мартиновића!

Влада сердара Вукотића отворено је сумњичила дивизијара Мартиновића да подстрекава „изгреде и побуне” појединих јединица, па је из тих „разлога” чак предложила Краљу да се Мартиновић „ухапси и стави под суд, јер је у његовим рапортима о дезорганизацији у војсци нашла увреду за себе”. Вукотићева влада је изражавала спремност да поднесе оставку уколико краљ Никола буде сматрао да су истинити узроци нереда, које је Мартиновић навео у свом извјештају средином октобра 1914. године.⁸²

У историографији је присутно мишљење да је за ривалство између Мартиновића и Вукотића, за њихове суревњивости и неспоразуме, крив и сам краљ Никола, који „се држао своје старе тактике подстицања ривалства и стварања зависти” међу онима који су се налазили на високим положајима.⁸³

11.

Митар Мартиновић је дуго имао срећан породични живот. Оженио се правовремено 15. новембра 1896. Милицом Радоњић (1875 – 1941), кћерком Стевана сина војводе Ива Радоњића. У срећној брачној заједници имао је три сина и пет кћерки. Рано су му, међутим, хармонију фамилијарног живота почеле да нарушавају несреће и болни тренуци са трагичним епилозима. Године 1903. умро му је једногодишњак Бошко, а за вријеме Свјетског рата оболијева му најстарији син Драго (рођен 1897) од туберкулозе, која је тада харала, поред осталог, и због ниског и угроженог стандарда становништва у доба аустроугарске окупације. Драго је лијечен у једном италијанском санаторијуму за плућне болеснике (Sanatorio Pintota di Sertenna, Sondrio). Овог генераловог првјенца посебно је волио краљ Никола, који га је и новчано помогао. Ово сазнајемо из два Краљева писма Драгу упућена, у вријеме док се лијечио 1916. по италијанским санаторијумима. У оба писма Краљ га очински савјетује да буде дисциплинован реконвалесцент, да слуша љекарске савјете, јер ће једино тако „болијест прекужити” и оздравити. У писму од 19. септембра 1916. Краљ га упозорава:

„на сваки начин пази се добро, слушај докторе и гледај да се брзо опоравиш и да идемо већ дома и изагнамо оне немиле „госте” који се шире по нашем Цетињу и милој Црној Гори. Гледај, дакле, да оздравиш брзо и кад чујеш да се окупљамо у Крф или Солун хитај к нама изнајбрже, па ћу ти дат један барјак да га измолиш најприје на Суторман, али ако Бог да на Скадар”.

⁸²Исто, стр. 99.

⁸³Исто, стр. 95.

Своју бригу о Драгу Митрову црногорски краљ у егзилу у завршници писма исказује и овако: „Ако ти кр[аљица] Јелена не шаље доста пара, послаћу ти ја – теке се само пази и лијечи, да будеш здрав као вук”.

А када је зла коб 28. јануара 1917. одвела у неповрат њеног најстаријег сина (умро је у Италији и сахрањен испред Руске цркве у Сан-Рему), краљ Никола је уцвијељеној мајци упутио топле изразе саучешћа у писму које доносимо у цјелини:

Госпођо,

Ваша преголема жалост због смрти Вашег драгог и милог сина Драга, будуће узданице наше домовине, дубоко је потресла мене и Краљицу, као и цијелу Краљевску Породицу. И ја и сви моји много смо ради тога ожалостињени. Искрено оплакујемо прерану смрт Вашег сина, нашега доброг младог Црногорца, који толико обећаваше, а што му је имало по чему доћи. Од срца учествујемо у Вашој жалости. Тешко нам је што прилике сметају те не можемо на видан начин да подијелимо тугу и са његовим оцем дивизијаром Митром, вјерним и одличним сином Црне Горе. Нека Бог милостиви, Госпођо, утјеши Ваше расцвијељено срце мајке! Нека Свевишњи даде мирни вјечни покој Вашем непрежаљеном сину!

По, 29. јануара 1918.
Вила Шамрок

Благонаклони Вам

Никола”

О смрти сина Драга генерал Митар Мартиновић је сазнао у концентрационом логору. Синовијева смрт тешко га је погодила.

По завршетку Првог свјетског рата, генерал Мартиновић је настојао да преживјелој дјечи обезбиједи солидно образовање и васпитање. Прве поратне године школовао их је у Француској. То сазнајемо из једног његовог писма, датираног у Новом Саду 26. јуна 1919. године, у којему интервенише код надлежног функционера при Команди Прве армијске области у Новом Саду да се исплати апанажа члановима његове породице у Ници. Писмо гласи:

„Господине Гавриловићу,

Молим Вас, да будете добри послати мојој жени Милици преко српског консула у Ници још 1.000 франака, на име регистрација моје ћеце, јер са 2.400 франака које је у прошлој суботи примила од господина благајника Божовића, једва ће моћи платити стипендије и трошкове ћеце за мјесец јун и јули, те за путне трошкове, које никако не може избјећи, и ако имашне бесплатни воз, нестаће јој новца, а ја за сада не располажем толиком сумом да јој пошаљем, што не бих зајму прибјегао, јер сам се много истрошио у снабдијевању униформом.

Уз увјерење мог особног поштовања, изволите примити и мој најсрдачнији поздрав

Митров син Василије – Васо заврио је вишу војну академију и доспио до чина поручник у војсци Краљевине Југославије. Није заснивао породицу, па се тако по мушкој линији угасила лоза Митра Бошкова Мартиновића. Овај син му је боловао од паркинсове болести. Умро је самохран у Рисну 26. октобра 1970. и наредног дана сахрањен у породичној гробници испред цркве св. Јована Крститеља у Бајицама.

Кћерке Митра Бошкова су се удале за угледне супружнике. Марија (1899 – 1946) за дипломату Јована Алексића из Београда; Олга (1901 – 1977) за индустријалца Ђоку Дунђерског из Новог Сада; Јована (1907 – 1986) за српског вајара Милојка Томића; Вјера (1909 – 1989) за београдског банкара Миленка Јовановића, а Јелена (1911 – 1994) за Радоја Прелевића.

12.

Као што је већ истакнуто, Митар Мартиновић се у међуратној Југословији није експонирао у војно-политичком и јавном животу. У Другом свјетском рату био је лојалан грађанин, са симпатијама за Народноослободилачку борбу. Када су јединице Народноослободилачке војске ослободиле Београд, стари генерал се томе као патриота радовао. А када су се 20. октобра 1944. појавиле у ослобођеном главном граду Југославије и јединице Црвене армије, Мартиновић је изражавао и велико задовољство учешћем у њиховом дочеку на београдским улицама. И овога пута се у њему пробудило русофилство, које га није напуштало до краја живота. (Београдска ревија „Дуга” – бр. 11/1945 – на насловној страници донијела је фотографију са дочека на улицама Београда, на којој пада у очи маркантна фигура сједокосог старца Митра Мартиновића.)

13.

Митар Мартиновић је умро у Београду, у дубокој старости, 11. фебруара 1954. године. Сахрањен је о државном трошку наредног дана у Алеји великана на Новом гробљу.

И ова сахрана о државном трошку значила је још једно признање домовине заслужном војсковођи, државнику, политичару, дипломати и надасве родољубу.

Четрнаест година након смрти, по својевремено израженој властитој жељи, земни остаци Митра Мартиновића пренесени су 13. октобра 1968. године у породичну гробницу у Бајицама. Од њега су се том прилоком над отвореном раком опростили митрополит црногорско-приморски и скендеријски Данило (Томо Дајковић) и др Нико Симов Мартиновић, евоцирајући успомене на бриљантну прошлост знаменитог државника и војсковођу црногорског. Будући да некролог митрополита црногорског

није до сада публикован, због његове занимљивости доносимо га у цјелос-
ти:

„Судбина људска је увијек била неизвјесна и нико никада није знао,
нити ће знати, гдје му је крај и када ће завршити овоземаљски живот.

Онај чије земне остатке видимо овдје, рођен је прије скоро 100 година
под гордим Ловћеном, а завршио је свој живот под нама свима драгом и
братском Авалом. Покојни Митар Бошков Мартиновић је изданак јуначке,
у Црној Гори врло познате, и у „Горском вијенцу“ опјеване породице Мар-
тиновића.

Слиједећи васпитање и традицију своје породице, он се је још у
младим годинама определио за војничку каријеру, тамо гдје се врлине,
јунаштво и чојство могло најбоље испољити. Пошто у ондашњој малој
Црној Гори није било још војничких школа вишег ранга за стицање
високог војничког образовања, он је од ондашњег књаза и црногорске
владе упућен у Италију, да тамо учи и заврши војну академију, да би по
свршетку исте корисно послужио својој домовини и своме народу.

По свршетку школе вратио се у своју домовину и одмах се укључио у
војну службу ондашње Црне Горе, да би напредујући дошао до највећег
војничког чина у војсци и до највећег положаја у државној управи. Од
командира чете, до команданта дивизије и одреда, краљевског ађутанта,
војног изасланика на европским дворovima, члана мировних конферен-
ција, министра војног и председника владе, прешао је покојни Митар све
ступење на задовољство свога владара, своје владе, врховног команданта и
свога народа. Одликован је многобројним домаћим и страним орденима.

Врлине потребне једном војсковођи и државнику, човјеку и јунаку
красиле су лик покојников. Поред врлина, његова физичка конструкција и
код оног ко га никада прије није видио, нити познавао, уливала је
поштовање и дивљење и стварала утисак да преда се има једног племића и
кућића.

Данас сви ми, који смо лично познавали покојника, згражавамо се
када од онаквог дива и горостаса видимо овдје шаку костију. Ето, то је,
драга браћо и сестре, судбина људског живота, страдања и величине; то је
оно што ми у црквеним пјесмама кажемо: „Земља јесте и у земљу отидиш,
тамо гдје ће сви људи отићи“.

По, та и таква судбина ипак је додијелила данас његовим костима
радост, јер су донијете испод Авале у његово родно мјесто под гордим
Ловћеном, да би у заједници са његовим родитељима, браћом и
братственицима јуначке породице Мартиновић, вјечни сан, блажени покој
и мир боравиле, — тамо гдје нема пакости, српбе, злоће и зависти.

Ја сам један од оних малих, који се онда звао ђак и војник, који сам
лично познавао покојника и под његовом командом као добровољац-борац
учествовао у Балканском рату и касније.

Данас када се сјетим његовог импозантног лика, свих његових
врлина, јунаштва и високих положаја, видим, да је све оно што многи и
прије и после њега мисле да ће вјечно остати и на овом свијету живјети,
само једна варка људска и обична, овог грешног и мукотрпног живота.

Можда бисмо били много бољи, много искренији, поштенији, дарежљивији и дружељубивији, — мање гријешили, а више добра чинили, — када би био неко ко би нас макар и силом што чешће доводио, да видимо овако кости и отворени гроб и увјерили се да ћемо и ми, хтјели или не, једног дана бити ово исто, а однијети нећемо ништа — осим праведна дјела своја и скрштене бијеле руке.

Мени је особито драго што ми је пало удио да данас, када се последњи пут и заувјек праштамо од посмртних остатака покојног Митра Мартиновића, које су, и ако не у туђини, лежале 14 година у столном Београду и да сам их ја као некадашњи његов војник, а данас у својству митрополита Црне Горе и Приморја, опјевао и са њиме се са неколико кратких, али искрених ријечи опростио.

О покојном Митру Мартиновићу може се сатима говорити, али ја нити бих све знао шта треба рећи, нити бих хтио вас, његове сроднике и поштоваоце, замарати, јер ви старији све то боље знате од мене, па ћете млађим о њему причати и учити их како се несебично и са много жртве служи своме народу и својој домовини. Са њима ће се, не само његова породица и његови братственици, већ цијела Црна Гора и Југославија поносити, што се могао у њиховој средини један ријетко такав син родити.

Слава ти и хвала, покој ти души и рајско насеље, Митре Мартиновићу, — за све што си за свој народ и своју домовину учинио.

С л а в а м у!"

II

Генерал Митар Мартиновић, интеллигентан и образован, огледао се не само у практичном војно-политичком животу Црне Горе. Он је оставио трага и у писању уџбеничке војне литературе, војне публицистике и историје.

1.

Још док је био предавач Официрске школе на Цетињу, припремао је за штампу један приручник који је објављен 1900. године у Књажевској црногорској државној штампарији на Цетињу под насловом „Упу[т]ства војничком старешинству за васпитање војске у војеном духу и дисциплини”. У *Предговору* аутор истиче: „Неодољива жеља и тежња црногорског старешинства војске за што већим знањем, побудила ме да саставим ову скромну књижицу, која у главном садржи у себи начела васпитања војске у војеном духу и дисциплини, и начин опхођења и поштувања старијих према млађима.

Уколико сам одговорио постављеној ми сврси, најбоље ће оцијенити поштовани читаоци, а мене ће највећа награда бити, ако мој труд буде штогод користан и поучљив за црногорско старешинство војске којему је и намијењен”. Након истацања скромних својих претензија, аутор наглашава: „При састављању ове књижице, као што је лако увидјети из

мноштва навода, служио сам се списима бираних војних ауторитета и чланицама војног листа „Ратника“ који изобилује ваљаним радовима по свијема гранама војене књижевности”.

Мартиновићева књига лијепо је примљена. Привукла је пажњу и оновремене стручне критике, која је њену појаву оцијенила насушном и успјешном. Један њен критичар констатује да је „Писац ове књиге узео за обарацац како је најљепше обучити нашу војску у војном духу и дисциплини”, те да је „пуна дивних језгровитих мисли, лијепих поука и красних упоређења према црногорском ратничком духу, који су уткани са афоризмима ратне генијалности великијех фактора војничке литературе”.⁸⁵ Исти критичар додаје: „Труд овог даровитог и савременог црногорског официра изазива дивљење за свакога, који први пут узима да ову књигу прочита, јер је написана врло разговоријетно и лаконски”, и констатује да „овај рад младог командира госп. Мартиновића” увелико попуњава једну осјетну „празнину коју смо особито осјећали у војничкој дисциплини”.⁸⁶

И касније, као пензионер, Митар Мартиновић се дружио са књигом; доста је читао, особито књиге историјске садржине о прошлости Црне Горе, било да су белетристичког (Његошева дјела, на примјер, и дјела књаза-краља-пјесника Николе I), или научно-популарног карактера (историје Милутиновића, Милаковића, Медаковића и др.). Користећи се овом литературом, написао је опсежну „Ратну историју Црне Горе од битке на Царевом лазу” до његова времена, која је сачувана у рукопису и данас се налази код његове унукe Јелене Јовановић Жигон, филмске и позоришне умјетнице, у Београду (код ње су сачувани списи који смо недавно приредили за штампу и појавили су се у издању „Службеног листа СР Југославије” у Београду под насловом: Митар Мартиновић, *Ратне године 1912–1916*, Београд 1996, 234 стр.)

Уочи Другог свјетског рата публициста и фолклориста Андрија Лубурић (1891–1944) објавио је „само један дио” успомена Митра Мартиновића, у својој књизи „Капитулација Црне Горе. Документи II” (Београд 1940), „из доба последњих ратова и престанка њеног самосталног живота”. Лубурић истиче да се обратио генералу Мартиновићу „као најкомпентнијој и најзначајнијој личности” са циљем „да се у потпуности развијетли закулисна политика краља Николе и жалосна капитулација Црне Горе”! Иако је тада Мартиновић био тешко болестан (од базедове болести), одазвао се Лубурићевом захтјеву да „саопшти своје успомене из тих времена”, односно, како каже Лубурић, „да нам тачно по свом сјећању издиктира у перо важније разговоре, које је имао с високим личностима, које смо ми тачно и под наводницима навели у овом раду. И уопште трудили смо се, вели Лубурић, „да све догађаје о којима се овдје говори, преставимо онако, како нам их је приказао г. генерал Мартиновић, те се може с правом рећи да је цио овај рад „вјерна копија причања генерала Мартиновића”.⁸⁷

⁸⁵ Новица Ј. Николић: *Учешће војничком сјарсеницију за васијијање војске у војеном духу и дисциплини. Сасиавио ком. Митар Б. Мартиновић. Цейиње, У. К. Цр. Државној шипамјарији, 1900. године.* – Оногонт, Никшић, III, II/1900, 9, 2. III, [4]. Потпис: Н.Ј.Н.

⁸⁶ На истом мј.

⁸⁷ Андрија Лубурић: *Капитулација Црне Горе. Документи II.* Београд, 1940, стр. 1.

Иако је Лубурић забиљежио и то да је све вријеме „приликом узимања ових података од г. Мартиновића увијек био присутан г. Шпиро Поповић, капетан у пензији” – тешко је у то повјеровати. Јер текст који је, наводно, „издиктирао у перо” Митар Мартиновић, очигледно, није могао бити усмено саопштен, већ је то интегрални текст на готово 47 страница, натенане писан, што се види по фактографији, стилу и композицији његовој.⁸⁸ Могао је Лубурић, међутим, приликом редиговања унијети и понешто своје како би остварио унапријед постављен циљ: и расвјетљавање „закулисне политике краља Николе”! Остарјели генерал је реаговао на Лубурићева карикирања и писања уперена против краља Николе тек поткрај живота, негдје 50-тих година (могуће да раније није могао, јер је прво наступио рат, а затим је Лубурић ликвидан 1944), када је свом сину Василију и др Перу Шоћу о томе покајнички говорио. Заправо, Митар Мартиновић је свом сину изјавио а овај записао: „Краљ Никола се на мене често љутио а и ја на њега. Такве су биле и прилике онога доба. – Неваљалци су хтјели да искористе моју тешку болест и да ме писањем сврстају у ред непријатеља краља Николе, што ја нијесам био никада, и могу ти, сине, рећи да жалим ако сам икада против њега што урадио. – Тако су нечији агенти хтјели да мене компромитују, па су нека моја причања о неким епизодама изопачили, па и објавили у једној публикацији која је била уперене против краља Николе и куће Петровића. – То је био Андрија Лубурић, који је био дошао у болницу да ме посјети...”⁸⁹ Своју исповијест, пред сином и др Пером Шоћом, завршио је ријечима: „Краљ Никола је за мене био величина и остао величина!” (Када је ријеч о Лубурићу, треба рећи да је био непоуздан приређивач историјских извора, склон памфлетском интерпретирању улоге личности краља Николе у историји...)

2.

Мемоарски списи генерала Митра Мартиновића, који су недавно изнесени пред лицем јавности (Београд, 1996, Сл. лист СР Југославије) писани су у разним интервалима – прије и послје Другог свјетског рата. Године 1938. у никшићкој *Слободној мисли* Митар Мартиновић, ради потпунијег обавјештења јавности о његовом судјеловању у свим политичким и војничким питањима у првим двјема деценијама XX стољећа до слома црногорске државе у Првом свјетском рату, а поводом написа генерала Радомира Вешовића „Оступање Црногорске војске и излазак из земље краља Николе” у истом листу,⁹⁰ изричито вели да од када је поднио оставку на функцију председника црногорске владе, због тога што је био против „да

⁸⁸[Митар Мартиновић]: *Грађа за историју последњих рајдова и капитулација Црне Горе даша од генерала Митра Мартиновића бившег председника црногорске владе.* — У: Андрија Лубурић, *Капитулација Црне Горе.* Домунета II. Београд, 1940, 1–47.

⁸⁹Изјава генерала Митра Мартиновића коју је по својем сјећању записао син му Васо, у Београду 30. септембра 1961. а као „истините наводе” потврдио својим потписом др Перо Шоћ.

⁹⁰Радомир Вешовић: *Описивање Црногорске војске и излазак из земље краља Николе.* — Слободна мисао, Никшић, XVII/1938, 34, 4. IX, 4. CRNOJEVIĆ

црногорска војска напусти своју најславнију и најкрвавију тековину Скадар 1913. г.", па све до капитулације Црне Горе почетком 1916. — никад није позиван ни на какве консултације било од краља Николе I или од влада сердара Јанка Вукотића, Лазара Мијушковића и „самовласне наметнуте владе г. Марка Радуловића”, већ су га по свим државним питањима „бојкотовали и држали одстрањена” и од њега „тајили све своје политичке и војничке намјере”. Овакав однос према њему, као раније истакнутој личности војничког и политичког живота у Црној Гори, проузрокован је — Мартиновић мисли — тиме што је био „принципијелно сасвим друге политичке оријентације (праваш — Д.М.) која је била потпуно противна њиховој”.⁹¹ Из наведених разлога он држи да је „ослобођен свих политичких и моралних одговорности за све недаће и катастрофе, које су Црну Гору снашле од Балканског рата до њене капитулације 1916. г. у Свјетском рату”, о чему ће накнадно „изнијети пред јавност и стварне доказе”.⁹²

Исто тако и у једном концепту писма датираном у Доброти, код Котора, 2. јуна 1937. године, Митар Мартиновић потенцира да ради на једном свом спису „у детаљима о предигри и дипломатској припреми балканског рата и балканског савеза” с којим намјерава да „изађе пред јавност” и настоји да то „што скорије буде!” У истом писму наглашава да ће његова „брошура о детаљном експозеу предигре балканског рата” бити „у неку руку одговор свим до сада изашлим чланцима и списима о политичким и дипломатским радњама прије балканског рата, који су сви усљед потпуне необавијештености о догађајима непотпуни, а многи и нетачни, као и брошура г. Штедимлије (Савића Марковића — примј. Д.М.) који тврди да је балкански савез Русија преко Црне Горе склопила; онда ће [...] слика бити потпунија и очигледнија велика заслуга Црне Горе коју је пожњела својим одлучним и прегалачким радом за ступање у рат против Турске четири балканске краљевине”.

Очигледно је, дакако, да је генерал Митар Мартиновић своје мемоарске списе почео да пише прије Другог свјетског рата, а довршио их, свакако, послије овог рата. Судећи по једној његовој напомени у одговорима Јовану Ћетковићу, које је писао 1951. године, годину-двије прије тога Мартиновић је предао свој рукопис Историјском друштву Црне Горе, које се тада налазило на Цетињу, надајући се да ће га публиковати тадашњи Институт за проучавање историје црногорског народа. Трагали смо за тим Мартиновићевим рукописом, али у томе није било успјеха. У евиденцији Историјског института Црне Горе о њему нема ни помена.

Мемоарски спис генерала и политичара Митра Мартиновића састоји се из два дијела. Први дио је назван *Црна Гора у Балканском савезу*, а други дио *Црна Гора у Првом свјетском рату*. Око ова два језгра концентрисано је свеколико градиво (коминикеи, прилози, одговори и интервјуи).

⁹¹ „Описивање Црногорске војске и излазак из земље краља Николе”. Једна изјава генерала Митра Мартиновића, *Доброћа (Кожар) VIII* 1938. г. — Слободна мисао, Никшић, XVIII/1938, 32, 4.

⁹² Исто.

Аутор овако конципиране књиге у првом дијелу подробно говори о Балканском савезу и својој улози, односно улози Црне Горе у њему; са доста појединости објашњава „Ток преговора међу балканским краљевинама Црном Гором, Србијом, Бугарском и Грчком за склапање Балканског савеза и отварања рата против турске царевине”; „Припреме и склапање Балканског савеза”, при чему истиче иницијативу Црне Горе у његовом припремању и ступање Црне Горе – *црве* – у ослободилачки рат против Турске. Своја сјећања овдје аутор ослања на историјске изворе: коминикее које је својевремено он писао као предсједник владе Црне Горе и обзнанио их у полузваничном органу црногорске владе „Гласу Црногорца”; превод Телеграма од 5. јула 1912, који је Колушев, посланик бугарски на Цетињу, послао својој влади; једно упутство српске владе свом опуномоћеном посланику у Црној Гори; један одломак из доцније објављених усломена Сергеја Сазонова, министра спољних послова Русије, и фрагмент мемоара аустријског фелдмаршала Конрада фон Хецендорфа. Ту је и статистички преглед „Стање батерија Црногорске војске на дан 1. јануара 1911, који је сачинио командир артиљерије Петар Милов Мартиновић.”⁹³

Изненадиће овдје, можда, читаоце ове Мартиновићеве књиге, зашто он не пише и о Првом балканском рату, у којем је командовао једним самосталним одредом – Приморским, као што то чини у приказивању ратних операција Дринског одреда Црногорске војске којим је командовао у Првом свјетском рату, или, пак, у прегледу догађаја његовог десетодневног командовања Которским одредом приликом пада Ловћена и слома Црне Горе почетком 1916. године. Тај дио генералових мемоарских списа је, претпостављамо, загубљен. Стога смо претходно дали кратак преглед и тих догађаја, користећи се депешама и другим информацијама Митра Мартиновића које је слао са скадарског ратишта 1912/13. године надлежној Врховној команди. Вјерујемо да ће на тај начин читаоци употпунити слику ратних збивања из 1912/1913. године, поготову оних у којима је М. Мартиновић био војсковођа и непосредни актер.

Други дио Мартиновићевог мемоарског списа садржи опис операција црногорског Дринског одреда према Сарајеву 1914. године, са детаљним прегледом „Сусретног боја на Добром Пољу...” и „Напада на Калиновиц 20. октобра 1914.” Аутентично свједочење генерала Митра Мартиновића о овим биткама, којима је лично командовао, занимљив су историјски спис који доприноси расвјетљавању овог у историографији још увијек недовољно проученог питања, нарочито с аспекта координације Дринског и Санџачког одреда Црногорске војске и њиховог садејства оперативно-стратегичког са јединицама Српске војске. Генерал Митар Мартиновић, сада наш аутор, у циљу расвјетљавања ратних збивања у „додатку” даје и њихов преглед у свијетлу аустријских и србијанских извора. Ове податке Мартиновић је, по свему судећи, слободно препричао... Било је ту доста неспоразума и недовољне сарадње у операцијама једног и другог одреда, једне и друге војске, што се у Мартиновићевом спису убједљиво и релефно оцртава

Послије бриљантне побједи Српске војске на Колубари, у децембру 1914, српска Врховна команда планирала је била заједничку акцију српско-црногорске војске према Сарајеву у циљу његовог заузимања, као и цијеле Босне. Тада је краљ Никола упутио дивизијарима – Вукотићу и Мартиновићу – депешу која гласи:

„Ову депешу дешифрирајте Ти и Митар заједно, а нико други. Обојници вас љубим као од срца два сина, то ја мним сами знате, па вас кумим Богом свемогућим и свијема свецима чувајте ми тај остатак моје војске којим управљате; немојте да ми испогибају Црногорци, јер Бог зна шта нас најпосле чека. Не пуштите се да вас ко нука на јурише и касаницу. Крваве се славе прођите, а гледајте ће се може уљест[и] и изаћ[и] не сломљене главе, јер вам опет кажем: потоња се гледа – за ово ме разумите добро. Браћа Србијанци имају доста људи и они могу их трошити да им се мало познаје, а ми као што знате имамо мало – а много смо их изгубили. Ако вам ово не буде вазда пред очи нека сте од Бога и од мене проклетни.

Цетиње

(Јабука, 8. IX 1914. Прочитали: Серд. Ј. Вукотић,
Дивизијар М. Мартиновић)

Ваш пуно замишљени

Краљ.”

М. Мартиновић наводи да је краљ Никола наредио да ову његову поруку потпишу сердар Јанко и он, и да је по перјанику врате на Цетиње. Истиче да се дуго колебао око потписивања овакве наредбе, са којом није био сагласан, јер му се у том тренутку чинило да „доноси лагу издајства”. Али, пошто је сердар Јанко Вукотић потписао краљеву поруку и он је то, додуше тешка срца, учинио. Ова порука краља Николе није остала посве непозната. Први пут је *ad litteram* објелоданио и на јавност њену садржину изнио Душан Д. Вуксан у цетињским *Записима* још 1937. године.⁹⁴ Чини нам се да је и Митар Мартиновић у почетку и сувише емотивно схватио њен смисао, малтене као чин издаје! Када се, међутим, са историјске дистанце, данас тумачи смисао ове поруке краља Николе командантима – Вукотићу и Мартиновићу – да максимално брину за живот сваког војника, јер је црногорска војска много страдала у балканским ратовима, а будући свјестан да их „најпосље чека” даља борба против аустроугарске армаде у одбрани Црне Горе. Уосталом, краљ Никола је сличне депеше упућивао Мартиновићу још у вријеме док је, прилоком опсаде Скадра, командовао Приморским одредом. Могао је црногорски краљ извући поуке из искуства око Скадра и Брегалнице. Само око Скадра изгинуло је и избачено из строја око 10.000 војника. Стога мудро звучи упозорење да се избјегавају непотребне људске жртве. И упозорење са србијанским јединицама, неупоредиво бројно јачим, које војнике могу „трошити да им се мало познаје” – „не мирише на издају”, како су неки историчари склони да закључе.

⁹⁴ Записи, Цетиње, X/1937, књ. XVIII, св. 1, стр. 141-115.

Касније је М. Мартиновић пред полазак у Русију сазнао од бригадира Јова Бећира, који је био упућен у заједничку Врховну команду Српске и Црногорске војске, да је организација у Србији „Уједињење или смрт”, звана „Црна рука”, на чијем се челу налазио пуковник Драгутин Димитријевић – Апис, била склопила завјеру са „црногорском револуционарном омладином”, задојеном идејом уједињења Србије и Црне Горе, да оног дана када српско-црногорске јединице побједоносно освоје Сарајево, да се прогласи уједињење двије краљевине, да се ликвидирају сердар Јанко Вукотић и дивизијар Митар Мартиновић и са њима „сви остали приврженици краља Николе и његове династије”. О завјери „Црне руке” Бећир је обавијестио краља Николу, последице чега је и резултирало онакво његово писмо дивизијарима – Вукотићу и Мартиновићу. Када се и иначе зна да су убиства била метод Аписовог уклањања политичких противника и да је, по свој прилици, имао намјеру да организује убиство црногорскога краља,⁹⁵ онда најмање има основа за замјерање краљу Николи за овакав садржај депеше која је дуго у науци остала енигматична!

Тек након сазнања о Аписовим тајним намјерама, Мартиновић је схватио оправданост „тајног наређења” краља Николе њему и сердару Јанку, јер је на тај начин хтио „да спријечи такво гнусно злочинство које се у Београду ковало против Црне Горе и краља Николе”, па „услед таквог стања ствари краљ Никола се има ослободити сваке моралне одговорности за издавање горепоменог наређења његовим командантима одреда за случај напада на Сарајево, а историји припада осуда онима који су непотребне завјере и злочинства склапали међу браћом у највеселијим моментима за српство, када се оно од непријатеља ослобођавало и уједињавало”, с гнушањем закључује генерал.

Генерал Митар Мартиновић у циљу расвјетљавања ратних збивања у вријеме црногорско-србијанског војевања с аустроугарским агресором у Првом свјетском рату, у „додатку” даје и њихов преглед у свијетлу аустријских и србијанских извора. Ове „чланке” у којима се налазе релевантни подаци, на које се Мартиновић ослања, по свему судећи, слободно је препричао... Ту су, напоскон, и веома интересантни одговори на питања публицисте Јована Ђетковића, министра у влади Народне Републике Црне Горе. Наиме, Ђетковић се почетком 1951. обратио генералу Митру Мартиновићу с десетак питања, на која је Мартиновић, последице неколико Ђетковићевих интервенција (5. IV и 22. VI 1951) одговорио. У писму од 5. априла 1951. Ђетковић посебно моли Мартиновића да не изостави „онај моменат кад су перјаници донијели у Босну Вама и Јанку Вукотићу оно повјерљиво писмо да прочитате Ви и Јанко само, да потпишете и вратите писмо Господару”. Такође, Ђетковић подвлачи важност и других питања (Мартиновићева мисија у Русији, састанак у фебруару у кући Јована Пламенца, говор др Секуле Дрљевића у тајној скупштинској сједници децембра 1915. и др.) – уз она која му је раније доставио. И у другом писму, датираном 22. јуна 1951, моли га да расвијетли „као најпозванији” какво је било садејство са Ловћенском одбраном очи

⁹⁵ Уп.: др Новица Ракочевих: нав. дјело, стр. 103.

пада Ловћена, шта је краљ Никола говорио окупљеним војницима на Буковици јануара 1916, какав је био разговор Радомира Вешовића са Буковице (послије одласка Краљева) са Петром Пешићем итд.

Одговори Митра Мартиновића Јовану Ћетковићу (он их није чак ни поменуо у својој брошури „Борбе око Скадра 1912–1913“, Београд 1954) представљају, због обиља чињеничке фактуре и непознатих појединости, најдрагоценији дио генералових записа.

На крају се налази интервју Митра Мартиновића као министра војске Црне Горе, објављен у вечерњем издању прашких новина *Narodní listy*.

Мемоарски списи генерала Митра Мартиновића, очигледно, нијесу сачувани у цјелини. Недостаје им, стога, континуитет. Тако, на примјер, говори детаљно о Балканском савезу, али не и о скадарским операцијама, тј. о операцијама Приморског одреда у Првом балканском рату, којим је командовао. Могуће је да су ово само фрагменти његовог опсежнијег списка који је 50-тих година предао Историјском друштву на Цетињу...

Но, и као такви, на први поглед „крњи“, Мартиновићеви мемоарски списи биће интересантно штиво за читаоце и корисни за будуће историчаре Црне Горе о њеном учешћу у Првом балканском и Првом свјетском рату.

Посебну пажњу заслужују аргументи генерала Митра Мартиновића о томе ко су кривци за катастрофу Црногорске војске на Ловћенском сектору и неславну капитулацију Црне Горе у Првом свјетском рату. По генераловом мишљењу, главни виновник је, ипак, краљ Никола I, који је дуго кокетирао између Аустро-Угарске и Русије; што је поставио „за команданта најглавнијег ратног сектора Црне Горе — Ловћена, његовог још незрелог, па зато и неозбиљног и посве неугог сина књаза Петра“; што је за начелника Врховног штаба Црногорске војске поставио луковника Петра Пешића „да му по директивама из Београд подваљују и одобрава да капитулира и тражи услове мира од цара аустријског, онда када је краљ Петар Карађорђевић одступио са остатком Српске војске и организује се, да се са савезницима, кад дође њима вријеме за њихову побједу — побједоносно врати са својом војском у Србију и оствари уједињење Србије и Црне Горе, уклањањем краља Николе са црногорског престола зато што није до краја рата остао на борбеној линији...“ Уз то, по мишљењу старога генерала и некадашњег министра-предсједника: „За онако неславан пад Ловћена у Првом свјетском рату и за капитулацију Црногорске војске после заузимања Ловћена и Цетиња од стране Аустрије, ништа мање — ако не и виша одговорност, пада на ондашњу црногорску Владу под предсједништвом дивизијара сердара Јанка Вукотића, него на Врховног команданта Црногорске војске краља Николу и његовог шефа штаба Петра Пешића, јер је она по Уставу била одговорна за управљање државом“. Посебно ставља на терет дивизијару сердару Јанку Вукотићу то што се прихватио споредније улоге команданта једног одреда као предсједник владе, и што је уз сагласност са Врховном командом одвојио 25.000 бораца за одбрану уског санџачког сектора, ради заштите Српске војске, која је могла одвојити толико бораца „за заштиту своје залеђине“, а не да се на такав начин жртвује Црна Гора. Ове резоне генерала Митра Мартиновића, *polens-volens*,

неће моћи мимоићи будући објективни историчари ових круцијалних и судбинских питања слома Црне Горе у Првом свјетском рату.

Посебну пажњу наше научне и културне јавности привући ће они пасажи у записима Митра Мартиновића који показују колебање и мијене краља Николе, страх од притисака, како он вели, револуционарне омладине која је настојала да, под утицајем србијанског национализма, уједини Црну Гору са Србијом под династијом Карађорђевића, због чега је црногорски суверен правио често погрешне потезе у политичком, дипломатском и војном погледу. На више мјеста истицао је неслагање са краљем Николом, оптужујући га за превртљивост и неспособност да процијени стање у којему се Црна Гора налазила, да одабере савезнике и не прихвати рђаве савјете и утицаје, да буде непристрасан према неспособним синовима којима је повјеравао најодговорније дужности војсковођа најважнијих црногорских формација. Портрет краља Николе као државника, политичара и човјека врло је рељефно приказао, посебно му замјерајући за склоност ка импровизацији. Има у свему томе и субјективно обојених оцјена личности краља Николе, што није случај са представљањем личности његових синова. На једном мјесту генерал Мартиновић је записао:

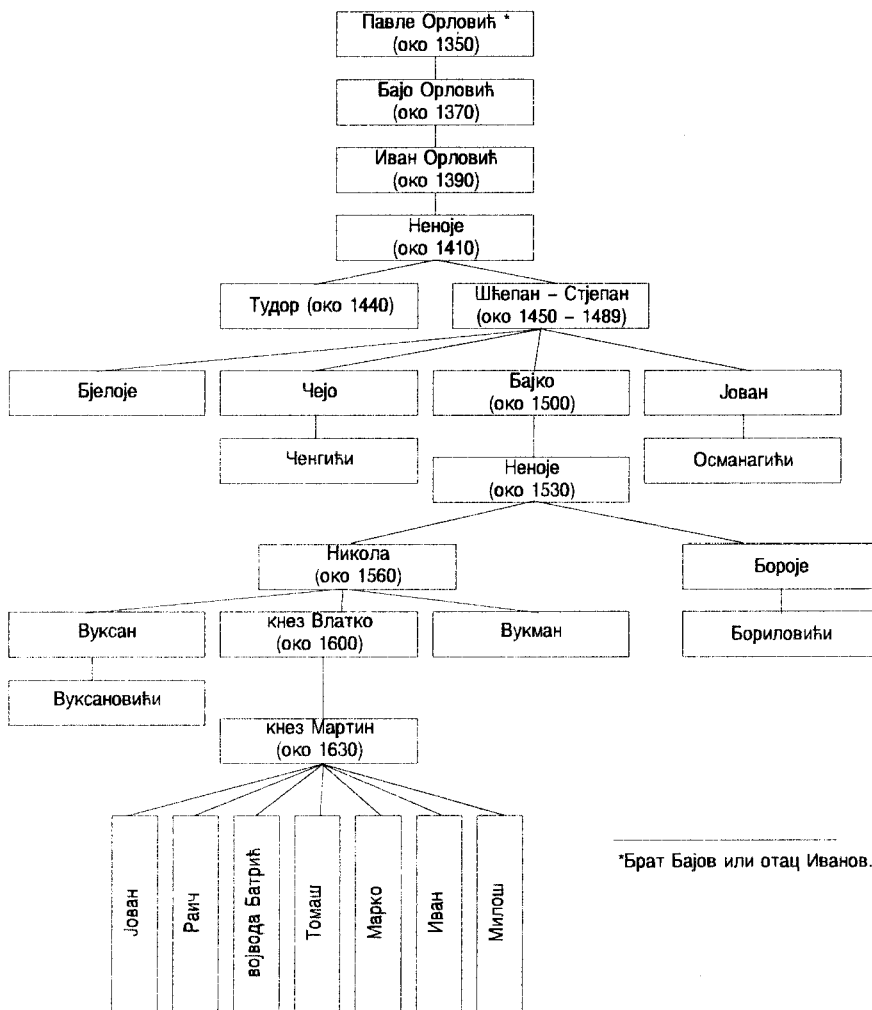
„Ја сам у мојим мемоарима изложио рад краља Николе како се мени причињавало из онога што сам мојим очима видио и опазио да он ради и како ради. Јесу ли моја опажања и резоновања оправдана или не, то ће показати будућност са документима која ће се у своје вријеме изнијети на виђело.”

Истиче затим, да су неке његове неповољне оцјене о краљу Николи „само мале флекције на његовом великом историјском лику, које не могу нагрдити његову велику прошлост и признање његових великих заслуга за Црну Гору и српство, па и за сав Балкан”, и додаје: „те флекције могу само послужити ситничарима и плитким умовима да поништавају величину к. Николе и да им придају већу важност, него његовим великим заслугама”. Јер, „када се краљ Никола узме у цијелом скупу његове дјелатности на свим пољима, тек онда се може добити појам о његовим великим способностима, мудрости и величини, и тек тада се може донијети оцјена о свима онима који су ометали плодан и смишљен рад и не давали му на толикој његовој величини слиједно повјерење и најоданију и најприврженију сарадњу да му дјело што боље изађе, а не да га парализују и ометају као што је већина радила!”

То што је генерал Митар Мартиновић критички писао о краљу Николи, поготову о његовим синовима – Данилу и Петру, и другим оновременим личностима, не треба схватити као његово осветништво за неспоразуме и повремене сукобе у војно-политичком животу Црне Горе.⁹⁶ Он је, несумњиво, био наклоњен црногорском суверену све до оног момента кад је овај, ипак преварен напустио своју државу. Дужан истини, Мартиновић је писао онако како је у његовом видном пољу формирана слика и у памћењу остало сјећање.

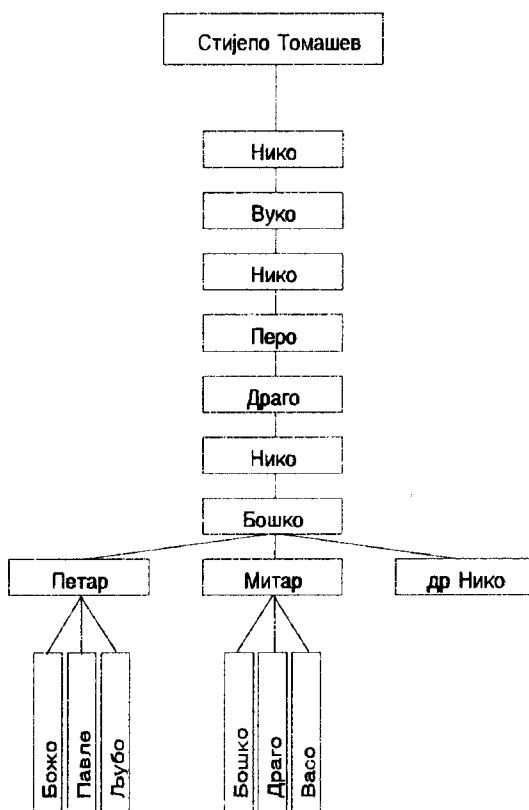
⁹⁶ На његов чланак у „Слободној мисли” и расправу у Лубурићевој књизи опонирали су Саво Вулегић, Ристо Ј. Драгићевић и др Новица Радовић (види библиографију у прилогу).

Табела 1 Генеалогија Мартиновића

*Брат Бајов или отац Иванов.

Табела 2 Родослов Митра Бошкова

Мартиновићеви списи су писани течним и концизним стилем. Његово казивање је веома живо, толики сликовито да вам просто изгледа да својим очима гледате развој операција које описује. И многе епизоде, вјешто уткане у основно штиво, врло су значајне и занимљиве, будући да одсликавају и значајне личности, као и догађаје његовог доба у којима је учествовао.

Приликом приређивања рукописа за штампу, у Мартиновићев стил и језик није дирано. Поправљене су само очигледне словне грешке, падежи и интерпункција, саображавајући тако рукопис са савременим ортографским нормама.

У Мартиновићевом мемоарском спису има понављања, што је, без сумње, резултат његове генезе, али и свјесног ауторовог подцртавања и наглашавања појединог градива.

Да закључимо. Генерал Митар Мартиновић је, као што је истакнуто, заузимао високе положаје и обављао важне мисије — војне и државотворне, у времену када је Црна Гора доживљавала кризу младог парламентаризма и кубурила са конституисањем владе, које су често смењиване било потребом било вољом црногорског династа Николе I Петровића Његоша. Мартиновићеви мемоарски списи, иако фрагментарни, драгоцјено су свједочанство о једном кризном времену и тешким историјским ломовима, у којима су црногорски владар Никола I Петровић Његош и његова политика доживјели крах, а Црна Гора као суверена држава чак и сопствени нестанак са историјске позорнице.

Мартиновићеви списи биће од помоћи истраживачима наше политичке историје да дубље проникну у многа релевантна питања о којима аутор пише, а код шире читалачке публике побудиће велико интересовање.

II БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА МИТРА МАРТИНОВИЋА

II – 1 Посебна издања

1. УПУТСТВА ВОЈНИЧКОМ СТАРЕШИНСТВУ ЗА ВАСПИТАЊЕ ВОЈСКЕ У ВОЈЕНОМ ДУХУ И ДИСЦИПЛИНИ. — Цетиње : К.ц. државна штампарија, 1900, 79 стр. ; 23 cm

2. РАТНЕ ГОДИНЕ 1912 – 1916. [Приредио др Душан Ј. Мартиновић]. Београд : Службени лист СРЈ, 1996, 234 стр. ; 24 cm

Погрешно потписано име аутора студије "Митар Бошков Мартиновић (1870–1954)." Умјесто Душан Ј. Мартиновић стоји Душан У. Мартиновић!

II – 2 Чланци и прилози. *Инијервју. Делеше*

3. *Извјештај о основним школама црногорским у школској 1898–99. године.* – Просвјета, XI/1900, 6, 344–350.

Садржи извјештај Митра Мартиновића о Основној школи у Бајицама.

4. *Црногорски райни минисџар о њоложају.* – Браник, XXIV/1908, 236, 2

Изјава дописнику загребачког листа *Обзор*, одакле је преузета.

5. (*Изјава*). – Браник, XXVIII/1912, 194, 3–4.

М. Мартиновић, министар-председник, побија писање неких листова.

6. *Инијервју минисџара председника : о излазу Србије на море, аутономији Албаније и балканском савезу.* – Цетињски вјесник, V/1912, 103, [1]

7. *К бакланским собиџыям.* – Новое время, 1913, N^о 13328, 21 апр.

Одговор М. Мартиновића В.М. Бехтереву.

8. [Код генерала Мартиновића]. – Биржевая ведомости, С. Петербург, 11. июня, 1915.

Инијервју

9. [*Делеше команданџа Приморског одреда бригадира Митра Мартиновића са скадарског райниџа*]. – Записи, Цетиње, VIII/1935, књ. XIII, св. 1, стр. 42–45, 47–48, 52–53; св. 2, стр. 113–119; св. 3, стр. 168–173; св. 4, стр. 239–241; књ. XIV, св. 4, стр. 248; св. 5, стр. 310; св. 6, стр. 377–380; IX/1936, књ. XV, св. 1, стр. 57–58; св. 2, стр. 121, 124; св. 3, стр. 184; св. 4, стр. 240–241; св. 6, стр. 367

10. *О балканском раџу.* – У : Јован П. Тришић, Споменица прославе 25. годишњице ступања Црне Горе у балкански рат и оснивања првог самосталног добровољачког батаљона у Црној Гори 1912–1937. – Цетиње 1938, стр. 35–40

11. *Оџсџуџање Црногорске војске и излазак из земље краља Николе.* Једна изјава генерала г. Мартиновића. Доброта (Котор) 8. VIII 1938. г. – Слободна мисао, XVIII/1938, 32, 4

Поводом истоименог чланка генерала Радомира Вешовића у *Слободној мисли*, XIII/1938, бр. 1, стр. 6; бр. 2, стр. 2.

12. **ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ ПОСЛЕДЊИХ ЦРНОГОРСКИХ РАТОВА И КАПИТУЛАЦИЈЕ ЦРНЕ ГОРЕ.** – У : Андрија Лубурић, Капитулација Црне Горе. Документи II. – Београд 1940, стр. 1–47

III БИБЛИОГРАФСКИ ИЗВОРИ О МИТРУ МАТИНОВИЋУ

1. АНОНИМ. (*Гађање из ѿојова*). — Глас Црногорца, XXVI/1897, 43,
[3]

О војној вјџби којом је руководио Митар Мартиновић.

2. АНОНИМ. *Obzor zahraniční. Reč černoškého ministra vojenství. Z Cetyne, 17. srpna. — Hlas národa, 18. 8. 1909, 2.*

О говору Митра Мартиновића, министра војске црногорске, приликом преузимања војног материјала из Русије.

3. АНОНИМ. *Drobné zprávy politické. Reč černoškého ministra vojenství. — С.к. Pražské privilegiované noviny i Pražské noviny, 18. 8. 1909, 2*

Говор Митра Мартиновића поводом преузимања војног материјала из Русије.

4. АНОНИМ. *Черногория* — Новое время, 1911, N° 12686, 8 июля; Правительственный вестник, 1911, N° 137, 8 июля.

О наименовању М. Мартиновића за команданта пограничне војске(?)

5. АНОНИМ. *Бригадир Миѿар Марѿиновић*. — Илустрована ратна хроника, I/1912, 3, 1/14. XI, 23—24.

Чланак са биографским подацима.

6. АНОНИМ. *Госѿодину миписѿиру—ѿредсједнику Миѿиру Марѿиновићу, Цейѿиѿе*. — Илустрована ратна хроника, I/1912, 230 а. Нарочито издање, стр. 1.

Брзојав упућен из Београда 21. IX 1912. о мобилизацији војске у Србији. Одговор брзојавом М. Мартиновића у коме се вели: „Сва Црна Гора је на ногама!”

7. АНОНИМ. *Пред ѿаодом Тарабоѿа*. — Илустрована ратна хроника, I/1912, 236 б, 1.

О бомбардовању Тарабоѿа од стране Мартиновићеве ратне јединице.

8. АНОНИМ. *Црногорске војсковође*. — Илустрована ратна хроника, II/1913, 25, 11/24. IV, 201—202

Поред осталих, и о М. Мартиновићу.

9. АНОНИМ. *Црногорски деманиѿи*. — Илустрована ратна хроника, II/1913, 261, 2

О сукобу М. Мартиновића и престолонаследника Данило, о чему је писала страна штампа.

10. АНОНИМ. *Бригадир Миѿар Марѿиновић, командир ѿриморске црногорске војске*. — Илустрована ратна хроника, I/1912, 314. XI, 19

Биљешка, са сликом стр. 23—24.

11. АНОНИМ. *Telegrafické zprávy „N.L.”; Z Cetyne, 7 rijna, Černošká vláda. — Národní listy, 8. 10. 1912, 1.*

О именовану генерала Мартиновића за врховног комесара(?).

12. АНОНИМ. *Nejnovejší zprávy. Nová vláda na Černé Hore. Z Cetyne, 19. čerвна. — Český denník, 21. 6. 1912, 4.*

О новоконституисаној влади Митра Мартиновића.

13. АНОНИМ. *Válka na Balkáne. Nové ministerstvo na Černé Hore. Z Kotoru, 5. kvetna. — Národní listy, 5. 5. 1913, več, vyd., 3.*

О демисији владе Митра Мартиновића.

14. АНОНИМ. *Politická kronika. — Hlasъ Чанѿ, 1913:6!.,1;8.5.,1.*

О демисији владе Митра Мартиновића и именувању нове владе Јанка Вукотића.

15. АНОНИМ. *Demise černohorského kabinetu*. Z *Pariže*, 5. kvetna. — *Národní listy*, 6. 5. 1913, 1.

О демисији владе Митра Мартиновића.

16. АНОНИМ. *Poslední zprávy*. Z *černohorské korunní rady*. *Cetyne*, 6. kvetna. — *Národní listy*, 6. 5. 1913, več. vyd., 3.

О демисији владе М. Мартиновића.

17. АНОНИМ. *Válka na Balkáne*. *Novy ministersky predseda na Černé Hore*. Z *Cetyne*, 6. kvetna. — *Národní listy*, 6. 5. 1913, več., vyd., 1.

О демисији владе Мартиновићеве и новој влади Вукотићевој.

18. *Politicky prehled*. *Za hranicemi*. *Co znamená odstoupení černohorské vlády*. — *Národní listy*, 8. 5. 1913, 2.

О оставци владе Митра Мартиновића.

19. АНОНИМ. *Válka na Balkáne*. *Ke zmene černohorského ministerstva*. Z *Cetyne*, 7. kvetna. — *Národní listy*, 8. 5. 1913, 1.

О оставци владе Мартиновићеве и новој влади Вукотићевој.

20. АНОНИМ. *Poslední zprávy*. *Rusko a Černá Hora*. Z *Vidne*, 12. brezna. — *Národní listy*, 12. 3. 1913, več. vyd., 3.

О размјени телеграма руског предсједника владе и црногорског министра-предсједника Митра Мартиновића поводом прославе годишњице Романових.

21. АНОНИМ. *O mír na Balkáne*. *Generál Martinović vzdal se velitelství*. — *Česky denník*, 9. 1. 1913, 3.

22. АНОНИМ. *Na Černé Hore*. — *Venkov*, 23. 1. 1916, 1—2.

О МИТру Мартиновићу.

23. АНОНИМ. *Gen. Martinović proti kapitulaci*. Z *Lugana*, 22. ledna. — *Vehkov*, 25. 1. 1916, 5.

24. АНОНИМ. *Generál Martinović usmrčen vlastními vojáky?* Z *Lugana*, 29. ledna. — *Venkov*, 30. 1. 1916, 3.

25. АНОНИМ. [*Martinović*] *Mitar*. — *Свезнање, Ойштин енциклопедијски лексикон*. Београд, Друга књига, 1937, сџр. 1321.

26. АНОНИМ. [*Martinović*] *Mitar*. — U: *Enciklopedija Leksikografskoga zavoda*, 4. Zagreb MCMLXVIII, str. 252

27. АНОНИМ. [*Martinović*] *Mitar*. — U: *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, 5. Zagreb MCMLXI, str. 76

28. АНОНИМ. [*Martinović*] *Mitar*. — U: *Opća enciklopedija Jugoslovenskog leksikografskog zavoda*, 5, Zagreb 1979, str. 349

29. АНОНИМ. *Црногорски генерал Мартиновић у разговору са шефом француског Црвеног крста*. — Илустрована ратна хроника, II/1913, 44, 21. VIII/4. IX, 357

30. АНОНИМ. *Бригадир Митар Мартиновић*. — Нови српски век, I/1913, 30, 8. IX

Кратка биографија.

31. АНОНИМ. *Јуриш на Велики Тарабош*. *Црногорски батаљон бесмртника*. — Нови српски век, I/1913, 34, 13. X, 532—533.

32. АНОНИМ. *Црногорске војсковође: Митар Мартиновић и др*. — Нови српски век, I/1913, 38, 10.

33. АНОНИМ. *Мийџар Б. Марџиновић*. – У:1912–1937. Прилог прослави двадесетпетогодишњице ослободилачког рата 1912–13. године. Београд 1937, стр. 29–30.

34. АНОНИМ. *Мийџар Марџиновић*. – Побједа, XI/1954, 16, 18. II, 2.

In memoriam.

35. АНОНИМ. *Мийџар Б. Марџиновић*. – Борба, XIX/1954, 26, 12. II, 2.

Некролог.

36. АНОНИМ. *Умро је Мийџар Б. Марџиновић, генерал у џензији*. – Политика, LI/1954, 14740, 13. II, 6.

37. БАБИЋ, Бранко. *Црногорско џојнџиџиво (1876–1903)*. – Гласник Цетињских музеја, VII књига, Цетиње 1974, стр. [225]–238

38. БЕЛИЋ, В[ладимир]. *Марџиновић Мийџар, дивизиџски џенерал (27/10. 1870, Баице, џреба: Бајице код Цейиња)*. – У:Ст. Станојевић: Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, II књига. Загреб 1928, стр. 694–695.

39. БОЖОВИЋ, Миро Р. *Црногорска војска у евројском рајџу*. – Слободна мисао, Никшић, XVII/1938, бр. 20, 29, V, стр. 4

40. БОРИСАВЉЕВИЋ, Љубомир П.: *Пад Ловћена и кајџиџулаџија Црне Горе о Божићу 1915. и новој 1916. години*. Београд 1920, 64 стр.

41. БРКОВИЋ, Јеврем. Глосариј. Друго допуњено издање. Загреб : Аурора, 1996.

О М. Марџиновићу / стр. 54–55, са памфлетском пјесмом Ива Јовићевића коју Брковић подмеће Краљу Николи I Петровићу–Његошу.

42. ВЕШОВИЋ, Радомир. *Ојџиџуџање Црногорске војске и излазак из земље краља Николе*. – Слободна мисао, Никшић, XVII/1938, бр. 34, 4. IX, стр. 4

Полемика са М. Марџиновићем.

43. ВОЈВОДИЋ, Михаило. *Скадарска криза 1913. године*. – Београд : Завод за издавање уџбеника СР Србије, 1970, 207 стр.

О М. Марџиновићу / стр. 23, 45, 94, 95, 174 и др.

44. ВУЈОВИЋ, Димитрије–Димо: *Уједињење Црне Горе и Србије*. Титоград : Историјски институт НР Црне Горе, 1962, 568 стр.

О М. Марџиновићу / стр. 106, 145, 146, 344.

45. VUJOVIĆ, Dimitrije—Dimo. *Cetinje u danima ujedinjenja krajem 1918. i početkom 1919. godine*. — In : *Revolucionarni pokret u Srezu cetinjskom 1918—1945. godine. Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Cetinju 14, 15. i 16. novembra 1884. godine*. Titograd 1988, str. 1—59.

46. ВУЈОВИЋ, Димитрије–Димо. *Француски џуковник Фурије о ојџераџијама око Скадра 1912–1913*. – Побједа, Подгорица, XLVII/1992, бр. 9644, 5. X, стр. 8; бр. 9645, 6. X, стр. 9; бр. 9646, 7. X, стр. 12; бр. 9647, 8. X, стр. 12; бр. 9648, 9. X, стр. 11; бр. 9649, 10. X, стр. 14; бр. 9650, 11. X, стр. 15; бр. 9651, 12. X, стр. 15; бр. 9652, 13. X, стр. 14; бр. 9653, 14. X, стр. 14, бр. 9654, 15. X, стр. 15; бр. 9655, 16. X, стр. 11; бр. 9656, 17. X, стр. 13; бр. 9657, 18. X, стр. 13; 9658, 19. X, стр. 17.

47. ВУКОТИЋ, Јанко. *Мемоари Јанка Вукоџића*. Свједочење војсковође из три, за Црну Гору, ослободилачког рата. / Приредио Момчило Хајдуковић. – Побједа, XLVI/1991, 913, 5. V, 18, 9131, 6. V, 16, 9132, 7. V, 16; 9133,

8. V, 23; 9136, 11. V, 24; 9142, 17. V, 13; 9143, 18, V, 17; 9144, 19. V, 14; 9145, 20. V, 16; 9146, 21. V, 13; 9147; 22. V, 13.

48. ВУКОТИЋ Јанко. *Успомене из њири рајша*. Београд 1996, 217 стр.

49. ГЛЕДОВИЋ, Богдан. *Први свейски рајш : Србија и Црна Гора*. Цетиње : „Обод“, 1975, 392 стр. Коаутори: др Борислав Ратковић, Митар Ђуришић, Милан Граховац и мр Петар Опачић.

50. DOLEŽAL, Jaromír. Masaryk v Dalmácii a na Černé Hore roku 109. — *České slovo*, 7. 3, 1930, 13.

Разговарао и с Митром Мартиновићем.

51. *Дежурни ађушант Митру Мартиновићу*. — Записи, VIII/1935, књ. XIV, св. 3, стр. 189.

52. ДРАГИЋЕВИЋ, Ристо. *Андрија Лубурић: Кајитиулација Црне Горе – Документиа II*. — Записи, Цетиње, XIII/1940, XXIV, 1, 62–64. Потпис: Р.Д.

53. ДРАГОВИЋ, Милија М. *Митар Мартиновић*. — Црногорски алманах, Суботица, 1929, 15–16

54. ДРАШКОВИЋ, Александар. *Мојковачка бишка : њоводом 70. годишњице борби Санџачке војске 1915/16. године*. — Побједа, XLII/1986, 7311, 12. II, 15; 7312, 13. IV, 14; 7313, 14. IV, 10; 7314, 15. IV, 14; 7315, 16. IV, 14; 7316, 17. IV, 17; 7317, 18. IV, 12; 7318, 19. IV, 16; 7319, 20. IV, 14; 7320, 21. IV, 10; 7321, 22. IV, 13; 7322, 23. IV, 20; 7323, 24. IV, 20; 7324, 25. IV, 12; 7325, 26. IV, 12; 7326, 27. IV, 14.

55. ДРАШКОВИЋ, Александар. *Мојковачка бишка : Рајшовање црногорске санџачке војске 1915/16*. — Београд 1989; 266 стр.

56. ДРАШКОВИЋ, Александар. *Рајшовање црногорске санџачке војске 1915/16 : Мојковачка бишка*. Друго издање. — Београд 1991; 254 стр.

О. М. Мартиновићу / стр. 148, 153, 157–159, 164, 253, 259, 267, 269

57. ДРАШКОВИЋ, Александар. *Мојковачка бишка*, [треће издање], Подгорица : ЦИД, 1996, 412 стр.

58. ДРАШКОВИЋ, Мишо. *Скадарска ејојеја њером ондашњих рајшних рејоршера*. — Побједа, XLII/1992, 9715, 17. XII, 18; 9716, 18. XII, 11; 9718, 20. XII, 19; 9721, 23. XII, 15.

59. ДРАШКОВИЋ, Челомир. *Генрал Митар Мартиновић*. — Цетињски лист, IV/1979, 86, 25. IX, 2. Потпис: Ч. Д.

60. ЂУРИШИЋ, Митар. *Улога краља Николе у Првом балканском рајшу*. — Историјски записи, Титоград, XII/1960, XVII 1, [69]–92

61. ЂУРИШИЋ, Митар. *Први балкански рајш 1912–1913 (ојерације црногорске војске)*. Трећа књига, Београд : Историјски институт ЈНА, 1960

О Митру Мартиновићу / стр. 18, 51, 57, 61, 64, 79, 91, 135, 140, 149, 263, 264, 281, 285, 321, 322, 341, 342, 353, 363, 375, 387

62. ЂУРИШИЋ, Митар. *Црна Гора у Првом свейском рајшу. Преглед развоја ојерација и њихов исход*. — Побједа, XXXVI/1980, 5246, 12. VII, 14; 5247, 13/14. VII, 18; 5248, 15. VII, 12; 5249, 16. VII, 12; 5250, 17. VII, 12; 5251, 18. VII, 12; 5252, 19. VII, 14; 5253, 20. VII, 14

63. ЖИВКОВИЋ, Милош. *Пад Црне Горе. Прилог срјској истјорији за време од 23. септембра 1915. до 9. јануара 1916*. — Београд 1923. — II издање.

— Никшић — Беране 1935, 182

На више мјеста о М. Мартиновићу.

64. ЖИВОЈИНОВИЋ, Драгољуб. *Црна Гора у борби за оцџинак 1914–1922*. — Београд 1996, 510 стр.

65. ЗЕЛЕНИКА, Милан. *Рајџ Србије и Црне Горе 1915*. Београд : Војноиздавачки завод „Војно дело”, 1954, 577 стр.

О М. Мартиновићу / стр. 479, 486, 490–496

66. IVANIĆ, Ivan. *Šedesátihodinný boj u Skadru. Skadarský velitel zavražđen. Ve Skadru unírají lidé hladem. V srbském táboře v Bušatech, 10. února*. — Národní politika, Praha, 23. II 1913, 2. příl., str. 1.

67. IVANIĆ, Ivan. *Otázka skadarská. Historicky vyklad ze strany srbské. V Drači, koncem brezna*. — Národní politika, 5. IV 1913, str. 3

68. *Историја српског народа. Шестиа књига. Од Берлинског конгреса до уједињења 1918*. Други том / написали: Андреј Митровић, Павле Ивић, Драгиша Живковић, Предраг Палавестра, Дејан Медаковић, Радован Самарџић, Владета Тешић. Друго издање, Београд 1994.

О Митру Мартиновићу / стр. 46, 47, 82, 89 и 103.

69. Ј. Л. Почаст јунаку. *Посмртни остаци Миџра Бошкова Марџиновића пренесени у Бајице код Цетиња*. — Побједа, XXV/1968, 2763, 17. X, 6

70. ЈОВАНОВИЋ, Јагош. *Сјаварање црногорске државе и развој црногорске националности. Историја Црне Горе од њоучења VIII вијека до 1918. године*. Цетиње : Народна књига, 1948, 445 стр.

О М. Мартиновићу / стр. 368, 389, 400, 403, 404, 420.

71. ЈОВИЋЕВИЋ, Андрија П. *Дневник из балканских рајџова*. Београд 1996, 135 стр.

72. ЈОВИЋЕВИЋ, Иван. *Кайља жучи*, Рим 1921.

На стр. 26. памфлет-пјесма Митру Мартиновићу.

73. ЈОВОВИЋ, Пантелија. *Црногорски њолиџичари — њорџреџи*. — Београд 1924.

Прештампано из београдске *Трибуне*, од 27. децембра 1923. године. О Митру Мартиновићу / стр. 32–33

74. КОСТИЋ, Урош. *Ојерације Црногорске војске 1914. године*. — Историјски записи, Титоград, XVII/1964, XXI, 3, [403]–458

75. ЛАЛИЋ, Михаило. *Зайџоченици*. Друга свеска мемоара и дневника Пеја Грујовића. Београд 1986.

О М. Мартиновићу / стр. 258

76. LIPEN, Y. *Vyznační reprezentanti Černe Hory*. — Venkov, 1912, 13. 10, 4–5; 17. 10, 5

О црногорским министрима Митру Мартиновићу и Душану Вукотићу.

77. МАРТИНОВИЋ, Алекса В. *Заузеће и усџујање Скадра велесилама. Његова њоновна окујаиција у вези са рајорџом скадарског руског вице-консула*. — Зета, XI/1940, 19, 12, V, [1]–2; 20, 19. V, 6; 21, 26. V, 4; 22, 2. VI, 2; 23, 9. VI, 4; 24, 1. VI, 5

78. МАРТИНОВИЋ, Александар К. *Јанко брани Владислава мрџива*. — Народна ријеч, I/1919, 12, 1–2

Критика политичког рада црногорских првака, међу којима и Митра Мартиновића.

79. МАРТИНОВИЋ, Душан. *Митрар Бошковић Мартиновић (1870–1954)*. – У: Митар Мартиновић, Ратне године 1912–1916. Београд 1996, стр. 169–232

80. МАРТИНОВИЋ, Душан. *Генерал Митрар Мартиновић о руско-црногорским односима јочетком XX вијека*. – Словенски гласник, Подгорица, I/1996, бр 1, стр. 49–76

Резюме

81. МАРТИНОВИЋ, Нико С. *Јанко Вуковић и кавитација Црне Горе 1916*. – Цетиње 1957, 43 стр.

О М. Мартиновићу / стр. 12, 13, 36, 41.

81. *Записи Митра Мартиновића о операцијама Црногорске војске у I свјетском рату 1915–1916*. Мојковачка операција 1915/1916. Зборник радова са научног скупа, Подгорица 1996. Београд 1997.

82. МИНИЋ, Борислав С. *Црна Гора о ситуацији*. – Браник, XXVIII/1912, 247, 1

Изјава М. Мартиновића, министра-предсједника.

83. *Операције Црногорске војске у Првом свјетском рату / [уредили:] Велимир Терзић, Драгић Вујошевић, И. Јовановић и Урош Косић*. – Београд: Војноиздавачки завод „Војно дело”, 1954, 543 стр.

О М. Мартиновићу / стр. 83, 116–120, 129, 142, 145, 161–163, 171–176, 183, 186–188, 192–194, 196, 199, 503–506, 509

84. НИКОЛИЋ, Новица. *Учешће војничком сарајевском атентату за васпитање војске у војеном духу и дисциплини. Сарајевско командир Митрар Б. Мартиновић, Цетиње К. Ц. Државна штампарија, 1900*. – Оногшт, II/1900, 12, [4]. Потпис: Н.Ј.Н.

Приказ књиге.

85. ПАВЛОВИЋ, Живко Г. *Осада Скадра 1912–1913 (прилог историји Првог балканског рата)*. – Београд 1926.

Уч. стр.: 27, 53, 55, 75–85, 128–133, 204–206.

86. ПЕТРОВИЋ, Данило. *Митру Мартиновићу – Мурићани*. – Записи, VIII/1935, књ. XIII, св. 1, стр. 53

Депеша.

87. ПЕТРОВИЋ–ЊЕГОШ, Никола I: *Краљ Митру Мартиновићу*. – Записи, VIII/1935, св. 5, стр. 310; књ. XIV, св. 6, стр. 381; IX/1936, књ. XVI, св. 3, стр. 165

88. ПЕТРОВИЋ–ЊЕГОШ, Никола I. *Генералу Митру Мартиновићу. Ријека Црнојевића*, 15. новембра 1912. – У: Никола I Петровић Његош, Писма. Библиографија. Цетиње 1969, стр. 382–385. Са сликом

Цјелокупна дјела, књига шеста.

89. ПЕТРОВИЋ–ЊЕГОШ, Никола I. *Милици М. Мартиновић. По, вила „Шамрок”, 29. јануара 1918*. – У: Никола I Петровић Његош, Писма. Библиографија. Цетиње 1969, стр. 395

Саучешће за преминулим сином Драгом.

90. ПЕТРОВИЋ–ЊЕГОШ, Никола I. *Аутобиографија. Мемоари. Путописи*. Цетиње–Титоград, 1989

О М. Мартиновићу / стр. 751, 758, 764, 765.

91. ПОПОВИЋ, Симо. *Мемоари* / приредили и предговор написали Јован Р. Бојовић и Новица Ракочевић. Цетиње : Издавачки центар — Подгорица : ЦИД, 1995.

О Митру Мартиновићу / стр. 489, 492, 499, 515, 521, 541.

92. РАДОВИЋ, Новица. *Мемоарски записи од генерала Миштра Мартиновића*. — Зета, XI/1940, 36, 29. IX, 3—4; 37, 6. X, 3; 38, 13. X, 3; 39, 20. X, 3; 40, 27. X, 3

93. РАДОВИЋ, Новица. *Мемоарски записи од генерала Миштра Мартиновића*. (Прештампано из „Зете”). Подгорица 1941, 32 стр.

94. РАКОЧЕВИЋ, Новица. *Набавка оружја од стране Црне Горе у балканским и Првом свјетском рату*. — Историјски записи, Титоград, XIV/1961, XVIII, 1, 143—153

95. РАКОЧЕВИЋ, Новица. *Ловћенски одред у Првом свјетском рату 1914—1916. године*. — Историјски записи, Титоград, XIX/1966, XXIII, 2, [253]—319

96. РАКОЧЕВИЋ, Новица. *Црна Гора у Првом свјетском рату 1914—1918*. Цетиње 1969.

О Митру Мартиновићу / стр. 53, 60, 65—67, 85, 86, 90, 91, 94—99, 124, 134, 136, 137, 141, 157, 158, 163, 168, 173, 175, 185, 190, 192, 197, 215, 217—219, 302, 305, 312, 313, 326, 338, 342, 354, 448.

97. РАКОЧЕВИЋ, Новица. *Црна Гора и Аустро-Угарска 1903—1914*. — Титоград : Историјски институт СР Црне Горе, 1983.

О М. Мартиновићу / стр. 36, 72—75, 93, 96, 97, 109, 130.

98. РАКОЧЕВИЋ, Новица. *Црна Гора у Првом свјетском рату*. — Побједа, XLVII/1993, 9954, 19. VIII, 11; 9955, 20. VIII, 8; 9956, 21. VIII, 10; 9957, 22. VIII, 15; 9958, 23. VIII, 13; 9959, 24. VIII, 12; 9960, 25. VIII, 12; 9961, 26. VIII, 9; 9962, 27. VIII, 10; 9963, 28. VIII, 10; 9964, 28. VIII, 10; 9965, 29. VIII, 16; 9966, 30. VIII, 13; 9967, 31. VIII, 12

Фелџон.

99. РАСПОПОВИЋ, Радослав. *Дипломаишија Црне Горе 1711—1918*. — Подгорица — Београд, 1996.

О М. Мартиновићу / стр. 344—346, 459, 525, 523, 533, 539, 545—549, 553, 565, 575, 600—603

100. РАТКОВИЋ, Борислав, Ђуришић Митар, Скоко Саво. *Србија и Црна Гора у балканским ратовима 1912—1913*. Друго издање. Београд : БИГЗ, 1972.

Уп.: 178—186, 205—206, 213, 223—224, 313.

101. RASKOVIĆ, Nikola. *Martinović Mitar (Bajice, Cetiwe, 1870 — Beograd, 1954)*. — У.: Prilozi za leksikon crnogorske kulture. Cetiwe 1987, str. 124.

102. РАШОВИЋ, Лазар. *Црна Гора у европском рату*. — Сарајево 1919, 76 стр.

О М. Мартиновићу / стр.: 9, 12—18.

103. СЈЕКЛОЋА, Вељко. *Последњи дани краљевине Црне Горе*. — Побједа, LI/1994, 10280, 22. VII, 10; 10281, 23. VII, 15; 10282, 24. VII, 17; 10283, 25. VII, 16; 10284, 26. VII, 16; 19285, 27. VII, 15; 10286, 28. VII, 16; 10287, 29. VII, 16; 10288, 30. VII, 15; 10289, 31. VII, 16; 10290, 1. VIII, 17; 10291, 2. VIII, 17; 10292, 3.

VIII, 14; 10293, 4. VIII, 16; 10295, 6. VIII, 15; 10296, 7. VIII, 15; 10297, 8. VIII, 17; 19298, 9. VIII, 16; 10299, 10. VIII, 15; 10300, 11. VIII, 15; 10301, 12. VIII, 12; 10302, 13. VIII, 15

104. ТОПТАНИ, Есад-паша. *Митру Мартиновићу*. — Записи, Цетиње, VIII/1935, књ. XIV, св. 4, стр. 246

105. ТОШКОВИЋ, Јанко. *Истина о катипулацији Црне Горе 1916, Цетиње 1957*.

О М. Мартиновићу / стр. 15, 17, 34

106. TRIFUNOVIĆ, Dimitrije. [*Martinović*] *Mitar, divizijski general (Bajice kod Cetinja, 8. XI 1870 — Beograd, 11. II 1954)*. — U: Enciklopedija Jugoslavije, 6. Zagreb MCMLXV, str. 31. Potpis: D. Tr.

107. TRIFUNOVIĆ, Dimitrije. *Mitar (Bajice kod Cetinja, 8. XI 1870 — 11. II 1954), crnogorski divizijar i general jugoslovenske vojske*. — U: Војна енциклопедија Југославије, II издање, Beograd, 1975, str. 434

108. ЂЕТКОВИЋ, Јован. *Уједињеници Црне Горе и Србије*. — Дубровник 1940, 457 стр.

И о Митру Мартиновићу на више мјеста, са фотографијом послје стр. 104.

109. ЂЕТКОВИЋ, Јован. *Борбе око Скадра 1912—1913*. — Београд : Просвета, 1954, 85 стр.

110. ШАКОТИЋ, Вељко. *Никшић у књажевци (краљевци Црне Горе*. — Никшић 1996.

О М. Мартиновићу / стр. 158, 163, 165.

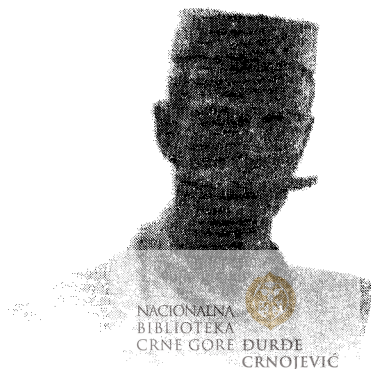
111. ШКЕРОВИЋ, Никола. *Црна Гора за вријеме Првог свјетског рата. Односи са Србијом*. — Катипулација. — Титоград 1963, 159 стр.

О М. Мартиновићу / стр. 22, 31—33, 42—44, 74, 107, 118, 141—145, 149.

112. ШКЕРОВИЋ, Никола. *Црна Гора на освијку XX вијека*. САНУ, Посебна издања, књ. СССLXIX, Одељење друштвених наука, књ. 46. Београд : Научно дело, 1964.

О М. Мартиновићу / стр. 147, 148, 175, 183, 184, 200, 335, 427, 515, 578.

113. WIMMER, František. *Telefoničké a telegrafické zprávi „Národních listů“: Vládní program černošorsky. Z Cetyne*. — Národní listy, 26. 6. 1912, 6. Potpis: Wr.

Spomen-bista divizijara
MITRA B. MARTINOVIĆA
(autor: dr Vladimir Jokanović)

**ПЕТАР МИЛОВ
МАРТИНОВИЋ**
(1881 – 1940)

I Биографија

О Петру Милову Мартиновићу, артиљеријском бригадном генералу и сенатору, начелнику Штаба Санџачке војске и команданту Јаворског одреда 1915. године – релативно је мало писано у лексикографији, енциклопедистици, научној публицистици, па и историографији, боље рећи несразмјерно његовој историјској улози и значају његове маркантне појаве у поменутом судбоносним догађајима за српски народ и црногорску државу. Спомине се у познатој пјесми „Мојковачка битка”.¹

Без претензија да подробније и свестраније анализирамо његов свеколики допринос приликом ратних операција Јаворског одреда (1915), и у одлучујућој бици на Мојковцу почетком 1916. године, циљ нам је да укажемо на његово мјесто и улогу у назначеним крупним историјским догађајима, и дамо више један кроки за његов портрет на темељу главних изречених судова његових сабораца и доцнијих мјеродавних историчара.

¹Аутор епске пјесме „Мојковачка битка 1915 год.” допуњено издање (Никшић, 1966) Радован Бешировић – Требјешки спомине га овим стиховима: *Ту је сердар Вукојићу Јанко / јунак био ка Краљевих Марко, / поред њега соко сива ивица / Мартиновић Петар из Бајина* (стих: 104–107). У једној другој варијанти исте пјесме о Мојковачкој бици, аутор помиње Мартиновића једним минорним и прилично контрадикторним стихом: *Па позива свога ађушанића / Мартиновић Петра команданића*. Као што је знано Петар М. Мартиновић није био ађутант сердара Јанка, већ начелник Штаба Санџачке војске, па затим њен командант. Зашто је аутор пјесме Бешировић овако плитко оцјевао Петрону улогу у Мојковачкој бици, и зато постоји објашњење! У вријеме кад је, између два свјетска рата, намјеравао да спјева ову пјесму, Бешировић је посетио генерала Мартиновића на Цетињу (Иванбегова, бр. 22) и тражио од њега да му казује о свом учешћу и улози у тој бици, као и 1.000 динара помоћи... Мартиновић му ни за једно ни за друго није удовољио, и народни пјесник је „узвратио”! (Писцу ових редова је горње наводе саопштио 22. августа 1990. у присуству дипл. инж. Јанка М. Мартиновића, Војин М. Мартиновић, који је са својим оцем Миловом и њиме Мартиновићем био присутан разговору Бешировића и генерала Петра.)

Рођен је 10 (23) маја 1881. године на Цетињу,² у породици командира (мајора) Мила Савова Мартиновића (1850 – 1908) и Анастасије Тодорове Берберовић (из Мориња, Бока Которска). Унук је истакнутог народног пјесника и стотинаша (официра) Сава Матова Мартиновића (1806 – 1896), неустрашивог јунака, учесника у преко двадесет црногорско-турских бојева и ратова током XIX стољећа, којег је Петар II Петровић – Његош опјевао у „Кули Ђуришића” (1847); као што је познато, велики пјесник је опјевао и његовог претка Томаша Мартиновића (и његову браћу – „пет Мартиновићах”) у „Горском вијенцу”. (Саво Матов је познат и као народни пјесник и мемоарист и најплоднији сарадник Вука Ст. Карацића.³ Петар Милов је и синаovac ђенерала Јована (Јова) Мартиновића (1851 – 1922), гувернера Морачко-васојевићке области (послије Берлинског конгреса 1878), са сједиштем у Колашину, и касније Зетско-брдске области – од 1906. године, са сједиштем у Подгорици.⁴

Поносан на своју традицију и генеалогiju (његов родослов иде овако: Петар-Мило-Саво-Мато-Марко-кнез Војин-Томаш-кнез Мартин Бајица, по коме су Мартиновићи добили презиме!), на своје јуначке претке, у раној младости се определијелио за војнички позив и посветио му сав свој живот.

Основну школу је завршио у родном мјесту школске 1890/91. године, гдје је започео и средњошколско образовање у Књажевској црногорској државној гимназији, у којој је завршио поламатуру, школ. 1894/95. године, а након тога наставио школовање у Првој гимназији у Београду. По свршетку VI разреда гимназије школ. 1897/98. године, септембра 1898. изабран је за државног питомца Министарства војног Црне Горе и упућен у Војно училиште у Софији („Воено на негово царско височество училиште”) и бриљантно га завршио 1. јануара 1902. године стекавши чин артиљеријског потпоручника. Цијенећи потребу његовог усавршавања након завршене Војне академије, црногорска влада му је омогућила да још једну годину буде на пракси у „Планинском артиљеријском пуку” у Самокову. У домовину се вратио децембра 1902. године, и отпочео војничку каријеру ...

Оскудна у школованом официрском кадру, стајаћа црногорска војска га је жељно дочекала. Постављен је за команданта батерије, и отада је поступно аванзовао: у априлу 1903. унапређен је у чин поручника; 1906. – у чин капетана, а почетком 1912. године у чин мајора.

Када је у априлу 1903. отворена Артиљеријска подофицирска школа, Петар Мартиновић је био један од њених првих наставника. Предавао је, уз то, и на разним официрским курсевима, у то вријеме организованим, и војним школама које су у првој деценији XX вијека радиле на Цетињу. Био је наставник Пјешадијске официрске школе од 1907. до 1912. године.

Неко вријеме је радио у Министарству војном на Цетињу, као старјешина Артиљеријско-инжењерског одсјека (1907 – 1912).

Говорио је бугарски, руски и француски језик.

²Војна енциклопедија Југославије, II издање. Београд, 1975, стр. 434.

³Уп.: Саво Матов Мартиновић: *Животопис, Мемоари, Писма. Приредио и уводну студију са коментарима написао др Душан Ј. Мартиновић*. Подгорица, ЦИД, 1996.

⁴Уп.: Ст. Станојевић: *Народне енциклопедије српско-хрватско-словеначка*, II књига. Загреб, 1929, стр. 694.

Године 1908. био је 15 дана у Паризу, па у околини Шато-Руа, у Француској, као члан црногорског изасланства на маневрима, а 1914. године 10 дана у Санкт-Петербургу, као члан црногорске делегације на откривању споменика великом књазу Николају Николајевичу Романову, зету црногорског суверена Николе I Петровића Његоша.

У Првом балканском рату (1912–13) био је командант артиљерије црногорског Приморског одреда, којим је командовао генерал Митар Б. Мартиновић (1870–1954). На дужности команданта артиљерије Петар М. Мартиновић се веома истакао, и остао све до предаје Скадра...

Током Првог свјетског рата командовао је разним црногорским, а потом српским војним јединицама, којима су се повјеравали тешки и изузетно одговорни и сложени војнички задаци. Према оцјенама мјеродавних војних историчара, који су били и његови саборци, веома је успјешно командовао и истакао се као врстан војсковођа.

Будући да није сачувана аутентична архивска грађа и документација јединица којима је командовао, јер је, на жалост, уништена,⁵ остаје једина могућност да се његова улога војног старјешине и ратног команданта, као год и поједине ратне операције којима је руководио, реконструишу на основу казивања хроничара ратних збивања и операција црногорске Санџачке војске у којима је он био један од главних команданата.

Наиме, након што је 28. јула 1914. Аустро-Угарска Монархија објавила рат Србији, а 6. августа Црна Гора Двојној монархији, извршен је стратегијски распоред Црногорске војске. Црногорска Врховна команда је цјелокупну Црногорску војску распоредила у четири одреда (Санџачки, Херцеговачки, Ловћенски и Старосрбијански). За команданта Санџачке војске именован је дивизијар сердар Јанко Вуковић, а за начелника Штаба командир Петар Мартиновић. Са водом топова и пратећим особљем, Штаб Санџачке војске био је базиран у Чајничу.⁶ Састав Санџачке војске чинила су 39 батаљона са 26.388 војника и официра, са 54 топа, од којих седам батерија, са командирима из Србије, и 39 митраљеза. Држала је фронт на Дрини, од Вишеграда до Шћепан-поља. Она је кооперисала са Ужичким одредом и затворила правац непријатељског наступања са горње Дрине према Санџаку, да не би била угрожена одступница Српске војске долином Ибра, према Рашкој.

Почетком новембра непријатељске снаге су снажно надирале од Ивањице ка Карађорђевој шанцу, пријетећи да угрозе правац Јавор–Сјеница.

Петар М. Мартиновић је на дужности начелника Штаба Санџачке војске остао читаве 1914. и 1915. године до 5. новембра, када је наименован за командира Јаворског одреда, који је тада, због новонастале ситуације, формиран од Ловћенске и Колашинске бригаде.⁷ Према мишљењу војног

⁵Према тврђењу А. Драшковића: „Разлог томе је несрећна и непромишљена одлука посљедњег њеног команданта, бригадира Петра Мартиновића, да, разочаран и намјеран на индивидуално бјекство из предстојећег непосредног заробљеништва, у Тузима, близу Подгорице, на путу за Скадар, нареди да се цјелокупна архива Санџачке војске – спали!” (Уп.: Александар Драшковић: *Мојковачка битка*, НАЦИОНАЛНА АРХИВА ЦРНЕ ГОРЕ Подгорица, ЦИД, 1996, стр. 11.)

⁶Александар Драшковић: *Мојковачка битка*, Подгорица, 1996, стр. 82.

⁷Ловћенска бригада је на Јавору имала само три батаљона: Ченско–бјелички, Ђешански

историчара Љубомира Ј. Полексића, пјешадијског пуковника и учесника у операцијама Санџачке војске 1915–16. године (командант прослављеног Ускочког батаљона), Мартиновић је „на овом деликатном положају” био изузетно успјешан, будући да је „својим радом и својим паметним и тактичким поступком оправдао наде које су се у њега полагале...”⁸

Пошто су почетком новембра 1915. непријатељске снаге снажно надирале од Ивањице ка Карађорђевој шанцу, и пријетиле да угрозе правац Јавор – Сјеница, главнокомадујући Санџачке војске дивизијар сердар Јанко Вукотић самоиницијативно је предузео неке мјере реорганизације повјерених му снага и њихово преусмјеравање према новонасталој ситуацији. Наиме, 7. новембра те године упутио је Ловћенску бригаду са 2 брдска топа и 2 митраљеза, под командом Петра М. Мартиновића, до тада начелника Штаба, иначе, по ријечима Љ. Ј. Полексића, „најспособнијег црногорског официра”,⁹ „официра јаке интелигенције, широке стручне спреме и сјајних командантских врлина, да усиљеним маршем хита ка Јавору”.¹⁰ Послије форсираног ноћног марша преко Сјенице, без предаха и одмора, Ловћенска бригада стигла је 8. новембра на Јавор и запосјела одбрамбене положаје: Карађорђевој шанац – село Кушићи – Околиште – планина Мучањ – Јанков врх.¹¹ Само неколико часова доцније појавиле су се неупоредиво надмоћније аустро-мађарске јединице, које су се енергично и жестоко устремиле ка Карађорђевој шанцу – који су тек били запосјели борци Чевско-бјеличког батаљона, под командом Спасоја Гардашевића.

Командант Јаворског одреда, Петар Мартиновић је издао наређење команданту Ловћенске бригаде командиру Јовану Мићуновићу: „[...] да се Карађорђевој шанац мора одржати, иначе је све пропало!”¹² У надчовјечанској борби Катунјани и Љешњани зауставили су непријатељске снаге, уз огромне губитке, да би им два дана доцније стигла у помоћ и Колашинска бригада са Милошем Меденицом на челу.

У садејству са Кучко-братоножићком бригадом, којом је командовао Настадин Ивановић, и Ровачким батаљоном капетана Милинка Влаховића, Јаворски одред под командом Петра Мартиновића учинио је прави ратни подвиг: са око 3.000 бораца, такорећи, народне војске, супротставио се седмоструко бројнијим аустро-мађарским трупама, апсолутно супериорнијим у артиљеријском оруђу; задржао непријатељске јединице неколико дана (до 16. новембра), и на тај начин обезбједио повлачење Првој српској армији. Тако се, дакле, на Јавору, по ријечима др Александар Драшковића, „водила битка за вријеме”,¹³ или како тврди овај историчар: – Санџачка војска је, заправо, главни посао заштите српских трупа обавила на Вишеграду а изнад

и Пјешивачки, а Колашинска, такође, три: Ровачки, Липовски и Пољски батаљон.

⁸Љубомир Ј. Полексић: *Петар М. Мартиновић, артиљериски бригадни ђенерал у пензији и резерви*. – Ратник, Београд, III/1940, стр. 188.

⁹Исто.

¹⁰Љубомир Ј. Полексић: *Крајњак изглед операција Санџачке војске од Дрине до Мојковца 1915–16. г. (Предавање одржано приликом прославе 25-годишњице ових операција)*. – У: Деведесет три дана борбе од Дрине до Мојковца. Споменница прославе одржане дне 1. IX 1940. год. 1915 – Мојковац – 1940, стр. 26.

¹¹А. Драшковић: нав. дјело, стр. 134.

¹²Исто, стр. 135.

¹³Исто, стр. 142 и 157.

свега крајем октобра на Јавору и половином новембра 1915. године, што ће рећи прије Мојковца!¹⁴

Јаворски одред се, и послвије примљене инструкције о повлачењу, жилаво бранио још два дана, до 18. новембра, а онда је напустио јаворске положаје. Одмах иза операција на Јавору, Петар М. Мартиновић је за ратне заслуге унапријеђен у чин бригадира (бригадног генерала) — децембра 1915. године.

Послије повлачења с јаворске положаја, консолидације и реорганизације Санџачке војске, услиједила је концентрација свих црногорских јединица на мојковачким положајима у циљу пружања стратегијске заштите Српске војске кроз Црну Гору и Албанију; у одлучујућој бици на Мојковцу, која је отпочела 7. јануара 1916. године, њен стварни командант био је Петар М. Мартиновић. Он је управо на мојковачким положајима командовао Првом санџачком дивизијом, коју су сачињавале: Колашинска, Ускочко-дробњачка и Бјелополска бригада, и два батаљона регрута. Ова је дивизија, сјајно се борећи и дајући огромне жртве, часно извршила своју историјску мисију без икаквог сопственог интереса, и осигурала „време потребно док су, испред фронта VIII аустроугарског корпуса неузнемирено минуле све четири српске армије пут Скадра”.¹⁵

Оцјењујући Мојковачку битку са стратегијског и национално-политичког становишта, армијски српски генерал Милан Ђ. Недић је пластично и надасве поштено и етички казао сљедеће:

„Прва санџачка дивизија у својим славним борбама на мојковачким положајима, ослоњена на горостасне, тамне и шумовите црногорске планине Бјеласицу и Сињавину, на јуначком мегдану, по најљућој зими и страховито великом снегу, слабо одевена, оскудно храњена, починила је чудеса од храбрости. Само ту код Мојковца, задржала је непријатеља тридесет девет дана. Њена прва санџачка дивизија дочекала је и крвав Бадњи Дан и крвав Божић 1915. године. Али је и непријатељ тешко платио своју дрскост, да о нејвећем српском празнику завије у црно толику нејач и сиротињу црногорску, жене и децу ових соколова, што на мојковачким положајима изгибоше да би српство живело”.¹⁶

Уз истицање појединих јединица, Недић додаје и ово:

„На Бадњи дан, на хладноћи од које пуца дрво и камен, у шуми четинара, са којих висе ледене свеће, дрхћући од зиме, јунаци санџачке војске јуришали су на нож и клали се читаву Бадњу ноћ. Борба је настављена на Божић. Непријатељ је био до ноге потучен. Брда његових мртвих војника лежала су на Развршју и Бојној Њиви. Непријатељ је био двоструко јачи. Ипак се рачуна да је имао око две хиљаде мртвих” — закључује овај српски генерал.

¹⁴ Исто, стр. 9.

¹⁵ Милан Ђ. Недић: *Историјски значај борби код Мојковца у децембру 1915. г.* У: Деведесет три дана борбе од Дрине до Мојковца, споменица прославе одржане дне 1. IX 1940. год. Мојковца 1940, стр. 12.

¹⁶ Исто, стр. 12—13.

Дакако, не пропушта он да у томе васколиком значају Мојковачке битке, не истакне понаособ и улогу команданта Петра Мартиновића.¹⁷

Храбри командант Ускочког батаљона и ратни историчар Љ. Ј. Полексић, и сам учесник у операцијама црногорске Санџачке војске, у више наврата је писао о свом команданту Мартиновићу, за којег каже да је био „генерал са освједоченом личном и командантском храброшћу”,¹⁸ те да као такав „командује свим трупима мојковачког сектора и успева да одбаци непријатељску педесет трећу и једну бригаду шездесет друге дивизије и да одржи све своје положаје”.¹⁹

О Петру М. Мартиновићу су и други историчари (генерал Велимир Терзић, Ристо Ј. Драгићевић, др Новица Ракочевић, др Александар Драшковић и др.) – изrekli позитиван суд. Др А. Драшковић, у својој научно утемељеној монографији о Мојковачкој бици, која је недавно (1996) доживјела и треће издање, на више мјеста истиче да је Петар Мартиновић „био веома даровит, виспрен, способан и амбициозан официр, смјелих и стваралачких потеза у командовању” повјерених му јединица.²⁰ Ове своје тврдње Драшковић свуда поткрепљује и конкретно, анализирајући ратне операције Црногорске војске на Јавору и одсудној Мојковачкој бици...

Након фаталних збивања на Ловћенском фронту, напуштања ловћенског ратишта такорећи без борбе и капитулације Црне Горе почетком јануара 1916, Петар М. Мартиновић је схватио да је даља борба узалудна, па се без оклијевања одлучио за „албанску голготу” заједно са Српском војском. Са четири-пет својих другова он се, „буквално у задњи час, пробио на путу за Албанију, гдје се прикључио српским трупима и спасао аустроугарског ропства. Са српском војском, Петар Мартиновић је наставио своје војске, и своје започето ратовање”.²¹

Тако се, дакле, Петар Мартиновић обрео са српском војском на острву Крфу и потом на Солунском фронту. Иако ђенерал у Црногорској војсци и изузетно значајан војсковођа и за српску одступницу и њен спас, фебруара 1916. добио је чин артиљеријског пуковника, што, без обзира на „војна правила” која су тада била на снази у Српској војсци, по нашем мишљењу, представља деградација његове личности и војничких заслуга. Додуше, он „није правио питање за чин и положај”, већ је говорио: „Ако је у интересу отаџбина борићу се као прост редов са пушком у руци!” Тако је забиљежио један професионални историчар.²²

У августу 1916. године Петар Мартиновић одлази са једном групом официра у Русију, ради формирања добровољачког корпуса и организовања акција против сила осовине. Рањен је 7. октобра у селу Ебекјоју, у Добруци, од авионске бомбе. Послије успјешног лијечења, поново се активирао. У

¹⁷ Исто, стр. 12.

¹⁸ Љубо Ј. Полексић: *Како је генералштабни пуковник Петар Пешић командовао Црногорском војском у I свјетском рату*. – Побједа, XXI/1964, 2, 308, 24. V, стр. 12.

¹⁹ Љ. Ј. Полексић: *Петар М. Мартиновић*. – Ратник, Београд, III/1940, стр. 189.

²⁰ А. Драшковић: *Рајтовање црногорске Санџачке војске 1915/16: Мојковачка бијка*. Друго издање. Београд, 1991, стр. 147 и 174.

²¹ Исто, стр. 239 – 240.

²² Исто.

првој половини 1917. из Русије се вратио на Солунски фронт преко Шведске, Норвешке, Енглеске, Француске, Шпаније и Италије.

Кад је јула 1917. године смијењен командант Првог пјешадијског пука Прве дивизије добровољачког пука пуковник Стојан Поповић, за команданта ове јединице је постављен Петар Мартиновић. За ордонанса му је додијелен Радивоје Кашанин, каснији чувени професор математике на Техничком факултету Београдског универзитета и редовни члан САНУ.

Академик Р. Кашанин у својим сјећањима на команданта Првог пјешадијског пука Добровољачке војске у вријеме Солунског фронта и пробоја кроз Македонију, казивао је и ово:

„[...]исправнијег, храбријег, васпитанијег и културнијег човјека ретко сам кад и видео и срео од Петра Мартиновића. Ето такав је он био! То је био збиља, да се изразим мало старински – господин. Отприлике онакав како се некада замишљало старо племство. Такав је то човек био. Умео је да разговара и са војницима и са официрима” – вели Кашанин, и закључује: „Нико ми није остао у таквој усмени као Петар Мартиновић”.²³

Није незанимљиво навести и ову Кашанинову опсервацију. Када је он, као његов ађутант, покушавао да га испровоцира да му прича о Мојковачкој бици, Мартиновић је једноставно избјегавао сваки разговор, додајући: „Ја сам сада српски пуковник и готова ствар!” Кашанин наглашава и то да је био незадовољан сердаром Јанком Вукотићем!²⁴

Послије уједињења (1918), у априлу 1919. Петар Мартиновић је постављен за команданта Зетског артиљеријског пука; у августу и септембру 1920. године учествовао је у гушењу албанске побуне, као командант трупа подгоричког одсјека. Од 1920. до септембра 1923. био је командант Врбаског артиљеријског пука. У тежњи за усавршавањем у артиљеријској обуци, 1923. године завршио је нижи течај артиљеријске школе гађања у Калиновику, а 1927. виши течај у Карловцу.²⁵ Октобра 1923. унапријеђен је у чин артиљеријског бригадног генерала (ФА, бр. 40591) и постављен за команданта Вардарске артиљеријске бригаде, са сједиштем у Скопљу. У октобру наредне 1924. године постављен је за помоћника команданта Брегалничке дивизијске области, а од 1927. за команданта Осјечке артиљеријске бригаде, на којем је положају остао до септембра 1930. године, када је на свој захтјев пензионисан.

Петар Милов Мартиновић био је носилац многобројних признања и одликовања. За храброст, војничке врлине и ревносну службу у војсци, којој је читав свој живот посветио, одликован је:

- ЗЛАТНОМ МЕДАЉОМ ЗА РЕВНОСТ (30. септембра 1906);
- ДАНИЛОВИМ КРСТОМ IV РЕДА (23. априла 1908)²⁶

²³Радивоје Кашанин: *Од Одесе до Призрена*. – Солунци. Посебно издање „Дуге”, јануар 1985. Друго проширено издање, стр. 37. Интервју Мишко Калезић.

²⁴Исто.

²⁵Љ. Ј. Полексић: *Петар М. Мартиновић*, Ратник, Београд, III/1940, стр. 189.

²⁶Према подацима из штампе („Зетски вјештач” и „Ратник” за 1940) био је носилац и црногорског ордена *Данилов крст* V и III реда и *Сребрне медаље за храброст*.

- ФРАНЦУСКОМ ЛЕГИЈОМ ЧАСТИ – Ordne national de la legion d'onneur (22. јануара 1909);
- БУГАРСКИМ ОФИЦИРСКИМ КРСТОМ ОРДЕНА Св. АЛЕКСАНДРА IV РЕДА (25. августа 1910);
- РУСКИМ ОРДЕНОМ Св. АНЕ III СТЕПЕНА (8. фебруара 1912);
- РУСКИМ ОРДЕНОМ Св. СТАНИСЛАВА II РЕДА (27. маја 1914);
- ФРАНЦУСКОМ LEGION D'ONNER OFFICIER (1918);
- КАРАЂОРЂЕВОМ ЗВИЈЕЗДОМ СА МАЧЕВИМА IV РЕДА (31. децембра 1924);
- КАРАЂОРЂЕВОМ ЗВИЈЕЗДОМ IV РЕДА (30. јуна 1925);
- КРАЉЕВСКИМ ОРДЕНОМ БИЈЕЛОГ ОРЛА V РЕДА (30. децембра 1925);
- КРАЉЕВСКИМ ОРДЕНОМ Св. САВЕ III РЕДА (10. августа 1925);
- КРАЉЕВСКИМ ОРДЕНОМ БЈЕЛОГ ОРЛА СА МАЧЕВИМА III РЕДА (31. августа 1926);
- КРАЉЕВСКИМ ОРДЕНОМ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ КРУНЕ III РЕДА (20. децембра 1930) итд.

*

Посљедњу деценију живота, између 30-тих и 40-тих година нашег вијека, Петар М. Мартиновић је проживео на Цетињу, оновременом главном граду Зетске бановине. Активно је судјеловао у културно-просвјетном животу свога родног града. Био је члан или функционер многих хуманих, социјалних и просвјетно-научних асоцијација (на примјер, потпредсједник Епархијског управног одбора Црногорско-приморске митрополије, члан и потпредсједник Историјског друштва Црне Горе, и др.). Историчар Ристо Ј. Драгићевић је забиљежио о њему да је, од првих дана оснивања „најисторијског друштва, од 1934. године, био један од утемељивача „најагилнијих његових пионира“. Драгићевић биљежи да: „Није било ни једне сједнице Историјског друштва на којој друштвени потпредсједник генерал Мартиновић није узео живог учешћа и користио својом мудрошћу и савјетима, па је чак руководио и претсједавао и петој редовној друштвеној годишњој скупштини, одржаној 14. јануара т. г.“²⁷ Историчар је записао да је Петар Мартиновић с особитом љубављу бринуо „и о *Зайисима*, органу Историјског друштва, јер су му документа у њима о нашој вјековној борби за крст часни и слобду златну била најмилија лектира“, и закључује: „Друштвеном потпредсједнику Мартиновићу мора се, дакле, заблагодарити увелико и за то, што је створена могућност за рад Историјског друштва и издавање друштвеног часописа *З а п и с а*“.²⁸

Био је одличан познавалац прилика и потреба не само Црне Горе, него и цијеле Бановине, па су његови савјети, предлози и сугестије увијек

²⁷Ристо Ј. Драгићевић: *In memoriam. Петар М. Мартиновић*. — Записи, Цетиње, XIII/1940, књ. XXIII, св. 3, стр. 189.

²⁸Исто. Р. Ј. Д. биљежи да је на једној комеморативној сједници Историјског друштва, одржаној 28. јануара, Друштво уписало свога заслужног оснивача и потпредсједника за добротвора „Фонда сиромашних ученика Државне краљевске гимназије на Цетињу“ са улогом од 2.000 дин.

од нас радо били прихваћени” — констатује Ж. Симоновић, подбан Зетске бановине.²⁹ Занимљиво је и Симоновићево мишљење о Мартиновићевом интелектуално-образовом потенцијалу:

— „Његова разлагања — вели Симоновић, су била кратка али концизна, јасна, одређена. Одмах се примјећивало да су његови закључци по сваком питању плод зрелог просуђивања и правилног посматрања, те зато вазда тачни и логични.

Био је отворен. Истина му је била изнад свега. Људе је цијенио само по дјелима, а догађаје само по њиховим значењима и вредностима. Да буде правичан у оцијењивању и тачан у доношењу закључака доприносио му је и његов здрав, очеличен дух и чврст и несаломљив карактер.

Петар Мартиновић био је изнад локалних и ситних догађаја. Он је догађаје и збивања просуђивао са једне више тачке и зато је увијек био правичан. Зато смо сви цијенили оно што је казао.

Уз ове лијепе и данас тако ријетке особине долази и неоспорно родољубље. Он је истински и са жаром људи овога славнога краја волио своју земљу и то подједнако топло и искрено и свој родни завичај и своју ширу домовину.

Био је свјестан да су стољетне борбе његових предака ишле само за тим, да се извојује слобода подјармљеној браћи и да се сва браћа нађу под једним заједничким кровом. Остварење овог вјековног циља горштакових сурих брда [...] је сматрао за коначни циљ и његових предака и његових савременика, па је зато онако одушевљено служио дјелу уједињења...”³⁰

Петар Мартиновић, из осјећања патриотске дужности грађанина и хуманисте, поводом белведерских догађаја 26. јуна 1936, којом приликом је надомак Цетиња дошло до крвавог обрачуна жандармерије и снага режимске регуларне војске са голоруким народом организованим на великом политичком збору црногорског народа, реаговао је писменим поднеском код др Милана Стојадиновића, председника Министарског савјета и министра иностраних послова Краљевине Југославије — улажући енергичан протест заједно са Гаврилом Дожићем, митрополитом црногорско-приморским, и петорицом угледних Цетињана.³¹ У поднеску датираном 15. јула 1936. потписници истичу да је

„[...] у околини Цетиња је проливена крв већег броја грађана и угашено неколико домова, чијих се синова кости вјековима већ узиђују у темеље ове земље”, који је догађај „[...] рђаво одјекнуо и дјеловао на стање духова у овом крају и повећао степен општег незадовољства и народне огорчености”.

Стога потписници изражавају свој категоричан став:

²⁹ Зетски гласник, Цетиње, 1940, бр. 816, 3. фебруара, стр. 2—3.

³⁰ Исто, стр.

³¹ Ријеч је о: Нику Почеку, члану Врховног суда у пензији; Марку Ш. Ђурашковићу, пуковнику у пензији и замјенику народног вјесника за град Цетиње; Шаку Филиповићу, члану Државне комисије у пензији; Савру Митровићу, адвокату и бившем народном посланику цетињском и барском и Јовану Дапчевићу, школском надзорнику у пензији.

„Тврдимо и то смјело, да ће тај догађај имати врло немилих последица, ако се у најкраћем року најсавјесније и најнепристрасније догађај свестрано не испита, утврди оправданост предузетих мјера од стране власти оног дана, утврди свачија одговорност за проливену крв без обзира на којој се је ко страни онда налазио, па свакоме кривцу, без обзира на његову личност и положај, према степену кривице одмјери примјерна законска казна а свакоме невини пострадао, ако таквих буде, да одговарајућа задовољштина!“

Углед и држање, као и свеколики ангажман Петра Мартиновића у јавном животу нијесу остали незапажени ни на највишем мјесту, са кога му је указана част и пажња именовањем за сенатора. Указ о тој високој функцији донијело је Краљевско намјесништво 1936. године.

* *

Петар Мартиновић је засновао брачну заједницу са Румунком Валентином Бостан из Бесарабије, коју је упознао на мојковачком ратишту у санитарској руској екипи. О томе је записао хроничар: „У болници поред наших љекара рађаху руске сестре и љекари, са свом ширином и величином руско-словенског духа и пожртвовања. Међу њима највише запажена сестра Валентина, која свим силама дан и ноћ рађаше без предаха”.³² Очаран њоме, Петар Мартиновић „изабрао је за свог вјерног и оданог друга”.³³ На жалост, нијесу имали порода.

*

* *

Животна вrpца елитног војсковође прекинута је 27. јануара 1940. године, у 59. години старости: изненада и трагично је угасио свој живот! Задње године живота храброг ратника биле су испуњене неким дубоким разочарењем и меланхолијом. Окончао је живот револверским хицем. Тада је први пут јунак с Јавора, Мојковца, Добруце и Козјака, солунац и сенатор Петар Милов Мартиновић, човјек гвоздене воље и чврстог карактера, капитулирао пред животним тегобама. Из некролошких записа објелодањених у штампи могло би се закључити да је узрок његовог трагичној смрти била тешка болест. Да ли је то био стварно разлог — тешко је устврдити, утолико теже што је из овозмаљског живота отишао својом вољом, а да о томе није оставио писменог трага. Отишао је, дакле, на вјечни починак без опорукe!

Вијест о ненаданој смрти ове маркантне фигуре Цетиња и Црне Горе, дакако, и великог ратног ветерана и заслужника, истински је ожалостила његове племенике — Бајице, суграђане — Цетињане и грађане Црне Горе, његове бројне другове, пријатеље и поштоваоце широм оновремене Југославије.

³² Василија Б. Врбича: *Са срца Црне Горе. Вукошћинем у редовима Санџачке војске.* — Београд, 1940, стр. 11.

³³ На истом мј.

Сахрањен је на гробљу у Бајицама уз све почести знаменитом војсковиђи. Испраћен је величанствено, на топовском лафету којег су вукли шест коња. Непрекидна погребна поворка, дуга око два километара, кретала се од покојникове куће у Иванбеговој улици број 22 до Бајичке цркве. Поворку је чинило многобројно грађанство, ђаци и наставници свих основних школа, официрски кор, и сви важнији угледници на челу са баном Зетске бановине Божидаром Крстићем, који је уједно заступао Владу и Сенат Краљевине Југославије. У посмртним говорима: Ж. Симоновића, помоћника бана Зетске бановине; Тома Милошевића, предсједника Општине Цетиње; генерала Миленка Варјачића; Марка Ђурашковића, потпуковника у пензији; Мила Ђукановића, генерала у пензији — с пијететом су оцртани животни пут и заслуге војсковође и сенатора Петра Милова Мартиновића.

Ову скицу за портрет Петра Милова Мартиновића написао сам с једним јединим мотивом — у циљу објективног информисања јавности у дане када се прославља и научно валоризује осамдесетогодишњица славне Мојковачке битке, којој до сада, на жалост, у историографији није дат адекватан научни третман, а и ради објективних и озбиљних историчара који се баве Првим свјетским ратом и учешћем Црне Горе у њему, који су дужни да научно расвијетле мјесто и улогу појединих историјских личности у тим судбоносним догађајима, какав је био и Петар Мартиновић.³⁴

Ако је аутор ових редова у том мозаику дао и један каменчић овим прилогом — биће му сатисфакција!

На крају, о Петру Милову Мартиновићу, завршићемо ријечима његовог ађутанта, академика Радивоја Кашанина. Био је:

„ПРАВА ЉУДИНА, БОРАЦ БЕЗ МАНЕ И СТРАХА, ЧЕСТИТ И ИСКРЕН ЧОВЈЕК, СПРЕМАН ДА ПОМОГНЕ СВАКОМЕ ВОЈНИКУ, ДА ГА САСЛУША, ОХРАБРИ!”³⁵

II ЛИТЕРАТУРА О ПЕТРУ МИЛОВУ МАРТИНОВИЋУ

1. АНОНИМ. *Четирдесетодневни помен ђенералу Пејџру Мартиновићу у Саборној цркви у Београду*. — Зетски гласник, Цетиње, 1940, 816, II
2. АНОНИМ. *Годишњица смрти ђенерала Пејџра М. Мартиновића*. — Зетски гласник, XIII/1941, 25. I, 3.
3. ВАРЈАЧИЋ, Миленко. [*Некролог*]. — Зетски гласник, Цетиње, 1940, 816, 3, II, 3
4. ГЛЕДОВИЋ, Богдан. *Први свјетски рат : Србија и Црна Гора*, Цетиње : „Обод”, 1975, 392 стр. Коаутори: др Борислав Ратковић, Митар Ђуришић, Милан Граховац и мр Петар Опачић.

³⁴ Реферат на научном скупу „Мојковачка операција 1915–1916.” Подгорица, 10, 11. и 12. април 1996.

³⁵ Радивоје Кашанин: нав. рад, стр. 35.

О П. Мартиновићу / стр. 147, 242, 243, 254 и др.

5. ДРАШКОВИЋ, Александар. *Мојковачка биџика : њоводом 70. годишњице борби Санџачке војске 1915/16. године*. – Побједа, ХЛП/1986, 7311, 12. IV, 15; 7312, 13. IV, 14; 7313, 14. IV, 10; 7314, 15. IV, 14; 7315, 16. IV, 14; 7316, 17. IV, 17; 7317, 18. IV, 12; 7318, 19. IV, 16; 7319, 20. IV, 14. 7320; 21. IV, 10; 7321, 22. IV, 13; 7322, 23. IV, 20; 7323, 24. IV, 20; 7324, 25. IV, 12; 7325, 26. IV, 12; 7326, 27. IV, 14.

6. ДРАШКОВИЋ, Александар. *Мојковачка биџика: Рајшоване црногорске санџачке војске 1915/16*. – Београд 1989; 226 стр.

7. ДРАШКОВИЋ, Александар. *Рајшоване црногорске санџачке војске 1915/16: Мојковачка биџика*. Друго издање. – Београд 1991; 254 стр.

8. ДРАШКОВИЋ, Александар. *Мојковачка биџика*. [Треће издање]. – Подгорица : ЦИД, 1996 (Београд : Војна штампарија), 412 стр. ; 21 цм.

9. ДРАШКОВИЋ, Чедомир. *Пејџар М. Марџиновић*. – Цетињски лист, V/1980, 103, 25. V, 2. Потпис: Ч. Д.

10. ДРАШКОВИЋ, Мишо. *Скадарска епоеја њером ондашњих рајџних рејорџера*. – Побједа, ХЛП/1992, 9715, 17. XII, 18; 9716, 18. XII, 11; 9718, 20. XII, 19; 9721, 23. XI, 15.

11. ДОРИОМЕДОВ, Никола. *У њоследњим борбама, на сам Божџић, свим џруџама мојковачког секџора командовао је храбри генерал Пејџар Марџиновић*. – Правда, Београд, ХХХVI/1940, 12872, 31. VIII, 2. Потпис: Н. Д.

12. ЂУРИЋ, Антоније. *Жене солуџи говоре : сердара Јанка кћи*. – Радио ТВ ревија, Београд, 1986, 1019, 5. IX, 1020, 12. IX, 10.

13. ЂУРИШИЋ, Митар. *Црна Гора у Првом свјејском рајџу. Преглед развоја оџерација и њихов исход*. – Побједа, ХХХVI/1980, 5246, 12. VII, 14; 5247, 13/14, VII, 18; 5248, 15. VII, 12; 5249, 15. VII, 12; 5250, 17. VII, 12; 5251, 18. VII, 12; 5252, 19. VII, 14; 5253, 20. VII, 14.

14. КАШАНИН, Радивоје. *Од Одесе до Призрена*. – Солуџи. Посебно издање *Дуга*, јануар 1985. Друго проширено издање, стр. 35–37.

Професор математике Београдског универзитета и редовни члан САНУ говори о Петру Мартиновићу као његов аџутант. Интервју Мишко Калезић.

15. *Пејџар Марџиновић у Првом свјејском рајџу*. – Мојковачка операција 1915/1916. Зборник радова са научног скупа, Подгорица 1996. Београд 1997.

16. МАРТИНОВИЋ, Нико С. *Јанко Вукоџић и кайџџулаџија Црне Горе 1916*. – Цетиње, 1957, 43 стр.

О П. Мартиновићу / стр. 13–18, 23, 38, 40.

17. НЕДИЋ, Милан Ђ. *Срџска војска на Албанској Голгоџи*. Београд 1937, 303 стр.

18. НЕДИЋ, Милан Ђ. *Исџоријски значај борбе код Мојковца у децембру 1915*. – Политика, ХХХVII/1940, 11582, 31. VIII, 5.

19. НЕДИЋ, Милан Ђ. *Исџориски значај борби код Мојковца у децембру 1915. г*. – У: Деведесет три дана борбе од Дрине до Мојковца. Споменица прославе дне 1. IX 1940. год. 1915 – Мојковац а 1940. – [Београд, 1940], стр. 11–16.

20. *Операције Црногорске војске у Првом свјетском рату* / [приредили] В. Терзић, Драгић Вујошевић, И. Јовановић и Урош Костић. — Београд : Војноисторијски завод „Војно дело”, 1954, 543 стр.

О П. Мартиновићу / стр. 245, 325–330, 335–348, 358–363, 371, 396–406, 423, 434, 443–453

21. ПОЛЕКСИЋ, Љубо. *Повлачење санџачке војске са Дрине и Мојковца 1915. и бој на Мојковцу 7. јануара 1916. годин.* — Зетски гласник, XII/1940, 858, 23. XI, 3; 860, 7. XII, 3; 861, 14. XII, 3; 862, 21. XII, 3; 863, 28. XII, 3; XIII/1941, 864–65, 4; 866, 18, I, 3.

22. ПОЛЕКСИЋ, Љубомир Ј. *Крајак преглед операција Санџачке војске од Дрине до Мојковца 1915–16. г. (Предавање одржано приликом прославе 25-годишњице ових операција).* — У: Деведесет три дана борбе од Дрине до Мојковца. Споменица прославе дне 1. IX 1940. год. 1915 — Мојковац — 1940. [Београд, 1940], стр. 17–55.

23. ПОЛЕКСИЋ, Љубомир Ј. *Петар М. Мартиновић.* — Ратник, III/1940, 187–190.

Некролог.

24. ПОЛЕКСИЋ, Љубомир Ј. *Како је генералиштабни пуковник Петар Пешић командовао црногорском војском у I свјетском рату.* — Побједа, XXI/1964, 2308, 24. V, 12.

25. РАКОЧЕВИЋ, Новица. *Црна Гора у Првом свјетском рату 1914–1918.* Цетиње 1969.

О М. Мартиновићу / стр. 136, 177, 180, 187, 189, 191, 192.

26. РАКОЧЕВИЋ, Новица. *Црна Гора у Првом свјетском рату.* — Побједа, XLVII/1993, 9954, 19. VIII, 11; 9955, 20. VIII, 8; 9956, 21. VIII, 10; 9957, 22. VIII, 15; 9958, 23. VIII, 13; 9959, 24. VIII, 12; 9960, 25. VIII, 12; 9961, 26. VIII, 9; 9962, 27. VIII, 10; 9963, 28. VIII, 10; 9964, 28. VIII, 10; 9965, 29. VIII, 16; 9966, 30. VIII, 13; 9967, 31. VIII, 12.

Фелџон.

27. СИМОНОВИЋ, Ж. [Некролог]. — Зетски гласник, Цетиње, 1940, 816, 3. II, 2–3.

28. TRIFUNOVIĆ, Dimitrije. *Martinović Petar (Cetinje, 1881 — Beograd, 27. I 1940).* — У: Војна енциклопедија Југославије, II изданје. Београд 1975, стр. 434. Потпис: Д. Тр.

29. ТРИШИЋ, Јован П. *Спомен прославе 25. годишњице стварања Црне Горе у балкански рат и оснивање првог самосталног добровољачког батаљона у Црној Гори 1912–1937.* — Цетиње 1938.

30. ШКЕРОВИЋ, Никола. *Црна Гора за вријеме Првог свјетског рата. Односи са Србијом. Кајиницулација.* — Титоград 1963, 159 стр.

БЛАГОТА РАДОВИЋ
(1898 – 1951)

I Биографија

Из домена економске историје до Другог свјетског рата релативно је мало писано. Историчари Црне Горе у свом научно-истраживачком раду били су претежно преокупирани славном прошлости црногорском, па су махом писали о политичкој и ратној историји. Ријетки појединци су, међутим, у својим радовима дотicali и питања економске историје. Међу њима треба споменути: Вука Ст. Карацића, који је писао о савременој му црногорској економији, затим Милорада Медаковића, Вука Врчевића, Нићифора Дучића, Павела Аполоновича Ровинског, Валтазара Богишића, др Лаза Томановића, Гавра Вуковића, Милоја Јовановића, краља Николу I Петровића – Његоша, Милутина Љешевића – Татара, Марка и Живка Драговића, Илију Беару, Јана Вацлика, Константина Петковића, Ф. Леонормана итд.

Између два свјетска рата, овој плејади претходника – домаћих, извањаца и странаца, придружили су се многи домаћи писци, и то: Никола Ђоновић, др Никола Шкерковић, др Перо Шоћ, Иво Стјепчевић, Душан Вуксан, Ристо Драгићевић, Андрија Јовићевић, Станко Даниловић, Милан Терић, Миливоје Савић, Иво Калуђеровић, Иван Вујошевић, Радосав (Јагош) Вешовић, Милутин Јовановић, Мирко Мијушковић, Саво Вулетић, Михаило Ивановић, др Секула Дрљевић, Миливоје Матовић, Ристо Поповић, Михаило Ацић, Савић Марковић – Штедимлија, Радоје Вукчевић, др Блажо Раичевић, Васо Срзентић, Мирко Вешовић и др. Одређени допринос развоју економске мисли дали су и: Јанко Ђоновић, Радоња Голубовић, Максим Горановић, Лазар Ђуровић, Вукајло Кукаљ, Никола М. Вујачић, Драгиша Ивановић, Гојко Самарцић, Саво Стругар и Иван Вушовић. Треба још споменути Александра Соловјева и Радмилу Петровић.

О свима наведеним личностима који су, неки мање — неки више, дали значајан удио у економској историји и развоју економске мисли, писао је понаособ академик Обрен Благојевић у својој значајној студији „Економска мисао у Црној Гори (до Другог свјетског рата)”. Благојевић је мериторно научно валоризовао улогу и допринос свих наведених аутора и на тај начин скинуо са њих копрену заборава. Засебан допринос развоју економске мисли између два свјетска рата дао је, међутим, *Благојша Радовић*, инжењер комерције, за којег Благојевић истиче да по броју радова, објављених поглавито у дневној и периодичној штампи „заузима једно од првих мјеста у историји економске мисли Црне Горе”,¹ обрађујући акутна питања из разних области народне привреде.

Благота Радовић је рођен 1898. године у Ђуриоцу, надамак Даниловграда. Основну школу је завршио у Даниловграду, а Вишу реалну гимназију у Подгорици. Послије завршене матуре 1920. године, Радовић се уписао на Економско-комерцијални факултет у Прагу, на којему је дипломирао 1925. године „са најбољим успјехом”. Неколико година је провео у приватној, а потом у државној служби као суплент Трговачке академије у Подгорици. 16. септембра 1928. године прихватио се вршиоца дужности секретара Трговачко-индустријске и занатске коморе у Подгорици. На расписани конкурс за секретара Коморе, 25. фебруара 1931. године на пленарној сједници ове асоцијације, између три кандидата једногласном одлуком изабран је Радовић за сталног секретара. Том приликом је констатовано да је и као в.д. секретара Коморе за претходне двије године рада задовољно и допринео да Комора у Подгорици изврши „потпуну организацију” и обезбиди „видан знак свог активног учешћа” у привредном животу Црне Горе”. Штавише, истицано је да „у највећем случају, благодарећи великој активности г. Радовића, наша Комора у Подгорици сматра се као једна од највећих у нашој држави”.²

Избором инжењера Благоте Радовића за сталног секретара Трговачко-индустријске и занатске коморе у Подгорици, како је наглашено у штампи, „дато је признање само способности, раду и марљивости”.³ Оптимистички је потенцирано да његовим избором „очекивати је да наша Комора сада развије још већу дјелатност и са своје стране учини код мјеродавних за побољшање тешког привредног живота и нашег села и нашег града”.⁴ Ова су се предвиђања у односу на Радовићеву активност, одиста, и обистинила, али не и у погледу радикалнијег побољшања друштвено-економског живота у Црној Гори, која је до краја постојања Краљевине Југославије остала запостављена и с неразвијеним производним снагама. У Радовићу је нађена, међутим, најагилнија личност широког економског образовања, који је зналачки и храбро сав свој професионални труд и дјелотворни рад

¹Обрен Благојевић: *Економска мисао у Црној Гори (до Другог свјетског рата)*. — Београд: САНУ, 1988, стр. 285.

²Аноним: *Избор сталног секретара Коморе*. — Слободна мисао, Никшић, 1931, бр. 9, 1. март, стр. 2.

³Аноним: *Привредни живот у Црној Гори. Пленарна сједница наше коморе*. — Слободна мисао, 1931, бр. 9, 1. III, стр. 2.

⁴Исто.

посветио питањима економског напретка Црне Горе, о чему свједочи и *Библиографија* његових објављених радова коју доносимо у прилогу.

Благота Радовић је као секретар Трговачко-индустријске и занатске коморе за Зетску бановину (од 1929), са сједиштем у Подгорици, био у прилици да професионално прати свеколике привредне дјелатности у овој административној јединици у којој се у међуратном раздобљу нашла Црна Гора. Разумије се, младом и амбициозном економисти посебна преокупација је била Црна Гора и њена друштвено-економска проблематика. Налазећи се на извору података Радовић их је брижљиво сакупљао, систематизовао и анализирао. Писао је готово о свим привредним гранама: саобраћају, пољопривреди, занатству, трговини, банкарству, финансијама, туризму, привредним питањима уопште. Иако је припадао грађанској економској мисли у Црној Гори, није се бавио економском теоријом и привредним развојем црногорске прошлости, већ текућим економским питањима. Био је веома плодан и разноврстан аналитичар савременог економског живота. Пунио је странице *Слободне мисли*, *Зетске*, *Зетског гласника*, *Зайтса*. Уз то, сарађивао је у никшићком *Гласу народа* и *Ваљцима*; београдској периодици: *Трговинском гласнику*, *Аграрној мисли*, сарајевском *Pregledu*, *Алманаху-шемајизму Зетске бановине* (Сарајево), загребачкој *Privredi*, итд. Своје расправе, чланке и прилоге потписивао је пуним именом и презименом, скраћено Б. Радовић, иницијалима: Бл.Р., Б.Р., Р.,Р. и псеудонимом В.Р. Radames, Б.Р. Radames или Radames.

Осим двије брошуре: ПРИВРЕДНЕ ПРИЛИКЕ У ЦРНОЈ ГОРИ (Подгорица 1928, 80 стр.) и АУТОМОБИЛИЗАМ И АУТОБУСНИ САОБРАЋАЈ У КРАЈЕВИМА ГДЈЕ НЕМА ЖЕЉЕЗНИЦА (Подгорица 1932, 17 л.), обзнанио је преко 50 радова у назначеним периодичним публикацијама на преко 400 страница штампаног текста.

Најопсежнији његов рад „Привредне прилике у Црној Гори”, по ријечима академика О. Благојевића, могао би се сматрати „квинтесекцијом свих његових других, мањих радова, како по материјалу који обрађује, тако и по ставовима које аутор заузима о разним питањима о којима је расправљао”.⁵ Радовић је поједина питања, која презентира у овој својој књизи, објављивао као неке минијатуре под истим насловом у серијским публикацијама, увијек их актуализујући и попуњавајући новим коментарима, фактографијом и статистичким показатељима.

Посебно су интереснати његови радови о саобраћајним приликама у Црној Гори у којима указује на неразвијеност саобраћајне мреже. Пледирао је за изградњу Јадранске жељезнице и друге неопходне саобраћајне инфраструктуре, „јер ванредно тешке привредне и социјалне прилике у Зетској бановини, посебно на коморском подручју, нијесу само данас посљедица снажне привредне депресије у читавом цивилизованом свијету, већ и посљедица недовољне пажње са стране мјеродавних фактора и раније и данас” — истицао је он.

Неразвијеност саобраћаја доводио је у каузалну везу са неразвијеном привредом Црне Горе и истицао да с тим у вези тешкоће проистичу због

⁵О. Благојевић: нав. дјело, стр. 285.

великог задужења и високих камата. Посебно је писао о презадужености сељака и указивао како се може ријешити тај проблем, инсистирајући на заштити и сељаштва и других категорија разних друштвених слојева. Истицао је велике опасности које доноси емитовање новца без покрића. Бавио се и питањем новчане стабилизације. Залагао се за систематско унапређивање занатства и трговине. Веома су занимљиви и његови чланци о туризму.

Готово о свим овим, и другим питањима економског развоја Црне Горе, подносио је реферате на разним скупштинама стручних асоцијација трговачко-индустријске и занатске коморе, нудећи одређена рјешења. Није крио разочарење у двадесетогодишњу економску политику југословенских влада у Црној Гори, што се види из овог његовог цитата: „[...] привредну структуру Зетске бановине карактерише заостала и неразвијена пољопривреда и безмало заостале и неразвијене привредне радиности: трговина, индустрија, занатство и кућна радиност. За пуних 20 година, од ослобођења и уједињења југословенских народа и стварања југословенске државе, Зетска бановина као цјелина није прешла у фазу стварног унапређивања и препорода”.⁶ Мора се признати да је ово смјела оцјена од стране једног функционера Трговачко-индустријске и занатске коморе у Подгорици, исказана поводом тог јубилеја.

Ваља нам рећи да су готово сви Радовићеви чланци и прилози интересантни, будући да у њима аутор третира низ актуелних питања о економској проблематици Црне Горе његова времена; пише о проблемима инфлације, новчаним заводима, домаћој радиности у пасивним крајевима и њеном пропадању, занатству и индустрији, туризму и угоститељству, питању исушења Скадарског језера за које држи да „није никаква утопија нити нека циновска техничка радња, која изискује инвестирање огромних капитала”, већ је то императивна потреба која спада у ред програмских мелиорационих радова ширих димензија, које треба да изводи држава у циљу стварања претпоставки за бољу производњу и повољније услове за стандард својих грађана. Све су то, дакако, питања од животног интереса Црне Горе од којих нека ни дан-данас не губе од своје актуелности.

Благота Радовић је на ужем и ширим конференцијама Трговачко-индустријске и занатске коморе подносио запажене реферате у којима је на темељу солидних анализа указивао на потребу изградње саобраћајне инфраструктуре, предлагао мјере за унапређење пољопривреде, занатства и трговине, као и свих осталих привредних грана. Није се устручавао да потенцира слабости и пропусте актуелне власти по питању запостављања Црне Горе и оновремене Зетске бановине – области са богатим ресурсима! Критиковао је политичаре и поједине политичке странке због тога што не налазе заједничке именитеље макар у питањима од виталног интереса. Тако, на примјер, на широј конференцији коморских вијећника, претсједника градских и варошких општина, претсједника удружења трговаца и занатлија, банских вијећника, политичара и јавних радника из Зетске бановине, одржаној 24. марта 1935. у Подгорици, Радовић је поднио

⁶Б. Радовић: *Осврћ на двадесетогодишњи развојак привреде*. – Слободна мисао, Никшић, 6. јануара 1939, стр. 9.

саопштење „Саобраћајни проблеми Зетске бановине” у којему је шире третирао положај и привредну структуру коморског подручја и указао на горућа питања изградње Јадранске железнице и путне мреже у Црној Гори, са предлогом хитних мјера, апелујући „на сарадњу свих позитивних фактора и добронамјерних грађана”, јер, по његовом мишљењу: „Диференцирање у идеологији појединих политичких групација сасвим је могуће и чак оправдано, али у крупним проблемима као што су жељезнички и привредни нема му мјеста, па је баш у томе негативна страна политичких фактора од уједињења до данашњег дана[...]⁷ Због тога је и услиједило „разочарење широких народних маса на рад политичких групација и политичара уопште”, закључује он.

Занимљива су и његова размишљања о свјетској економској кризи која је потресала темеље свих држава у раздобљу 1929–1933. године и њеним посљедицама. С тим у вези, писао је Радовић да је „преовлађивао национални интерес, није се узимао у обзир општи, међународни, па макар десетине и десетине милиона способних радника још остало без посла и биједила заузимао све шири обим у времену нечувеног парадокса: да се ниште аграрни и други производи а милиони људи да гладују”.⁸ Њега посебно забрињава наоружање Њемачке и других милитаристичких земаља, које су све материјалне и људске резерве ставиле на припрему новог свјетског рата. Таква „ратничка психоза утиче на привредну аутархију у пуном изражају и условљава мобилизацију свих снага у правцу прилагођавања привредне дјелатности према њој, управо ратној и одбранбеној припреми” – запажа Радовић, и наглашава да је „логична посљедица свега тога интензивно наоружање, које се свуда спровођа” јер се рачуна да ће оно „у многоме ублажити незапосленост као најтежи социјално-политички порблем данашњице”.⁹ Закључује да таква међународна опција да се „политичким средствима решава економска криза, која би се иначе морала решавати опет економским средствима”, има негативну конотацију „по народну привреду, а тражење излазе из кризе путем наоружања на крају је плод ратничке припреме и завојевања”. На крају се пита: „Да ли ће се цивилизовани свијет тргнути у посљедњем моменту од оваквих обимних припрема, није опортуно прорицима”, и додаје, да је „свакако јавном ријечу потребно на то стално скретати пажњу!”¹⁰ Ова његова луцидна резонавања из времена када се нацизам и фашизам појављују на сцену успаване Европе, веома су интересантна, а његове визије далековидне! Непуну деценију касније авет фашизма изазвала је Други свјетски рат и огромна разарања и људске губитке које је рат донио...

⁷Ing. com. Благога Радовић: *Привредне прилике у Црној Гори између два свјетска рата*. – Подгорица, 1994, стр. 208.

⁸Исто, стр. 330.

⁹Исто, стр. 331.

¹⁰Исто, стр. 334.

*

* *

Послије априлског слома Краљевине Југославије 1941. године и окупирања Црне Горе од стране фашистичких италијанских снага, у таласима хапшења црногорских патриота, који нијесу прихватили колаборацију са непријатељем, нашао се и Благога Радовић. Пошто је одбио да сарађује с окупатором, ухапшен је 1942. године и интерниран у Албанију; касније је депортован у концентрационе логоре Италије и Њемачке, гдје је провео све вријеме Другог свјетског рата.

Након ослобођења Београда 1944. године, вратио се из заробљеништва у домовину. Кратко се задржао у Београду и из неких разлога, недовољно разјашњених, није продужио у Црну Гору, већ се одлучио да емигрира у Америку. Прво је пошао на кратко вријеме у Италију, преко Словеније, да би се затим обрео 1946. године у Чикагу, у Сједињеним Америчким Државама. Тамо је убрзо постао предавач на Универзитету све до 1951. године, када је изненада умро. Према неким подацима те године је тајним каналима добио писмо од Блажа Јовановића, предсједника Владе НР Црне Горе, у коме га позива да се врати у Црну Гору! По свој прилици Радовић се одлучио за повратак у завичај. Уочи одласка за Југославију, умро је дан раније у једном ресторану. Према неким претпоставкама отрован је, свакако, у организацији четничких емиграната који су били против његовог повратка за који су случајно сазнали? У сваком случају узроци Радовићеве изненадне смрти остали су неразјашњени!

II БИБЛИОГРАФИЈА

II – 1 Монографске публикације (књиге и брошуре)

1. ПРИВРЕДНЕ ПРИЛИКЕ У ЦРНОЈ ГОРИ. — Подгорица : Трговачко-индустријска комора, 1928 (Подгорица : Зета). — 80 стр. ; 21 цм

На насловној страни: Реферат за конгрес комора и организација 7. и 8. септембра 1929. године у Београду.

2. АУТОМОБИЛИЗАМ И АУТОБУСКИ САОБРАЋАЈ У КРАЈЕВИМА ГДЈЕ НЕМА ЖЕЉЕЗНИЦЕ. — [Подгорица : Трговачко-индустријска и занатска комора, 1932]. — 17 листова; 4⁰

Посебни отисак из *Записа*.

3. ПРИВРЕДНЕ ПРИЛИКЕ У ЦРНОЈ ГОРИ ИЗМЕЂУ ДВА СВЈЕТСКА РАТА. /Приредио Бранко Радовић. — Подгорица 1994. — 485 стр. ; 22 цм

Садржај. — *Предговор* (Бранко Радовић), *Извод из рецензије* (др Бранислав Маровић), *Благога Радовић* (проф. др Обрен Благојевић); *Привредне прилике у Црној Гори, Извјештај Трговачко-индустријске и занатске коморе у Подгорици за 1931. годину, Привредне прилике на подручју Подгоричке коморе, Туризам у Црној Гори, Извјештај о привредним приликама у Зетској бановини и раду Трговачко-индустријске и занатске коморе у Подгорици за 1935. годину, Саобраћајни проблеми у Зетској бановини, Истисавање Скадарско језера, Економски проблеми у Црној Гори у свејилосити и политичног рада, Привредне прилике подручја Трговачко-индустријске*

и занайске коморе у Подгорици, Нови сйабилizacionони зајам, Туризам у Црној Гори, О привреди нашег краја, Наше занайство, Криза занайства, Диригована валуџа као средство за ублажење актуелних тешкоћа, Нови закон о радњама сйуђио на снагу 9. ов. мј., За заштитиу малог занайлије, Ауџомобилизам и ауџобусни саобраћај у крајевима гдје нема железница, Наоружање и криза, Системајско унапређење занайства, Привреда Зетске бановине, Проблем разоружања, Заштитиа привредника, Јавни радови и железнице кроз Црну Гору, Привредни биланс Зетске бановине, Финансијска политика у федеративном сйстему, Проблем раздужења, Привредна активност Зетске бановине, Дужничка политика, Привредне прилике у Зетској бановини, Кредитна политика привилегованих новчаних завода, Привредни значај Београдског сајма и Осврћи на двадесетогодишњи развйџак привреде; Сйајцуйиу Трговачко-индустријске и занайске коморе у Подгорици и Извод из записника џленарне сједнице Вијећа Трговинско-индустријске и занайске коморе у Подгорици, одржане 26. јула 1936. године у Подгорици.

II—2 Расправе, чланци и прилози у периодичи

1923.

1. *Скућоћа и валуџа*. — Слободна мисао, Никшић, II/1923, 43, 9, VII, [1]
Цијене расту када се појави већа сума новца.

1928.

2. *Наше банке. Биланси*. — *Кредитна политика и привредна дјелатност*. — Глас народа, Никшић, III/1928, 72, 14, IV, 2

1929.

3. *Скадарско језеро*. — Слободна мисао, Никшић, VIII/1929, 364, 25. VIII, [1]; 365, 1, IX, [1]

1930.

4. *Економски проблем у Црној Гори у свјетлости џозицивног рада*. — Записи, Цетиње, IV/1930, књ. VI, 2, 123—124

Поводом приказа „Привредне прилике у Црној Гори“ (реферат за конгрес привредних комора и организација 8. и 9. септембра 1929. године у Београду) у *Записима*, св. 6/1929, стр. 381.

5. *Сйабилizacionија динара*. — Зета, Подгорица, I/1930, 10, 27. VII, [1]—2.
Потпис: Radames.

6. *Криза у Подгоричкој комори*. — Зета, Подгорица, I/1930, 28, 30. XI, 2+4; 29, 7. XII, 2; 30, 14. XII, 2—3

7. *Turizam i hotilijerstvo*. — Pregled, Sarajevo, II/1930, 2—3. Potis: Bl. R.

8. *Новчани завод у Бановини. Поводом оснивања сйалне делегације на Цетињу*. — Слободна мисао, Никшић, IX/1930, 28, 6, VII, 2

1931.

9. *Привредне прилике подручја Трговачко-индустријске и занайске коморе у Подгорици.* — Алманах-шематизам Зетске бановине, Сарајево, 1931, стр. 86—89
10. *О привреди нашег краја.* — Зета, Подгорица, II/1931, 1, 4. I, 4—5
11. *Трговачко-индустријска и занайска комора. За унапређење живинарства.* — Зета, Подгорица, II/1931, 10, 8. III, 3. Потпис: Radames.
12. *Изјава поводом пензионисања г. Јака Лаиновића.* — Зета, Подгорица, II/1931, 13, 29. III, 3
13. *Декаденција и шарламанство г. Јака Лаиновића, незаконитог пензионера.* — Зета, Подгорица, II/1931, 18, 3. V, 3—4; 19, 10. V, 3; 21, 24. V, 4—5
Уп. и бр. 20, стр. 3 истог листа: „Исправка”.
14. *Туризам у Црној Гори.* — Зета, Подгорица, II/1931, 26, 4—5, 27, 5. VII, 2; 28, 12. VII, 2—3; 29, 19. VII, 4; 30, 26. VII, 2
15. *Наше занайство : реформа оштинских занайско-трговачких школа.* — Зетски гласник, Цетиње, III/1931, 13, 4. IV, [1]
16. *Купујемо нашу робу.* — Зетски гласник, Цетиње, III/1931, 18, 25. IV, 2. Потпис: Radames.
17. *За правилну примјену Закона и издавању таштаца.* — Зетски гласник, Цетиње, III/1931, 22, 9. V, [1]. Потпис: Radames.
18. *Урбан Јарослав: С њима по Црној Гори.* / Предео Б.Р. Radames. — Зетски гласник, Цетиње, III/1931, 85, 23. XII, 2; IV/1932, 41, 1. VI, 2; 48, 25. VI, 2
19. *Незаконито стицане пензије. Поводом пензионисања једног зростите и богајаша.* — Слободна мисао, Никшић, X/1931, 15, 12. IV, 6
Јака Лаиновића, велетрговца и велепосједника из Подгорице.
20. *Нови стабилizacionи зајам.* — Слободна мисао, Никшић, X/1931, 20, 17. V, [1]. Потпис: Бл. Радовић.
21. *Крива занайства.* — Слободна мисао, Никшић, X/1931, 22, 31. V, [1]
22. *Унапређење туризма у Зетској бановини.* — Трговински гласник, Београд, 41/1931, 144, 2; 145, 2

1932.

23. *Аутомобилизам и аутобуски саобраћај у крајевима гдје нема железнице.* — Записи, Цетиње, VI/1932, књ. X, 1, 32—37; 2, 100—107
24. *Рад секција Подгоричке коморе.* — Зета, Подгорица, III/1932, 1/2, 7. I, 5—6
25. *Нови Закон о радњама стиуито на снагу 9. ов. мј.* — Зета, Подгорица, III.1932, 12, 20. III, [1]
Приказ и тумачење неких основних клаузула.
26. *На крају школске године.* — Зета, Подгорица, III/1932, 22, 29. V, [1]
О свршеним средњошколцима у Црној Гори и њиховој професионалној оријентацији, с посебним освртом на абитуријенте Државне трговачке академије у Подгорици.
27. *Како да се стасимо?* — Зета, Подгорица, III/1932, 33, 14. VIII, [1]
О отписивању дугова.
28. *Прошле публицистичке предрасуде.* — Зета, Подгорица, III/1932, 43, 33. X, 2—3

О занатима и индустрији у Црној Гори. Прештампано из *Трговинског гласника*. Поводом публикације „Југословенски привредни приручник“ у издању и редакцији Ивана Матишића, Загреб 1932. год.

29. *Један моменат из валутне пољитике : девизно важење*. — Зетски гласник, Цетиње, IV/1932, 35, 11. V, 2. Потпис: Б.Р. Radames.

30. *Проблем Зетске бановине : њоводм конференције привредника из Зетске бановине*. — Зетски гласник, Цетиње, IV/1932, 76, 1. X, 2. Потпис: Radames.

31. *За заштитиу малог занатлије*. — Слободна мисао, Никшић, XI/1932, 11, 20. III, [1]

Одзив на чланак под истим насловом Милана Ђерића.

32. *Проблем инфлације*. — Слободна мисао, Никшић, XI/1932, 28, 24. VII, 3; 29, 31. VII, 3; 30, 7. VIII, 3. Потпис: В.Р. Radames.

33. *Против публицитетских предрасуда*. — Трговински гласник, Београд, 42/1932, 237, 10. X, 2

1933.

34. *Наоружање и криза*. — Ваљци, Никшић, I/1933, 3/4, 191–194. Потпис: Бл. Радовић.

35. *Поглед на прошлу годину*. — Зета, Подгорица, IV/1933, 2, 7. I, 5–6. Привредну 1932. годину.

36. *Трговина преко трговачких кућница*. — Зета, Подгорица, IV/1933, 27, 2. VII, [1]–2. Потпис: Radames.

37. *Међуреметнички райони другачије*. — Зетски гласник, Цетиње, V/1933, 1, 18, 1, 2, 3, 21, 22.

38. *Оваквост нам раду*. — Зетски гласник, Цетиње, V/1933, 99, 30. III, 1. VI/1934, 4, 13, 1, 4; 5/6, 18. I, 3

Привредника.

39. *Домаће радиносџи и њасивни крајеви*. — Слободна мисао, Никшић, XII/1933, 1, 5. I, 4

40. *У садашњаци сиромаштџва*. — Слободна мисао, Никшић, XII/1933, 16, 1. V, 6

41. *Привреда и банке*. — Слободна мисао, Никшић, XII/1933, 28, 30. VII, [1]. Потпис: R.

42. *Стџање аутомобилизма у З[етској] бановини*. — Слободна мисао, Никшић, XII/1933, 28, 30. VII, 2

1934.

43. *Пројадање занџске радиносџи*. — Зета, Подгорица, V/1934, 1, 7. I, 4–5

44. *Dirigovana valuta kao sredstvo za ublažavanje aktuelnih teškoća*. — Privreda, Zagreb, IX/1934, 3. [41]–44

45. *Системајско унајређивање занатлијџва*. — Зета, Подгорица, V/1934, 36, 9. IX, [1]; 27, 16. IX, [1]–2; 38, 23. IX, [1]–2; 39, 30. IX, 2–3; 40, 7. X, 2; 43, 14. X, 4; 46, 21. X, 2; 47, 28. X, 3

46. *Привреда Зетске бановине*. — Слободна мисао, XIV/1934, 1, 6. I, 7–8

47. *Заштита привредника*. — Слободна мисао, Никшић, XIV/1934, 22, 10, II, [1]
 48. *Проблем раздужења*. — Слободна мисао, Никшић, XIV/1934, 44, 18, XI, [1]

1935.

49. *Божих у редовима трговаца и занатлија*. — Зета, VI/1935, 1, 7. I, 14–15
 Стање у овим бранчама.
 50. *Да ли је мир угрожен*. — Зета, Подгорица, VI/1935, 17, 28. IV, 6–7
 51. *Грађење железница у Црној Гори*. — Зета, Подгорица, VI/1935, 29, 4, VIII, [1]–2
 52. *Пленарна сједница Трговачке коморе у Подгорици*. — Зетски гласник, Цетиње, VII/1935, 9, 30. I, 3. Потпис: Б.Р.
 53. *Саобраћајни проблеми у Зетској бановини*. — Зетски гласник, Цетиње, VII/1935, 26, 30, III, 3; 28, 6. IV, 3; 29, 10. IV, 3; 31, 17. IV, 3
 Реферат на конференцији привредника у Подгорици. Аутор из уводне напомене.
 54. *Привредни биланс Зетске бановине*. — Слободна мисао, Никшић, XV/1935, 1, 6, I, 3. Потпис: Инж. Б. Радовић
 55. *Јавни радови и железница кроз Црну Гору*. — Слободна мисао, Никшић, XI/1935, 6, 17. II, [1]
 56. *Железница кроз Ц[рну] Гору у њланској изградњи*. — Слободна мисао, Никшић, XV/1935, 15, 14. IV, 7

1936.

57. *Проблем задужења*. — Зета, Подгорица, VII/1936, 1, 7. I, 3–4
 58. *Финансијска политика у федеративном систему*. — Слободна мисао, Никшић, XV/1936, 1, 5, I, 11
 59. *Привредна активност Зетске бановине*. — Слободна мисао, Никшић, XV/1936, 14/15, 12. IV, 13

1937.

60. *Економски проблеми Црне Горе са специјалним погледом на исушење Скадарског језера*. — Аграрна мисао, Београд, II/1937, 19, 2–3
 Извод из предавања одржаног у Београду 21. септембра 1937. год.
 61. *Привредне прилике у Зетској бановини*. — Зета, Подгорица, VIII/1937, 32, 22, VIII, [1]
 Дио извјештаја који је Б. Радовић сачинио као секретар Коморе.
 62. *Кредитна политика привилегованих новчаних завода*. — Зета, Подгорица, VIII/1937, 43, 7. XI, [1]; 44, 14. XI, 2; 45, 21. XI, [1]–2
 Извод из реферата за Земаљску конференцију комора у Београду.
 63. *Београдски сајам*. — Зета, Подгорица, VIII/1937, 34, 5. IX, [1]
 Осврт на први међународни сајам (11. до 21. септембра 1937).
 64. *Болнице у Зетској бановини. За централну болницу у Подгорици*. — Зета, Подгорица, VIII/1937, 48, 42. X, [1]

65. *Дужничка петиција*. — Слободна мисао, Никшић, XVI/1937, 10, 14. III, [1]

66. *Привредни значај Београдског сајма*. — Слободна мисао, Никшић, XVI/1937, 35, 5. IX, 2

67. *Петиција раздужења привредника. Резултатна конференција комора у Београду*. — Мишљење г. Радовића, секретара Трговинско-индустријске и занатске коморе у Подгорици. — Слободна мисао, Никшић, XVI/1937, 40, 10. X, [1]

1938.

68. *Привредни значај Београдског сајма*. — Зета, Подгорица, IX/1938, 17, 1. V, [1]

69. *Занатство у Црној Гори, Мењохији и Санџаку*. — У: Календару занатлија за 1938, Београд 1938, стр. 85 — 89

70. *Јавни радови и њихов значај*. — Слободна мисао, Никшић, XVII/1938, 30, 7. VIII, [1], 5.

71. *Дани сиротиње*. — Слободна мисао, Никшић, XVII/1938, 42, 30. X, [1]. Потпис: Р.Б

О проблему исхране сиромашног становништва услед суне.

1939.

72. *Осврћ на двадесетогодишњи развој привреде*. — Слободна мисао, Никшић, XVIII/1939, 1, 6. I, 9.

1940.

73. *Инж. Новак З. Појовић, виши савјетник Министарства трговине и индустрије*. — Слободна мисао, Никшић, XIX/1940, 39, 25. XI, 4
Некролог.

III ЛИТЕРАТУРА

1. АНОНИМ. *Избор стилог секретара Коморе*. — Слободна мисао, Никшић, X/1931, 9, 1. III, 2

2. АНОНИМ. *Привредни животи у Ц[рној] Гори : Пленарна сједница наше коморе*. — Слободна мисао, Никшић, X/1931, 9, 1. III, 2

О избору Благоте Радовића за секретара Трговачко-индустријске и занатске коморе у Подгорици.

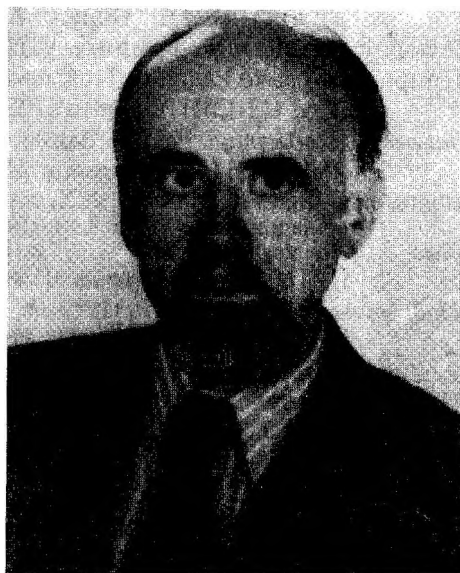
3. АНОНИМ. Rad podgoričke trgovinsko-industrijske i zanatske komore. Odluke plenarne sjednice od 1. januara t.g. — Privreda, Zagreb, VIII/1933, br. 2, februar, str. 36

И о Извештају о раду Коморе, који је поднио Благота Радовић на Конференцији привредника Зетске бановине, на Цетињу 5. XII 1932.

4. БЛАГОЈЕВИЋ, Обрен. *Благоја Радовић*. — У: Обрен Благојевић, Економска мисао у Црној Гори (до Другог свјетског рата). Београд 1988, стр. 285 — 289.

5. БЛАГОЈЕВИЋ, Обрен. *Благоја Радовић*. – У:ing.com.Благота Радовић, Привредне прилике у Црној Гори између два свјетска рата. / Приредио Бранко Радовић. Подгорица 1994, стр. 16–22
6. ДРАГИЋЕВИЋ, Ристо Ј. Б. *Радовић, Саобраћајне прилике у Зетској бановини, Подгорица, 1935*. – Записи, Цетиње, VIII/1935, књ. XIV, 2, 127
7. БУКНИЋ, Р. *Економија Црне Горе између два рата*. – Никшићке новине, XXIX/1996, бр. 1195, 4. X, стр. 33
О промоцији књиге Б. Радовића: *Привредне прилике у Црној Гори између два свјетска рата*. – Подгорица 1994.
8. И. П. Инж. *Благоја Радовић: Привредне прилике у Црној Гори. Подгорица 1919*. – Записи, Цетиње, III/1929, књ. V, 6, 381
9. МАРОВИЋ, Бранислав. *Извод из рецензије*. – У:ing.com. Благота Радовић, Привредне прилике у Црној Гори између два свјетска рата. / Приредио Бранко Радовић. Подгорица 1994, стр. 11–15
10. МАРТИНОВИЋ, Душан. *Нека питања изучавања економске историје и њена обрада у „Зайсима” – „Историјским записима”*. – Историјски записи, Титоград, XXXIII(LIII)/1980, 4, [85]–101
11. МАРТИНОВИЋ, Душан. Ing. com. *Благоја Радовић : Привредне прилике између два свјетска рата. Подгорица 1994, 485 стр.* – Библиографски вјесник, Цетиње, XXV/1966, 3, стр. 155–159
12. РАДОВИЋ, Бранко. *Предговор*. – У:ing.com. Благота Радовић, Привредне прилике у Црној Гори између два свјетска рата. / Приредио Бранко Радовић. Подгорица 1996, стр. 7–9

ВАСИЛИЈЕ Ј. ИВОШЕВИЋ
(1922 – 1996)

Г Биографија

Протојереј-ставрофор Василије—Васо Ивошевић, професор богословије, публициста, књижевни и научни радник, последије краће болести умро је 25. јануара 1996. у 74. години стваралачког живота. Сахрањен је на Савин-дан 27. јануара на гробљу пред црквом Успење Богородице у Радовићима.

Рођен је у селу Миловићи (Кртоли, Бока Которска) 11. новембра 1922. године у трговачкој породици, од оца Јована и мајке Марије, рођене Русовић. Основну и вишу народну школу похађао је и завршио у родном мјесту (1929 – 1935), гимназију је учио у Херцег-Новом (1936 – 1940), а затим богословију на Цетињу (1940 – 1944) и у Београду (1954 – 1947). Послије завршетка богословије уписао се на Теолошки факултет у Београду 1947. године и завршио га 28. новембра 1953. године. Као веома амбициозан и успјешан студент тежио је да прошири теолошко образовање, па је једно вријеме ванредно студирао књижевност и етнологију на Филозофском факултету Београдског универзитета. Иако није завршио све студије, значајно је проширио своја знања из књижевности и науке о материјалној, социјалној и духовној култури нашег народа што му је доцније помогло да се и у тим дисциплинама огледа књижевно-научним остварењима.

Године Другог свјетског рата провео је као богослов у манастирима — Дајбабе, код Подгорице, и у Острогу. Према подацима које је сам забиљежио „на почетку ратног пожара” затекао се „у Цетињској богословији у првом разреду. Настава је била прекинута и ученици су одлазили кућама због опасности од изненадног напада непријатеља”.¹ Крајем августа 1942. пошао је у манастир Дајбабе, смјештен „у зеленој и густој дубрави”, гдје је „упознао доброг игумана Теофила Поповића, вјерног ученика и сабрата” старца Симеона Поповића, који га је љубазно примио. Благодарни богослов

¹Протојереј Василије. *Прејодобни сѣтарац Симеон* Дајбаба. Цетиње 1991, стр. 139.

Ивошевић биљежи да је „од њега доста сазнао о животу и подвизима старца Симеона”, што му је помогло да касније (1991) објави запажену монографију о овом познатом подвижнику и ктитору. Ивошевић је у Дајбабама провео четири године, све до краја августа 1946. када је „пошао на дужност парохијског свештеника у завичај”.² Са пијететом се сјећа игумана Теофила, који му је много „помогао у духовном узрастању”.³

Прото Васо Ивошевић је 16. јуна 1946. засновао брачну заједницу са Василијком Марковић, са којом је имао два сина и кћер. У чину ђакона и презвитера рукоположио га је 12. јула (на Петровдан) 1946. године митрополит скопски Јосиф (Цвијовић). Он је био први кандидат који је по завршетку Другог свјетског рата у Црној Гори примио свештенички чин. Рукоположио га је епископ Валеријан. Службовао је прво као парох у Бигову и Доњем Грбљу до 28. октобра 1950, – у парохији врановићко-главатичићкој, када га је, по повратку са одслужења војног рока, по сопственој жељи и молби – а на захтјев делегације Кртољана, међу којима је био јако популаран, православно митрополит црногорско-приморски Арсеније (Брадваревић) поставио га за одслужење и администрацију парохије кртољске, коју је ревностно обављао до 1960. До овог премјештаја доста се злопатио: болешљив и са симболичним материјалним припадностима обављао је седам година савјесно парохијску службу на пространом ареалу Грбља, што је захтијевало велики напор и било скопчано са великим нитрапацем. Иако је имао понуду да иде за наставника Богословије у Призрену, жао му је било да напусти Боку, јер је ова епархија оскудијевала у свештенству, а његови суграђани у Кртолима налазили су се као „у вјерној међу иновјерјацима”.⁴ Већ у то вријеме почео је да објављује стручне чланке и научне расправе у периодичним публикацијима. Био је члан Друштва историчара Црне Горе (Которске секције).

Од 1960. до 1964. године био је хонорарни наставник Призренске богословије. На Ускрс 1962. године хиротонисао га је епископ рашко-призренски Павле (сада патријарх српски) у чин протојереја. Двије године доцније, 1964, положио је професорски испит из црквене историје и књижевности, па га је маја те године Св. Архијерејски синод премјестио за редовног професора новообновљене Богословије у Сремским Карловцима, на којој се дужности налазио до 1976. године.⁵

Од 1976. до одласка у заслужену мировину 1980. године био је парох у Котору. И као пензионисани свештеник често је обављао богослужење, крштења, вјенчања, сахране и прекађивање домова бивших парохијана у Боки Которској. Суграђани – вјерници су га врло радо призивали у оваквим приликама. Био је веома популаран на читавом простору Боке и Црногорског приморја уопште. Празницима је обављао литургијску службу у манастиру Режевићима све до поткрај живота. Грађани су га из милоште звали прото Васо (то му ј било и крштено име – а свештено Василије!).

² Исто.

³ Исто.

⁴ Писмени поднесак свештеника Васа Ј. Ивошевића митрополиту црногорско-приморском Арсенију, датиран у Кртолама 11. II 1951. Год. заведен у Митрополији под бр. 17, 15. II 1954.

⁵ Душан М. Дачић: *На служби Свете Горе и Манастира Поводом смрти протојереја сјаврофора Василија Ивошевића.* – Православље, Београд, 15. април 1996, стр. 11.

Био је врло комуникативан и пријатан сабесједник. По природи тих и ненаметљив, широко образован и културан — због чега је имао широк круг познаника и поштовалаца. Пријатељства је са одабранима лако склапао и познаницима остајао у пријатним успоменама са жељом за поновне сусрете и пријатне интелектуалне разговоре. Као такав имао је пријатеље свуда дилем наше земље, поготову у мјестима гдје је службовао од родне Боке до Призрена и Сремских Карловаца...

Прото Васо Ивошевић се рано почео бавити књижевним и научним стваралаштвом. Још као гимназијалац почео је да пише репортаже путописног карактера и пјесме. Повремено је из својих збирки, које су остале у рукопису (*Звуци с моје лире, Из мог дневника, Ведри дани и сребрне ноћи, Зейски сонети*), обзнањивао поједине пјесме и сонете. Писао је и књижевне критике и есеје о Фјодору Достојевском, Петру II Петровићу Његошу, Марку Миљанову, Симу Матавуљу, Алекси Шантићу, Николи Томазеу, а и о савременим књижевним посленицима (Чеду Вуковићу, Васку Попи и др.). Посебно су запажени његови радови из српске средњовјековне биографске књижевности, као и дјела из литургијске поезије (службе и акатисти) на рускословенском и савременом књижевном језику. Написао је и неколико занимљивих радова из библиологије у гласилима и зборницима Централне народне библиотеке Црне Горе „Ђурђе Црнојевић” на Цетињу.

Из свог разноврсног књижевног, стручног и научног стваралачког опуса прото Васо Ивошевић објављивао је радове у бројним периодичним публикацијама (часописима, листовима, алманасима, календарима, споменицима и зборницима) и као посебна издања (монографске публикације). Сарађивао је не само у теолошкој већ и у грађанској периодици, и то: *Годишњем извјештају Гимназије* (Херцег-Нови, 1940); *Ловћену* (Цетиње, 1944); *Веснику свештеничког удружења Југославије* (ВСУЈ, Београд, 1954—1974); *Сусрећима* (Титоград, 1955—1957); *Сиварању* (Титоград, 1957, 1960); *Побједи* (Титоград, 1957, 1991); *Православној мисли* (Београд, 1958—1987); *Гласнику Српске православне цркве* (Београд, 1958, 1968, 1974); *Полицици* (Београд, 1966); *Просвјети* (Загреб, 1970—1971); *Боки* (Херцег-Нови, 1970—1972); *Споменници СКД „Просвјета”* (Загреб, 1971); *Споменници „Српска православна црква 1920—1970”*; (Београд, 1971); *Споменници „Свети Василије оштрошки”* (Београд, 1971); *Календару „Црква”* (Београд, 1972, 1978); *Православним новинама Српске патријархије* (Београд, 1968—1970); *Православном мисионару* (Београд, 1971, 1974); *Православљу* (Београд, 1958—1972, 1978, 1979, 1991); *Богословљу* (Београд, 1974); *Журналу Московске патријархије* (1987); *Јеванђелском неимару* (Крњево, 1988, 1990, 1993); *Библиографском вјеснику* (Цетиње, 1985—1987, 1993); *Светињори* (Цетиње, 1992, 1993); *Српском сиону* (Сремски Карловци — Сремска Митровица, 1992—1995); ревијама — *Српска православна црква, њена прошлост и садашњост* (Београд, 1989) и *Овђе* (Титоград, 1993), листу *Бока* (Котор) итд. Уз то, сарађивао је у новосадском *Лексикону њисаца Југославије* (јединице о Сави Дечанцу, Саву Накићеновићу и Петру Шеровићу биће објављене у одговарајућим томовима!).

Преводио је са руског језика

Издао је четири-пет књига и брошура, од којих посебан теолошки и културолошки значај имају монографије о Дионисију Миковићу и Симеону Поповићу – Јабучанину. О овим подвижницима и књижевницима написао је више расправа и чланака у серијским публикацијама. Читавог живота је био преокупиран овим заслужницима. Из вишегодишњих Ивошевићевих проучавања Миковића и Поповића резултирале су веома успјеле монографске публикације у којима је значајки и акрибично представио њихов живот и дјело.

Прото Васо Ивошевић је учествовао на научним скуповима на којима је подносио запажена саопштења. Радо је учествовао у дискусијама на овим скуповима. Његове су опсервације биле интелигентне и предлози мудри.

Посебно мјесто и значај у животу прота Васа Ивошевић је, како је примијетио један његов биограф, је наставно-педагошки рад у назначеним богословијама. Бројне генерације изашле из ових школа, понијеле су не само знање које су од њега примиле, већ више примјер правног духовника и пастира.

Смрћу протојереја Васа Ивошевића завршио се један одиста плодан живот човјека, свештеника и књижевно-научног посленика, чије ће узорно понашање и пријатељство остати у трајном сјећању његових ученика и пријатеља, који су га и за живота искрено цијенили и вољели. Остаће, несумњиво, запажен и по свом разноврсном стваралаштву, које је и досад било од користи за науку и теолошку мисао код нас. Убијеђени смо да ће и будуће све више добијати на значају...

Смрт прота Васа је огласило више периодичних публикација (*Бока*, Котор, фебруар 1996, стр. 17; *Приморске новине*, Будва, фебруар 1996, стр. 11; *Сиварање*, Подгорица јануар–фебруар 1996, стр. 229–241; *Светишгора*, Цетиње, фебруар 1996, стр. 54–55. и *Православље*, Београд, 15. априла 1996, стр. 11), износећи његове врлине и заслуге, с пијететом се опраштајући од њега.

*

О богатом стваралачком обрису протојереја Василија Ивошевића и до сада, за његова живота, прилично је писано. Прилоге за његову био-библиографију сачинили су Милисав Д. Протић и Дејан Бешовић. Први је Ивошевићеву био-библиографску скицу објавио у његовој брошури „Свети Василије Острошки. Житије и акатист” (Цетиње 1984), на стр. 30–32, а други аутор у часопису *Сиварање* (Подгорица, бр. 1–2/1966, стр. 229–241), дао је шири био-библиографски портрет Ивошевићев. Обије библиографије су, међутим, са непотпуним и погрешним подацима и елементима библиографског записа, па су стога и с малом употребом вриједношћу. То је, истодобно, био и главни разлог да провјеравањем по принципу *de visu* идентификујемо већину његових библиографских јединица расутих по серијским публикацијама широм наша земље. На жалост, мањи број јединица нијесмо успјели да контролишемо по правилу с публикацијом у руци, јер су нам биле неке од њих (окоље рећи неки бројеви) недоступни. Из тих разлога и један број библиографских јединица није обухваћен овим

пописом. Иако селективна, ова библиографија ће, надамо се, задовољити проучаваоце Ивошевићевог живота и стваралаштва.

Нека би ова био-библиографија прота Васа Ивошевића била и подсјећање на наше вишегодишње пријатељство и сарадњу, дабоме, и наша захвалност.

II БИБЛИОГРАФИЈА ВАСА ИВОШЕВИЋА

II.1 Монографске публикације

1. АРХИМАНДРИТ ДИОНИСИЈЕ МИКОВИЋ. [Са 6 прил.]. Свети Стефан: Управа манастира Прасквица, 1968 (Котор: шт. „Андрија Палташић”); 143 стр.; 8^о

Библиографија: сѝр. 121 – 138.

2. СВЕТИ ВАСИЛИЈЕ ОСТРОШКИ. (Житије и акатист). Београд : „Православље”, 1971, 43 стр.; 8^о

Мала библиотека „Православље”. Посебна издања, св. 3.

3. СВЕТИ ВАСИЛИЈЕ ОСТРОШКИ. Друго издање. Острог: Српски православни манастир, 1984 (Цетиње : Обод); 32 стр. ; 20 цм

Биљешка о писцу (с фотографијом); стр. 30.

Библиографија: стр. 30 – 32.

4. ПРЕПОДОБНИ СТАРАЦ СИМЕОН ИЗ ДАЈБАБА. Цетиње : Митрополија црногорско-приморско-скендеријска, 1991 (Београд : Космос); 148 стр. ; 20 цм.

Библиотека „Свети Петар цетињски”. Духовно наслеђе, књ. 1.

5. СВЕТИ САВА. Пожаревац : Епархијски управни одбор, 1974, 24 стр.

6. ТЕОЛОГИЈА СВЕТОГ САВЕ. Београд, 1974, 23 стр. [Сепарат из часописа „Православна мисао”, св. 20. 1973]. Београд 1974, 23 стр. Zusammenfassung.

II.2 Расправе, чланци и ѝрилози у ѝериодици и публикацијама зборничког ѝнђа

1. Војину М. Башовићу – свршеном богослову. – Ловћен, Цетиње, 1944, бр. 9, стр. 3. Потпис: И.Ј.Б. [В!]

2. Манастир у ѝедини – Дајбабе. – Весник свештеничког удружења Југославије (ВСУЈ). Београд, VI/1954, бр. 129, стр. 2

3. Митрополиј Митрофан Бан. – ВСУЈ, Београд, VII/1955, 129

4. Др Никодим Милаш, епископ далмајинско-исѝријски. – ВСУЈ, Београд, VII/1955, 156, 7

5. Вуко Појовић – Ришњанин као сарадник Вука Караѝића. – Сусрети, Цетиње, IV/1956, 6, 429 – 433.

6. Сјећање на једну исѝинску службу. – ВСУЈ, Београд, IX/1957, 204

7. Архимандрит Леонѝије Миковић. – ВСУЈ, Београд, IX/1957, 187

8. *Архимандрит Дионисије Миковић као црквени писац* – ВСУЈ, Београд, IX/1957, 197

9. *Богослужење и наше савремене потребе*. – ВСУЈ, Београд, IX/1957, 183, 3

10. *Свјетлост и динамика. (Поводом изложбе Маџа Бурановића у Кошору)*. – Стварање, Цетиње, XII/1957, 7–8, 602–603

11. *Први учитељ народног језика у Боки Кошорској*. – Просвјетни рад, Титоград, IV/1957, 5, 1, IV, 12

12. *Р. Ковијатић – И. Свјетичевић: Културни животи старог Кошора (књига I и II). Издање Историјског института, Цетиње 1957*. – Побједа, Титоград, XV/1957, 51, 15. XII, 9

Приказ.

13. *Његошева бележница*. – Гласник Српске православне цркве. Београд, IXL/1958, 1

14. *Пројосинђел Кирило Цвјетковић и његова аутобиографија*. – Православна мисао, Београд, I/1958, 2, 85–87

15. *Антиминс црногорског митрополија Данила Петровића*. – ВСУЈ, Београд, X/1958, 228, 3

16. *Неки детаљи о организовању ојора Французима у Боки 1806. г.* – Годишњак Поморског музеја у Котору. Котор, 1958, VII, 275–278. Summary.

17. *Мајавуљ у Херцег-Новом*. – Просвјетни рад, Титоград, V/1958, 4, 15, III, 4

О боравку Сима Матавуља у Херцег-Новом 1874–1881. године.

18. *Религиозна мисао Марка Цара*. – ВСУЈ, Београд, XI/1959, 237

19. *Православни свештеник Вуко Појовић – Ришњанин – сарадник и аџологетина Караџићеве реформе*. – Православна мисао, Београд, II/1959, 1, 40–49

20. *Годишњак Поморског музеја у Кошору*. – Стварање, Титоград, XIV/1959, 1, 70–71

Приказ.

21. *Славље у Кошору*. – Гласник Српске православне цркве, Београд, XLI/1960, 95–96

22. *Годишњак Поморског музеја у Кошору*. – Стварање, Титоград, XV/1960, 5, 444–442

Приказ.

23. *Корисна и интересантна студија*. – Стварање, Титоград, XV/1960, 7–8, 686–687

Приказ студије др Ђорђа Миловића „Прилог проучавању судова добрих људи у комунистичкој топољској”.

24. *Најновије издање Библије на руском језику*. – Православна мисао, Београд, III/1961, 2, 89–90

25. *Проведи руског митрополија Николаја*. – Православна мисао, Београд, III/1961, 2, 90–93

26. *Верски мотиви у Његошевој романсираној биографији*. – ВСУЈ, Београд, 1961, 271, 3

27. *Обнова храмова у Криволима*. – Гласник Српске православне цркве, Београд, XLII/1961, 299–300

28. *Наша литургијска писменост*. – ВСУЈ, XIII/1961, 277, 3

29. *Досѣјојевски – хришћански айологѣа*. – ВСУЈ, XIII/1961, 279, 3
30. „*Богословскије ѣруди*”. Зборник первиј, Москва 1959, с. 180. – Православна мисао, Београд, V/1962, 1–2, 184–185
31. *Његош и свейосавље*. – ВСУЈ, Београд, XIV/1963, 340–341, 3
32. *Где је сахрањен ѣројосинѣл Кирило Цвѣјѣковић?* – ВСУЈ, Београд, XIV/1963, 340–341, 4
33. *Наша јерархија у Његошевем сѣваралашѣву*. – ВСУЈ, Београд, XIV/345, 3
34. *Био-библиографски ѣрилози за монографију о архимандрѣију Дионисију Миковићу*. – Православна мисао, Београд, VI/1963, 1–2, 117–126
35. *Павле Мијовић. Бококојѣроска сликарска школа XVII–XIX вијека. I. Заграф Даскал Димѣијрије. Тијоград, 1960, с. 94 и 24 ѣтабеле фотѣорѣпродукѣје*. – Православна мисао, Београд, VI/1963, 1–2, 166–168
36. *Каруља – ѣусѣишња Свейе Горе*. – ВСУЈ, Београд, XVI/1964, 366, 6
37. *Др Кингс ѣосѣишо Богословију у Сремским Карловцима*. – ВСУЈ, Београд, XVI/1964, 369, 2
38. *Слава у Рисну*. – ВСУЈ, Београд, XVI/1964, 353, 3
39. *Свечано ѣѣваранје Богословије у Сремским Карловцима*. – ВСУЈ, Београд, XVI/1964, 361, 1
40. *Богословски радови архимандрѣија Дионисија Миковића*. – Православна мисао, Београд, VIII/1965, 1–2, 131–146
41. *Богословска смѣѣра, часѣишс Римо-каѣѣоличког факулѣѣѣа у Загребу*. – ВСУЈ, Београд, XVII/1965, 383, 3
Бѣљешка о садржају часѣписа.
42. *Пѣѣар Косѣић, рекѣѣор Богословско-учѣиѣѣлске школе у Призрену*. – ВСУЈ, Београд, XVII/1965, 389, 5
43. *Нове књиге*. – Православна мисао, Београд, VIII/1965, 1–2, 200–201
- Бѣљешке о појави књиге: *Ђурило и Мѣѣодије*, Београд 1964; Миодраг Павловић: *Аѣѣологѣја срѣског ѣеснишѣѣа* (13–20 в.), Београд 1964; Сима Ђирковић: *Исѣѣорѣја средњевековне босанске државе*, Београд, 1964; Слободан Ненадовић: *Богородѣца Лѣвѣишка*, Београд, 1964; *Порѣѣрѣѣи Срба XVII века*, Нови Сад, 1965
44. *На крају ѣрве школске године у Богословији карловачкој*. – ВСУЈ, Београд, XVII/1965, 389, 4
45. *Три јубилѣја у малој ѣарохији (Криѣолима)*. – ВСУЈ, Београд, XVII/1965, 417, 6
46. *Ми и наша дела у очима научѣника*. – ВСУЈ, Београд, XVII/1965, 391, 3
47. *Св. Пѣѣар Цѣѣишњски (ликови свѣишѣѣѣла)*. – ВСУЈ, Београд, XVII/1965, 393, 5
48. *Грбаль (његова ѣрошлосѣи и будућносѣи)*. – ВСУЈ, Београд, XVII/1965, 374, 3–4
49. *Освѣћенје цркве у Драгалу (Бока)*. – ВСУЈ, Београд, XVII/1965, 374, 4–5
50. *Архимандрѣиј Сѣмеон Појовић, свѣѣѣачки лик нашег времена*. – ВСУЈ, Београд, XVIII/1966, 400

51. *Св. Василије Острошки (ликови светишеља)*. – ВСУЈ, Београд, XVIII/1966, 405—406
52. *Св. Стефан Пийерски (ликови светишеља)*. – ВСУЈ, Београд, XVIII/1966, 407.
53. *Св. Јоаникије, први патријарх српски (ликови светишеља)*. – ВСУЈ, Београд, XVIII/1966, 413
54. *Св. Стеван Слети, десни српски (ликови светишеља)*. – ВСУЈ, Београд, XVIII/1966, 417
55. *Свијетла усйомена првојереја Саве Никићеновића*. – ВСУЈ, Београд, XVIII/1966, 411—412
56. *Претразличне вечери у Сремској богословији*. – ВСУЈ, Београд, XVIII/1966, 402, 5
57. *Подигнућа синоен-илоча архимандритиу Дионисију Миковићу*. – ВСУЈ, Београд, XVIII/1966, 400, 7
58. *Научни рад савремених руских богослова. (Богословские труды)*. – Православна мисао, Београд, X/1967, 1—2, 189—192
Приказ зборника 3, Москва, 1964, стр. 208
59. *Св. Данило II, архиепископ српски (ликови светишеља)*. – ВСУЈ, Београд, XIX/1967, 421, 3
60. *Духовни лик владике Герасима Пејрановића*. – ВСУЈ, Београд, XIX/1967, 427, 4
61. *Св. Максим, архиепископ српски (ликови светишеља)*. – ВСУЈ, Београд, XIX/1967, 423, 3
62. *Први митуранији у обновљеној Карловачкој богословији*. – ВСУЈ, Београд, XIX/1967, 435—436, 2
63. *Позив на жетву (Св. богословима)*. – Православне новине Српске патријаршије. Београд, I/1967, 7, 4
64. *Прва митур у Карловачкој богословији*. – Гласник Српске православне цркве, XLVIII/1967, 8, 175—176
65. *Свечаност у манастиру Праскавици*. – ВСУЈ, Београд, XIX/1967, 422, 8
66. *Архимандрит Дионисије Миковић у историји и књижевности*. – Гласник Српске православне цркве, Београд, XLIX/1968, 1, 7—12
67. *Петар Шеровић*. – ВСУЈ, Београд, XX/1968, 455
68. *Славе у Далју*. – Православне новине Српске патријаршије. Београд, II/1968, 19, 11
69. *Родолубље једног бокељског свештеника*. – ВСУЈ, Београд, XXI/1969, 471, 6
70. *Загребачки богослови о проблему митаноје (зборник радова теолошко-исторалног шједна за свештенике, Загреб 1969)*. – Православна мисао, Београд, XII/1969, 1—2, 213—216
Приказ зборника.
71. *О духовном лику светишеља*. – Гласник Српске православне цркве, Београд, XLX/1969, 12
72. *Василије архиепископ бриселски, Екlesiологија Св. Василија Великог. / Превод с руског В. Ивошевић*. – Православна мисао, Београд, XII/1969, 1—2, 23—45.

Summary.

73. *Пејтар Д. Шеровић (лик хришћанина и научника)*. – Православна мисао, Београд, XII/1969, 1–2, 217–219
74. *Ми у огледалу Јеванђеља (пројовед)*. – Гласник Српске православне цркве, XLX/1970, 7
75. *Национални рад архимандритија Дионисија Миковића*. – Просвјета, мјесечник српског културног друштва Срба у Хрватској, Загреб, 1970–71
76. *Југословенске идеје Дионисија Миковића*. – Бока, Херцег-Нови, 1970, 2, 241–256. Résumé
77. *Обнова храма у Љешеву (Бока)*. – Православне новине Српске патријаршије. Београд, IV/1970, 87–88, 11
78. *Љуштарње и бдење пророке Марка из Рисна*. – Православне новине Српске патријаршије, Београд, IV/1970, 76, 9
79. *Црква без звона*. – Православне новине Српске патријаршије. Београд, IV/1970, 77, 8
80. *Вече духовне музике у Сремским Карловцима*. – Православне новине Српске патријаршије, Београд, IV/1970, 73, 5
81. *Хришћанска заједница из Новог Сада у њосеји Карловачкој богословији*. – Православне новине Српске патријаршије, Београд, IV/1970, 68, 7
82. *Поклоничко њушовање карловачких богослова*. – Православне новине Српске патријаршије, Београд, IV/1970, 78, 9
83. *Подвижник нашег доба архимандритиј Симеон*. – Православни мисионар, Београд, 1971, 3, 135–141
84. *Љишургијски елементи у култи св. Василија Осјирошког*. – У: Свети Василије Острошки чудотворац. Споменица поводом 300-годишњице његовог представљања. Београд 1971, стр. 129–166 + 16 таб.
85. *Св. Василије Осјирошки и наше њоколење*. – Православље, Београд, V/1971, 98
86. *Пејтар Шеровић о Србима у Хрвајској*. – У: Вјетром вијени. Споменица Српског културног друштва „Просвјета”, Загреб, 1971, стр. 193–200
87. *Српска црква њод италијанском окупиацијом*. – У: Српска православна црква 1920–1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971, стр. 217–224
88. *Свети животи оца Симеона*. – Православље, Београд, IV/1971, 98, 16–17
89. *Ојтац Симеон српски аскејта XX века*. – Црква, календар СПЦ, Београд, 1972, стр. 57–59
90. *Одговор на кришћу В.М.* – ВСЈУ, Београд, XXIV/1972, 549, 5–6
91. *Црквена историја на сираницама „Весника” и сребрни јубилеј нашег сиралешког листија*. – ВСУЈ, Београд, XXVI/1974, 539–540, 11–12
92. *Канонизација св. Пејтра Цетињског*. – Православна мисао, Београд, XVII/1974, 21, 75–98. Zusammenfassung.
93. *Хагиолошке сирудије хрвајских њеолога*. – Православна мисао, Београд, XVII/1974, 21, 147–156

94. *Владимир Мерђећ, Проблем душе. Једна сџудија из библијске анџрологије* (Сплит, 1974). — Православна мисао, Београд, XVII/1974, 21, 154—156

Приказ књиге.

95. *Хироџиџа свеџог Пеџира Цеџињског у Сремским Карловцима 1784. године*. — Богословље, Београд, XIX (XXXIV)/1975, 1—2, 53—70

96. *Поглед на богословску мисао у филозофији Николаја Берђајева*. — Гласник Српске православне цркве, VI/1975, 3а4

97. *Проџојереј-сџаврофор Марко Радуловић, џарох у Рисну*. — Гласник Српске православне цркве, LVI/1975, 3, 58

Некролог.

98. *Поглед на богословску мисао у филозофији Николаја Берђајева (џоводом 30-годишњице смрџи 1948—1978)*. — Православна мисао, Београд, XI/1978, 25, 85—103. *Zusammenfassung*

99. *Монографија о манастиру Савина (Дејан Медаковић). Манастир Савина. Исџиспуџо за исџорију умеџносџи Филозофског факулџетџа. Монографија б. Београд 1978, с. 104 + 109 фџиографија и црџежа, формџи кварџа, џовез у џлаџио*. — Православна мисао, Београд, XXI/1978, 25. 156—159

Приказ монографије.

100. *Религиоџносџи у делу Симе Маџавуља*. — Црква, годишњи календар СПЦ, Београд, 1978, стр. 63—69

101. *Архимандрџи Симеон Поџовић, наџиојџиљ минџсџара Дајбабе*. — Православље, Београд, XV/1978, 344, 15

102. *Каџасџрофални земљџрес у Црној Гори и сџрадање црквено-верских објекџа*. — Православље, Београд, XVI/1979, 13—14

103. *Оџац Јусџин Поџовић, џочивџи архимандрџи манастира Ђелије, један од најбољих богослова данашњице*. — Православље, Београд, XVI/1979, 98

104. *Архимандрџи Симеон Поџовић, наџиојџиљ манастира Дајбабе*. — Православље, XVIII/1981, 344

105. *Обнавља се манастир Дајбабе*. — Православље, XVIII/1981, 345—346

106. *Свеџи Јован Кроџиџаџски. (Поводом 75-год. од његове блажене конџине)*. — Православни мисионар, Београд, V/1983, 153, 223—224

107. *Сџарац Симеон — кџиџиор манастира Дајбабе*. — Православни мисионар, Београд, V/1984, 3, 222—229

108. *Освеђење обновљеног манастира Дајбабе*. — Православље, Београд, XXI/1984, 582, 15. XII, 10

109. *Прилози за доџу ну био-библиографије архимандрџи Дионџсија Миковића*. — Библиографски вјесник, Цетиње, XIV/1985, 1, 73—75. Резюме

110. *Никола Берберовић (1820—1877)*. — Библиографски вјесник, Цетиње, XV/1986, 1, 189—195

111. *Сџарац Симеон, основџиљ Свеџоусџенског манастира у Черногори*. — Журнал Московской патриархии, Москва, 1987, 3, 59—60

112. *Срџско-далмаџински манастир (1836—1873)*. — Библиографски вјесник, Цетиње, XVI/1987, 2—3, 157—161. Резюме

113. *Косић Пейтар К. (Призрен, 29. VI 1852 – Скопје, 12. VII 1934).* – У: Лексикон писаца Југославије, III, К–Љ, Нови Сад, 1987, стр. 208. У коауторству са К. Костићем.

114. *Блажени Схимоних Силуан.* – Јеванђелки неимар, Крњево, I/1988, 4, 63–69

115. *Библиотеке православних манастира у Боки Коњорској и Пашировићима.* – У: Скрипторији и манастирске библиотеке у Црној Гори. Зборник радова са научног скупа 26. и 27. октобра 1987. године на Цетињу. Цетиње, 1989, стр. 53–104. Резюме

116. *Starac Simeon podvižnik našeg doba.* — Glas sv. ravnopostolnih Ćirila i Metodija. Zagreb, 1989, 127–130, 8–11

117. *Старац Симеон – српски подвижник нашег века.* – Српска православна црква, њена прошлост и садашњост (ревија), Београд, 1989, 7, 37–44

118. *Staretz Simeon-a Serbijan of our centru.* Belgrad, Ist-post and Serbian Ortodoks Churc, N° 7, 37–46

119. *Santo Basilio.* — Acta sanctorum, Romma 1990, 372

120. *Прејодобни старац Симеон из Дајбаба.* – Јеванђелски неимар, Крњево, II/1990, 2, 98–111

121. *Избор поука из сѣиса старца Симеона.* – Јеванђелски неимар, Крњево, II/1990, 3, 166–172

122. *Први учени калуђер.* – Побједа, Титоград, XLVI/1991, 9097, 31. III, 11.

Надаслов: Пола вијека од смрти старца Симеона, архимандрита манастира Дајбаба.

123. *Прослава старца Симеона у Манастиру Дајбаба.* – Православље, Београд, XXX/1991, 3, 12

124. *Старац Симеон – нашем покољењу.* – Светигора, образник за вјеру, културу и васпитање, Цетиње I/1992, 5, 34–37

125. *Обнова Карловачке богословије 1964. г. и прва деценија њеног рада.* – Српски сион, Сремски Карловци – Сремска Митровица, I(XVII)/1992, 3, 34–47

126. *Игуманија Саватија, настојатељка манастира Бање код Рисна.* – Светигора, Цетиње, I/1992, 4, 49–50

127. *Богородични манастир Ком – маузолеј Црнојевића.* – Овдје, Титоград, 1992, 281 (мај), 45–46

128. *Герасим Пејрановић, епископ бококоњорски и дубровачки.* – Библиографски вјесник, Цетиње, XXII/1993, 2–3, 121–132

129. *Мемоари Митрофана Бана.* („Животопис или успомене из живота митрополита Митрофана Бана”, издавач Обод, Цетиње 1991. Напомене, рјечник и поговор приредио др Вук Минић, с. 462 са 46 ил., поговор приређивача с. 469–504. Библиотека „Црногорско наслеђе”). – Светигора, Цетиње, II/1993, 19, 57–58

130. *Свети Василије Острошки.* – Српски сион, Сремски Карловци – Сремска Митровица, II(XVIII)/1993, 3, 80–87

131. *Свети Арсеније, архиепископ српски.* – Српски сион, Сремски Карловци – Сремска Митровица, III(XIX)/1993, 4, 134–139

132. *Прејодобни Силуан Ајџонски*. – Светигора, II/1993, 21—23, 76—77
133. *Светии Василије Осјирошки у свом и нашем времену*. – Српски сион, Сремски Карловци – Сремска Митровица, IV(XIX)/1995, 2, 34—42
134. *Поглед на богословско стваралаштво професора Сергеја Булгакова*. – Српски сион, Сремски Карловци – Сремска Митровица, IV(XIX)/1995, 2, 42—51
135. *Догматски значај и литургијска улога Октоиха у живојој православној цркви*. – У.: Пет вјекова Октоиха – прве штампане ћириличке књиге на словенском југу. Радови са међународног научног скупа, Цетиње, 24—25. јун 1994. Подгорица, 1996, стр. [91]–104, Symargy.

II-3 Поезија. Књижевна критика у периодици

136. *Импресије с џуџа Херцег-Нови – Сарајево*. – Годишњи извјештај Гимназије у Херцег-Новом, 1940, стр. 35–36
Путопис.
137. *Ојросиџи*. – Сусрети, Цетиње, II/1954, 5, 428
138. *Браћа Тројановићи – заборављени џјесници – борци Боке*. – Сусрети, Цетиње, III/1955, 5, 362—364
Уз текст и дио џјесме „Бокенка поћ”.
139. *Први књижевни часопис у Боки Которској*. – Сусрети, Титоград, IV/1956, 649–654
140. *Поема јџфјиних стјихова. (Л. Зећанин: „Довиђења”, тјшчево издање, Београд 1956)*. – Сусрети, Титоград, IV/1956, 11, 781—783
141. *Једна ајологија нашег језика и културе у италијанској књижевности*. – Сусрети, Титоград, IV/1957, 3, 220—225
О Николи Томазеу.
142. *Трифун Ђукић, Марко Миљанов (Нолит, Београд 1957)*. – Стварање, Титоград, XII/1957, 9–10, 737–739
143. *Књижевна осјавишћина црногорског мијројолишћа Мијрофана Бана*. – Весник свештеничког удружења Југославије, Београд, XII/1961, 390, 3
144. *Исјоријски роман о св. Пејру Цетинском*. – Весник свештеничког удружења Југославије, Београд, XIX/1967, 426, 6—8
Аутор Чедо Вуковић.
145. *Бројаница Манасџира Савине. (У сјомен 200-годишњице градње Велике цркве)*. – Православна мисао, Београд, XXI/1978, 25, 156—159
146. *Молишва Белом анђелу*. – Српски сион, Сремски Карловци – Сремска Митровица, I(XVII)/1992, 4, 69—70
Џјесма.
147. *Усјомене или живојојис мијројолишћа Мијрофана Бана*. – Светигора, Цетиње, I/1992, Успењски број, 40
Критички осврт на прирџивање „Мемоара”.
148. *Песма у славу Осјирошког чудошворца*. – Српски сион, Сремски Карловци – Сремска Митровица, III/1993, 4, 110
149. *Литургија у Грачаници*. – Јеванђелски неимар, Крњево, V/1993, 4, 104—105

Цјесма.
150. *Принцеза Десџина*. — Српски сион, Сремски Карловци — Сремска Митровица, IV(XIX)/1995, 3, 76—78

III ЛИТЕРАТУРА О ВАСИЛИЈУ ИВОШЕВИЋУ

1. А.: Васо Ивошевић предани истраживач културног наслеђа. — Бока, Херцег-Нови, I/1971, стр. 1
2. Б.М.: Васо Ивошевић. — *Весник свештеничког удружења Југославије*, Београд, XXIV/1972, 547—548
3. Бр. А.Ц. Васо Ивошевић, Архимандрит Дионисије Миковић. — *Весник свештеничког удружења Југославије*, Београд, XXIII/1971, 527—528
4. Бр. А. Ц.: Васо Ивошевић. — *Православље*, Београд, 1971, 104—107
5. БЕШОВИЋ, Дејан: Запис и библиографија Василије Ивошевић. — *Сиварање*, Подгорица, LI/1996, 102, јануар—фебруар, 229—241
6. БОГДАНОВИЋ, Д[имитрије]: Васо Ивошевић, Дијаконија светог Саве. — *Весник свештеничког удружења Југославије*, Београд, XVIII/1966, 414
7. Г.: Васо Ивошевић, Архимандрит Дионисије Миковић. — *Глас Епархије нишке*, Ниш, V/1971, 58—59
8. ГОЛИЈАН, М[илорад]: Прото Васо Ивошевић, Преподобни старац Симеон из Дајбаба. — *Српски сион*, Сремски Карловци — Сремска Митровица, II(XVIII)/1993, 1, 85—87
9. ДАЧИЋ, Душан М.: На служби Богу и народу. Поводом смрти протојереја—ставрофора Василија Ивошевића. — *Православље*, Београд, XXX/1996, 698, 15. IV, 11
10. ДРАШКОВИЋ, Ч[едомир]: Васо Ивошевић, Библиографија православне теологије у Југославији. — *Православна мисао*, Београд, V/1963, 1—2, 119, 129
11. ЗЛОКОВИЋ, И[гњо] — ВУЛЕКОВИЋ, В[ојислав]: Васо Ивошевић. — *Годишњак*, Которска секција Друштва историчара Црне Горе, Котор, 1970, стр. 26
12. Ивошевић Васо. — У: *Ко је Ко у Црној Гори*. I издање. Будва 1993, стр. 127
13. КРУГЛИК, Д.: Василий Ивошевич, Дионисий Микович в истории и литературе. — *Журнал Московской патриархии*, Москва, 1968, 8, 92
14. КОСТИЋ, Васко: Василије—Васо Ивошевић. — *Бока*, Котор, XXV/1996, 507 (фебруар), 17. Потпис: В.К.
In memoriam.
15. КОСТИЋ, Васко: Василије—Васо Ивошевић. — *Приморске новине*, Будва, XXIV/1996, 339 (фебруар), 11
In memoriam.
16. НОВАКОВИЋ, Р[аде]: Васо Ивошевић, Архимандрит Дионисије Миковић. — *Православна мисао*, Београд, XI/1968, 1—2, 212—213
17. ПАСАРИЋ, Р[атко]: Књига о једном заслуженом бокелском раднику. Васо Ивошевић: Архимандрит Дионисије Миковић. — *Просвјета*, Загреб, XXVI/1969, 581—582

18. PETROVIĆ, D[ušan] K.: Ivošević Vaso (Krtoli, Boka Kotorska, 11. XI 1922). — U: *Leksikon pisaca Jugoslavije*, II, D-J. Novi Sad 1979, str. 502

19. ПРОТИЋ, М[илисав] Д.: Васо Ивошевић. — У: *Свети Василије Осирошки*. (Житије и акатист). Мала библиотека православља, Београд, 1971, 3, 30–32.

Приказ књиге. — Уз то, биљешка о писцу.

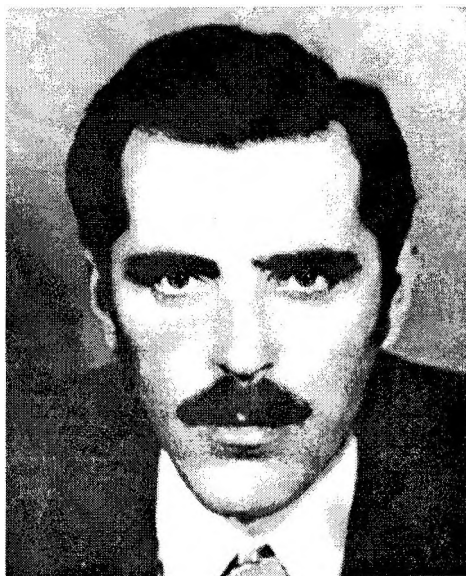
20. ПРОТИЋ, Милисав Д.: Белешка о писцу [са библиографијом]. — У: *Васо Ивошевић, Свети Василије Осирошки*. (Житије и акатист). Друго издање. Цетиње 1984, стр. 30–32

21. [РАДОВИЋ], Амфилохије, митрополит црногорско-приморски : Предговор. — У: *Протојереј Василије, Прејодобни сарац Симеон из Дај-баба*, Цетиње 1991, стр. 5–7

22. RASKOVIĆ, Nikola: Ivošević Vaso (Milovići, Krtoli, 1922), protojereј, profesor i publicista. — U: *Prilozi za leksikon crnogorske kulture*, Cetinje 1987, str. 87

ДР ЈОВАН Р. БОЈОВИЋ
(1934 – 1995)

I Биографија

Јован Радов Бојовић је рођен 13. новембра 1934. године у селу Градини – Шаранци (некадашња општина Његовућа – сада СО Жабљак). Школске 1946/47. завршио је четири разреда Основне школе у Брајковачи, а потом осморазредну гимназију у Пљевљима, Никшићу, Цетињу и Бијелом Пољу гдје је матурирао 1954/55. године. Након вишег течајног испита уписао се 1955. на Филозофски факултет Београдског универзитета (група за историју), гдје је и дипломирао фебруара 1960. године. (У међувремену је, од септембра 1958. до децембра 1960. године изводио наставу латинског језика и историје у Пљеваљској гимназији.) Маја 1969. године докторирао је на Катедри за историју Филозофског факултета у Београду.

Крајем 1960. године изабран је за асистента у Историјском институту Црне Горе у Титограду. Отада почиње и непрекидно траје његов научно-истраживачки рад. Предмет његових научних преокупација и истраживања је историја Црне Горе, поглавито револуционарног покрета и Комунистичке партије Југославије у међуратном периоду (1918–1941), и проблематика из ослободилачког рата и социјалистичке револуције (1941–1945). Како је сазријевао као научни радник, тако се ширио и дијапазон Бојовићевог научног интересовања; посљедњих година се бавио изучавањем правне историје Црне Горе. С тим у вези, поступно је стицао и научна звања: научни сарадник, виши научни сарадник (1973), ванредни професор (1979) и научни савјетник (1981).

Познавање руског и француског језика омогућило је Ј. Р. Бојовићу да више пута борави у иностранству као стипендиста иностраних влада ради стручног усавршавања и научног истраживања (провео је годину дана школ. 1967/68. године на Катедри за историју Јужних и Западних Словена Московског државног универзитета „М. В. Ломоносова“ и Лењинградског

државног универзитета. Школске 1973/74. године стажирао је 10 мјесеци на Катедри за међународне односе и Катедри за словенска истраживања на Сорбони у Паризу (и поново осам мјесеци на истим катедрама на Сорбони 1977/78. године). Вријеме проведено у иностранству користио је за архивска истраживања. На поменутиим катедрама одржао је неколико предавања.

Године 1979. биран је за ванредног професора *Историје државе и права* на Правном факултету у Титограду. Наставу из овог предмета је изводио од априла 1979. до октобра 1983. године. Школске 1980/81. и 1981/82. године био је професор на Наставничком факултету у Никшићу по позиву. Средином 1979. године изабран је за директора Историјског института СР Црне Горе на којој се функцији налазио безмало 13 година.

Научни опус Ј. Р. Бојовића је веома опсежан и тематски разноврстан. Током три и по деценије бављења научно-истраживачким радом изучавао је прије свега политичку и правну историју, а занимао се и за питања културне и економске историје Црне Горе и Југославије од краја XVIII стољећа до 1945. године. Поред тога, обрађивао је и нека питања из проблематике међународних односа. Ово најбоље илуструје сама библиографија, која садржи 10 посебних издања – монографских публикација, и преко 300 библиографских јединица (чланака, расправа, прилога и приказа) разасутих по периодичним публикацијама и зборницима објављеним на српском, македонском, руском и француском језику.

Бојовићеви чланци и расправе представљају изванредну надопуну његовог укупног научно-истраживачког рада, који чини основу за даља проучавања историјске прошлости Црне Горе, нарочито за период револуционарног радничког и омладинског покрета и правну историју Црне Горе.

Научна радозналост и амбиције, трагање за новим изворима; тежња за сарадњом са ширим кругом научних посленика и научних институција и упознавањем великих културних центара, чинили су га упорним и успјешним. Године 1990. стекао је титулу доктора правних наука на Свесавезном правном институту у Москви. (Радио је и на трећем докторату о односима Црне Горе и Француске у Првом свјетском рату, који је био пријавио на Сорбони.)

Његова плодна научна активност се огледала и кроз присуство на више научних скупова у земљи и иностранству (Софија 1966, Москва 1970, Атина 1970, Париз 1974, 1978, 1984, Букурешт 1974, Братислава 1974. и 1985, Анкара 1979, Мадрид) на којима је подносио саопштења. На жалост, о једном броју његових реферата са поменутих међународних симпозијума нијесмо имали потпуне податке за библиографску обраду, јер нам нијесу били доступни одговарајући научни зборници (не посједује их Централна народна библиотека на Цетињу, а ни Историјски институт у Подгорици да бисмо их обрадили по принципу *de visu*).

Исто тако, библиографијом нијесу обухваћене ни све библиографске јединице Ј. Р. Бојовића објављене у разним листовима („Побједа”, „Универзитетска ријеч”, „Омладински покрет”, „Народна армија”, „Девети

децембар”, „Просвјетни рад”, „Политика”, „Борба”, „Овдје”, „Пљеваљске новине”, „Титоградска трибина”, „Соа небеска”). Таквих чланака и приказа, према информацијама коју нам је својевремено дао сам Бојовић¹ имао преко 50. Сем тога написао је неколико енциклопедијских јединица за *Enciklopediju Jugoslavije* и за *Малу њолијичку енциклопедију, као и преко 100 јединица за Хронологију Радничког покрета и СКЈ, 1919 – 1979*, том I (Београд 1980). Ни ове јединице нијесу обухваћене.

Ј. Р. Бојовић је био сарадник на више пројекта, као што су „Историја Савеза комуниста Југославије”, „Историја Савеза комуниста Црне Горе”, „Енциклопедија Црне Горе”, „Историја народа и народности Југославије”, „Културно-историјски споменици у Црној Гори”, „Црногорско-руски односи” и др. Био је руководилац више пројеката чији је носилац био Историјски институт.

Посебну ангажованост – Јован Р. Бојовић показивао је као редактор часописа и других историографских издања. Четрнаест година је био главни и одговорни уредник *Историјских записа* (1975 – 1979) и од 1983. до 1993. као и тридесетак посебних издања Историјског института почев од 1979. године. Био је члан Савјета часописа „Правни зборник” у Титограду, члан Савјета „Југословенског историјског часописа”, члан Редакције „Зборника Правног факултета у Титограду”, члан Редакције за „Историју Савеза комуниста Црне Горе”, члан Научног вијећа за „Историју народа и народности Југославије” (и Редакције), члан Југословенског националног комитета за балканологију, члан Редакције „Енциклопедије Црне Горе”, члан Савјета „Црногорске библиографије 1494 – 1994. године”, члан Савјета „Побједе”, члан Одбора за историјске науке Црногорске академије наука и умјетности.

Био је члан Редакције „Југословенског историјског часописа”, ревије „Овдје” и више зборника радова са научних скупова.

Ј. Р. Бојовић је од ђачких дана био друштвено активан. Обављао је низ друштвено-политичких функција у разним органима и организацијама, струковним асоцијацијама и самоуправним структурама. Од функција друштвено-политичког карактера навешћемо чланство у оним најважнијим: био је члан самоуправних и стручних органа Универзитета „Вељко Влаховић” у Титограду, члан Комисије Предсједништва Савеза комуниста Југославије за историју, члан Комисије Предсједништва Савеза комуниста Црне Горе за историју, члан Комисије СИП-а за права човјека, члан Скупштине институција за изучавање новије историје народа и народности Југославије, предсједник Одбора за обиљежавање значајних годишњица историјских догађаја Републичке конференције ССРН Црне Горе, члан Одбора за обиљежавање 200-годишњице рођења Вука Караџића, члан Одбора за обиљежавање 500 година прве штампане ћириличке књиге на словенском југу (и члан његовог Секретаријата) и других.

¹Уп.: др Душан Мартинковић, *Проф. др Јован Бојовић. Поводом 25. годишњице стваралаштва (1961 – 1986)*. – Библиографски вјесник, XVI/1987, 1, 263.

За дугогодишњи интензивни и предани рад у разним видовима друштвене активности и научног стваралаштва проф. др Јован Р.Бојовић је добијао признања и одликовања: Награду ослобођења Титоград (1971), Орден рада са сребрним вијенцем (1971) и Орден заслуга за народ са сребрним вијенцем (1978). Добитник је 13-тојулске награде СР Црне Горе за 1987. годину.

Последњу деценију свог плодног стваралачког живота Ј. Бојовић је провео под тешким физичким условима. Оболио од карцинома плућа, а затим простате – био је принуђен да се подвргава честим хируршким захватима и разним љекарским интервенцијама. Био је упоран у тражењу медицинске помоћи од Подгорице и Београда, до Москве и Париза. Стојички је подносио опаку болијест, не предајући се песимизму и страху од неминовне смрти. Радом ју је побјеђивао. Није се предавао, нити у научно-истраживачким пословима посустајао. Своје познанике и сараднике није оптерећивао својим животним недаћама. Психички стабилан, даноноћно је радио, започињући нове научне послове и пројекте којима је руководио у Историјском институту.

Смрт га је, ипак, на крају савладала. Преминуо је на Клиници у Београду 26. децембра 1995. године. Два дана касније сахрањен је у родном мјесту.

II БИБЛИОГРАФИЈА ЈОВАНА БОЈОВИЋА

II – I Књиге

1. ИЗВОРИ ЗА ИСТОРИЈУ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА И РЕВОЛУЦИЈЕ У ЦРНОЈ ГОРИ 1918 – 1945, серија I, књига 1, 1918 – 1929. – Титоград : Историјски институт СР Црне Горе 1971, (Скопје : Наша књига), 636 стр. ; 25 цм.

2. НАПРЕДНИ ОМЛАДИНСКИ ПОКРЕТ У ЦРНОЈ ГОРИ 1918 – 1941. – Титоград : Историјски институт СР Црне Горе, 1976, (Цетиње : Обод), 415 стр. ; 24 цм.

3. ПОКРАЈИНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА КПЈ ЗА ЦРНУ ГОРУ 1940. године. – Титоград : Марксистички центар ЦК СК Црне Горе, 1980; 202 стр. ; 24 цм.

4. ЗАКОНИК КЊАЗА ДАНИЛА. – Титоград : Историјски институт СР Црне Горе, 1982, (Београд : Просвета), 188 стр. ; 25 цм.

Факсимил рукописа Законика; факсимил првог издања из 1855.и текст Закона према савремени правописно-ортографским правилима.
Резиме на руском и француском језику.

5. ПИСАНА ДЈЕЛАТНОСТ КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У ЦРНОЈ ГОРИ 1919 – 1936. – Титоград : Историјски институт СР Црне Горе, 1983, (Пожаревац : Просвета), 155 стр. ; 24 цм.

Биљешка о аутору на корицама.

6. ПОДГОРИЧКА СКУПШТИНА 1918. Документа. — Горњи Милановац : „Дечје новине”, 1989(Београд : Београдски издавачко-графички завод), XXXII, 293 стр. ; 24 цм.

7. ЛЈЕТОПИС МАНАСТИРА ПИВА. — Подгорица : Историјски институт, 1992, (Београд : „Стучна књига”), 365 стр. ; 23 цм.

8. ИЗБЈЕГЛИЦЕ ИЗ АЛБАНИЈЕ У ЦРНОЈ ГОРИ 1991. ГОДИНЕ. Титоград : Историјски институт, 1991, (Београд : „Стучна књига”), 265 стр. ; 24 цм.

9. УСВАЈАЊЕ ТЕКСТА ОПШТЕГ ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА ЗА КЊАЖЕВИНУ ЦРНУ ГОРУ. — Титоград : Историјски институт, 1992, (Београд : „Стучна књига”), 200 стр. ; 23 цм.

10. ЗАПИСНИЦИ СЈЕДНИЦА ВЛАДЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ ЦРНЕ ГОРЕ 1941—1951. Подгорица : Историјски институт, 1994, 239 стр. ; 24 цм.

II—2 Чланци, њрилози и њрикази у њериодиодици и њубликацијама зборничког њиња

1961.

1. *Парњизанска болница у Жабљаку 1941—1942.* — Историјски записи, XIV/1961, XVIII, 3, 433—474.

2. Никола Миловановић: *Војни њуч и 27. марњ 1941.* *Просвења, Београд, 1960.* — Просвјетни рад, VIII/1961, 5, 1. III, 5.

Њриказ.

3. *Бојкоњ средњих школа у Црној Гори 1941. г.* — Просвјетни рад, VIII/1961, 5, 1, III, 3.

4. *Преговори о размјени заробљеника.* — Побједа, XVIII/1961, 14, 2. IV, 12.

Вођени између Штаба Дурмиторског НОП одреда и италијанске команде у Пљевљима 1941. године.

5. *Приредба у ослобођеном Жабљаку.* — Просвјетни рад, VIII/1961, 7, 1. IV, 3.

Уз двадесетогодишњицу револуције.

6. *Саучењће Главног њињаба НОП одреда за Црну Гору и Боку њородицама њарњизана изгинулих на Пљевљима.* — Просвјетни рад, VIII/1961, 20, 15. XII, 3.

Поводом двадесетогодишњице битке на Пљевљима.

1962.

7. *Сачувао архиву Њикињићке гимназије.* — Просвјетни рад, IX/1962, 17, 1. XI, 8.

Мато Бацковић.

8. [Diskusija]. — *Sedmi kongres ljudske mladine Slovenije*. Ljubljana, 1962, str. 291.

1963.

9. *Snabdijevanje i evakuacija partizanskih bolnica u Pivi 1942. godine*. — *Vojno-ekonomski pregled*, IX/1963, 1, 54—60.

10. *Милосава Максимовић-Вуковић: „У врлогу мука“*. — *Историјски записи*, IX/1963, 1, 151—153.

Приказ.

11. *Прва пролетерска, књ. I и II*. — *Историјски записи*, IX/1963, 2, 330—332.

Приказ.

12. *Партизански губици на Плевљима 1. децембра 1941*. — *Историјски записи*, XVI/1963, XX, 4, 621—632.

13. *Зоран Лакић, Радоје Пајовић, Гојко Вукмановић, Народноослободилачка борба у Црној Гори 1941—1945. Хронологија догађаја*. — *Историјски истраживања СР Црне Горе, Титоград, 1963, сир. 764*. — *Југословенски историјски часопис (ЈИЧ)*, 1963, 4, 131—132.

Приказ.

1964.

14. *Школе на окупираној територији Црне Горе 1941—1944*. — *Историјски записи*, XXVII/1964, XXI, 1, 69—101.

15. *Осврти на развој СКОЈ-а у Црној Гори до 1929. године*. — *Историјски записи*, XVII/1964, XXI, 2, 270—275.

16. *Школе на окупираној територији Црне Горе 1942—1945 III*. — *Историјски записи*, XXII/1964, 4, 717—745.

17. *Најредни југословенски студентски покрети у Прагу 1929—1935. године*. — *Југословенски историјски часопис*, 1964, 4, 37—52.

18. *ZAVNO Crne Gore i Boke. Zbirka dokumenata. Titograd, 1963*. — *Историјски pregled*, X/1964, 1, 41—43.

Приказ.

1965.

19. *„Радник“ о прослави првог маја 1924. године у Црној Гори*. — *Историјски записи*, XVIII/1965, XXII, 1, 185—190.

20. *Учеиће Комунистичке партије Југославије у Црној Гори на ојтинским изборима 1926. године*. — *Историјски записи*, XVIII/1965, XXII, 2, 305—319.

21. *Демонстрације на Цетињу 1932. године и суђење једној групи њихових организатора*. — *Правни зборник XIII*, XIII/1965, 2/3, 131—138.

BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

1966.

22. *Прослава 1. маја у Црној Гори 1925. године.* — Побједа, XXII/1965, 2406, 1, I, 17.

23. *Радован Благојевић: Град борбе и слободе. Београд 1941—1944, Београд, Култура, 1964.* — Просвјетни рад, XII/1965, 4, 15. I, 5.

Приказ.

24. *Студентски априлски штрајк 1936. године, убиство Жарка Мариновића и њихов одјек у Црној Гори.* — Правни зборник, XIV/1966, 1, 29—46.

25. *Црногорска интелектуална омладина у 1941. години.* — Правни зборник, XIV/1966, 2/3, 67—75.

Саопштење посвећено 25-годишњици устанка у Црној Гори.

1967.

26. *Црногорска емиграција у Русији уочи и за вријеме октобарске револуције.* — Историјски записи, XX/1967, XXIV, 4, 713—732.

27. *Политичке акције југословенских студената у Прагу против режима шестојануарске диктатуре (1929—1923).* — Правни зборник, XV/1967, 1/2, 99—107.

28. *Неке непознате pjesме др Вукашина Марковића.* — Стварање, XXII/1967, 9/10, 1111—1116.

29. *Manifest СК КПЈ од јануара 1937. године и његов одраз на рад Партије у Црној Гори.* — Приспеви за zgodovino delavskego gibanja, VII/1967, 1/2, 385—398.

30. *Одјаци октобарске револуције.* — Просвјетни рад, XIV/1967, 15/16, 1. и 15. Ју, [1]—2.

У Црној Гори.

1968.

31. *Манифест ЦК КПЈ од јануара 1937. године и његов одраз на рад Партије у Црној Гори.* — Историјски записи, XXI/1968, XXV, 1, 49—65.

32. *Једно сјећање о побуну морнара у Боки Которској.* — Историјски записи, XXI/1968, XXV, 1, 143—150.

33. *Учешће православног свештеништва у Црној Гори у ослободилачком рату (1941—1945).* — Историјски записи, XXI/1968, XXV, 4, 603—622.

1969.

34. *Жене Црне Горе у револуционарном покрету 1918—1929.* — У: Жене Црне Горе у револуционарном покрету 1918—1945. Титоград : Историјски институт СР Црне Горе, 1969, стр. 23—53.

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

35. *Формирање СКОЈ-а у Црној Гори*. — Гласник Цетињских музеја, 1969, 2, 51—61. Résumé.

36. *Формирање Комунистичке партије у Црној Гори*. — Историјски записи, XXII/1969, XXVI, 2/3, 179—187.

37. *Јован Томашевић*. — Комунист, XXVII/1969, 643, 17. VII, 23.

38. *Забјело*. — У: Отпор у жицама. Сјећања заточника. Књ. 1, Београд: Војноиздавачки завод, 1969, стр. 319—326.

39. *Radnička klasa i njeno organizovanje u Crnoj Gori do 1914. godine*. — U: Prvo radničko društvo u jugoslovenskim zemljama, Osijek, 1967. — Slavonski Brod, 1969, str. 317—339.

40. *Obaviještenost sovjetske javnosti o smrti Đura Đakovića. Prilog pitanju*. — Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta, V/1969, 5, 317—328.

Коаутор Р. Јовановић.

41. *Од два марагуна до организованог штрајка*. — Побједа, XXI/1969, 2841, 17. VI, 11; 2842, 20. VII, 13; 2843, 24. VII, 13; 2844, 27. VII, 13; 2845, 31. VII, 11—12.

Фелџон о организовању радничког покрета у Црној Гори до 1914. год.

42. *Штрајк подгоричких средњошколаца 1941. године*. — Титоградска трибина, X/1969, 458, 17. IX, 2.

1970.

43. *Солидарност с ђудентџов балканских и другџх европџйских сџирань с борьбой югославских сџудентџов џроџив шесџиљанварскоџ дџкџаџиџуры (1929—1932)*. — Actes du premier Congrès international des Études Balkaniques et sud-est Euróennes, V. — Софија, 1970, Том IV, стр.

44. *Полиџиџка Черногориџ џо оџиношениџ к Турџиџ во время Кримскоџ войнџы (1853—1856)*. — Deuxieme congres international des etudes du sud-est Euróep. — Athenes, 1970, Том IV, стр.

45. *Штрајкови средњошколске омладине у Црној Гори 1935—1941*. — Историјски записи, XXIII/1970, XXVII, 3/4, 273—295.

46. *Popularisanje Lenjinovih ideja u Crnoj Gori (1917—1929)*. — Jugoslovenski istorijski časopis, 1970, 3/4, 7—21. Résumé.

47. *Марко Машановић*. — Овдје, II/1970, 11 (новембар), 24.

Са фотографијом.

48. *Инџтелигенџиџа и сџиварање Комунистичке партије у Црној Гори*. — Овдје, II/1970, 12 (децембар), 27—28.

49. *Владо Сџругар, Југославиџа 1941—1945*. — Овдје, II/1970, 13 (јун) 6.

Приказ.

50. *Ђоко Павићевић*. — Овдје, II/1970, 14/15, (јул—август), 32.

Са фотографијом.

51. *Тридесетџодинишњиџа Пеџе земаљске конференџије КПЈ*. — Овдје, II/1970, 18, (новембар), 2.

Са фотографијом.

52. *Улога инџтелигенџије у формирању Комунистичке партије у Црној Гори (1919—1920)*. — Прилози за историју социјализма, 1970, 7, 475—493.

53. *Учешће просвјетних радника у Црној Гори у револуционарном покрету 1918 – 1941 (прилог истраживања)*. – Просвјетни рад, XX/1970, 20, 15. децембар, 11.

54. *Уочи Пејте конференције*. – Побједа, XXVI/1970, 2976, 8. XI, 11; 2977, 12. XI, 11; 2978, 15. XI, 11; 2979, 19. XI, 11; 2980, 22. XI, 11.

Фелтон.

55. *Други конгрес балканолога*. – Просвјетни рад, XX/1970, 12, 15. VI, 2.

1971.

56. *Развићак социјалистичке мисли и радничког покрета у Црној Гори до 1941. године*. – Гласник Цетињских музеја, 1971, IV, 29 – 48.

56а. *Предговор*. – У: Зоран Лакић, *Записи о револуцији*. – Цетиње, Обод, 1971, 7 – 10.

57. *Увијек у колони претходници*. – Исељенички календар Босне и Херцеговине, 1971, стр. 175 – 176.

О Ђоку Павићевићу прештампано из ревије „Овдје”.

58. *Политичке активности Комунистичке партије у Црној Гори крајем 1940. и почетком 1941. године*. – Историјски записи, XXIV/1971, XXVIII, 1/2, 7 – 20.

59. *Дискусија о сјаву Комунистичке партије у Црној Гори према рату 1940 – 1941*. – Историјски записи, XXIV/1971, XXVIII, 3/4, 662 – 663.

60. *Македонци на комунистичкој универзитету на националните мајданска одржана од зајад до 1929. година*. – У: Материјали од научната средба одржана во Титов Велес на 8, 9. и 10. мај 1969. година по повод 40 годишната од смрти на Васил Главинов и 50 годишната на КПЈ. – Институт за национална историја, Скопје, 1971, стр. 185 – 197.

61. *Југословени на Комунистичком универзитету националних мајина Зајада*. – Токови револуције. Зборник историјских радова Института за историју радничког покрета Србије, Музеја радничког покрета и народне револуције Војводине и Завода за историју Косова. – Београд, 1971, V, 129 – 149.

62. *Своја Марковић*. – Овдје, III/1971, 22, 32.

63. *Прве организације СКОЈ-а у Црној Гори*. – Кораци, I/1971, 3, 20; 4, 20.

64. *Светозар Вукмановић – Темпо: Револуција која тече, Београд, 1971*. – Просвјетни рад, XXI/1971, 10, 15. V, 11.

1972.

65. *Суђење Адолфу Муку 1923. године*. – Бока, 1972, 4, 117 – 135. Résumé.

66. *Рад Цетињске гимназије школске 1941/42. године*. – Годишњак Цетињске гимназије, II/1972, 4, 51 – 66.

67. *Политичка активности Комунистичке партије у Црној Гори (1919 – 1920)*. – У: Други конгрес Комунистичке партије Југославије. Материјали

са симпозијума одржаног 22. и 23. VI 1970. поводом 50-годишњице другог (Вуковарског) конгреса КПЈ 1920. — Славонски Брод, 1972, стр. 17—24.

68. [Дискусија]. — Други Вуковарски конгрес КП Југославије. Материјал са симпозијума одржаног 22. и 23. јула 1970. поводом 50-годишњице другог (Вуковарског) конгреса КПЈ 1920. — Славонски Брод, 1972, стр. 427—429; 440—441.

69. *Зборник Инститиуџа за хисторију радничког њокреџа Далмације, Силџиј, 1970.* — Историјски записи, XXV/1972, XXIX, 1/2, 250—251.

Приказ.

70. *Бока. Зборник радова из науке, кулџуре и умјейности, 1971/3.* — Историјски записи, XXV/1972, XXIX, 1/2, 248—249.

Приказ.

71. *Годишњак Цейџињске гимназије 1969/1, 1970/2.* — Историјски записи, XXV/1972, XXIX, 1/2, 243—244.

Приказ.

72. *Грађа о дјелайности КПЈ у Босни и Херцеговини 1921—1941, Сарајево 1971.* — Историјски записи, XXV/1972, XXX, 3/4, 555—556.

Прикази.

73. *Сџоменџа Барске гимназије 1921—1971, Бар 1971.* — Историјски записи, XXV/1972, XXX, 3/4, 556—557.

Приказ.

74. *Зборник Инститиуџа за истџорију радничког њокреџа Далмације, књ. II, Силџиј 1972.* — Историјски записи, XXV/1972, XXX, 3/4, 557—558.

Приказ.

75. *Ж. Д. Проџић, М. Весовић и М. Маџић — Соџијалистџички и раднички њокреџ и КПЈ 1867—1941. Библиографија (1945—1969), Београд 1972.* — Историјски записи, XXV/1972, XXX, 3/4, 558—559.

Прикази.

76. *Други Конгрес Комунистџичке џарџије Југославије — Вуковар 1920, Славонски брод 1972.* — Историјски записи, XXV/1972, XXX, 3/4, 559—560.

Прикази.

77. *Istorija XX veka „Zbornik radova”, књ. XII, Београд 1972.* — Историјски записи, XXV/1972, XXX, 3/4, 561.

Приказ.

78. *„Борба”, 1922. године, реџиринџ издање, НИП „Борба”, Београд — Liber, Zagreb 1972.* — Југословенски историјски часопис, 1972, 1/2, 169—171.

Приказ.

79. [О Сџоји Марковић]. — У: Анђа Ђурашковић, *Казивања о Сџоји Марковић.* — Цетиње: Обод, 1972, стр. 134.

80. *Položaj SKOJ-a u Crnoj Gori u 1936. godini.* — У: Omladina u antifašističkom pokretu Jugoslavije, 1936—1945. Zbornik radova naučnog skupa, Бићац 25—26. IX 1969. Бићац, 1972, 79—89.

81. *O političkoj aktivnosti srednjoškolske omladine u Crnoj Gori (1935—1941.* — У: Omladina u antifašističkom pokretu Jugoslavije 1935—1945. Zbornik radova naučnog skupa. Бићац 25—26. IX 1969, Бићац 1972, 53—72.

82. *Politička aktivnost Kомунистџичке партије у Crnoj Gori uoči Pete zemaljske konferencije KPI.* — У: Пета земалјска конференција Комунистџичке партије

Jugoslavije. Zbornik radova. — Zagreb, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1972, str. 155—174.

83. [Diskusija]. — У: Пета земалска конференција КР Југославије. Зbornik radova. Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske. — Zagreb, 1972, str. 363—364.

84. *О револуционарном покрету у Црној Гори у периоду парламентаризма (1918—1929)*. — У: Прилози настави историје, свеска прва. (Црна Гора у XX вијеку). — Београд, 1972, стр. 91—117.

1973.

85. *Омладински покрет у Црној Гори у периоду диктатуре (1929—1932)*. — Гласник Цетињских музеја, 1973, 6, 77—130. Summary.

86. *Предговор*. — У: Милорад Марковић, Дивљан-Зодиак. Дувански комбинат, Титоград 1903—1973. — Титоград, [1973], стр. 7—8.

87. *Перо Дамјановић: Тито пред шемама историје, Београд, 1972*. — Просвјетни рад, XXIII/1973, 7, 1. IV, 7.

Приказ.

88. *Razgovor o knjizi Pera Morače: Jugoslavija 1941*. — Front, XXIX/1973, 12. I.

1974.

89. *Бојкош школа на окупираној територији Црне Горе 1941—1945*. — Просвјетни рад, XXIV/1974, 13, 1. IX, [12]; 14, 15. IX, [12]; 15, 1. X, [12]; 16, 15. X, [12].

90. *Др Надежда Јовановић — Рифај Бурчевић — Тришо, Београд, 1971*. — Историјски записи, XXVII/1974, XXXI, 1/2, 179—180.

Приказ.

91. *Почеци социјалистичке шtamпе на Балкану, Београд 1973*. — Историјски записи, XXVII/1974, XXXI, 1/2, 186—188.

Приказ.

92. *Откривање архива Покрајинског комитетa КПЈ за Црну Гору 1936. године*. — Историјски записи, XXVII/1974, XXXI, 3/4, 337—345.

93. *Будо, Титоград 1974*. — Историјски записи, XXVII/1974, XXXI, 3/4, 390—391.

Приказ.

94. [Дискусија]. — Прилози за историју социјализма, 1974, 9, 301—303.

95. *Монографија о револуционару. Др Надежда Јовановић: Рифај Бурчевић — Тришо, Београд, 1973*. — Просвјетни рад, XXIV/1974, 19, 1. XII, 5.

1975.

96. *Нека сјећања Војислава Биљановића на револуционарни рад на Цетињу и Загребу (1932—1941)*. — Гласник Цетињских музеја, 1975, 8, 151—171.

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE
BIBLIOTEKA
CETINJSKIH MUZEJA
ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

97. *Учешћивао је у формирању партијских организација у Даниловграду.*
 – Девети децембар, 1975, 7, 7.
 О Милошу Јовановићу.
98. *Поводом 40-годишњице лисиа Удара.* – Историјски записи, XXVIII (XLVIII)/1975, XXXII, 1, 87–92.
99. *Сарадња Вељка Влаховића у „Димитровцу”.* – Историјски записи, XXVIII (XLVIII)/1975, XXXII, 1, 139–150.
100. *Правила студентске економске задруге „Самоймоћ” у Никшићу.*
 – Споне 1975, 14/15, 117–127.
101. *Из сјећања др Милорада Пийера на предрајтни револуционарни рад.*
 – Токови, 1975, 10/11, 289–306.

1976.

102. *Павле Милошевић.* – Библиографски вјесник, V/1976, 1/2, 273–275.
 In memoriam.
103. *Народни хероји Југославије.* – Историјски записи, XXIX/1976, XXXIII, 1, 150–152.
 Прикази.
104. *Мр Борислав Ускоковић, Туризам као фактор привредног развоја Црне Горе.* – Историјски записи, XXIX (XLIX)/1976, XXXIII, 1, 155–156.
 Приказ.
105. *XXII конгрес фолклористиа Југославије.* – Историјски записи, XXIX (XLIX)/1976, XXXIII, 1, 157–158.
 Приказ.
106. *Организационо сјтање Комунистичке партије у Црној Гори 1932. године.* – Историјски записи, XXIX (XLIX)/1976, XXXIII, 2, 293–307.
107. *Сиварање, часопис за књижевност и културу, св. 3, Титогорад 1976.*
 – Историјски записи, XXIX (XLIX)/1976, XXXIII, 2, 376–377.
 Приказ.
108. *Пракса, часопис за друштвена ишћања бр. 1.* – Титогорад 1976. – Историјски записи, XXIX (XLIX)/1976, XXXIII, 2, 379–380.
 Прикази.
109. *Правни зборник, орган Удружења правника СР Црне Горе бр. 2–3.*
 – Историјски записи, XXIX (XLIX)/1976, XXXIII, 2, 383.
 Прикази.
110. *Одзиви. Часопис за књижевност, културу, науку и друштвени живот, бр. 14–15, Бијело Поље 1975.* – Историјски записи, XXIX (XLIX)/1976, XXXIII, 2, 387–388.
 Прикази.
111. *Бока, Зборник радова из науке, културе и умјетности, бр. 6–7 Херцег-Нови 1975.* – Историјски записи, XXIX (XLIX)/1976, XXXIII, 2, 389.
112. *Неки сјавови КПЈ о црногорском националном ишћању до 1929. године.* – Историјски записи, XXIX (XLIX)/1976, XXXIII, 3/4, 521–532.
113. *Трећи научни скуп југословенско-чехословачких историчара.* – Историјски записи, XXIX (XLIX)/1976, XXXIII, 3/4, 657–658.

114. *Бранко Кркeљић, Запис о црвеном граду*. — Историјски записи, XXIX (XLIX)/1976, XXXIII, 3/4, 622—624.
Приказ.

1977.

115. *Стив балканских комунистичких партија према промјенама у Њемачкој 1933. године*. — *Balkanica*, 1977, VIII, 541—545. Резюме.

116. *Један мало познати Тишов рад из 1939. године*. — Библиографски вјесник, VI/1977, 1, 153—159.

117. *Тишови сусрећи са црногорским комунистима и његов први долазак у Црну Гору*. — *Бока*, 1977, 9, 7—17. Résumé.

118. *Тишов први послијератни долазак у Црну Гору*. — Васпитање и образовање, III/1977, 3, 3—18.

119. *Педесет година „Историјских записа”, 1927—1977*. — Историјски записи, XXX(L)/1977, XXXIV, 1, 5—11.

120. *Тишо у Црној Гори 1940. године*. — Историјски записи, XXX(L)/1977, XXXIV, 2, 385—395. Résumé.

121. *Распис банке управе Зетске бановине из 1934. године за Јосиом Брозом*. — Историјски записи, XXX(L)/1977, XXXIV, 2, 571—572.

122. *О раду Моше Пијаде у дурмићорском крају*. — Историјски записи, XXX(L)/1977, XXXIV, 3/4, 707—729.

123. *Тишов први долазак у Црну Гору*. — *Побједа*, XXIV/1977, 4254, 12. X, 14; 4255, 13. X, 14; 4256, 14. X, 14.

124. *Тишов први долазак у Црну Гору. Одговор Саву Брковићу и Перичи Вујошевићу*. — *Побједа*, XXXIV/1977, 4312 (11. децембар), 14; 4313 (12. децембар), 14; 4314 (13. децембар), 14.

125. *О Дурмићорској партизанској републици (1941—1942)*. — *Споне*, IX/1977, 21, 112—122.

126. *Црногорска омладина у предвечерју пинасетојулског усјанка. Велика генерација стасала за велико вријеме*. — *Побједа*, XXIV/1977, 4163, 13. VII, 8.

127. *Уз овај број*. — Историјски записи, XXX/1977, 2, 287—288.

Уводник уз број посвећен 40-тогодишњици Јосипа Броза на челу КПЈ.

1978.

128. *Др Миролуб Васић: Революционарни омладински покрет у Југославији 1929—1941*. — Историјски записи, XXXI(LI)/1978, XXXV, св. 1/2, 285—287.

Приказ.

129. *Писмо Василија Р. Појовића — игумана манастира св. Тројице и првошопрезовићера њеваљског — Никифору архиепископу њећском и митрополиту рашко-призренском из 1903. године*. — Историјски записи, XXXI(LI)/1978, XXXVI, 3, 99—101.

О обнављању манастира Довоље.

130. *Забљешке игумана Леонтија Нинковића о њовлачењу из Црне Горе 1916. године.* — Историјски записи, XXX(LI)/1978, 4, 91—102.

1979.

131. *Интернационализам југословенских комуниста.* — Борба, XLVII/1979, 105, 19. IV, 18.

132. *Штрајк ђака Училијске школе у Даниловграду 1925. године.* — Девети децембар, XI/1979, 11, 7.

133. *Титово присуство Покрајинској конференцији КПЈ за Црну Гору у Барама Жугића 1940. године.* — У: Дурмиторска партизанска република. Материјали са научног скупа одржаног у Жабљаку 24, 25. и 26. августа 1977. године. Титоград: Историјски институт СР Црне Горе и Скупштине општине Жабљак, Шавник и Плужане, 1979, стр. 23—32.

134. *О њолиничкој акцивној радника у Поморском арсеналу у Тивљу 1918—1941.* — Историјски записи, XXXII(LII)/1979, 4, 127—137.

135. *Одјек њобуне морнара у Боки Коњорској међу околним сџановничким.* — Комунист, XXXVII/1979, 1143, 2, I, 22.

136. *Титов њрви долазак у Црну Гору, II. (Поводом њоновног њисања Сава Брковића и Перише Вујошевића).* — Побједа, XXXV/1979, 4702 (13. јануар), 14; 4703 (14. јануар), 14; 4704 (15. јануар), 14; 4705 (16. јануар), 14; 4706 (17. јануар), 14.

Фелтон.

137. *О sindikalnom organizovanju radnika u Crnoj Gori 1918—1941.* — У: Tito, radnička klasa i sindikati. — Beograd, 1979, str. 285—320.

138. *Doprinis Pokrajinskoj konferenciji KPJ za Crnu Goru i njen značaj za pripreme oslobodilačke borbe.* — У: Tito i revolucija, Beograd : Eksport-pres, 1979, str. 216—220.

139. *Развој социјалистичке мисли у Црној Гори до Првог свејског рајџа.* Борба, LVIII/1979, 72, 16. III, 14.

140. *Прве њартијске организације у Црној Гори.* — Комунист, XXXVII/1979, 1156, 27. IV.

141. *Синдикално организовање радника у Црој Гори 1918—1941.* — Побједа, XXXV/1979, 4765, 17. III, 14; 4766, 18. III, 14; 4767, 19. III, 16; 4768, 20. III, 14; 4769, 21. III, 14; 4770, 22. III, 14; 4771, 23. III, 14; 4772, 24. III, 14; 4773, 25. III, 14; 4774, 26. III, 16; 4775, 27. III, 14; 4776, 28. III, 14; 4777, 29. III, 14; 4778, 30. III, 14; 4779, 31. III, 14; 4780, 1. IV, 14; 4781, 2. IV, 16; 4782, 3. IV, 14; 4783, 4. IV, 14; 4784, 5. IV, 14; 4785, 6. IV, 14; 4786, 7. IV, 14; 4787, 8. IV, 14; 4788, 9. IV, 16; 4789, 10. IV, 14; 4790, 11. IV, 14; 4791, 12. IV, 14; 4792, 13. IV, 14; 4793, 14. IV, 14.

142. *Прва њокрајинска конференција Социјалистичке њартије Југославије (комуниста) за Црну Гору.* — Побједа, XXV/1979, 4783, 4. IV, 14.

143. *„Tito në Mal të Zi për herë të parë — Tito në Konferencën e Tetë, Krahinorë të KPJ për Mal të Zi, Bokë, Sanxhaqë Kosovë e Metohi”.* — Koha, 1980, 3/4, 17—31.

144. *Одјек минхенског сјоразума у црногорској ишћамѿи.* — У Минхенскиот договор и југословенските и чехословачките народи. — Скопје : Институт за национална историја, 1980, стр. 153—172. Résumé. — Резюме.

145. *Законодавни рад мийтројолишћа Пејтра I Пејтровића до доношења Законика 1785. године.* — Правни зборник, XXXVIII/1980, 1/4, 181—232.

Садржи факсимил текста Законика, са транскрибованим текстом Законика Петра I.

146. *Тишо у Црној Гори.* — Пракса, 1980, 2, 113—133.

Коаутор Радоје Пајовић.

147. *Покрајинска конференција КПЈ у Барама Жугића и Тишово виђење револуционарног ѿокрешиа у Црној Гори 1940. године.* — Споне, XII/1980, 1, 27—41.

148. *Тишова ѿосјешиа Црној Гори 1959. године.* — Токови, 1980, 15, 86—100.

149. *Осврћи на ишћорију Црне Горе.* — У: Црна Гора. — Београд : Графичко предузеће „Зајечар” у Зајечару — Центар за новинско-издавачку дјелатност „Интерпреглед”, Београд, 1980, стр. 8—14.

150. *Покрајинска конференција КПЈ за Црну Гору 1940.* — Комунист, XXXVIII/1980, 1221, 1. VIII

151. *Револуционарни ѿокреши у никшићком крају 1919—1929. године.* — Комунист, XXVIII/1980, 1193, 18. I.

1981.

152. *О неким каракѿерисѿићкама револуционарног ѿокрешиа у никшићком крају 1919—1929. године. (Тезе).* — У: Из револуционарног покрета никшићког краја. Никшић: Центар за марксистичко образовање „Никола Ковачевић”, 1981, стр. 7—14.

153. [Дискусија]. — У: Из револуционарног покрета никшићког краја. — Никшић : Центар за марксистичко образовање „Никола Ковачевић”, 1981, стр. 290—293.

154. *Предговор.* — У: Казивање Никола Ковачевића—Старог. Никшић : Центар за културу, [1981], (Цетиње : Обод), стр. 5—21.

155. [Дискусија]. — У: Народна и војно-позадинска власт никшићког среза у НОР-у. Зборник радова. Никшић: Центар за марксистичко образовање „Никола Ковачевић”, 1981, стр. 369—371.

156. *Примјена Законика књаза Данила.* — Правни зборник, XXIX/1981, 1/4, 97—110.

157. *Орадовима Ђока Пајковића.* — Токови, 1981, 16, 6

1982.

158. *Предговор.* — У: Владимир—Мујо Петрушић, Лист „Радни народ” (1927—1928). — Библиографски вјесник, XI/1982, 2, 39—41.

159. *Рад на изради Законика књаза Данила.* — Зборник Правног факултета у Титограду, 1982, 8/9, 169—178.

160. *Законодавство и органи централне власти у Црној Гори у вријеме митрополија Петра I Петровића (1784–1830)*. – Историјски записи, XXXV(LV)/1982, 1/2, 5–120. Résumé.

Садржи фотокопију и транскрипцију текста Законака Петра I.

161. „Глас Црногорца” о њриликама у Македонији (1875–1879). – Кресненското востание во Македонија 1878–1879. Скопје, МАНУ, 1982, 133–146. Summary.

162. *Томица Никчевић (15. VIII 1920 – 25. XI 1982)*. – Историјски записи, XXXV(LV)/1982, 3/4, 6.

In memoriam.

1983.

163. *Један разговор са Косијом Ђуфком*. – Историјски записи, XXXVI(LVI)/1983, 1/2, 109–148.

164. *О научном методу и научном моралу једног критичара (поводом шекспира Новице Војиновића и књизи „Законик књаза Данила”)*. – Историјски записи, XXXVI(LVI)/1983, 1/2, 149–183.

165. *Уједињење Црне Горе и Боке Кошорске 1813. године (поводом 170-годишњице)*. – Историјски записи, XXXVI(LVI)/1983, 3/4, 69–76.

166. *Један разговор са Анђелом Мајковићем*. – Историјски записи, XXXVI(LVI)/1983, 3/4, 161–182.

167. *О предумовима стварања класно-револуционарног њкреија у Црној Гори*. – У: Никшић у предратном револуционарном покрету и НОБ-у (зборник радова). – Никшић, 1983, стр. 7–14.

168. *Комунистичка партија Југославије и њињање власти у 1941. године (Прилог њињању)*. – У: Народни одбор ослобођења Среза беранског. Титоград, 1983, стр. 233–244.

169. *Предговор*. – У: Преломни догађаји народноослободилачког рата у Црној Гори 1943. године. (Зборник радова са научног скупа одржаног 19. и 20. децембра 1983). – Титоград, 1983, стр. 5–7.

170. *Остварање научног скупа*. – У: Раднички покрет, народноослободилачки рат и револуција у Боки Которској. Књ. I. Зборник радова са научног скупа одржаног у Херцег-Новом 26, 27. и 28. новембра 1981. године, Херцег-Нови, 1983, стр. 7–10.

171. *Неке карактеристике револуционарног њкреија у Боки Которској између два свјетска рата (1918–1941)*. – У: Раднички покрет, народноослободилачки рат и револуција у Боки Которској. Књ. I. Зборник радова са научног скупа одржаног у Херцег-Новом 26, 27. и 28. новембра 1981. – Херцег-Нови, 1983, стр. 19–25.

1984.

172. *Notes introductions sur le Montenegro dans les relations internationales*. – Историјски записи, XXXVII/1984, 1/2, 7–13.

173. *Уводне најомене о Црној Гори у међународним односима*. — Историјски записи, XXXVII/1984, 3/4, 7—13.

174. *La France et la Monténégro en décembre 1915 — janvier 1916*. — Историјски записи, XXXVII/1984, 1/2, 145—166.

175. *Француска и Црна Гора у децембру 1915 — јануара 1916. године*. — Историјски записи, XXXVI/1984, 3/4, 141—162.

176. *Valtazar Bogišić, comme investigateur du droit coutumier dans les Balkans*. — Actes du cinquieme congrès international des études du sud-est Européen, Beograd, 1984, str.

177. *Поводом 150-годишњице рођења Валтазара Богочића*. — Библиографски вјесник, XIII/1984, 2, 179—184. Резюме.

178. *Предговор*. — У: Гојко П. Вукмановић, Библиографија о развоју радничког покрета КПЈ, народноослободилачког рата и револуције у општини Бар 1903—1945. године. Бар, 1984, стр. 5—8.

179. *Приликом промоције књиге „Раднички покрет, народноослободилачки рат и револуција у Боки Коњорској“ (зборник радова), књига I и II, Херцег-Нови 1983*. — Бока, 1984, 15/16, 495—499.

180. *О револуционарном раду Божидара—Бошка Радановића до 1921. године*. — Бока, 1984, 15/16, 237—256.

181. *Поводом 150-годишњице рођења В. Богочића*. — Васпитање и образовање, 1984, 4, 93—97.

182. *Валтазар Богочић као изучавалац обичајног права на Балкану*. — Гласник Института за национална историја, XXVIII/1984, 3

183. *Crna Gora 1918—41*. — У: Enciklopedija Jugoslavije; 3, Crn. D. — Drugo izdanje. Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 1984, str. 109—113. Potpis: J. Voј.

184. *Два писма Дмијтра Вурделе из 1869. Валтазару Богочићу*. — Зборник Матице српске за друштвене науке, 1984, 77, 201—204.

185. *National introductoirs le Monténégro dans les relations internationales*. — Историјски записи, XXXVII(LVII)/1984, N° 1—2, 7—15.

186. *La France et le Monténégro en décembre 1915 — janvier 1916*. — Историјски записи, XXXVII(LVII)/1984, 1/2, = Le Monténégro dans les relations internationales, Titograd 1984, p. 143—166.

187. *Уводне најомене о Црној Гори у међународним односима*. — Историјски записи, XXXVII(LVII)/1984, 2/4, 7—13.

188. *Француска и Црна Гора у децембру 1915 — јануар 1916*. — Историјски записи, XXXVII(LVII)/1984, 3/4, 41—162.

189. *Notes introductoires sur le Monténégro dans les relations internationales*. — Le Monténégro dans les relations internationales. — Titograd : Institut d'histoire de la R. S. de Monténégro 1984 (Belgrade : „Prosveta”), 7—13.

190. *La France et la Monténégro en décembre 1915 — janvier 1916*. — In: Le Monténégro dans les relations internationales. — Titograd : Institut d'histoire de la R. S. de Monténégro 1984, 143—166.

191. *Томица Никчевић*. — Овдје, XCVI/1984, 182 (јул), 32.

In memoriam.

192. *На висинама духа*. — Побједа, XII/1984, 6844, 23. XII, 7.

Поводом 150-годишњице рођења Валтазара Богишића.

193. *О Јовану Томашевићу (поводом 60-годишњице смрти)*. — Пракса, 1984, 4, 7—20.

194. *Уводне напомене о Црној Гори у међународним односима*. — У: Црна Гора у међународним односима. Титоград : Историјски институт СР Црне Горе, 1984, стр. 7—13

195. *Француска и Црна Гора у децембру 1915. — јануар 1916.* — У: Црна Гора у међународним односима. Титоград : Историјски институт СР Црне Горе, 1984, стр. 141—162.

196. *Раднички покрети, народноослободилачки рати и револуција у Боки Кошорској, Херцег-Нови, 1981.* — Пракса, 1984, 1, 275—277.

197. *Нека њихова треба још изучавати*. — Овдје, XVI/1984, 187, 20.

Дискусија о књизи Батрића Јовановића: *Тринаецијоулски усјанак*, Побједа, Титоград.

198. *О амајтеризму у историографији*. — Овдје, XVI/1984, 187, 18.

Дискусија о књизи Милије Станишића: *Кадрови револуције*. Побједа, Титоград.

1985.

199. *Валтазар Богишић као изучавалац обичајног права на Балкану*. — Бока, 1985, 17, 277—287.

200. *Богишићев нацрт закона о организацији привремене земаљске управе у Херцеговини*. — Зборник Правног факултерта у Титограду, 1985, 12/13, 51—65.

201. *Сјужање Валтазара Богишића у црногорску службу 1893. године*. — Историјски записи, XXXVIII(LVIII)/1985, 1, 65—70.

202. *Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији*. — Историјски записи, XXXVII(LVII)/1985, 1, 147—154.

Осврт на Богишићево дјело у редакцији Томице Никчевића.

203. *La guerre d'Ethiopie et l'opinion mondiale 1934—1941, Paris 1984*. — Историјски записи, XXXVIII(LVIII)/1985, 2, 179—180.

Приказ.

204. *О развоју и проблемима историјске науке у Црној Гори*. — Историјски записи, XXXVIII(LVIII)/1985, 3/4, 133—145.

У коауторству са Димом Вујовићем, Владом Стругаром и Миомиром Дашићем.

205. *Југословенско јавно мњење и етничка криза 1935—1936. године*. — Историјски записи, XXXVIII(LVIII)/1985, 2, 129—139.

206. *Из мемоара Нише Милановића*. — Историјски записи, XXXVIII(LVIII)/1985, 3/4, 147—201.

207. *Милија Станишић: Кадрови револуције. Црногорци на руководећим дужностима у НОР-у народа и народности Југославије, Титоград, 1984*. — Историјски записи, XXXVIII(LVIII)/1985, 3/4, 199—201.

НАЦИОНАЛНИ
ИСТОРИЈСКИ
АРХИВ
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

- Приказ.
208. *Политичке, војне, економске и културне везе народа СФРЈ и СССР у периоду 1917–1945. Научни скуп, Крушево, 18–20. маја 1984.* – Историјски записи, XXXVIII(LVIII)/1985, 3/4, 210–212.
- Приказ.
209. *Јован Цвијић и Дурмитор. Научни скуп, 12. октобра 1975. године.* – Историјски записи, XXXVIII(LVIII)/1985, 3/4, 214–216.
- Приказ.
210. *Југословенски и чехословачки народи у посљедњим годинама Другог свјетског рата. Долна Круша, 17–18. јун 1985. године.* – Историјски записи, XXXVIII(LVIII)/1985, 3/4, 217–219.
211. *Поздрав учесницима научног скупа.* – Јован Цвијић и Дурмитор. Зборник радова са научног скупа 12. октобра 1985. – Жабљак : СО Жабљак, Српско географско друштво, Географско друштво Црне Горе, Београд, 1985, стр. 23–24.
212. *Валијазар Богшић (поводом 150-годишњице рођења).* – Мостови, XVII/1985, 86/87, 119–122.
213. [Дискусија]. – У: Народна и војнопозадинска власт никшићког среза у НОР-у. Зборник радова. Центар за марксистичко образовање „Никола Ковачевић”, Никшић 1985, стр. 369–371.
214. *Животи за право.* – Побједа, XL/1985, 6960, 20. IV, 12.
- Приказ књиге „Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији” (приредио Томица Никчевић).
215. *Валијазар Богшић. (Поводом 150-годишњице рођења).* – Правни зборник, 1985, 1/2, 171–174.
216. *Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији.* – Овдје, XVII/1985, 197, 30–31.

1986.

217. *О почетама ширења социјалистичких идеја и формирању радничких друштва у Црној Гори до доношења Устава 1905. године.* – Васпитање и образовање, 1986, 3, 69–80.
218. *L'opinion publique Yougoslave et la crise d'Ethiopie en 1935–1936.* — La guerre d'Ethiopie et l'opinion mondial le 1934–1941. Paris 1986, p. 167–182.
219. *Нови подаци Радована Зоговића о листовима „Народној борби”, „Омладинском јокрећу” и „Слободи”.* – Историјски записи, XXXIX(LIX)/1986, 1/2, 199–205.
220. *Преглед економског развојка и развојка социјалистичке мисли у Црној Гори у XIX вијеку.* – Историјски записи, XXXIX(LIX)/1986, 3, 19–48. Résumé
221. *Уводно излагање на првој сједници Одбора за обиљежавање 60-годишњице „Записи – Историјски записи”.* – Историјски записи, XXXIX(LIX)/1986, 4, 209–216.

222. *О неким карактеристикама рада Комунистичке партије Југославије у Црној Гори у периоду 1929–1941.* – Историјски записи, XXXIX(LIX)/1986, 4, 73–84. Résumé

223. *Попис јокрејиног споменичког фонда манастира Пива из 1969. године.* – Историјски записи, XXXIX(LIX)/1986, 4, 85–94.

У прилогу је дат инвентарни преглед покретног споменичког фонда (стр. 95–138).

224. *Поводом 400 годишњице манастира Пива (1586–1986).* – Историјски записи, XXXIX(LIX)/1986, 4, 5–9.

225. *Борци Четврте јеролейтерске црногорске бригаде.* – Историјски записи, XXXIX(LIX)/1986, 4, 232–235.

226. *Велизар Перуновић: Казивање из колоне. Друго доуњено издање, 1986.* – Историјски записи, XXXIX(LIX)/1986, 4, 240–243.

Приказ.

227. *Андрија Лаиновић (8. XI 1903 – 24. V 1986).* – Историјски записи, XXXIX(LIX)/1986, 4, 251–254.

In memoriam.

228. *60 година Историјских записа.* – Одзиви, 1986, 58/59, 82–85.

229. *У Пећиници јодићи обиљежје.* – Просвјетни рад, 1986, 13. и 14. 1–15. IX, 8.

Уз 200-годишњицу рођења Вука Ст. Караића.

230. *Уводне напомене.* – У: Јевто М. Миловић, Петар II Петровић Његош. Грађа 1830–1854. Књига 4 (1845–1897). – Титоград : Историјски институт СР Црне Горе, НИО „Универзитетска ријеч“, Архив Црне Горе. – Титоград, 1986, стр. 5–6.

231. *Предговор.* – У: Петровачка комуна 1920. године – прва комунистичка општина на Јадрану. Зборник радова са научног скупа одржаног 23, 24. и 25. новембра 1984. – Титоград : Историјски институт СРЦГ, Марксистички центар ЦК СК Црне Горе, Историјски архиви Будве. – Титоград 1986, стр. 5–10.

232. *Опшарње научног скупа.* – У: Петровачка комуна 1920. године – прва комунистичка општина на Јадрану. Зборник радова са научног скупа одржаног 23, 24. и 25. новембра 1984. – Титоград : Историјски институт СРЦГ, Марксистички центар ЦК СК ЦГ, Историјски архив Будва. – Титоград, 1986, стр. 38–39.

233. *О неким специфичностима револуционарног јокрејиа у Црној Гори јоком 1919–1920. године.* – У: Петровачка комуна 1920. године – прва комунистичка општина на Јадрану. Зборник радова са научног скупа одржаног 23, 24. и 25. новембра 1984. – Титоград : Историјски институт СРЦГ, Марксистички центар ЦК СК ЦГ, Историјски архив Будва. – Титоград, 1986, стр. 49–55.

234. *О Адолфу Муку.* – У: Петровачка комуна 1920. године – прва комунистичка општина на Јадрану. Зборник радова са научног скупа одржаног 23, 24. и 25. новембра 1984. године. Титоград : Историјски институт СР ЦГ, Марксистички центар ЦК СК ЦГ, Историјски архив, Будва. – Титоград, 1986, стр. 241–266.

235. *О Божидару – Бошку Радановићу*. – У: Петровачка комуна 1920. године – прва комунистичка општина на Јадрану. Зборник радова са научног скупа одржаног 20, 24. и 25. новембра 1984. – Титоград : Историјски институт СР Црне Горе, Марксистички центар ЦК СК ЦГ, Историјски архив, Будва. – Титоград, 1986, стр. 274–286.

236. [*Дискусија*]. – У: Петровачка комуна – прва комунистичка општина на Јадрану. Зборник радова са научног скупа одржаног 23, 24. и 25. новембра 1984. – Титоград : Историјски институт СР Црне Горе, Марксистички центар ЦК СКЦГ, Историјски архив, Будва. – Титоград, 1986, стр. 376–278.

237. *Закључна ријеч на научном скупу у Пејировцу*. – У: Петровачка комуна – прва комунистичка општина на Јадрану. Зборник радова са научног скупа одржаног 23, 24. и 25. новембра 1984. – Титоград : Историјски институт СР Црне Горе, Марксистички центар ЦК СКЦГ, Историјски архив, Будва. – Титоград, 1986, стр. 294–396.

238. *Проф. др Андрија Лаиновић*. – Побједа, XLI/1986, 28. V, 9.

In memoriam.

239. *О развоју и проблемима историјске науке у Црној Гори*. – У: Стање, улога и развој науке у Црној Гори. ЦАНУ и Универзитет „Велько Влаховић” Титоград. Научни скупови, књ. 14. – Титоград, 1986, стр. 199–212.

У коауторству с Димитријем Вујовићем, Владом Стругаром и Миомиром Дашићем.

240. *Поводом 50-годишњице Белведарских догађаја 1936–1986*. – Сусрети, 1986, 6, 5.

241. *Писана дјелатност Комунистичке партије Југославије у Црној Гори од 1929. до 1936. године*. – Побједа, XLII/1986, 7216, 7. I, 13; 7217, 8. I, 11; 7218, 9. I, 14; 7219, 10. I, 12; 7220, 11. I, 14; 7221, 12. I, 14; 7222, 13. I, 10; 7223, 14. I, 12; 7224, 15. I, 13; 7225, 16. I, 15; 7226, 17. I, 12; 7227, 18. I, 16; 7228, 19. I, 14; 7229, 20. I, 10; 7230, 21. I, 13.

1987.

242. *40 година Уставостворене скупштинне Социјалистичке Републике Црне Горе*. – Зборник Правног факултета у Титограду, X/1987, 14/15, 259–262.

243. *Уз шездесетогодишњицу Зајиса – Историјских зајиса (1927–1987)*. – Историјски записи, LX/1987, 1, 5–8.

У прилогу фотографије уредника: Душана Вуксана, Риста Драгићевића, Јагоша Јовановића, Радосава Меденице и Јована Бојовића.

244. *Шездесетогодишњица „Историјских зајиса”*. – Мостови, XIX/1987, 96/97, 85–92.

245. *Неколико сјећања на учешће у Првом свјетском рату и у Октобарској револуцији*. – Историјски записи, XI/1987, 2/3, 157–182.

246. *Историја Савеза комуниста Југославије*. – Историјски записи, XL/1987, 2/3, 209–211.

- Дискусија за округлим столом у Историјском институту СР Црне Горе одржаном 18. 11. 1986. год.
247. *Уз 200-годишњицу рођења Вука Караџића*. – Историјски записи, XL40/1987, 4, 5–9.
248. *Пейњица – њосијобина ѡредака Вука Караџића*. – Историјски записи, XL/1987, 4, 51–62.
249. *Фотијошњско издање „Гласа Црногораца” из 1873. године*. – Историјски записи, XL/1987, 4, 212–214.
- Приказ.
250. *Поводом 200-годишњице рођења Вука Караџића (1787–1987)*. – Комуна, 1987, 3.
251. *Прва историја Бјелопољског краја*. – Бјелопољске новине, 1987, 10. XII.
- Приказ књиге *Бјело Поље*.
252. *Пейњица – њосијобина ѡредака Вука Караџића*. – У: Вук Стефановић Караџић и Црна Гора. ЦАНУ, Наставнички факултет Универзитета „Вељко Влаховић”, НИО „Побједа, „Обод” – Цетиње. Научни скупови, књ. 16, Одјељење умјетности, књ. 5. Титоград, 1987, стр. [263]–282.
253. *Ошварење научног скуја*. – У: Колашински четнички затвор 1942–1943. (Зборник радова са научног скупа одржаног 14. и 15. маја 1984). – Титоград, Историјски институт СР Црне Горе, 1987, стр. 11–16.
254. *Предговор*. – У: Колашински четнички затвор 1942–1943. (Зборник радова са научног скупа одржаног 14. и 15. маја 1984). – Титоград, Историјски институт СР Црне Горе, 1987, стр. 9–10.
255. *Коријени и копјинуишњи : Вуков језик и данашњи говор Дробњака*. – Соа небеска, V/1987, 7/8, 5.
256. *Професор Ф. Х. Кокен са Сорбоне одушевљен љејошмама Дурмишора*. – Соа небеска, V/1987, 7/8, 14.

1988.

257. *Историјски записи и историја Црне Горе*. – Стварање, XLIII/1988, 3, 269–276
258. *Ниједан народ у Југославији није за националисше*. – Просвјетни рад, 1988, 10, 16. V, 6.
259. *Документиј револуције. Божо Лазаревић: Сјећање на раш и револуцију 1941–1945. Војноиздавачки и новински центар Београд, 1987*. – Титоградска трибина, XXIX/1988, 1380, 27. V, 8.
260. *Руска ѡерминологија у црногорској државној организацији до средине XIX вијека*. – Зборник Правног факултета у Титогрду, XIII/1988, 16/18, 133–141.
261. *Разговор са Бранком – Кађом Пејричевићем о револуционарном ѡкрешју у Црној Гори у међународном ѡериоду*. – Историјски записи, LXI/1988, 1/2, [195]–252.
262. *Поводом 70-годишњице Југославије*. – Историјски записи, LXI/1988, 3/4, [5]–6.

263. *Смиља Буровић, Државна интервенција у индустрији Југославије.* – Историјски записи, LXI/1988, 3/4, 235—237.
Приказ.

1989.

264. *Почеци изучавања обичајног права у балканским државама.* – Историјски записи, LXII/1989, 3/4, [61] – 70. Резюме.

265. *Зборник радова поводом педесетогодишњице смрти Андрије П. Јовићевића, Цетиње, 1989.* – Васпитање и образовање, 1989, 5, 70—71.

1990.

266. *О сјановништву словенског јорјекла у Албанији.* – Васпитање и образовање, 1990, 4, 17—30.

267. *Национално шћепање у Југославији 1918—1990.* – Зборник Правног факултета, Подгорица, XVI/1990, 22/24, 209—217.

268. *Уводне најомене.* – Историјски записи, LXIII/1990, 1/2, [5]
Поводом обиљежавања 60-годишњице Историјских записи.

269. *Закључна ријеч на научној скупу „Улога научне периодике у развоју историографије у Црној Гори“.* – Историјски записи, LXIII/1990, 1/2, [267]—269.

270. *О сјановништву словенског јорјекла у Албанији. Тезе.* – Историјски записи, LXIII/1990, 3/4, [5]—20.

271. *Божо Лазаревић, „Сјећања на рати и револуцију 1941—1945“.* Војноиздавачки и новински центар, Београд 1987. – Историјски записи, LXIII/1990, 3/4, 211—214.

272. *Сјанислав Рако Вујошевић. 14. X 1929 – 22. I 1987.* – Историјски записи, LXIII/1990, 3/4, [231]—233.

In memoriam.

1991.

273. *Васа Чубриловић (14. V 1898 – 11. VI 1990).* – Историјски записи, LXIV/1991, 1/2, [233]—235.

In memoriam

274. *Уводне најомене.* – Историјски записи, LXIV/1991, 3/4, [5].

Поводом научног скупа „Комунисти на општинским изборима у Црној Гори 1936. године“, одржаног у Котору 23. и 24. новембра 1987.

275. *Црна Гора у 1936. години.* – Историјски записи, LXIV/1991, 3/4, [7]—12.

1992.

276. *Отварање научног скупа 400 година манастира Пива.* – У: Четиристо година манастира Пива (Зборник радова са научног скупа

одржаног у Плужанима 16. и 17. јула 1987). Титоград : Историјски институт СР Црне Горе, 1991, 7–8.

277. *Љејојис манастира Пива као исторјиски извор*. – У: Четиристо година манастира Пива. (Зборник радова са научног скупа одржаног у Плужанима 16. и 17. јула 1987). Титоград : Историјски институт СР Црне Горе, 1991, 91–107.

278. *Закључна ријеч*. – У: Четиристо година Манастира Пива. (Зборник радова са научног скупа одржаног у Плужанима 16. и 17. јула 1987). Титоград : Историјски институт СР Црне Горе, 1991, 231–232.

279. *Опшарање научног скупа уједињење Црне Горе, Пашировића, Будве и Боке Которске 1813*. – У: Уједињење Црне Горе и Боке Которске 1913–1814. године. (Зборник радова са научног скупа одржаног у Котору 10–12. новембра 1988). Титоград : Историјски институт СР Црне Горе, 1991, 7–8.

280. *Исторјиски оквири уједињења Црне Горе, Пашировића, Будве и Боке Которске 1813. године*. – У: Уједињење Црне Горе и Боке Которске 1813–1814. године. (Зборник радова са научног скупа одржаног у Котору 10–12. новембра 1988). Титоград : Историјски институт СР Црне Горе, 1991, 17–27.

281. *Уводне напомене*. – У: Становништво словенског поријекла у Албанији. (Зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Цетињу 21, 22. и 23. јуна 1990). Титоград 1991, 7–8.

282. *О становништву словенског поријекла у Албанији. Тезе*. – У: Становништво словенског поријекла у Албанији. (Зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Цетињу 21, 22. и 23. јуна 1990). – Титоград 1991, 9–23 + 11 карата (историјске карте из „Историје српског народа, књ. I; Р. Тричковић: „Српска црква средином XVII в.” „Историјски атлас” С. Јастребова).

283. *Завршна ријеч на међународном научном скупу Становништво словенског поријекла у Албанији*. – У: Становништво словенског поријекла у Албанији. (Зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Цетињу 21, 22. и 23. јуна 1990). Титоград 1991, 1113–1115.

284. *Уводне напомене*. – У: Дурмиторски зборник. На извору Вукова језика. (Зборник радова са научног скупа одржаног у Шавнику 7. и 8. јула 1988). Титоград 1991, 7.

285. *Закључна ријеч*. – У: Дурмиторски зборник. На извору Вукова језика. (Зборник радова са научног скупа одржаног у Шавнику 7. и 8. јула 1988). Титоград 1991, 489–491.

286. *Забљешке Валјазара Божића о дурмиторском крају*. – У: Дурмиторски зборник. На извору Вуковог језика. (Зборник радова са научног скупа одржаног у Шавнику 7. и 8. јула 1988). Титоград 1991, 255–270.

287. *Напомене о архитектури у дурмиторском крају*. – У: Дурмиторски зборник. На извору Вукова језика. (Зборник радова са научног скупа одржаног у Шавнику 7. и 8. јула 1988). Титоград 1991, 385–392 + 76 таб. фотографија (стр. 395–487).

1992.

288. *Предговор*. – У: Црногорско-руски односи 1711–1918. Књига 1. Руски извори о Црној Гори од краја XVI до средине XIX вијека = Черногорско-русские отношения 1711–1918 гг. Том 1.

289. *Русские архивные докуменѝы о Черногории (конец XVII в. – середина XIX в.)*. – Подгорица – Москва 1992, 7–18.

Са Ирином С. Достјан.

290. *Предисловие*. – У: Црногорско-руски односи 1711–1918. Књига 1. Руски извори о Црној Гори од краја XVII до средине XIX вијека = Черногорско-русские отношения 1711–1918 гг. Том 1. Русские архивные документы о Черногории (конец XVII в. – середина XIX в.). Подгорица – Москва 1992, 19–32.

Соавтор: Ирина С. Достјан.

291. *Ријеч Редакције*. – Историјски записи, LXV/1992, 1/4, [5]–6.

292. *Рукопис Законаика митрополиѝа Пеѝра Првог Пеѝровића*. – Историјски записи, LXV/1992, 1/4, [31]–37.

293. *Неки подаци војводе Марка Миљанова Појовића о обичајима у Кучима и неки докуменѝи о Кучима у Божишићевом архиву у Цавѝаићу*. – Историјски записи, LXV/1992, 1/4, [187]–201.

294. *Викѝор Георгијевич Карјасов (3. II 1922 – 10. XI 1991)*. – Историјски записи, LXV/1992, 1/4, [249]–252.

In memoriam.

295. *Марко М. Цемовић, Васојевићи, историјска исѝраживања. Издавачки савјеш Завичајног удружења Васојевића, Београд, 1992, сѝр 434*. – Историјски записи, LXV/1992, 1/4, [263]–267.

296. *Россия и Черногория в конце XVIII – начало XIX в.* – У: Балканские исследования. Выпуск 15. Россия и Славяне : политика и дипломатия. Материалы международной научной конференции „Россия и славяни XVIII в. – 1918 г.” (Москва, 25–27 июня 1991 г.). Москва 1992, 39–58.

1993.

297. *Ријеч уредника*. – Историјски записи, LXVI/1993, 1/4, [5]–6.

298. *Положај Срѝске ѝравославне цркве у Црној Гори средином XIX вијека*. – Тезе: Историјски записи, LXVI/1993, 1/4, [157]–161.

299. *Докуменѝи о ѝроналаску закојане архиве и црквених сѝвари у Цейѝињу 1923. године*. – Историјски записи, LXVI/1993, 1/4, [175]–200.

300. *Срѝски народ у југословенској федерацији 1945–1991. Тезе*. – Историјски записи, LXVI/1993, 1/4, [229]–234.

1995.

301. *На њираци времена (разговор Јована Р. Бојовића са Вукоманом Џаковићем, у Жабљаку, августа 1983. године)*. – У: Вукоман Џаковић, Народне тужбалице и епске пјесме, Београд, 1995, стр. 103–117.

302. *О словима из Ободске шћамјарије*. – 500 година њрве шћамјане ћириличке књиге на словенском југу 1494–1994. – Билтен 4, Подгорица, мај 1995, 26–28.

1996.

303. *Историографија о мјесту рада Црнојевића шћамјарије*. – У.: Пет вјекова Октоиха – прве штампане ћириличке књиге на словенском југу. Радови са међународног научног скупа, Цетиње. 24–25. јун 1994. Подгорица 1996, стр. [67]–81. Summary.

II–3 Приређивачки радови (самостјално и са другима)

1. *Жене Црне Горе у револуционарном њокрећу*. Титоград : Историјски институт СР Црне Горе, 1969; 301 стр.

2. *Јосић Броз Тишо о Црној Гори*. – *Историјски записи*, XXX(L)/1977, XXXIV, 2, 287–365.

Садржи: Писмо члану Покрајинског комитета КПЈ за Србију 22. децембра 1937. писано у Београду; Извјештај Коминтерни од 26. септембра 1939. године. Повјерљиво. Ситуација у Југославији, Комунистичка партија Југославије и њени предстојћи задаци. Валтеров извјештај 26. IX 1939; Извештај Коминтерни од маја 1941. године о положају и догађајима у Југославији; Говор на дан оснивања Четврте црногорске бригаде 17. јуна 1942. године; Писмо Ивану Милутиновићу 1943. године; Поздравни телеграм Земалском антифашистичком вијећу народног ослобођења Црне Горе и Боке од 13. јула 1944. године; Говор у Подгорици 12. јула 1946. године; Говор у Цетињу 13. јула 1946. године; Говор у Бару 18. септембра 1959. године; Говор у Никшићу 20. септембра 1959. године; Говор у Иванграду 21. септембра 1959. године; Говор у Пљевљима 22. септембра 1959. године; Говор у Жабљаку 7. августа 1970. године; Говор у Бару 29. маја 1976. године. Говор приликом пријема Повеље првог почасног члана Црногорске академије наука и умјетности у Титограду 25. фебруара 1977. године. (Избор документа: Јован Р. Бојовић).

3. *Хронологија радничког њокрећја и СКЈ 1919–1979*. Том I, 1919–1941. Београд : Институт за савремену историју и „Народна књига”, 1980, 343 стр.

4. *Казивање Николе Ковачевића – Сћарог*. Никшић : Центар за културу, (Цетиње : Обод) [1981], 320 стр.

5. *Пашћировске исћраве*. Књига 2. – Будва : Историјски архив, 1990, 245 стр. + 7 факсимила.

6. *Црногорско-руски односи 1711–1918*. Књига 1. Руски извори о Црној Гори од краја XVII до средине XIX вијека = Черногорско-русские отношения 1711–1918 гг. Том I. Русские архивные документы о Чер-

ногории (конец XVII – в. середине XIX в.). Подгорица–Москва 1992, 431 стр.

IV ЛИТЕРАТУРА О Ј. БОЈОВИЋУ

1. АНОНИМ : Јован Р. БОЈОВИЋ. – Bilten Leksikografskog zavoda Crne Gore = Bulletin de l'Institut Lexicographique de Monténégro. – Титоград, 1984, бр. 2, стр. 57.

2. АДАМОВИЋ, В[елимир]: Допринос проучавању револуционарног покрета. – *Побједа*, XXXVI/1980, бр. 5250, 17. јул, стр. 2.

Приказ Бојовићеве књиге „Покрајинска конференција КПЈ за Црну Гору 1940”.

3. AUBIN, Michel: Le Monténégro dans les relations internationales. — *Revue des Études Slaves*. Tom LVII. — Paris 1985, p. 709.

4. БАБОВИЋ, С[енка]: Округли сто историјског института. – *Побједа*, XL/1983, бр. 6445, 12. новембра, стр. 9.

Приказ „Законика књаза Данила”.

5. БАТАКОВИЋ, Душан: Јован Р. Бојовић: Законик књаза Данила, Титоград, 1982. – *Историјски гласник*, 1983, бр. 1/2, стр. 130–131.

6. БАТРИЋЕВИЋ, Ђуро: Плод дужег истраживачког рада. Др Јован Р. Бојовић: Покрајинска конференција КПЈ за Црну Гору 1940, Титоград, 1980, стр. 203. – *Овдје*, XIII/1981, бр. 150, стр. 18.

7. БАТРИЋЕВИЋ, Ђуро: Резултат дугогодишњег истраживања. Ј. Бојовић: Напредни омладински покрет у Црној Гори 1918–1941. Цетиње 1976, стр. 415. – *Овдје*, IX/1977, бр. 98 (јул), стр. 18.

8. ВАСИЋ, Мирољуб: Допринос савременој историографији. Јован Р. Бајовић. „Напредни омладински покрет у Црној Гори 1918–1941”. Историјски институт СР Црне Горе и „Обод” Цетиње 1976, стр. 415. – *Побједа*, XXXIII/1977, бр. 4061, 26. март, стр. 10.

9. ВИНАВЕР Вук Р. – ДАМЈАНОВИЋ, Перо – НИКЧЕВИЋ, Томица: Реферат за избор др Јована Бојовића, вишег научног сарадника Историјског института СР Црне Горе, у звање научног савјетника. – *Билтен* Универзитета „Вељко Влаховић” у Титограду, бр. 56, 22. априла 1981, стр. 37–39.

10. ВОЈИНОВИЋ, Новица: О једном промашеном издању. Др Јован Бојовић: Законик књаза Данила, Титоград, 1982. – *Омладински покрет* [Титоград], 1983, бр. 111, 8. јула, стр. 18–19.

11. ВОЈИНОВИЋ, Новица: *О једном промашеном издању*. (Др Јован Бојовић је писац Законика књаза Данила, издатог у Титограду 1982. године). – *Политика*, [Београд], LXXX/1983, бр. 25031, 15. јун, стр. 14.

Рубрика: Међу нама.

12. ВОЈИНОВИЋ, Новица: Критика неких радова из историје Црне Горе (радови Ј. Бојовића и В. Пешића). – Јубиларни *Зборник Правног факултета*, Подгорица, XIX/1993, 26. 293–330.

13. ВУЈОШЕВИЋ, Божо М.: Научно откриће (проф. др Јован Бојовић: Законик књаза Данила. Историјски институт СР Црне Горе, 1982). — *Сиварање*, [Титоград], 1983, бр. 8—9, стр. 1069—1072.

14. ГЛУШЧЕВИЋ, Вукајло: Казивање Николе Ковачевића Старог (приредио др Ј. Бојовић, Никшићке свеске, Никшић 1981). — *Мосџови*, [Пљевља], 1982, бр. 67—68, стр. 205.

15. ГЛУШЧЕВИЋ, Вукајло: Књига казивања Николе Ковачевића—Старог. Значајан историјски извор. (Приредио др Јован Р. Бојовић, Никшићке свеске, Никшић, 1981, стр. 1—335. — Просвјетни рад, [Титоград], 1982, бр. 6, 15. IV, стр. 9.

16. ГЛУШЧЕВИЋ, Вукајло: Документом до непознатог (Јован Р. Бојовић: „Писана дјелатност Комунистичке партије Југославије у Црној Гори 1919—1936”. Историјски институт СР Црне Горе, Титоград, 1983. године). — *Пракса*, [Титоград], 1984, бр. 3, стр. 185—186.

17. ДАШИЋ, М[иомир]: Ј. Бојовић, Напредни омладински покрет у Црној Гори 1918—1941. Историјски институт СР Црне Горе у Титограду, „Обод” Цетиње 1976. — *Југословенски историјски часопис*, [Београд], 1977, бр. 3—4, стр. 201—208.

18. ДАŠИЋ, Миомир: Dr Jovan R. Bojović: Pokrajinska konferencija KPJ za Crnu Goru 1940. godine. Titograd, Marksistički centar SK SK Crne Gore, 1980. — *Socijalizam*, [Beograd], XXIII/1980, br. 12, str. 174—178.

19. DODA, Ismail : Libra në gjuhën serbokroate. *Dëshmi për një rini revolucionare*. Dr Jovan R. Bojović: „Lëvizja përparimtare e rinisë në Mal të Zi (1918—1941)”. E botoi Instituti Historiq i RS të Malt të Zi, Titograd 1976. — *Rilindja* [Priština]. Organ i Lindhjes Socialiste të popullit rrethorës të Kosovës, 1977, 19 mars, p. 15.

20. ЖУГИЋ, Томислав: Напредни омладински покрет у Црној Гори 1918—1941. — *Универзитетска ријеч* [Титоград], 1977, бр. 6—7, 15. јун, стр. 15.

21. ЈОВАНОВИЋ, Надежда : *Целовића панорама*. Др Јован Бојовић, „Напредни омладински покрет у Црној Гори 1919—1941”, Историјски институт Црне Горе, Цетиње, 1976. — *Борба* [Београд], LVI/1977, бр. 69, 12. марта, стр. 12.

22. ЈОВАНОВИЋ, Надежда: Јован Р. Бојовић, Писана дјелатност Комунистичке партије Југославије у Црној Гори 1919—1936. Историјски институт СРЦГ. Титоград 1983. — *Историјски записи*, [Титоград], XXXVI(LVI/1983, св. 1—2, стр. 194.

23. ЈОВАНОВИЋ, Новак : Др Јован Р. Бојовић, Писана дјелатност Комунистичке партије Југославије у Црној Гори 1919—1936. године. Историјски институт СР Црне Горе, Титоград 1983, стр. 159. — *Библиографски вјестник*, [Цетиње], XII/1983, бр. 3, стр. 289—290. Потпис: Н. Ј.

24. ЈОВАНОВИЋ, Р[адоман] : Значајан подухват. (Др Ј. Бојовић, Извори за историју радничког покрета и револуције у Црној Гори 1918—1945, Титоград 1971). — *Побједа* [Титоград], XXXVI/1971, бр. 3085, 2. децембар, стр. 2.

25. ЈОВАНОВИЋ, Ратка : Разговор о новим књигама. — *Побједа* [Титиград] XXXVII/1982, бр. 5816, 13. фебруар, стр. 10. Потпис: Р. Ј.

26. КАСАТКИН, Н. И.: Јован Р. Бојовић, Осма покрајинска конференција КПЈ за Црну Гору, Боку, Санџак, Косово и Метохију. Титоград, 1980, 204 с. = Јован Р. Бойович. Восьмая конференция КПЮ в Черногории, Боке, Санджаке, Косово и Метохи. — *Советское славяноведение* [Москва], 1984, № 2, стр. 107–108.

27. КНЕЖЕВИЋ, Гојко: У Центру за марксистичко образовање у Никшићу. Представљена књига „Казивања Николе Ковачевића”. — *Побједа*, [Титоград] XXXVII/1982, бр. 5815, 12. фебруара, 12. фебруар, стр. 9. Потпис: Г. К.

28. КОВАЧЕВИЋ, Бранислав: Др Јован Р. Бојовић, „Писана дјелатност Комунистичке партије Југосавије у Црној Гори 1919–1936”, Титоград, 1983. — *Васпийање и образовање*, [Цетиње], 1984, бр. 2, стр. 136–138.

29. КОВАЧЕВИЋ, Бранислав: Јован Р. Бојовић (1934–1995). — *Библиографски вјесник*, [Цетиње], XXV/1996, бр. 1–2, стр. 215–218.

In memoriam.

30. КРАЉ, Мило: Историјски скуп. Јован Р. Бојовић: „Покрајинска конференција КПЈ за Црну Гору”, Марксистички центар ЦК СК Црне Горе, Титоград, 1980. — *Борба*, [Београд], 1980, 24. септембар, стр. 10.

31. КРКЕЉИЋ, Бранко: Др Ј. Бојовић, Напредни омладински покрет у Црној Гори 1918–1941”. — *Историјски записи*, [Титоград], XXX(L)/1977, књ. XXXIV, св. 3–4, стр. 843–844.

32. КРКЕЉИЋ, Бранко Ј.: Др Јован Р. Бојовић: „Напредни омладински покрет у Црној Гори 1918–1941”, „Обод”, Цетиње, 1976. — *Мосћови*, [Пљевља], X/1977, бр. 40, стр. 183–185.

33. КРКЕЉИЋ, Бранко: Значајна студија. Др Јован Бојовић: „Покрајинска конференција КПЈ за Црну Гору 1940”. Издавач: Марксистички центар ЦК СК Црне Горе. Титоград, 1980, стр. 204. — *Никшићке новине*, XV/1981, бр. 624, 24. IV, стр. 5.

34. КРКЕЉИЋ, Бранко Ј.: Др Јован Р. Бојовић: Напредни омладински покрет у Црној Гори 1918–1941. Историјски институт СР Црне Горе, „Обод”, Цетиње, 1976, стр. 415. — *Vojnopolitički glasnik*, [Београд], XXIX/1978, бр. 2, стр. 161–162.

35. ЛАКИЋ, Зоран: Др Јован Р. Бојовић, Извори за историју радничког покрета и револуције у Црној Гори (1918–1945), Титоград 1971. — *Овдје*, [Титоград], IV/1972, 36, 12.

36. ЛАКИЋ, Zoran: Dr Jovan R. Bojović: Izvori za istoriju radničkog pokreta i revolucije u Crnoj Gori (1918–1945), Titograd, 1971. — *Socijalizam*, [Beograd], XV/1972, 3, 377–379.

37. ЛАКИЋ, Зоран: Др Јован Бојовић, Напредни омладински покрет у Црној Гори 1918–1941. Историјски институт Црне Горе, Титоград — „Обод”, Цетиње, 1976, стр. 415. — *Црнка*, [Титоград], 1978, бр. 3, стр. 131–133.

38. ЛАКИЋ, Зоран: Др Јован Р. Бојовић: Покрајинска конференција КПЈ за Црну Гору 1940. године. Титоград, 1980. — *Пракса*, [Титоград], 1980, бр. 5, стр. 135—138.

39. ЛАКИЋ, Зоран: Dr Jovan R. Bojović: Kazivanje Nikole Kovačevića—Starog, Nikšić, 1981. — *Vojnoistorijski glasnik*, [Београд], XXIII/1982, бр. 3, стр. 277—280.

40. ЛАКИЋ, Зоран: Живот посвећен науци: Јован Р. Бојовић (1834—1995). — *Васпитување и образовање*. — [Подгорица], 1996, бр. 1—2, стр. 118—122.

In memoriam.

41. ЛУБУРИЋ, Радојица: Писана дјелатност КПЈ у Црној Гори. — *Универзитетска ријеч*, [Никшић], 1983, бр. 165, 20. новембар, стр. 16.

42. ЛУБУРИЋ, Радојица: Проф. др Јован Р. Бојовић (1934—1995). — *Просвјетни рад*, [Подгорица], 1996, бр. 1—2, 15. II, стр. 23.

In memoriam.

43. ЛУКАЧ, Душан: Извори за историју радничког покрета и револуције у Црној Гори (1918—1945), одабрао и уредио др Јован Р. Бојовић, издање Историјског института СР Црне Горе, Титоград 1971, 63. — *Историјски гласник*, [Београд], 1972, бр. 1, стр. 223—224.

44. ЛУКЕТИЋ, Мирослав: *Бојовић Јован*. — У: Ко је ко у Црној Гори, I издање. Будва, 1993, стр. 40—41.

45. ЛУКИЋ, В[асилије]: Професор доктор Јован Бојовић: Законик књаза Данила. — *Барске новине*, II/1983, бр. 50, 15. новембар, стр. 2.

46. ЛУКИЋ, Василије: Студија вриједна пажње. (Законик књаза Данила). — *Мосиови*, [Пљевља], 1983, бр. 75—76, стр. 99—101.

47. ЛУЧИЋ, Чедомир М. Подгоричка скупштина 1918. године. — *Зборник Правног факултета*, [Подгорица], XV/1989, бр. 19/21, стр. 331—338.

48. МАРКОВИЋ, М[илорад]: Др Јован Бојовић: Прилог и поука историографији. „Писана дјелатност Комунистичке партије Југославије у Црној Гори 1919—1936. Титоград, 1983. — *Побједа*, [Титоград], XL/1983, бр. 6442, 9. новембар, стр. 7.

49. МАРТИНОВИЋ, Душан. *Проф. др Јован Р. Бојовић. Поводом 25. годишњице стипендијског путовања (1961—1986)*. — Библиографски вјесник, XVI/1987, бр. 1, стр. 261—281. Резюме.

50. МАРТИНОВИЋ, Н[ико]: „Казивања Николе Ковачевића пред читаоцима. Никшићке свеске и Центар за културу, Никшић, 1981. — *Побједа*, XXXVII/1982, бр. 5802, 30. јануар, стр. 9.

51. МИЈУШКОВИЋ, В[еселин]: Проф. др Јован Бојовић, Законик књаза Данила. — *Зборник Правног факултета у Титограду*, 1982, бр. 8—9, стр. 225—228.

52. MILOVIĆ, Đorđe: Jovan Bojović: Zakonik knjaza Danila, Titograd, 1982. — *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, 1983, br. 4, str. 464—465.

53. МИЛОШЕВИЋ, Павле: Др Јован Р. Бојовић, Извори за историју радничког покрета и револуције у Црној Гори 1918—1945, Титоград, 1971. — *Историјски зборници*, [Титоград], XXV/1972, бр. XXIX, св. 1—2, стр. 244—245.

54. МИЛУТНОВИЋ, Коста: Законик књаза Данила. — *Браничево*, [Пожаревац], XXXII/1986, бр. 5. септембар — октобар, стр. 61—62.

55. МИЛУТИНОВИЋ, Коста: Др Јован Бојовић, Напредни омладински покрет у Црној Гори 1918—1941. Историјски институт СР Црне Горе у Титограду, 1976. — *Васпийшање и образовање*, [Титоград], 1977, бр. 1—2, стр. 299—305.

56. МИЛУТИНОВИЋ, Коста: Др Јован Р. Бојовић, Законик књаза Данила. Историјски институт СР Црне Горе. — *Васпийшање и образовање*, [Титоград], 1986, бр. 4, стр. 131—132.

57. МИЛУТИНОВИЋ, Коста: О напредној штампи у Црној Гори 1919—1936. Др Јован Р. Бојовић. Писана дјелатност Комунистичке партије Југославије у Црној Гори 1919—1936. Историјски институт СР Црне Горе, Титоград, 1983, стр. 157. — *Зборник Мајнице српске за друштвене науке у Новом Саду*, 1983, бр. 75, стр. 178—182.

58. МИЛУТИНОВИЋ, Коста: Др Јован Р. Бојовић, Покрајинска конференција КПЈ за Црну Гору 1940. године. — *Pregled*, [Сарајево], LXXII/1982, бр. 1, стр. 107—109.

59. ПАЈОВИЋ, Радоје: Др Јован Р. Бојовић: Покрајинска конференција КПЈ за Црну Гору 1940. године. (Титоград, 1980, издање Марксистичког центра ЦК СК Црне Горе). — *Историјски записи*, [Титоград], XXXIII/1980, 2, стр. 184—187.

60. ПАЈОВИЋ, Радоје: Јован Радов Бојовић (1934—1995). — *Историјски записи*, [Подгорица], LXIX/1996, бр.1, стр. 235—240.

In memoriam.

61. ПЕЈОВИЋ, Чедомир: Значајан допринос савременој историјској науци. (Бојовић Ј. „Напредни омладински покрет у Црној Гори 1918—1941”. Историјски институт СРЦГ и „Обод”, Цетиње, 1976). — *Просвјетни рад*, [Титоград], 1977, бр. 7, 1. април, стр. 5.

62. РАДУЛОВИЋ, Никола: Сложено и изазовно дјело. Др Јован Р. Бојовић, Законик књаза Данила. — *Овдје*, [Титоград], XV/1983, бр. 175, (децембар) стр. 19.

63. RACKOVIĆ, Nikola: Bojović Jovan. — U: *Prilozi za leksikon crnogorske kulture*. Cetinje: Centralna narodna biblioteka SR Crne Gore „Đurde Crnojević”, 1987, str. 28

64. РОТКОВИЋ, Радослав: Поруке и поуке. (Др Јован Р. Бојовић: Извори за историју радничког покрета и револуције у Црној Гори (1918—1945), књ. I, Историјски институт, Титоград, 1972(1971). — *Сиварање*, [Титоград], XXVII/1972, 10, стр. 940—940.

65. РОТКОВИЋ, Р[адослав]: Значајна студија и документи. — *Побједа*, [Титоград], XXXIX/1983, бр. 6256, 7. мај, стр. 11.

Приказ књиге Ј. Бојовића: „Законик књаза Данила”, Историјски институт СР Црне Горе, Титоград, 1982.

66. САМАРЦИЋ, Н[овица]: Разговори о књигама. — *Побједа*, [Титоград], XXXVI/1980, бр. 5333, 28. октобар, стр. 9.

О књигама „Друштвено-филозофски поглед у Црној Гори од почетка XIX до средине XX вијека” др Ђока Пејовића и „Покрајинска конференција КПЈ за Црну Гору, 1940. године” др Јована Бојовића.

67. *Сјоменица Историјског института Црне Горе 1948–1988.* – Подгорица 1992.

О Јоану Бојовићу, директору Института / стр. 89–114. Са фотографијом. Приредио Добрило Аранитовић.

68. ТЕСЕМНИКОВ, В. А. Бойович, Й. Прогрессивное молодежное движение в Черногории 1918–1941. = Бојовић Ј. Напредни омладински покрет у Црној Гори 1918–1941. Цетиње, „Обод”, 1976, 415 с. – Реферативный журнал [Москва], серия 5. N° 1, 26. I 1978, стр. 77–80.

69. ХРИСТОВ, Александар & Сотировски, Никола & Војиновић, Новица: Реферат за избор др Јована Р. Бојовића вишег научног сарадника Историјског института СР Црне Горе у звање ванредног професора за Историју државе и права на Правном факултету у Титограду. – *Билтен Универзитета „Велько Влаховић”* [Титоград], 1979, број 3.

70. ЦАМАЈ, Марко: Казивање Николе Ковачевића–Старог. – *Сусрећи*, [Титоград], III/1982, бр. 20/5, стр. 29.

ВЕЉКО ШАКОТИЋ

I Биографија

1.

Вељко Шакотић, запажени публициста, истакнути библиотечки и драмски посленик, рођен је у Никшићу 1917. године. Ту је завршио основну школу и Вишу реалну гимназију. Правни факултет студирао је прије Другог свјетског рата у Београду, а Вишу политичку школу одмах након рата, такође у Београду.

Као ученик Гимназије био је активан члан Бачке дружине „Будућност” која је дјеловала између два свјетска рата у Никшићкој гимназији. Више пута биран је у управу Дружине, а као матурант водио је исту у својству предсједника. Запажену активност показао је у литерарној секцији „Будућност”. На неколико годишњих књижевних конкурса награђивани су његови радови. Поред књижевног укуса и писане ријечи, у Дружини су изграђивани напредни друштвени погледи, који ће постати темељ његовог, као и многих његових другова, животног опредјељења. У међуратним годишњим извјештајима Никшићке гимназије налазимо, међу активним члановима „Будућности”, имена младих људи — који су доцније израсли у признате научне раднике, књижевнике, привреднике и махом учеснике НОР-а...

Поред Бачке дружине „Будућност”, на Шакотићево опредјељење за писану ријеч и напредни друштвени став и активност, запажено је утицао његов дугогодишњи професор Стојан Церовић — кроз педагошки рад у Гимназији и недјељни лист „Слободна мисао”, коју је Церовић зналачки уређивао, а за који је историчар Душан Вуксан својевремено писао да „иде у ред најбољих наших провинцијских новина”.¹ Церовић² је подстицао и

¹ Душан Д. Вуксан: *Преглед шипамце у Црној Гори 1834–1934, Цетиње, 1934, с. 69.*

² Доследан својим слободарским опредјељењима, Стојан Церовић се са већином својих ученика придружио партизанским јединицама и за вријеме АВНОЈ-а завршио живот на Неретви 1943. године

храбрио младе који су се тек прихватили пера. Тако је, поред ситних прилога, у овоме листу објављен први Шакотићев рад – запажени приказ књиге Владимира Ђоровића: „Политичке прилике у Босни и Херцеговини”.³

Прије рата, Шаковић је припадао напредном студентском покрету, а у рату определио се за НОБ због чега је прогоњен, и тамновао је у затворима у Никшићу, Подгорици и Цетињу, све док се није придружио партизанским јединицама у септембру 1943. године. Почетком јула 1944. године упућен је на рад у Штабу базе НОВЈ-а у Барију (Италија), гдје је остао до краја рата.

Списатељска страст није га напуштала ни у тешким ратним данима. На истргнутим листићима, кад му се указивала ријетка прилика, водио је кратке забиљешке о ратним догађајима и људима свога града, који су се исказали у отпору и непокорности непријатељима, који су Никшић, због његове стратегијске и политичке важности, просто било преплавили. Из рата је изнео око 80 ових листића са биљешкама знатно оштећеним влагом и ношењем у подераним џеповима и торбама.

Послије рата, и дипломирања на Вишој политичкој школи у Београду, вратио се у родни град, гдје се посветио активном политичком животу и новинарству – као стални сарадник републичког листа „Побједа”.

Шакотић се такође живо ангажовао у обнови и размаху културно-умјетничког живота Никшића и Републике. Посебну пажњу посветио је драмској секцији КУД „Захумље”, у чијем је оснивању учествовао, а која је освојала значајна признања на републичким и савезним смотрема. Из ових разлога постављен је за првог управника тек основаног професионалног позоришта у Никшићу, почетком 1949. године.

Динамични политички и друштвени послужератни живот остављао је мало слободног времена за његову публицистичку активност. Оно мало расположивог времена посветио је раду на дневнику, ослоњен на сачуване биљешке из рата и свјеже сјећање. Рукопис је носио радни наслов „Мој град на бојишту и стрелишту”. Поред низа ратних догађања, већи дио посвећен је ликовима његових другова из игре и школе, који су пали као борци партизанских јединица или на стрелиштима... До 1. марта 1949. године, кад је ухапшен под оптужбом да заступа линију Информбиро-а, реконструисао је добар дио оштећених ратних биљежака, а са дневничким записима стигао је до првих ратних мјесеци 1943. године. Након хапшења заплијењена је његова лична библиотека, ратне биљешке и започети рукопис дневника. На жалост, све је ово нетрагом нестало као и лични предмети који су му одузети приликом хапшења. У једном интервјуу „Никшићким новинама” изјавио је да некако може да заборави одузете књиге и предмете, али никако искрзане листиће са ратним биљешкама.⁴

Након хапшења подуже је остао у затворима у Никшићу, на Кобили и у Котору, одакле је спроведен на бестијално мучилиште на Голом отоку, гдје је остао до октобра 1951. године. Са Голог отока вратио се начетог

³ Слободна мисао, Никшић, XVII/1939, бр. 34, стр. 4.

⁴ Никшићке новине, XXIX/1996, бр. 1195, стр. 14–15.

здравља и пољуљане вјере у некадашње блиске другове — људе на власти и око ње. Као и многе његове другове, голооточке повратнике, у Никшићу га је дочекало подозрење мјесне полиције и власти, што је утицало на његово запослење и публицистички рад. Послије дужег чекања, добио је мјесто у Градској библиотеци „Његош“, коју је затекао у јадном стању: скромне просторије дијелила је са новооснованим Завичајним музејом, добар дио некад богатог књижног фонда разнесен је или знатно оштећен, чланови су били углавном ученици, грађани су ријетко навраћали, буџетска средства била су доста ниска, а улога Библиотеке у културном животу града маргинализована. Шакотић, одани поклоник књиге, живо се заузео да библиотеци „Његош“ врати некадашњи садржај и улогу. У току неколико година обраћао се за материјалну помоћ добростојећим предузећима, окупио је знатан број чланова из редова грађана, зачео је матичну службу и развио сарадњу са сличним установама у Републици. Тако се библиотека „Његош“ поново сврстала међу угледне градске установе у Републици, добила низ признања и награда.

Истовремено, Шакотић се поново латио пера, али његови написи и радови дуже времена нијесу нашли мјеста у однашњим листовима и часописима. У „Побједи“, у којој је раније сарађивао, нијесу објављивали његове написе нити су одговарали на његова писма. У београдској „Политици“ објавили су неколико његових написа, а онда је све стало — неко је дојавио редакцији да је аутор повратник са Голог отока. Средином 1952. године припремио је лист омладинских бригада које су изводиле прве радове на изградњи Жељезаре, који је заплијењен због Шакотићева учешћа. На позив мјесног Народног позоришта, написао је драму по мотивима народне пјесме „Штрукељина Анђа“, која је, по неком „тајанственом“ налогу, скинута са репертоара уочи саме премијере. И овим невољама последице неколико година дошао је крај. Ратко Ђуровић, уредник „Стварања“ и Ђуза Радовић, уредник „Књижевних новина“ први су објавили Шакотићеве прилоге. Нешто доцније, његов сапатник са Голог отока, познати драмски умјетник Душан Поповић поставио је на цетињској сцени његову драму „Облаци над шумом“, коју је доцније објавио цетињски издавач „Народна књига“. Занимљиво је да цетињски ансамбл није добио одобрење да са овом представом гостује у Никшићу...

Средином шездесетих година знатно се побољшао друштвени и материјални статус Градске библиотеке „Његош“, Завичајног музеја и Архивског центра, удружених у Заједницу културних установа, коју је водио Шакотић. Ово је омогућило поменутиим установама да зачну низ значајних пројеката, око којих су окупили позната имена из науке. Један од ових било је покретање едиције „Никшићке свеске“, коју је Шакотић уређивао у сарадњи са др Ђоком Пејовићем и проф. Бошком Глушчевићем. У овој едицији, која је освјетљавала разне сгране прошлости Никшића, објављени су радови: Јована Ивовића, др Ђока Пејовића, академика Бранка Павићевића, академика Алојза Бенца, Ђура Баслера, научног сарадника Земаљског музеја у Сарајеву мр Јована Вукотића и Вељка Шакотића. Издања ове едиције добро су прихватили критика и читаоци, а похваљен је и Шакотићев уреднички рад. Тако академик Б. Павићевић у предговору

хронике „Казивање старих Требјешана”, коју је припремио за штампу, пише: „Вељко Шакотић упутио ми је једно писмо, у коме је, поред осталог, било изражено увјерење да треба да се прихватим дужности приређивача ‚Казивања’. Поучен лошим искуством из разговора са неким издавачким установама, морам рећи да сам са доста скепсе прихватио ове разговоре. Показало се, међутим, да нијесам био у праву и имам пријатну дужност да овом приликом истакнем да је Шакотић потврдио разумијевање за овакве подухвате, улазећи са осјећањем мјере у разговоре о свим питањима која поставља модерна историјска наука у радовима ове врсте.”⁵ Академик А. Бенац записао је у уводу зборника радова „Црвена стијена”: „Испред свих аутора ове монографије изражавам на овом мјесту топлу захвалност другу Шакотићу, који је иницијатор и организатор ове публикације. Југославенска праисторијска археологија ће сигурно овом публикацијом добити вриједно дјело и попунити још једну празнину која се осјећа у археолошкој литератури.”⁶

Средином седамдесетих година извршена је интеграција, боље речено припајање Заједнице културних установа мјесном биоскопу, чија је управа наметнула овој свој стил и ниво рада и односа, што је довело до застоја многих планираних пројеката. Сам Шакотић доживео је неку врсту изолације, сличне оној из првих година по повратку са Голог отока: заобиђен је у свим пословима Заједнице, остао је без средстава за издавање „Никшићких свесака”; „замрзнут” му је лични доходак, а једног дана нашао је свој радни сто у ходнику. Све га је ово присилило да оде на дуже боловање, а затим у пензију. Као пензионер наставио је плодни публицистички рад.

Учесник је разних симпозијума и округлих столова посвећених прошлости и актуелним проблемима културе и историје радничког покрета: (Никшић, Цетиње, Рисан, Задар, Сарајево и Нови Сад).

У току свих ових година није прекидао активност у КУД „Захумље”, а паралелно са радом у матичној установи водио је Народну позориште.

За свој рад добио је неколико признања: диплому КУД „Захумље”, повељу Друштва библиотекара Југославије, годишњу награду Републичке културно-просвјетне заједнице и награду Ослобођења Никшића (1996).

2.

Вељко Шакотић је објавио више од 50 стручних, научно-публицистичких и научних радова. Сарађивао је претежно у црногорским серијским публикацијама: *Побједи* (Титоград), *Никшићким новинама*, *Сусрећима* (Цетиње), *Сиварању* (Цетиње), *Сионама* (Никшић), *Библиографском вјеснику* (Цетиње) и *Историјским записима* (Подгорица). Посебну пажњу је обраћао темама и личностима из културне и револуционарне прошлости Никшића.

⁵Б. Павићевић: *Предговор*. – У: *Казивање старих Требјешана* (фототипско издање), Никшић, 1963, стр. LVI–LVII.

⁶Алојз Бенац: *Увод*. – У: *Црвена стијена. Зборник радова*, Никшић, 1975, стр. 6.

Никшић (Оногошт) и његов културно-просвјетни успон последије ослобођења од Турака (1877), његови културни прегаоци и културно-просвјетна друштва (Никшићка читаоница, „Захумље”), штампарије и штампарско-издавачка дјелатност, сценска умјетност, најчешће су теме којима је Шакотић преокупиран, којима се бавио и којима се враћао. Сакупљајући историографску фактуру о овој проблематици – написао је и објавио шест монографских публикација (књига и брошура), о којима је стручна и научна критика изрекла позитиван суд.

Послије неколике брошуре које је објавио из културно-просвјетне прошлости и економског живота Никшића, у којима се представио као озбиљан истраживач и добар зналац проблематике завичајне средине о којој пише, Вељко Шакотић је написао двије опсежне књиге о Никшићу, које представљају врхунске резултате у истраживачком и научно-публицистичком послу овог аутора.

У првој књизи НИКШИЋ (ОНОГОШТ) У ОТПОРИМА И БОРБАМА 1597–1877 (Никшић, 1983), писац је на темељу свестрано простудираних литературе, објављене архивске и мемоарске грађе, и путописних списа, те властитих претраживања архивалија, критички и иновативно – дао прегледно и систематично пресјек политичке историје Никшића за безмало три стољећа.

Иако није професионални историчар, В. Шуковић је, као добар познавалац завичајне историје и традиције свог града, о чему свједоче и његови раније публиковани радови, писао историјско дјело, поштујући захтјеве научне методологије.⁷ У уводном дијелу аутор је дао концизан преглед настанка и развоја ове насеобинске агломерације до пада под турску власт 1465. године. У готово свим осталим поглављима, аутор обрађује организоване отпоре становништа Оногоста и никшићког краја уопште, почев од устанка војводе Грдана 1597. до ослобођења Никшића 1877. године и његовог прикључења матици Црној Гори. Треба нагласити, да Шакотић локалне историјске догађаје и процесе ставља у шири историјски контекст – ситуира их у општеевропске и наполеонске балканске политичке прилике. Такав начин приказа ослободилачке борбе народа никшићког краја је научно исправан. Заправо, такав методолошки приступ „говори о ауторовом познавању историјских забивања не само на једном микро него и макро простору. Ријечју, заједничке компоненте ослободилачке борбе становника Никшића и других херцеговачких, брђанских и староцрногорских племенаа довољно су и с потребном реалистичношћу наглашаване”.⁸

Послије обнове тврђаве Оногост почетком XVIII вијека и настављавања муслиманског живља у овом крају, тј. стварањем јаке фортификације и диференцијацијом становништва на социјалној и професионалној основи, услједила су тешка времена за православне житеље (насиље турске власти, харач и други намети) који су пружали снажне отпоре турским зулумћарима, подстицани спољним војно-политичким чин-

⁷ Радивоје Шуковић: *Вељко Шакотић, Никшић (Оногошт) у отпорима и борбама (1597–1877)*. – Историјски записи, LX/1989, бр. 4, стр. 214.

⁸ Миомир Дашић: *Вељко Шакотић, Никшић (Оногошт) у отпорима и борбама 1597–1877*. (Издавач: Центар за културу Никшић, Никшић, 1998, стр. 331). – Библиографски вјесник, XIII/1984, бр. 2, стр. 199.

иоцима, поготову борбом Црногораца за ослобођење окупираних крајева од турске окупације.

У тежњи да историјска збивања и догађаје интерпретира у узрочно-последичним везама, аутор је све акције приказивао у контексту унутрашње и спољне политике Црне Горе и планова званичних кругова црногорске државе за ослобођење својих територија испод османске власти. Посебну пажњу посветио је сукобима турских власти и околног становништва у XVIII и почетком XIX вијека – том, како аутор вели, – „најтрагичнијем периоду у историји Никшића”. Из тог периода несносног насиља и терора „никшићких јарамаза” датира и разур Требјесе и потуцање Требјешана из свог растуреног насеља, па обнављање спаљених кућа – и поновно њихово претварање у згариште... Послије друге разуре – услиједила је одисеја требјешких породица са спаљених домова, све до коначног њиховог заустављања – једног дијела у дробњачким забитима, а другог – негдје на пространствима Русије...

Херцеговачком устанку 1875 – 1878. године и борбама за ослобођење Никшића августа 1877, Шакотић је, разумљиво, посветио сразмјерно највише мјеста, описујући до детаља бојеве здружених Црногораца и Херцеговаца с Турцима. Несумњиво, ослобођење Никшића представљало је највећи војнички и политички подухват, и крајњи домет који је Црна Гора остварила у ослободилачком рату с Турском 1876 – 1878. године.⁹

По мишљењу историчара Миомира дашића, ова Шаковићева књига ”превазилазиниво уобичајених монографија о појединим градовима и крајевима, како по приступу обраде историјске проблематике, тако и по високом нивоу мислености и чистоти језика којим не написана”.¹⁰

У другој обимној књизи ”НИКШИЋ У КЊАЖЕВИНИ (КРАЉЕВИНИ) ЦРНОЈ ГОРИ” (Никшић, 1996), која чини наставак претходне и обухвата релативно кратак период новије историје Никшића с краја XIX и почетка XX вијека, Шакотић даје исцрпан преглед насељавања овог краја после његовог ослобођења 27. августа / 8. септембра 1877; описује урбано-територијални и функционални развој градског насеља, развитак привредних дјелатности, постанак и рад просвјетних и културних институција и др.

У овом дијелу аутор детаљно казује о настанку насеља, његовим првим житељима, власима – Никшићима, затим о насељавању муслимана, углавном из Рисна, Новог и Груда, о њиховим фисовима и породицама, о досељавању исламизованих Куча, Пипера и Феризовићаа – који су овдје ускали, и тражили прибјежиште, због крвне освете и других узрока. Слиједи, потом, детаљно приказивање исељавања никшићких мухамеданаца по ослобођењу Никшића и досељавање сиромашног становништва из старе Црне Горе, Боке, Херцеговине, па касније из економских разлога – њихове миграције у Србију, због неродних (”гладних”) година...

У другом поглављу аутор подробно говори о изградњи нове вароши и јавних објеката. Нови насељеници Никшића, дотадашњи храбри ратници, показали су се као вриједни градитељи, привредници, покретачи и носиоци

⁹ Исто, стр. 200.

¹⁰ Исто, стр. 201.

новог културно-просвјетног напретка. За непуне двије деценије изградиле су на голој ледини и населили нову варош са пространим тргом и шест широких улица, које се радијално разилазе (према модерном урбанистичком плану др Јосипа Сладеа). Саграђени су колски путеви према Даниловграду и Подгорици, мостови на Зети (Вука Мићуновића и Царев мост), велелепна Саборна црква (по пројекту руског инж. Преображенског). Дворац краља Николе, итд. У овом сегменту своје књиге Шакотић, у историјској ретроспективи, елаборира етнолошко-антропогеографске карактеристике и урбанолошка својства Никшића, са мноштвом појединости, и драгоцјених података — у досадашњој науци недовољно познатих!

И привредни развој Никшића аутор је зналачки и детаљно обрадио. Ту се налазе подаци о власима — Никшићима, који извозе стоку и сточне продукте у Дубровник, Котор и Рисан; никшићким Турцима који такође извозе сточне производе, кожу, вуну и друго; новоколонистима (послије 1878), који су успоставили трговачке контакте са Трстом, Аустријом и Малтом, и који су, у условима цватуће робно-новчане привреде, трговачког и зеленашког капитала, поткрај вијека — индустријског и банковног препорода — основали и развијали разна трговачка и занатско-индустријска предузећа: Шегарницу (фабрику дасака) на Видровану (1882), пивару "Оногошт" (1896) и "Требјесу" (1910), Акцинарско друштво Никшићке штампарије (1898), Сточарски завод (1901), па све до оснивања прве банке у Црној Гори — Никшићке штедионице (1901), Пододбора Друштва за потпомагање заната и трговине (1903), Никшићког трговачко-акционарског друштва (1906), Првог никшићког занатско-радничког удружења (1906) и Индустријско-акционарског удружења (1908).

Исто тако, веома су занимљиви подаци о иницијативима за оснивање основних и средњих школа, о њиховом формирању, првом наставном особљу и ученицима — поименично! Припреме за отварање основне школе отпочеле су крајем 1877. и она је почела са радом школ. 1878/79. године. Озбиљан просвјетни и политички проблем представљало је одбијање муслиманских породица да своју дјецу шаљу у школу. Било је, дакако, много кадровских тешкоћа и проблема у вези са школским простором, до изградње прве зграде Основне школе у граду 1906. године. Аутор о свему томе аргументовано пише; даје преглед броја ученика, имена учитеља, информира о формирању првог црногорског учитељског удружења (1901). Такође су драгоцјени и подаци о оснивању и раду Државне ниже гимназије у Никшићу (1913–1916).

Посебно поглавље Шакотићеве књиге чине културно-просвјетна друштва: Друштво Никшићке читаонице и прве књижаре, Позоришно друштво и Пјевачко друштво „Захумље”, затим прва штампарија и листови: „Невесинје” (1898–1899), „Оногошт” (1899–1900) и „Народна мисао” (1906–1907), и, напокон, издавачка дјелатност која је, углавном, угашена са демолирањем штампарије „Народне мисли” 1907. године.

Шакотић је и раније научно расвјетљавао три најважније установе културе у Никшићу: Друштво Никшићке читаонице (1881), Позоришно (аматерско) друштво (1884) и Пјевачко (дилетантско) друштво „Захумље” (1898). Године 1959. и 1970. објавио је о овим друштвима двије брошуре, које

је стручна критика свесрдно поздравила.¹¹ Сада, пак, аутор своја ранија истраживања употпуњава новом фактографијом, до које је у међувремену дошао проучавајући архивску грађу у дванаест архивских установа Цетиња, Котора, Дубровника, Сарајева...

У цјелини, ова Шакотићева студија, писана акрибично и минуциозно, течним стилем, прегледана у систематизовању грађе ексерпирание из научних извора, разних листова, часописа и других објављених публикација до којих се данас тешко долази; у излагању сугестивна и поуздана у излагању и анализирању релевантних показатеља о економској и културној историји Никшића, улози појединих личности у привредном и културно-просвјетном просперитету овог града. Укратко, књига значи драгоцен допринос историји Никшићког краја. Без оваквих монографских обрада — нужних основа свакој иоле ваљаној историји једног народа, тешко би било правити историјске синтезе...¹²

Ваља нам рећи да Шакотић, иако у поодмаклим годинама и прилично нарушеног здравља, наставља са истраживањима о Никшићу у Првом свјетском рату (1914—1918) и првој Југославији (1918—1914). Пожелимо да његова трилогија о Никшићу буде што скорије завршена!

Осим бављења научном публицистиком, културом, економском и политичком историјом, Вељко Шакотић се огледао и као драмски писац. Написао је двије драме, од којих му је једна објављена („Облаци над шумом”),¹³ а друга му се налази у рукопису („Штрукељина Анђа” — драма у три чина, написана 1952. године).

На крају, да закључимо о Шакотићу: без његових радова из културне повјеснице Никшића, тешко би се успјешно могла писати културна историја овог града и Црне Горе уопште.

II СЕЛЕКТИВНА БИБЛИОГРАФИЈА ВЕЉКА ШАКОТИЋА

II—1 Посебна издања

1. ЧОВЕК С МАРСА / Драгутин Добричанин. ШАРЕНА ЛОПТА / Игор Торкар. ОБЛАЦИ НАД ШУМОМ / Вељко Шакотић. — Цетиње : Народна књига, 1957 (Цетиње : Обод), 18 стр., 20 цм

¹¹Сретен Перовић: *Вељко Шакотић, „Културно-просвјетна друштва старог Никшића”*, *Никшић 1970.* — Стварање. XXV/1970, бр. 10, стр. 976; Павле Милошевић: *Допринос културној историји Црне Горе. Вељко Шакотић: Културно-просвјетна друштва старог Никшића.* — Просвјетни рад, 1971, бр. 10, 18. V, стр. 11.

¹²Иако се Шакотићева књига тек појавила из штампе, написане су о њој три позитивне рецензије: Обрен Благојевић, *Историја Никшића. Вељко Шакотић: „Никшић у књажевци (Краљевини) Црној Гори”, Никшић, 1996.* — Пobjеда, LI/1996, бр. 11033, 29. VIII, стр. 11; Милорад Букановић: *Никшић у књажевци (Краљевини) Црној Гори — својеврсан културни догађај.* — Никшићке новине, XXIX/1996, бр. 1193, 29. VIII, стр. 21; Радивоје Шукловић: *Никшић у књажевци (Краљевини) Црној Гори.* — *Гласник за информативну дјелатност — Никшић, Никшић, 1996.* — Библиографски вјесник XXVI/1996, бр. 3, стр.

¹³Божо Булаговић: *Вељко Шакотић, „Облаци над шумом”.* — Пobjеда, XV/1958, бр. 5, 25. I, стр. 9

2. [ПЕДЕСЕТ ПЕТ] ГОДИНА КУЛТУРНО-УМЈЕТНИЧКЕ ДЈЕЛАТНОСТИ „ЗАХУМЉА”. Никшић : [б. и.], 1959 (Београд : Култура), 27 стр. ; 25 цм

3. КУЛТУРНО-ПРОСВЈЕТНА ДРУШТВА СТАРОГА НИКШИЋА. Никшић : Заједница културних установа, 1970 (Титоград : Графички завод), 75 стр. ; 20 цм

4. TREBJESA. INDUSTRIJA PIVA, ULJA I SOKOVA. Nikšić, „Trebjesa”, 1971 (Zagreb : Grafički zavod Hrvatske), 45 str. ; 28 cm

5. НИКШИЋ (ОНОГОШТ) У ОТПОРИМА И БОРБАМА. 1597 – 1877. Никшић: Центар за културу, 1983 (Београд : Култура), 331 + 5 стр. ; 2 цм

6. НИКШИЋ У КЊАЖЕВИНИ (КРАЉЕВИНИ) ЦРНОЈ ГОРИ. Никшић : Центар за информативну дјелатност, 1996 (Београд : Култура), 445 стр. ; 2 цм

II-1 Чланци и прилози у периодичи и зборницима

1. Др. Вл. Ђоровић: „Политичке прилике у Босни и Херцеговини”. Библиотека „Политика”. – Слободна мисао, XVIII/1939, 34, 4

2. Двдесетогодишњица битке на Сушјеци свечано је прослављена у Никшићу. – Побједа, III/945, 31, 17. VI, 3. – Потпис: В. Ш.

3. Активан рад умјетничке групе синдикаца у Никшићу. – Побједа, III/1946, 32, 11. VIII, 6. – Потпис: В. Ш.

4. У Срезу никшићком обнавља се једанаест ђољених школских зграда. – Побједа, III/946, 33, 18. VIII, 4. – Потпис: В. Ш.

5. У Срезу никшићком описмењена су сва лица до 50 година. – Побједа, VI/1949, 14, 18. I, 2. – Потпис: Ш.

6. Више бриге о васпитању радничке омладине у Никшићу. – Побједа, XII/1955, 6, 6. II, 11 – Потпис: Ш.

7. Олимпијски одбор ССРН у Никшићу расправља о идеолошко-политичком и културно-забавном раду. – Побједа, XII/1955, 12, 25. XII, 10. – Потпис: Ш.

О раду КУД-а „Захумље”.

8. Седмдесет година црногорске позоришне сцене. – Књижевне новине, Београд, 1954, бр. 13

9. Седмдесет година позоришног живота у Никшићу. – Стварање, Цетиње, IX/1954, бр. 7–8, стр. 803–807

10. Позоришни живот Никшића између два рата. – Сусрети, Цетиње, 1954, бр. 6–7, стр. 59–521

11. Друштво Никшићке читаонице. – Стварање, Цетиње, X/1955, бр. 9, стр. 562–569

12. 75. годишњица рада Никшићке читаонице (1881–1956). – Побједа, Титоград, XIII/1956, бр. 52, 23. XII, стр. 11.

13. 80-годишњица Никшићке читаонице. – Никшићке новине, I/1961, бр. 3, 27. III, стр. 4

14. Бајо Раичевић, секретар Црне Горе партијске организације у Никшићу. – Никшићке новине, I/1961, бр. 8, 1. V, стр. 9. Са фотографијом.

15. *Прва њозоришна ѡредсѡва у Никшићу*. — Никшићке новине, I/1961, бр. 11, 22

16. „*Опогошћов*” уводник „*нашијем чѡићѡиљима*”. — Никшићке новине, I/1961, бр. 15, 19. VI, стр. [10]. Без потписа

17. *Хаћи-Рувим родом од ѡлемена Никшића*. — Никшићке новине, I/1961, бр. 16, 26. VI, [8]. — Потпис В. Ш.

18. *Професор Сѡојан Церовић, уредник „Слободне мисли*”. — Никшићке новине, I/1961, бр. 18, 10. VII, стр. 6–7

19. „*Радни народ*”, *лисѡи радника и сѡљака*. — Никшићке новине, I/1961, бр. 22, 7. VIII, стр. 4–5

20. *Помоћ Црногораца у ѡреносу Бранкових косѡи*. — Никшићке новине, I/1961, бр. 26, 4 IX, стр. [8]

21. *Подвиг Луја Давича*. — Никшићке новине, I/1961, бр. 32, 16. X, стр. 2

22. *Анегдоѡе Сѡојана Церовића*. — Никшићке новине, III/1969, бр. 66, 31. XII, стр. 12

23. *Подизање ѡрвих основних школа*. — Никшићке новине, III/1969, бр. 66, 31. XII, стр. 2. — Потпис: В. Ш.

У Никшићу.

24. *Пућеву у Никшићкој нахији*. — Никшићке новине, IV/1970, бр. 71, 9. II, стр. 8. — Потпис: В. Ш.

25. *Из сѡарих никшићких лисѡова : ѡријѡина ѡошѡлка из Босне*. — Никшићке новине, IV/1970, бр. 68, 19. I, стр. [8]. — Потпис: В. Ш.

26. *Пјевачко друшѡиво „Захумље*”. — Никшићке новине, IV/1970, бр. 69, 26. I, стр. 12. — Потпис: В. Ш.

27. *Из сѡарих никшићких новина : цијена хљеба, ѡошѡански сандуци и књажева јахѡи*. — Никшићке новине, IV/1970, бр. 72, 16. II, стр. 8

28. *Ново оружје*. — Никшићке новине, IV/1970, бр. 73, 23. — Потпис: В. Ш.

Надаслов: Из старих никшићких новина.

29. *Прослава 21. годишњице ослобођења Никшића*. — Никшићке новине, IV/1970, бр. 74, 2. III, стр. [8]. — Потпис: В. Ш.

30. *Сѡор око ѡредаје бунара*. — Никшићке новине, IV/1970, бр. 75, 9. III, стр. 8

Надаслов: Из старих Никшићких новина.

31. *Невоље са дилижансом*. — Никшићке новине, IV/1970, бр. 76, 16. III, стр. [8].

32. *Гађање у билег*. — Никшићке новине, IV/1970, бр. 77, 22. III, стр. [8]

Надаслов: Из старих никшићких новина.

33. *Пойлављене улице и канализација*. — Никшићке новине, IV/1970, бр. 78, 29. III, стр. [8]

Надаслов: Из старих никшићких новина.

34. *Преѡирка око јѡјагана*. — Никшићке новине, IV/1970, бр. 79, 5. IV, стр. [8]

Надаслов: Из старих никшићких новина.

35. *Наредба ѡрошѡив „хрћавих ѡокајничких обичаја*”. — Никшићке новине, IV/1970, бр. 80, 12. IV, стр. [8]

- Надаслов: Из старих никшићких новина.
36. *Прво наситиуање „Захумља“*. — Никшићке новине, IV/1970, бр. 81, 19. IV, стр. [8]
Надаслов: Из старих никшићких новина.
37. *Лоше крчме, гори дућаницје*. — Никшићке новине, IV/1970, бр. 82—83, 1. V, стр. [16]
Надаслов: Из старих никшићких новина.
38. *Шта се догађало у Шавнику 1899. године*. — Никшићке новине, IV/1970, бр. 84, 10. V, стр. 8
Надаслов: Из старих никшићких новина.
39. *Никшићка читалоница и један књижевни оглас*. — Никшићке новине, IV/1970, бр. 85, 17. V, стр. 8
Надаслов: Из старих никшићких новина.
40. *Други никшићки листи „Оногошти“ (1899—1900)*. — Никшићке новине, IV/1970, бр. 86, 24. V, стр. 8
Надаслов: Из старих никшићких новина.
41. *Домаће вијести из првог броја „Оногоштиа“*. — Никшићке новине, IV/1970, бр. 87, 31. V, стр. 8
Надаслов: Из старих никшићких новина.
42. *Једна контрола у сџаром Никшићу*. — Никшићке новине, IV/1970, бр. 88, 7. VI, стр. 8
Надаслов: Из старих никшићких новина.
43. *Истийи у основним школама*. — Никшићке новине, IV/1970, бр. 89, 14. VI, стр. 8
Надаслов: Из старих никшићких новина.
44. *„Оногошти“ о Емилу Золи*. — Никшићке новине, IV/1970, бр. 90, 21. VI, стр. 8
Надаслов: Из старих никшићких новина.
45. *Сџајистийички огледи о Никшићкој нахији*. — Никшићке новине, IV/1970, бр. 91, 28. VI, стр. [8]
46. *Истйоријским шиковима Зеџе и Пиве*. — Зборник црногорских електрана, Никшић, 1971
47. *Никшић*. — Зборник црногорских електрана, Никшић, 1971,
48. *Културни усџон сџарога Никшића*. — У: Никшић (монографија), Загреб, 1972, стр. 269—171
49. *Професор Сџојан Церовић, уредник „Слободне мисли“ и члан АВНОЈ-а*. — Побједа, 1973, XXX/1973, бр. 32, 36, 27. IX, стр. 9—10
50. *Културни усџон сџарог Никшића (1881—1914)*. — Никшићке новине, VII/1973, бр. 235, 8. IV, стр. 5; бр. 236, 15. IV, стр. 5; бр. 237, 22. IV, стр. 5; бр. 238—9, 29. IV, стр. 7; бр. 240, 13. V, 5; бр. 241, 20. V, стр. 5, бр. 242, 27. I, стр. 5
51. *Педесетџо годишњица смрти Баја Раичевића, секретара прве партијске организације у Никшићу*. — Никшићке новине, IX/1975, бр. 370 стр. 9.
52. *Прва никшићка шџамџарија и листови „Невесине“ и „Оногоштиа“*. — У: Владимир—Мујо Петрушић, „Невесине“ (1898—1899) и „Оногошта“ (1899—1900). Библиографија, Цетиње, 1981, стр. [5]—31

Предговор.

53. *Неколико докумената из првих година револуционарног покрета у Никшићу и Црној Гори.* — У: Из револуционарног покрета никшићког краја, Никшић, 1981, стр. 313—336

54. *Културно-умјетнички животи у Никшићу између два рата.* — Споне, Никшић, XIII/1981, бр. 3, стр. 53—60

55. *Професор Стојан Церовић, уредник „Слободне мисли” и члан АВНОЈ-а.* — У: Перо Крстајић, Стојан Церовић (1888—1943). Живот и дјело. Никшић 1981, стр. 172—174.

56. *Културно-умјетничка друштва између два рата.* — У: Никшић у предратном револуционарном покрету и НОР-у (Зборник радова), Никшић 1983, стр. 87—103

57. *Друштво Никшићке читалонице (1881—1914) и прве књижаре у Никшићу.* — У: 150 година народног библиотекарства у Црној Гори, Научни скуп у Рисну, 23. и 24. децембра 1985), Цетиње, 1986, стр. 127—145. Резюме.

58. *Илија Каваја (1900—1975).* — Библиографски вјесник, XVII/1988, бр. 2, стр. 243—247

59. *Enzo suzzo, pittore accademico, amico di montenegro, Enso Sozzo, l'uomo, l'opera, Lecce, 1990*

60. *Милоња Бојовић: „Учитељска школа у Цетињу 1922—1945.* — Историјски записи, Титоград, LXIII/1990, 3—4, стр. 220—222

61. *Народна мисао, недељни лист, Никшић (1906—1907).* — Библиографски вјесник, Цетиње, XX/1991, бр. 2—3, стр. 11—32

**ДР РАДИВОЈЕ К.
ШУКОВИЋ**

1 Биографија

1.

Проф. др Радивоје Костин Шуковић, историчар књижевности, библиограф и библиолог, рођен је 14. јула 1928. године у Казанцима (општина Никшић). Основну школу завршио је у родном мјесту (1939), Гимназију у Никшићу (1947), Вишу педагошку школу на Цетињу (1949) и, као ванредни студент, Филозофски факултет (групу: српско-хрватски језик и књижевност) у Београду 1952. године. У току школовања, у средњој и вишој школи, истицао се као одличан ђак и студент. Школске 1947/48. године, за одлично учење на Вишој педагошкој школи — награђен је новчано. Савјет ове тада највише школе у Црној Гори наградио га је са 1.000 динара.¹

Радну каријеру започео је као новинар у листу „Побједа” (1949—1950). Краће вријеме је радио и у Редакцији дневника „Борба” у Београду. Рјешењем Министарства просвјете НР Црне Горе, 1951. године, постављен је за наставника руског језика у Пљеваљској гимназији, а крајем 1952, одмах послје завршених студија, у Учитељској школи у Иванграду — за професора српског језика и књижевности. Када је 1953. године донесена одлука о укидању Учитељске школе у Иванграду, Шуковић је наименован за уредника поново покренутог листа „Просвјетни рад” (1954—1955) на Цетињу, гдје је, поред уредничких послова, изводио наставу српскохрватског језика и књижевности у Основној школи „Његош” и Цетињској гимназији. Иза тога, двије школске године је провео као професор књижевности и руског језика у Гимназији у Бијелом Пољу (1955—1956), а затим као професор истог предмета у Вишој гимназији у Учитељској школи у Никшићу (1957—1958). Након оснивања Завода за

¹Побједа, 1948, бр. 162, 9. јула, стр. 2.

просвјетно-педагошку службу у Никшићу 1959. године, постављен је за првог директора ове установе.

Као средњошколски професор широког образовања и познавања педагошко-методских поступака у наставно-васпитном процесу, Р. Шуковић је стекао углед врсног просвјетног радника. Познавање дидактичких принципа доприносило му је да у интерпретацији наставне грађе и васпитању ученика постиже изванредне резултате. Његови оцјењивачки листови, који се чувају у архивама школа у којима је радио, садрже највише оцјене: одличан и нарочито се истиче! За остварене резултате у наставно-васпитном раду добијао је више новчаних награда: Савјета за просвјету НР Црне Горе (1952), Удружења просвјетних радника НР Црне Горе (1954), и Савјета за просвјету Народног одбора Среза Цетиње (1955)²

Као истакнутог средњошколског професора и успјешног директора Завода за просвјетно-педагошку службу у Никшићу, просвјетне власти Црне Горе су га 1960. године премјестили на Цетиње – за предавача на Вишој педагошкој школи. На катедри за српскохрватски језик и књижевност изводио је наставу три школске године (1960–1963). „За ванредан рад и нарочито залагање у служби у току 1961. године”, на предлог Секретаријата Савјета за просвјету НР Црне Горе, Извршно вијеће Народне скупштине НР Црне Горе, наградило га је новчаном наградом у износу од 35.000 динара.³ Послије укидања Више педагошке школе на Цетињу и њеног пресељења у Никшићу (под новим називом Педагошка академија), један семестар школ. 1963/64. године Радивоје Шуковић је провео као професор ове школе, да би сљедеће године био постављен за помоћника републичког секретара за образовање, науку и културу у Титограду (1964–1972). Носилац је прве награде „Октоих”, коју му је додијелио Одбор за додјељивање ове републичке награде, на сједници од 21. XII 1970. године „за цјелокупну дугогодишњу активност усмјерену на конституисање савременог система образовања у Црној Гори, од предшколских усанова до виших и високих школа.”⁴

Године 1972. постављен је за руководиоца новооснованог Одјељења за издавање уџбеника при Републичком заводу за унапређивање школства у Титограду, на којој се дужности налазио све до избора за професора на Филозофском факултету (1985). Упоредо са овом дужношћу, од 1975. године, обављао је и послове одговорног уредника часописа за педагошку теорију и праксу „Васпитање и образовање” (Титоград), који издаје Републички завод за унапређивање школства у сарадњи са Републичком самоуправном интересном заједницом за образовање.

Докторску дисертацију „Књижевна периодика у Црној Гори током XIX и почетком XX вијека – књижевноисторијска монографија” одбранио је на Новосадском универзитету априла 1985. године. Од 1985. до 1989. године био је професор на Наставничком, односно Филозофском факултету

² Народни одбор Среза цетињског, бр. 5248, од 8. јула 1955. године.

³ Извршно вијеће Народне скупштине НР Црне Горе, бр. 3431/236, од 8. новембра 1961. године.

⁴ С. Б.: *Прве награде „Октоих”*. – Побједа, 7. јануар 1971, стр. [1] и 11.

у Никшићу, на одсјеку за српскохрватски језик и књижевност. Пензионисан је 1989. године.

Проф. Радивоје Шуковић је као изванредан стручњак и педагог био омиљен како међу средњошколцима тако и међу студентском омладином.

Осим новчаних награда, које смо раније поменули, треба истаћи да је Радивоје Шуковић доживео и ту част да буде одликован: Орденом рада III степена (1959), Орденом заслуге за народ са сребрним зрацима (1986) и Орденом рада са златним вијенцом (1972).⁵ Уз то, добитник је Плакете Завода за уџбеника и наставна средства Србије за вишегодишњи допринос у стварању школских књига и наставних средстава.

Проф. др Радивоје Шуковић, у својој успјешној каријери, обављао је и многе друге одговорне дужности из домена стручно-професионалне дјелатности. Био је предсједник Друштва за српскохрватски језик и књижевност Црне Горе, предсједавајући Сталне конференције југословенских издавача уџбеника, предсједник Комисије за стручни професорски испит при Републичком заводу за унапређивање школства и др. Активно је судјеловао у раду низа струковних организација.

Сем уређивања стручних периодичних публикација: „Просвјетног рада” – листа просвјетних и научних радника Црне Горе, Цетиње (1954–1956), „Васпитање и образовање” – часописа за педагошку теорију и праксу, Титоград (од броја 1/1975. до бр. 3/1977) и главни уредник од бр. 4–5/1977. и „Годишњака Бјелопољске гиманзије” (број 2), Р. Шуковић је, као уредник и члан редакцијских колегијума, учествовао у приређивању и уређивању више публикација из области уџбеничке литературе, историје школства и библиографије, и то: *Културна историја у Југославији* – издање УНЕСК-а, Париз 1971; *Зборник за српско-хрватски језик и књижевност*, Титоград, 1972; *Наставни план и програм основног васпитања и образовања у Црној Гори*, Титоград, 1973; *Вјечни сјај легенде*. Прозни списи о Титу, аутора Бранка Јокића, Титоград 1980; *Едиција школске лектиуре за I, VI, VII и VIII разред основне школе и I разред усмјереног средњег образовања у Црној Гори*, Титоград 1977. и 1980; *Тито о социјалистичком васпитању и образовању*, Београд 1977; *Просвјета 1889–1901. Библиографија*, Титоград 1978, аутора др Душана Мартиновића; *Наставни план и програм за усмјерено средње образовање у Црној Гори*, Титоград 1980; *Моја домовина СФРЈ*, радна свеска за дјецу наших радника привремено запослених у иностранству; *Bulletin scientifique. Section humaines* члан Редакције за Црну Гору при Црногорској академији наука и умјетности; *Perspektive obrazovanja*, Београд 1982; *Nastavni program i vaspitanje za humane odnose među polovima i odgovorno roditeljstvo u školama SR Crne Gore*, Nikšić 1984; *Цетињске школе 1834–1984*. Споменица о прослави стопедесетогодишњице, Цетиње 1985; *Споменица Училишне школе у Беранима*. Поводом 40 година матуре генерација шк. 1952/53. и 1953/54. год. Од 1980. године члан је редакције вишетомне едиције „Црногорска библиографија 1494–1994. године”, у чијој је серији из штампе изашло 20 свезака, од којих је проф. Шуковић аутор или коаутор четирти књиге.

Када се има у виду колико су редакторски послови одговорни и тешки, колико претпостављају прегалачког напора и утрошене енергије,

⁵ Аноним: *Признања истакнутих*. – Побједа, 10. децембар 1972, стр. 3.

знања и педантног рада, онда се мора закључити да је у наведених петнаест публикација др Радивоје Шуковић дао значајан допринос, па му, и стога, припадају велике заслуге за њихову појаву на свјетлост дана.

Др Радивоје Шуковић, као руководилац Одјељења уџбеника Републичког завода за унапређивање школства сам и у коауторству са другим сарадницима приредио је седам издања: „Далеко је сунце” Добрице Ђосића, „Јаму” Ивана Горана Ковачића, „Поеме НОБ-е”, „Стварање и вредновање уџбеника” (1973 – 1983) и „Школске прописе СР Црне Горе”.

Поред редакторских и приређивачких послова, мукотрпних и недовољно вреднованих, Р. Шуковић је рецензирао и низ рукописа, тако да се његово име налази у импресуму многих књига црногорских издавача. И тиме је дао свој обол издавачко-штампарској продукцији Црне Горе.

2.

Стваралачки опус проф. др Радивоја Шуковића је врло богат и веома разноврстан, о чему најбоље говори његова иблиографија. Поред мноштва прилога из домена журналистике, објавио је у периодичним публикацијама, и у зборницима са научних скупова, преко стотину стручних и научних радова и књижевно-критичких осврта на дјела из савремене књижевности. Запажени су његови критички огледи и прикази о дјелима савремених писаца: Станислава Винавера, Десанке Максимовић, Добрице Ђосића, Ивана Горана Ковачића, Душана Милачића, Владимира Мијушковића, Михаила Ражнатовића, Јунуса Мећедовића, Мирка Бањевића, Душана Костића, Мирка Вујачића, Љубомира Цвијетића и др. Огледао се и у есејистичком жанру, нарочито у ранијем периоду свога стваралаштва: „Један свијетли лик у дјелу Марка Миљанова (1951), „Мемоари војводе Анта Даковића” (1957), „Књижевно дјело Ива Војновића” (1958), итд.

Посебну пажњу Р. Шуковић ј обраћао темама и личностима из културне повјеснице црногорског народа, публикујући их у низу студија и расправа, као што су: „Научна оцјена црногорског наслеђа” (1968), „Неосноване поставке о књижевном језику Црногораца” (1971), „Србска граматика” Димитрија Милаковића (1972), „Буквар Димитрија Милаковића и Вуков буквар” (1976), „Стогодишњица Цетињске читаонице” (1969), „Прве расправе о црногорским уџбеницима матерњег језика и њихов значај са историју књижевног језика и литературе” (1976), „Прослава четиристогодишњице Црнојевића штампарије (1893)” (1994), „О ауторству Мемоара Николе I Петровића” (1995) и др.

Годинама је др Шуковић вршио систематска и комплексна истраживања црногорске периодике XIX и прве половине XX стољећа. Резултате тога истраживања представљају његове објављене расправе у „Библиографском вјеснику”, „Сусретима”, „Стварању”, „Књижевности и језику”, „Зборнику професора и сарадника Педагошке академије у Никшићу”, и другдје.

Студије, чланци, предговори и поговори, као и двије књиге о књижевној периодици црногорској, од др Радивоја Шуковића, имају

богату садржину, засновану на провјереним и убједљивим фактографским подацима. Проучавао је он годинама, *de visu*, сваки објављени прилог почев од Његошеве *Грлице* – најстарије црногорске периодичне публикације литерарног смјера (1835 – 1839), преко годишњака *Орлић* (1865 – 1870, 1885), и осталих алманаха, годишњака и календара што су излазили до краја самосталности црногорске државе (1916), затим књижевних часописа: *Црногорке* Сима Поповића (1871), *Црногорке* Јована Павловића (1884 – 1885), *Зейте* (1885) и *Нове Зейте* (1899 – 1891), *Луче* (1895 – 1900), *Књижевног листића* (1901 – 1902) и *Дана* (1911 – 1912) и у подробним студијама, са библиографијама, указао на недовољно расвијетљена питања у књижевно-критичкој историографији, разумљиво, и на погрешна писања у енциклопедијама и књижевним лексиконима. Зналачки је презентирао њихову програмску усмјереност и анализирао књижевноисторијски профил сваке књижевне публикације понаособ, компарирајући их са периодиком оновремених југословенских центара и објашњавајући утицаје које су на црногорску периодику имали часописи и друге периодичне публикације српско-хрватског језичког подручја. Шуковићева је заслуга што је многе текстове потписиване иницијалима, псеудонимима и шифрама ауторизовао – идентификовао њихове скривене ауторе, као и што је разјаснио генетичке проблеме формирања црногорских серијских издања: часописа, календара и алманаха, у назначеном периоду – у најужој вези с буђењем национално-романтичарског књижевног опредјељења, појавом реалистичког правца у књижевности и првих модернијих струјања из западноевропске културе. Све је то урадио крајње критички, дајући научно засноване синтезе па се, стога, уврстио у ред најозбиљнијих историчара црногорске књижевне периодике и њених најбољих зналаца.

Овим својим радовима, као и радовима о библиотекарству и штампарству црногорском, те библиографијама које је обзнанио у склопу капиталног пројекта „Црногорска библиографија 1494–1994. година”, др Радивоје Шуковић се уврстио не само у ред истакнутих књижевних историчара и културолога, већ и у круг малобројних запажених црногорских библиолога.

Бројни су Шуковићи радови с тематиком из историје школства, повјеснице црногорског васпитања и образовања, као и оних прагматичних питања везаних за школску теорију и праксу. Бавећи се назначеним питањима широког дијапазона, сарађивао је у просвјетно-педагошкој периодици и дневној штампи и то: „Просвјетном раду”, „Огледима”, Билтену Завода за унапређивање школства Црне Горе, „Васпитању и образовању”, „Настави и васпитању”, „Просветном прегледу”, „Инструктору”, „Зборнику радова Филозофског факултета у Никшићу”, „Побједи”, итд. Поменућемо само неколико његових радова из тог домена: „Развој образовања у Црној Гори 1945–1968 (1969)”, „Идејна усмјереност и вриједност текстова из књижевне прошлости у читанкама за основне школе” (1976), „О критеријумима за оцјењивање марксистичке идејне заснованости удбеника”, „Читанке основне школе у Црној Гори крајем XIX и почетком XX вијека” (1977), „Образовање учитеља у Црној Гори” (1994), итд., итд.

У расправи „Читанке основне школе у Црној Гори крајем XIX и почетком XX вијека”, Р. Шуковић је са посебним смислом за педагошко, дидактичко и методолошко процјењивање извршио упоредну анализу основношколских читанки од I до IV разреда, двојице најстаријих црногорских аутора уџбеника – Стева Чутурила и Ђура Поповића. Проблеми везани за различите концепције тих уџбеника, као што су енциклопедијски, дидактички и литерарни тип читанке, њен однос према наставном програму и другим уџбеницима и наставним предметима, идеолошка условљавања и дидактичка опремљеност – све су то питања која су због своје трајне актуелности сагледана и освјетљавана у широј историјској перспективи. Акумулирањем знања о стању ствари у прошлости и својим искуством у коришћењу школских књига у непосредној наставној пракси, професор Шуковић је посебно допринео ваљаној концепцији за стварање савремених читанки у основним и средњим школама.

Читанке за VII и VIII разред основне школе које је професор Шуковић писао у коауторству са професором Петром С. Пешутом, а које су доживјеле по два издања, по својој методичкој опремљености и умјесном подстицању ученика да самостално размишљају, истражују и тумаче умјетничко штиво – представљају изразито висок домет у стварању и осавремењавању уџбеничке литературе.

Сем тога, др Шуковић је своја знања и умјења о избору и методичкој приређености текстова у читанкама, о њиховој усклађености са континуитетом прогресивног књижевног наслеђа и савременим литерарним остварењима, саопштавао на научним скуповима, и штампао их у пригодним периодичним публикацијама.

У „Просвјетном раду”, „Омладинском покрету”, и напосе у „Побједи”, Р. Шуковић је дотицао многобројна питања из педагошке теорије и праксе, што се, уосталом, најбоље види из његове библиографије.

У готово свим својим радовима, писаним језгровито и прецизно, богатом чињеничком фактуром, Шуковић примјењује поуздано аналитичко-синтетичку методологију. Ваљаним стилским обликовањем чак и сувопарну и једноличну материју чини привлачном и занимљивом за читање...

Десет посебних књига др Р. Шуковић – монографских публикација, које је сам написао или заједно са другима, рачунајући ту и двије читанке за VII и VIII разред основних школа, представљају резултат големог труда, широког спектра знања, умјења и ерудиције. Писац ових радова имао је велико задовољство да са њим сарађује неколико деценија, а у задњем десетљећу и да у коауторству са њим напише и четири монографије. Сарађивати са Радивојем Шуковићем збиља је задовољство! А и како не би било задовољство и привилегија са њим сарађивати када је он темељан и студиозан, трудољубив и изузетно поштен сарадник, акрибичан и толерантан, дакле, – онакав интелектуалац и стваралац на којег се човјек може ослонити као на себе самог.

Своје радове проф. др Радивоје Шуковић потписивао је пуним именом и презименом и иницијалима Р. Ш., Ш. и R. Šić.

II БИБЛИОГРАФИЈА РАДИВОЈА Р. ШУКОВИЋА

II—1. Посебна издања

1. ЧИТАНКА ЗА VII РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ. — Цетиње, „Обод”, 1961, стр. 303.
Коаутор Петар С. Пешут.
2. ЧИТАНКА ЗА VIII РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ. — Цетиње, „Обод”, 1961, стр. 310
Коаутор Петар С. Пешут.
3. ЧИТАНКА ЗА VII РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ. Друго издање. — Цетиње, „Обод”, 1962, стр. 276 + [6]
Коаутор Петар С. Пешут.
4. ЧИТАНКА ЗА VIII РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ. Друго издање. — Цетиње, „Обод”, 1962, стр. 274 + [6]
Коаутор Петар С. Пешут.
5. ЦРНОГОРСКИ АЛМАНАСИ И КАЛЕНДАРИ (1935—1914). Књижевноисторијска обрада са библиографијом. — Цетиње, 1980, 248 стр.
6. КЊИЖЕВНА ПЕРИОДИКА У ЦРНОЈ ГОРИ (1835—1914). Књижевноисторијска монографија. — Титоград, 1986, 384 стр.
7. ЈОВАН ПАВЛОВИЋ: ЖИВОТ И ДЈЕЛО. — Нови Сад, 1988, 274 стр.
Коаутор др Душан Мартиновић
8. ЦРНОГОРСКА БИБЛИОГРАФИЈА, Том III, књ. II. Расправе и чланци и књижевни радови у серијским публикацијама 1845—1885. — Цетиње, 1992, 204 стр.
9. ЦРНОГОРСКА БИБЛИОГРАФИЈА, Том III, књ. 2. Расправе, чланци и књижевни радови у серијским публикацијама 1886—1905. — Цетиње, 1993, 516 стр.
Коаутор др Душан Мартиновић.
10. ПРОСЛАВА ЧЕТИРИСТОГОДИШЊИЦЕ ЦРНОЈЕВИЋА ШТАМПАРИЈЕ (1893). Утицај на културни живот у Црној Гори. — Цетиње, 1994, 74 стр.
11. ЦРНОГОРСКА БИБЛИОГРАФИЈА, Том III, књ. 7. Расправе, чланци и књижевни радови у серијским публикацијама 1945—1950. — Цетиње, 1996, 478 стр.
Коаутор др Душан Мартиновић.
12. ЦРНОГОРСКА БИБЛИОГРАФИЈА, Том III, књ. 8. Расправе, чланци и књижевни радови у серијским публикацијама 1955—1955. — Цетиње, 1997 (у штампи).
Коаутор др Душан Мартиновић.

II—2 Приређена издања

1. Добрица Ћосић. ДАЛЕКО ЈЕ СУНЦЕ. Приредио и биљешку о писцу и дјелу написао Радивоје Шуковић. (Илустровали: Драгољуб Брајовић и Велибор Радоњић). Титоград, 1977.

- Школска лектира за VIII разред основне школе.
2. Добрица Ћосић. ДАЛЕКО ЈЕ СУНЦЕ. Друго издање. Приредио и биљешку о писцу и дјелу написао Радивоје Шуковић. (Илустровали: Драгољуб Брајовић и Велибор Радоњић). – Титоград, 1980.
Школска лектира за VIII разред основне школе.
 3. Иван Горан Ковачић. ЈАМА. Приредио и биљешку о писцу и дјелу написао Радивоје Шуковић. (Илустровали: Драгољуб Брајовић и Велибор Радоњић). – Титоград, 1977.
Школска лектира за VIII разред основне школе.
 4. Иван Горан Ковачић. ЈАМА. Приредио и биљешку о писцу и дјелу написао Радивоје Шуковић. Друго издање. (Илустровао: Драгољуб Брајовић и Велибор Радоњић). – Титоград, 1980.
Школска лектира за VIII разред основне школе.
 5. ПОЕМЕ НОБ-а. Школска лектира за VIII разред основне школе. Друго издање, 1991. – Титоград 1991.
 6. СТВАРАЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ УЦБЕНИКА (1973 – 1983). Уз десету годишњицу издавања уџбеника и уџбеничке литературе у Републичком заводу за унапређивање школства. – Титоград, 1984.
 7. ШКОЛСКИ ПРОПИСИ СР ЦРНЕ ГОРЕ. У сарадњи са Јеком Ђулафић и Драгишом Рашовићем припремио и предговор написао Радивоје Шуковић, помоћник републичког секретара за образовање, културу и науку. – Титоград, 1969.

II—3 *Сценарио*

1. ШКОЛА У ПОБЛАЋУ, ФИЛМСКИ СТУДИО. – Титоград 1971.
Сценарио Радивоје Шуковић, режисер Никша Јовићевић.
Филм је добио награду на фестивалима документарног филма у Београду и Кану.

II—4 *Расправе, студије и чланци у периодичним публикацијама*

1. До краја године биће довршен велики број објеката савезног и републичког значаја. – Побједа, VI/1959, 278, 3. – Потпис: Р. Ш.
2. Предузеће су мјере за побољшање усјехи у Бјелопољској гимназији. – Побједа, VII/1950, 7, 5. – Потпис: Р. Ш.
3. Стуж је стигнуо на јуџ културног преображаја. – Побједа, VII/1950, 149, 2
4. Преко 600.000 гледалаца са. 3.300 предсјава у првој њоловини ове године. – Побједа, VII/1950, 168, 5. – Потпис: Р. Ш.
5. Нови број „Историјских записи“. – Побједа, VII/1950, 175, 2.
6. Од организације рада наших биоскопа зависи васпитни рад филма. – Побједа, VI/1949, 225, 7. – Потпис: Р. Ш.
7. „Прича и фабрици“. – Побједа, VII/1950, 13, 5. – Потпис: Р. Ш.

- Приказ филмске представе „Прича о фабрици” режисера Владимира Палачића.
8. *Нека засучу рукав, а и ми ћемо. (Са среске изборне конференције у Никшићу).* — Побједа, VII/1950, 144, 2.
9. *Мажуранићев сјјев о Црној Гори.* — Побједа, VII/1950, 240, 5
10. *Над њрећом књигом Дедијеровог дневника.* — Побједа, VII/1950, 285, 2
11. *Михаило Лалић: „Свадба”.* — Побједа, VII/1950, 256, 3
12. *Јанко Ђонових: „Хронике и љубојиси”.* — Побједа, VII/1950, 261, 3
13. *Поводом десетогодишњице Пеће земаљске конференције КП Југославије.* — Побједа, VII/1950, 250, 2
14. *Из Народног музеја на Цетињу. Гласници вјекова.* — Побједа, VII/1951, 42, 5
15. *Рад наших биоскопа. Све више гледалаца филма.* — Побједа, VIII/1951, 56, 2. — Потпис: Р. Ш.
16. *Један свијетли лик у дјелу Марка Миљанова.* — Просвјетни рад, III/1951, 2, 4—5.
17. *Послије класификационог ѡериода. Бројке говоре о њиховом раду.* — Омладински покрет, XI/1952, 3, 7—8.
О раду Пљеваљске гимназије.
18. *Капмањско учење.* — Побједа, IX/1952, 71, 4
19. *Брига родитеља о учењу и васпитању дјете. (На ѡримјерима из Пљеваља).* — Побједа, IX/1952, 53, 4
20. *Прва ѡредавања.* — Побједа, VIII/1951, 6, 5
О практичном раду студената Више педагошке школе на Цетињу
21. *Љубојиси наше народне лирике.* — Сусрети, I/1953, 2, 223—229
22. *Настава српског језика у учитељској школи. Програм није ѡдешен ѡрактичним ѡишребама учитеља.* — Побједа, I/1953, 77, 6
23. *Дјеца ситарице ѡаланке.* — Побједа, X/1953, 101, 4
24. *Од ѡрвог јануара излазиће „Просвјетни рад”.* — Побједа, X/1953, 102, 9. — Потпис: Р. Ш.
25. *Двије ријечи о наѡису Радована Меденице.* — Просвјетни рад, I/1954, 1, 2.
О односу наставника и ученика.
26. *Сједница Савјета за ѡросвјетљу НР Црне Горе.* — Просвјетни рад, I/1954, 2, 1. — Потпис: Р. Ш.
27. *Скромни усѡјеси на ѡравом ѡућу.* — Просвјетни рад, I/1954, 1, 5
О конференцији Удружења учитеља Среза цетињског.
28. *Ближи контакти и заједничка сарадња наших сѡручних листова доѡријела би ѡодизању њиховог квалитетѡа.* — Просветни преглед, X/1954, 31, 3
29. *Заѡжања о односу наставника и ученика.* — Побједа, XI/1954, 4, 5
30. *Конгреси удружења ѡросвјетљних радника одржаће се у аѡрилу идуће године.* — Просвјетни рад, I/1954, 10, 3
31. *Да ли је много класификационих ѡериода.* — Побједа, XI/1954, 63, 8
32. *Родитељи ћуће да се не би замјерили наставницима.* — Просвјетни рад, I/1954, 10, 9

О резултатима анкете у вези са реформама општег образовања.

33. *Дјечји доживљај на Чеву*. — Просвјетни рад, I/1854, 7, 2. — Потпис: Р.
34. *Прослављена је четирисјогодишњица Ободске шћамјарије*. — Просвјетни рад, I/1954, 11, 1. — Непотписано
35. *На Цейињу је прослављена четирисјошездесетогодишњица Црпојевића шћамјарије*. — Омладински покрет, VIII/1954, 21, 1. — Потпис: Р. Ш.
36. *Трећи ѿленум Удружења просвјетних радника Црне Горе*. — Побједа, XI/1954, 32, 5. — Потпис: Ш.
37. *Измјене у сисћему средњег образовања*. — Побједа, XI/1954, 43, 8
38. *Дискусија о шћангаима школсћива. Редуцирање сувишне грађе*. — Побједа, XI/1954, 45, 8
39. *За један симћайичан ѿокушај Сусрећиа*. — Побједа, XI/1954, 29, 7
Покретање расправе о модернизму у књижевности.
40. *Трећи ѿленум Удружења просвјетних радника Југославије*. — Побједа, XI/1954, 32, 5
41. *Душан Косћић: „Крајеви и људи“*. (Народна књига, 1954) — Побједа, XI/1954, 57, 9. — Потпис: Р. Ш.
42. *Анћун Барац: „Југославенска књижевност“*. — Побједа, XI/1954, 68, 9. — Потпис: Р. Ш.
43. *Душан Милачић: „Викћор Иго“*. — Побједа, XI/1954, 63, 8. — Потпис: Р. Ш.
44. *„Квеј Лан“ у извођењу Цейињског ѿозоришћиа*. — Омладински покрет, XIII/1954, 12, 7. — Потпис: Р. Ш.
45. *Мирко Вујачић: „Гавран на звонуку“*. (Издање Народне књиге, Цейиње, 1953). — Сусрети, II/1954, 3, 436—348
46. *Михаило Ражнаћовић: „Трнов цвијећ“*. (Народна књига, 1953). — Сусрети, II/1954, 6—7, 544—546. — Потпис: Р. Ш.
47. *Мирко Бањевић: „Сућјеска“*. (Београд, Рад, 1953). — Сусрети, II/1854, 6—7, 549—550. — Потпис: Р. Ш.
48. *Годишњица лисћиа „Просвјетни рад“*. — Просвјетни рад, II/1955, 1, 1. — Непотписано
49. *Прићреме за конгрес учићеља*. — Просвјетни рад, II/1955, 2, 3.
Уз извјештај Удружења просвјетних радника Црне Горе.
50. *Пей година „Школских новина“*. — Просвјетни рад, II/1955, 2, 6. — Непотписано
51. *Милош Б. Јанковић: „Ђачки социјалистички ѿкрећи у Србији“* („Народна књига“, Београд 1955). — Просвјетни рад, II/1955, 2, 7. — Потпис: Р.
52. *Милош Б. Јанковић: „Учићељи у Србији (1815—1870)“*. — Просвјетни рад, II/1955, 2, 7. — Потпис: Р.
53. *Какав је сћав просвјетних радника наше Републице*. — Просвјетни рад, II/1955, 2, 1—2

У вези са дискусијом о обавезном образовању.

54. *Од два начина изабраћи један*. — Просвјетни рад, II/1955, 3, 2

За нов начин оцјењивања ученика.

55. *Прво савјетовање слависта Југославије и наши задаци*. – Просвјетни рад, II/1955, 6, 7

56. *Родитељи мојих ђака*. – Просвјетни рад, II/1955, 1, 2–3

57. *Новије црногорске тужбалице. Антологија*. – Побједа, XII/1955, 2, 9. – Потпис: Р. Ш.

58. *Пред дочетак школске године. Проблеми су остали исти. Нема довољно уџбеника*. – Побједа, XII/1955, 36, 8

59. *Миодраг С. Лалевић: „Наш љавојис“*. (Издање Мале школске библиотеке, Београд, 1955). – Омладински покрет, XIV/1955, 25, 7

60. *Ученици у разредним заједницама*. – Омладински покрет, XV/1955, 2, 6. – Потпис: Р. Ш.

61. *Уз усјех у Цетињској гимназији*. – Омладински покрет, XIII/1954, 23, 8. – Потпис: Р. Ш.

62. *Јунус Међедовић: „Савин командир“*. (Народна књига, 1955). – Стварање, X/1955, 3, 184–185. – Потпис: Р. Ш.

63. *Десанка Максимовић: „Стиршина игра“*. (Просвјета, 1954). – Стварање, IX/1954, 10, 639–640. – Потпис: Р. Ш.

64. *Пет година „Титовог џонтира“*. – Сусрети, III/1955, 1, 58–60. – Потпис: Р. Ш.

65. *Од рјешења неких питања зависи рад у идућој години*. – Просвјетни рад, III/1956, 9, 3

66. *Споменица Плеваљке гимназије*. – Просвјетни рад, III/1956, 7, 7

67. *Педагошко искуство других земаља и наше школство*. – Просвјетни рад, III/1956, 9, 7

68. *Искуство и проблеми Никишићке гимназије*. – Просвјетни рад, IV/1957, 8, 9

69. *Један метод учења стираног језика*. – Просвјетни рад, IV/1957, 1, 4

70. *Пронађен гроб Рада Неимара*. – Политика, LV/1958, 16066, 9. – Потпис: Р. Ш.

71. *Прве вишестрајнице у Никишићу. Нови урбанистички план ојклопио главне недостијке досадашње изградње*. – Политика, LV/1958, 16069, 7. – Потпис: Р. Ш.

72. *Тешка саобраћајна несрећа код Никишића. Изгубило животије девет лица а два теже повређена*. – Политика, LV/1958, 16097, 6

73. *Војвода Анђо Даковић: „Мемоари“*. (Издање Завичајног музеја у Никишићу). – Сусрети, V/1957, 1, 78–80

74. *Крајки семинари нова форма рада у Никишићу*. – Просвјетни рад, V/1958, 7, 2

75. *Свесирана активност Удружења просвјетних радника у Никишићу*. – Просвјетни рад, V/1958, 18, 7

76. *Књижевно дјело у насјави*. – Просвјетни рад, V/1958, 1, 4

77. *Кријика мора имати своје доказе*. – Просвјетни рад, V/1958, 3, 6
Одговор на прилог Милоша Вукићевића „Покушај и оријентација“, објављен у *Просвјетном раду* 1. II 1958.

78. *Културно-умјетничко друштво „Стијан Церовић“ посјећује села*. – Просвјетни рад, V/1958, 7, 6

79. *Владимир Мијушиковић: „Залого“*. Издање „Цейне књиге“. Сарајево, 1958. – Сусрети, II/1958, 9–10, 769–772
80. *Књижевнио дјело Ива Војновића. Уз сѣогодишњицу рођења*. – Сусрети, VI/1958, 2, 197–202
81. *Пола века у амајтерском ѿзориишу*. – Политика, LVI/1959, 16372, 7. Потпис: Р. Ш.
82. *Данас ѿрејседник Тиио говори на великом мииингу у Никиишу*. – Политика, LVI/1959, 16580, 1. – Потпис: Р. Ш.
83. *Свечано ѿрослављена 150-годишњица лисѣа „Побједа“*. Никшић, 24. октобра. – Политика, LVI/1959, 16610, 3. – Без потписа
84. *Судар ѿрејшних возила у Пеѿровићима. Људских жрѣшава није било*. Никшић, 29. октобра. – Политика, LVI/1959, 16614, 9
85. *„Разврије“ – књижевни часојис који је забранила цензура*. – Побједа, 1959.
86. *Приреме за нов семинар у настјавној ѿракси*. – Побједа, XVI/1959, 33, 8. – Потпис: Р.
87. *Први договор ѿросвјетних савјетника Црне Горе*. – Просјетни рад, VI/1959, 20, 2
88. *Реформа народног универзиишѣа*. – Просвјетни рад, VI/1959, 5, 4
89. *Милан Церовић*. – Просвјетни рад, VI/1959, 13, 5
In memoriam.
90. *Ми не ѿризнајемо – усѣјела ѿремијера ОКУД „Вук Караѿић“ ѿри Учишѣљској школи у Никиишу*. – Просвјетни рад, VI/1959, 11, 5
91. *Љубомир Цвијѣић. „Сан и узалудносѣи“*. – Сусрети, VI/1959, 10, 808–908. – Потпис: Р. Ш.
92. *Радивоје Маринковић. „Дневник моје слуѣње“*. – Сусрети, VI/1959, 10, 809–810
93. *Скоро 40 година у школском одбору*. – Просвјетни рад, VII/1960, 15, 8
94. *Сѣојан Церовић, ѿрофесор*. – Просвјетни рад, VII/1960, 4, 3
95. *Нови ѿрограм мајтерњег језика у ѿракси*. – Просвјетни рад, VII/1960, 13–14, 4
96. *Преко 50 ѿредавања на семинару у Никиишу*. – Просвјетни рад, VII/1960, 4, 8. – Потпис: Р. Ш.
97. *Семинар за ѿросвјетне раднике у Никиишу*. – Просвјетни рад, VII/1960, 3, 8
98. *Сабор ѿросвјетних радника у Никиишу*. – Просвјетни рад, VII/1960, 1, 1. – Потпис: Ш.
99. *Књижевни ѿексѣи у развијању ѿисменосѣи у вишим разредима основне школе*. – Настава и васпитање, IX/1960, 2–3, 113–115
100. *Развијање књижевно-ѿеоријских ѿојмова у вишим разреднима основне школе*. – Огледи. Билтен Завода за унапређивање школства, I/1961, 1, 42–46
101. *Садржајан рад групе Педагошког друшѣва у Цейињу*. – Просвјетни рад, VIII/1961, 2, 2
102. *Овогодишњи уѣис сѣоједнаша на ВПШ*. – Просвјетни рад, VIII/1961, 15, 3

На Цетињу.

103. *Извјестан најредак у раду*. — Просвјетни рад, VIII/1961, 18—19, 4
Са годишње скупштине Друштва за српскохрватски језик и књижевност Црне Горе.
104. *Ценири за ванредно стиудирање — нов облик школовања настава-ничког кадра*. — Просвјетни рад, VIII/1961, 3, 3
105. „*Време и савеси*”. (Култура, Београд, 1960). — Стварање, XI/1961, 2, 222—224
106. *Каикад се занемарује најбитније*. — Просвјетни рад, IX/1962, 10, 15
- О реформи школа за образовање наставника.
107. *Преношење права на школске колективе*. — Просвјетни рад, IX/1962, 11—12. — Потпис: Ш.
108. *Први црногорски уџбеници у Његошевој школи*. — Просвјетни рад, X/1963, 15, 4—5
109. *Нека несналажења у настави грамаике у основној школи*. — Просвјетни рад, X/1963, 11, 4—5
110. *Франгеи-Шицел: Пристиуи књижевном дјелу. Чиианка за први разред гимназије*. (Школска књига, Загреб, 1962). — Просвјетни рад, X/1963, 15, 5
111. *Прва анџологија народних џужбалица (Вукоман Цаковић: „Анџологија народних џужбалица”;* (Народна књига, Београд, 1962). — Стварање, VIII/1963, 5, 577—579
112. *За јединствену оријентацију*. — Књижевност и језик у школи, X/1963, 2, 142—143
- О наставном програму из језика и књижевности.
113. *С. П. Кудрјавцева. Васиџање сиваралачке лиџерарне активносџи ученика*. — Огледи. Билтен Републичког завода за унапређење школства, Титоград, III/1963, 3—4, 143—157. Превод с руског језика. Р. Шуковић.
114. *Књижевно и животино дјело Ивана Горана Ковачића*. — Огледи. Билтен Републичког завода за унапређивање школства, Титоград, II, I/1963, 2, 39—46
- Уз 50. годишњицу рођења и 20. годишњицу пјесникове смрти.
115. *Грлица — најсџарија црногорска џубликација лиџерарног смјера*. Стварање, XVIII/1963, 9—10, 272—282
116. *Теорија о џјесничком над-језику*. (Сџанислав Винавер: „Надграмаиџика”, Просвеша, Београд 1963). — Стварање, XVIII/1963, 7—8, 782—785
117. *За сиваралачко џонирање у школске џроцесе*. — Билтен Републичког завода за унапређивање школства, Титоград, IV/1964, 2, 29—32
118. *Образовање квалификованих радника у Совјетском Савезу*. — Билтен Републичког завода за унапређивање школства, Титоград, IV/1964, 3—4, 109—121.
119. *Поводом џредлога концепџије џриручника за наставау књижевносџи у првом разреду школа другог сџуџња*. — Књижевност и језик, XI/1964, 4, 90—92
120. *Образовање наставаџике у нашим условима*. — Пракса, I/1964, 2, 114—122

121. *Измјене у Закону о основној школи.* – Просвјетни рад, XI/1964, 4, 2
122. *О пројекцији седмогодишњег развојика школства.* – Просвјетни рад, XI/1964, 13, 1–2
122. *Зайажања из живоћа и рада наставника као васпитача младе генерације.* – Билтен Републичког завода за унапређивање школства, Титоград, V, 1–2, 39–45
123. *Не ревизори – већ савјетници.* – Побједа, XXII/1965, 2439, 8
124. *Иницијација новог система финансирања.* – Просвјетни рад, XII/1965, 16, 1–2
125. *Шире њерсејективне образовања.* – Просвјетни рад, XII/1965, 1–2, 1
126. *Републички фондови у развијању културне и научне дјелатности.* – Пракса, II/1965, 4–5, 99–103
127. *Могућности рационализације у систему васпитања и образовања.* – Пракса, II/1965, 6, 144–151
128. *Заједница образовања у новом систему финансирања васпитано-образовних дјелатности.* – Побједа, XXIII/1966, 2537, 8
129. *Могућности за упис у школе другог ступња.* – Просвјетни рад, XIII/1966, 9, 2
130. *Односи између заједница образовања и друштвено-политичких заједница.* – Билтен Републичког завода за унапређивање школства. – Титоград, VI/1867, 1–2, 1–7
131. *Закључци Извршног вијећа СР Црне Горе о финансирању образовања.* – Билтен Републичког завода за унапређивање школства, Титоград, VII/1968, 1, 105–106
132. *Надлежности васпитано-образовних усљанова њросвјетно-педагошке службе и органа управе у примјени њројиса.* – Билтен Републичког завода за унапређивање школства, Титоград, VII/1968, 2, 46–50
Извод из дискусије на савјетовању са директорима школа II ступња 8. и 9. фебруара 1968. у Титограду.
133. *Примјена закона и заједница образовања.* – Просвјетни рад, XVII/1968, 9, 1–2
134. [*Научна оцјена књижевног наслеђа – њосиојећа њојреба црногорске културе.*] – Црногорска култура и путеви њеног развоја, Друга књига, Титоград, 1968, 63–70
135. *Просвјетно-педагошка служба у њражењу савремене организације.* – Билтен Републичког завода за унапређивање школства, Титоград, VIII/1969, 2, 18–26
136. *Развој васпитања и образовања у Црној Гори.* – У: Просвјета и образовање, Цетиње, 1969, 5–22
137. *Сѡогодишњица „Цетинске чѡтаонице“.* – Стварање, XXIV/1969, 3, 285–294
138. *Међурејубличка заједница.* – Овдје, II/1970, 16, 3–4
139. *Цетинске књижевне бесједе.* – Овдје, II/1970, 17, 25–26
140. *Црногорско народно њозоришће из Тѡограда ѡриказало на њејњој њозорници у Тивѡу „Лажни цар Шћейан Мали“.* – Побједа, XXVI/1970, 2935, 8. – Потпис: Р. Ш.

141. *Стиваралачка примјена усвојених начела. Сировођење Резолуције о развоју васпитања и образовања на самоуправнијој основи.* – Просвјетни рад, XX/1970, 14, 15. IX, [1]

142. *Књижевно наслеђе у средњошколској настави.* – Просвјетни рад, XXI/1971, 14, 15, IX, 9

143. *Сарадња директора школе и просвјетно-педагошке службе.* – Билтен Републичког завода за унапређивање школства, X/1974, 3, 37–44

144. *Прије свега умјетнички критеријум.* – Овдје, III/1971, 26–27, 26
Одговор на анкету о историји црногорске књижевности.

145. *Неосноване исјавке о књижевном језику Црногораца.* – Споне, III/1971, 4–5, 61–67

146. *Примјена Закона о просвјетно-педагошкој служби.* – Билтен Завода за унапређивање школства, Титоград, XI/1972, 1, 15–21

Реферат на савјетовању о функцији просвјетно-педагошке службе у СР Црној Гори, 18–20. фебруара 1972. у Будви.

147. *О раду и усјесима студента Више педагошке школе на Цетињу.* – Споменица Више педагошке школе – Педагошке академије 1947–1972. Зборник радова, Никшић, III/1972, 3, 275–278

148. *Србска грамаџика Димитрија Милаковића.* – Зборник за језик и књижевност, књ. I, Титоград, 1972, 109–116

Објављено и као сепарат.

149. *Књижевни часописи у Црној Гори између два свјетска рата.* – Књижевност и језик, XIX/1972, 2–3, 96–100

Саопштења на VII конгресу југословенских слависта одржаном у Београду 1972. године.

150. *Др Ђоко Пејовић: Развјетак просвјете и културе у Црној Гори (1852–1916), Титоград 1971.* – Историјски записи, XXV/1972, 3–4, 545–547

151. *Припремање нових уџбеника за основну школу.* – Билтен Републичког завода за унапређивање школства, Титоград, XI/1973, 2, 89–90

152. *Програм првог црногорског књижевног листа.* – Зборник радова професора и сарадника Педагошке академије у Никшићу, Никшић, IV/1973, 25–34

153. *О уједињењу уџбеника у основним и средњим школама.* – Билтен Републичког завода за унапређивање школства, XI/1973, 2, 69–83. У коауторству с Душаном Лаушевићем.

154. *Баљалучки колоквиј о уџбеницима основне школе.* – Билтен Републичког завода за унапређивање школства, XI/1973, 2, 89–90

155. *О концепцији чланке за основну школу.* – Билтен Републичког завода за унапређивање школства, 1973, 2, 23–41. – Коаутор Радивоје Шуковић.

Објављен сепарат.

156. *Припремање и издавање уџбеника регулисано прописима у СР Црној Гори.* – Инструктор, III/1973, 57, 9. IV, 8–9

157. *Измјене у наставном плану и програму за основну школу у СР Црној Гори.* – Инструктор, III/1973, 61, 8

158. *Примјена самоуправног сорајума о расподјели дохода и личних доходака у области образовања у СР Црној Гори.* – Инструктор, лист за

самоуправну и правну праксу у образовању, Београд, III/1973, 70, 31. XII, 8–9

159. *Три књиге годишњака Цетињске гимназије*. — Просвјетни рад, XXIII/1973, 16, 15 x 12

160. *Усвојен план издавања уџбеника*. — Просвјетни рад, XXIII/1973, 4, 11. — Потпис: Р. Ш.

О Издавачком плану Републичког завода за унапређивање школства.

161. *Стручна настава о уџбенику мајтерњег језика*. — Просвјетни рад, XXIII/1973, 20, 8

О колоквијуму у Бањалуци.

162. *Стручни прилози о савременој концепцији уџбеника*. — Просвјетни рад, XXIII/1973, 11–12, 9

О концепцији нових уџбеника припремљеним у Републичком заводу за унапређивање школства.

163. *Паралелни уџбеници у школској уједињеби*. — Просвјетни рад, XXV/1974, 13, 5

164. *Припрема за издавање школских лектира у двије фазе*. — Просвјетни рад, XXII/1974, 12, 9

165. *Идејност уџбеника у садржину уџбеника*. — Просвјетни рад, XXIV/1974, 20, 4

О симпозијуму о марксистичкој заснованости уџбеника, одржаном у Новом Саду децембра 1974. године.

166. *Усјешна сарадња југословенских издавача уџбеника*. — Билтен Републичког завода за унапређивање школства, XII/1974, 1, 111–113. — Потпис: Р. Ш.

167. *Двадесет пета годишњица „Просвјетног рада“*. — Билтен Републичког завода за унапређивање школства, XII/1974, 1, 107–110

168. *Програм издавачке дјелатности Републичког завода за унапређивање школства*. — Васпитање и образовање, 1975, 1, 154

169. *Нови уџбеници и приручници за основну школу*. — Просвјетни рад, XX/1975, 13, 3

170. *Споменица Више педагошке школе – Педагошке академије (1974–1972)*. — Васпитање и образовање, 1975, 4, 146–148

171. *Двадесет година „Педагошке саварности“*. — Васпитање и образовање, 1975, 2, 61–63

172. *Izložba Udruženja likovnih umjetnika primijenjenih umjetnosti*. — Titograd, 1976. Predgovor Radivoje Šuković

173. *Идејна усмјереност и вриједност шексцова из књижевне прошлости у чланцима за основну школу*. — Зборник радова са Симпозијума о марксистичкој заснованости уџбеника, одржаног у Новом Саду децембра 1974. Нови Сад, 1976, 101–105

174. *Концепцијом прогресивног књижевног наслеђа у чланцима о основне школе*. — Патриотизам и револуционарне традиције. Зборник радова са Савјетовања одржаног у Београду од 11. до 13. децембра 1975. год. на тему: „Његовање југословенског социјалистичког патриотизма и револуционарних традиција у области васпитања и образовања“. Удружење публициста, Београд, 1976, стр. 249–254

175. *Буквар Димитрија Милаковића и Вуков буквар. Уз сјочетрдесетогодишњицу првог црногорског уџбеника.* — Васпитање и образовање, 1976, 1, 179–187

176. *Оквирни програм часописа „Васпитање и образовање“.* — Васпитање и образовање, 1976, 1, 223–224. — Потпис: Р. Ш.

177. *Дискусија о припремама за реформу усмјереног образовања.* — Васпитање и образовање, 1976, 3, 53–76
Учесник и Радивоје Шуковић.

178. *Прве расправе у црногорским уџбеницима мајтерњег језика и њихов значај за историју књижевног језика и лијературе.* — Зборник радова поводом 140-годишњице школе из 1834. године, Цетиње, 1976, 233–247
Постоји и сепарат.

179. *О програму вредновања и усавршавања нових уџбеника.* — Просвјетни рад, XXVI/1976, 1, 3

180. *Уџбеници и приручници у издању Републичког завода за унапређивање школства.* — Просвјетни рад, XXVI/1976, 13, 2

181. *Први црногорски уџбеници за средњу школу идуће године.* — Борба, 26. јул 1977

182. *О алманаху Грлица, њеним сарадницима и уреднику.* — Библиографски вјесник, VI/1977, 167–181
Објављено и као сепарат.

183. *Уџбеници и уџбеничка лијература у новој школској години.* — Просвјетни рад, XXVII/1977, 13, 1–2

184. *Псеудоими и шифре сарадника књижевног часописа. Луча (1895–1900).* — Библиографски вјесник, VI/1977, 2–3, 167–181
Објављен и сепарат.

185. *Грлица — шрећи календар у историји црногорске периодике (1889–1893. и 1896–1897).* — Библиографски вјесник, VI/1977, 2–3, 5–29
Објављен и сепарат.

186. *Чијанке основне школе у Црној Гори крајем XIX и почетком XX вијека.* — Зборник радова професора Наставничког факултета у Никшићу, VII/1977, 99–111

Постоји и сепарат.

187. *Годишњак „Орлић“ у књижевном живоју Црне Горе друге половине XIX вијека (са библиографијом).* — Библиографски вјесник, VI/1977, 1, 5–38

188. *Фототипско издање Црногорке, првог црногорског књижевног листа. Издање Централне народне библиотеке „Ђурђе Црнојевић“, 1977.* — Библиографски вјесник, VI/1977, 2–3, 237–239

189. *Програм рада Републичког завода за унапређивање школства у 1978. години.* — Васпитање и образовање, 1978, 1–2, 266–268

190. *Снабјевеност школа уџбеницима зависи од сјетейена организованости сарадње између издавача, дистрибуијера и школа.* — Просвјетни рад, XXVIII/1978, 1–2, 226–268

191. *Велики илустриовани календар Бока — алманах лијерарно-научног смјера (1905–1914).* — Библиографски вјесник, VII/1978, 3, 5–48

Са библиографијом. Урађен и сепарат.

192. „Орлић” – црногорски годишњак 1865–1870. и 1885 (уредио Ј. Сундачић. Фототипско издање, Цетиње, Централна народна библиотека СР Црне Горе, „Бурђе Црнојевић”, 1979. Поговор Радивоје Шуковић, сџр. I–XII

193. Соња Лединек-Мунда – др Мирослав Лукеић: Луча – Књижевни листи – Дан. Цетиње, 1979.

Предговор: Радивоје Шуковић, стр. 3–32

194. Црногорске средњошколске споменике и годишњаџи. – У: Драгина Војиновић: Црногорске средњошколске споменике и годишњаџи, Цетиње, 1980, стр. 5–27

Објављен и сепарат.

195. Жаришние идеја и расадник кадрова (уз сџогодишњицу Цетињске гимназије). – Просвјетни рад, 1980, 14, 15, IX, 6.

196. Још о псеудонима у књижевним часописима Луча и Нова Зеџа. – Библиографски вјесник, VIII/1979, 2, [169]–177

Поводом текста Новака Миљанића „Прилог питању псеудонима у црногорској периодици XIX вијека”. – Библиографски вјесник, VIII/1978, 2, 169–177

197. Др Ђоко Пејовић. Просвјетни и културни рад у Црној Гори (1918–1941). – Историјски записи, XXXV/1982, 1–2, 213–215

198. Жанровска сџруктура у књижевној периодици – основа за периодизацију књижевности. – Зборник радова Филозофског факултета у Никшићу, 1982, 5–6, 331–338

Објављено и као сепарат.

199. Др Душан Марџиновић, Марко Марковић: Црногорски уџбеници 1836–1881. Историјски преглед са библиографијом. – Титоград, 1982. Предговор Радивоје Шуковић, 5–6

200. Црногорац (1871–1972). – Библиографски вјесник, XII/1983, 2, 231–236

Ријеч на промоцији фототипског издања листа Црногорац (19. V 1983. године у Универзитетској библиотеци – Титоград).

201. Обиљежавање имена и дјела друга Тиџа у настјавним програмима и уџбеницима. – Васпитање и образовање, 1983, бр. 3, 37–39

202. Вредновање уџбеника. – Васпитање и образовање, 1983, 5–6, 74–75

203. Листи Црногорац (Реџрини првог црногорског листа. Централна народна библиотека „Бурђе Црнојевић”, Цетиње, 1984.) – Стварање, XXXVIII/1983, 6, 786–788

204. Црногорско културно-умјетничко сџваралаштво у уџбеницима. – У: Актуелна питања развоја црногорске културе, Титоград, 1984, 248–258

205. Милија Николић: Настјава писмености. („Научна књига”, Београд, 1983). – Васпитање и образовање, 1984, 6, 121–123

206. [Читанка] Crna Gora SR. – Enciklopedija Jugoslavije, 3, Crn—D, Zagreb 1984, 292–293. – Potpis: R. Šić.

207. [Часописи]. Crna Gora SR. – Enciklopedija Jugoslavije, 3, Crn—D, Zagreb, 1984, 195–197. – Potpis: R. Šić.

208. Поновљени „Грашнички драмски, фототипско издање Централне народне библиотеке „Бурђе Црнојевић”, Цетиње – Стварање, XXXIX/1984, 10, 1281–1282.

209. *Церовић Стојан, професор.* — У: Просвјетни радници Црне Горе пали у НОР-у 1941—1945. Титоград, 1985, 386—387. — Потпис: Р. Ш.

210. *Прожимање науке. (Војислав Бојовић: Књижевна виђења — огледи и расправе).* — Стварање, XL/1985, 6, 787—790

211. *Први црногорски закон о основним школама. Уз стоогодишњицу Закона за основне школе у Црној Гори.* — Цетињска школа 1834—1984. Споменица о прослави прве државне школе у Црној Гори. Цетиње, 1985, 18—30

212. *Томо Ориовац (1853—1939).* — Цетињска школа 1834—1984. Споменица о прослави прве државне школе у Црној Гори. Цетиње 1985, 110—112. — Потпис: Р. Ш.

213. *Ђорђе (Георгије) Срдић (1820—1887).* — Цетињска школа 1834—1984. Споменица о прослави стогодишњице прве државне школе у Црној Гори, Цетиње 1985, 84—86. — Потпис: Р. Ш.

214. *Гавро Пешић.* — Цетињска школа 1834—1984. Споменица о прослави стогодишњице прве државне школе у Црној Гори, Цетиње, 1985, 87—88. — Потпис: Р. Ш.

215. *Милорад Медаковић (1824—1897).* — Цетињска школа 1834—1984. Споменица о прослави стогодишњице прве државне школе у Црној Гори, Цетиње, 1985, 148—149. — Потпис: Р. Ш.

216. *Десет година васпитања и образовања.* — Васпитање и образовање, 1985, 1, 5—18

217. *Промоција књиге др Душана Марковића и Марка Марковића. Црногорски уџбеници. Историјски преглед са библиографијом (1836—1981).* — Цетињска школа, 1834—1984. Споменица о прослави прве државне школе у Црној Гори, Цетиње, 1985, 59—62

218. *Јован Чађеновић: Огледи и кријликe. Универзитетска ријеч, Никшић, 1986.* — Васпитање и образовање, 1987, 5, 101—104

219. *Лингвистика у настави и уџбеницима.* — Гласник Одјелјења умјетности ЦАНУ, Титоград, 1987, 75—81. — Summary. Сепарат.

220. *Педагошке идеје и пројекције развојка просвјете у стваралаштву Јована Павловића.* — Зборник радова професора и сарадника Филозофског факултета у Никшићу, 1987, 10, 149—164

221. *Оствивање Богословско-учиољске школе на Цетињу 1887. године. Уз стоогодишњицу образовања учиољског кадра у Црној Гори.* — Просвјетни рад, 1987, 20, 9

222. *Примјена Вукове језичке и њравојисне нормe у црногорској шкoлoмoи XIX вијекa.* — Вук Ст. Караџић и Црна Гора. Радови са научног скупа, Титоград 16. и 17. априла 1987. Црногорска академија наука и умјетности, Научни скупови, књ. 16, 1987, 38—47. Summary

Објављен и сепарат.

223. *Зборник радова о језику у школи и уџбеничкој лијератури (саошћивења ЦАНУ).* — Васпитање и образовање, 1988, 3, 98—100

224. *Мираш Медојевић: Просвјетни савјет Црне Горе.* — Васпитање и образовање, 1988, 5—6, 133—136

225. *Значајно дјело о јужнословенском ћириличном шћамљарству*. – О књигама Боривоја Маринковића. – Овдје, XX/1988, 230/231, 19

226. *Просвјета о настјави мајтерњег језика*. – Васпитање и образовање, 1989, 4, 81–87

227. *Мирослав Лукейић: Казивање о прошлости. Историјски архив, Будва 1988*. – Библиографски вјесник, XV/1989, 1–2–3, 267–268

228. *Дојринос Андрије Јовићевића у ћирикуљању народних умотворина*. – Зборник радова поводом педесетогодишњице смрти Андрије П. Јовићевића, Цетиње, 1889, 91–102

229. *Косовски мојиви и симболи у иајројској њоезји сћаријих црногорских књижевних љубликација*. – Косовски број у историји, традицији и стваралаштву Црне Горе. Црногорска академија наука и умјетности. Зборник радова. Титоград, 1990, стр. 177–189. Summary

Има и сепарат.

230. *Видак Рајковић: Црногорска библиографија 1494–1994. Том I, књ. 3. Монографске љубликације 1834–1918, Цетиње, 1889*.

Предговор Радивоје Шуковић.

231. *Видак Рајковић: Црногорска библиографија 1494–1994. Том I, књ. 3. Монографске љубликације*. – Библиографски вјесник, XIX/1990, 3, 145–149
Објављен сепарат.

232. *Раде Вуковић (1908–1990)*. – Библиографски вјесник. XIX/1990, 3, [155]–158

In memoriam.

233. *Фердинанд Велц и његов дојринос рејросјективњој библиографији Црне Горе. Ријеч на љромоцији књиге: Ф. Велц: Библиографија Црне Горе 1800–1912*. – Библиографски вјесник, XX/1991, 2–3, 157–160

234. *Обиљежаванье сјогодишњице рођења Симе Милутиновића на Цетињу*. – Зборник радова професора и сарадника Филозофског факултета, бр. 12. – Живот и дјело Симе Милутиновића Сарајлије, Никшић, 1992, стр. 205–211. Summary

235. *Прослава четирисјогодишњице Црнојевића шћамљарије*. – 500 година прве ћириличке књиге на словенском југу 1494–1994. Билтен 2. Подгорица, јула 1993, 12–14

236. *Четирисјогодишњица Црнојевића шћамљарије обиљежена и у манасјиру Милешева*. – 500 година прве штампане ћириличке књиге на словенском југу 1494–1994. Билтен 2. Подгорица, јула 1993, 4

237. *Аргументовано, љргледно, сугесјивно. Извод из рецензије Р. Шуковића у књизи: Милоша Старовлаха „Школа између власти и слободе”, Цетиње, 1993, 178–179*

238. *Књижевни рад Вукомана Цаковића. Ријеч на љромоцији књиге „У сјомен Вукоману Цаковићу” – на Цетињу и Подгорици 20. и 21. септембра 1993. године*. – Гласник Народне библиотеке „Радосав Љумовић” у Подгорици, I/1993/1994, 1–2, 87–93

239. *Црнојевића шћамљарија у неким нашим енциклопедијама*. – Библиографски вјесник, XXIII/1994, 1–2, 197–201

Објављено и као сепарат.

240. *Прослава четиристогодишњице Црнојевића шћамјарије (1803). Ујџицај на културни живој у Црној Гори.* – Библиографски вјесник, XXIII/1994, 3, 7–74

241. *Црнојевића шћамјарија у пројектју „Црногорска библиографија (1494–1994)“.* – Васпитање и образовање, 1994, 1–2, 3–12

242. *Крсто Пижурца: Жуборна казивања. Стручна књига, Београд, 1993.* – Васпитање и образовање, 1994, 1–2, 141–143

243. *Прослава четиристогодишњице Црнојевића шћамјарије.* – Цетињски лист, XXIII/1994, 36, 13

244. *Ехо кроз вјекове. Др Евгениј Љвович Немировски: „Издања Ђурђа Црнојевића (1949–1946)“.* – Побједа, LI/1994, 10215, 19. V, 9

245. *Шћамјари Вуковићи. Др Евгениј Љвович Немировски: „Издања Божидара и Вићенца Вуковића, Сиџфана Мариновића, Јакова од Камене Реке, Јеролима Загуровића, Јакова Крајкова, Ђованија Анђонија Рамјацеја, Марка и Барјоломеа Ђинамија 1519–1638.“* – Побједа, LI/1994, 10223, 26. V, 9

Приказ књиге Црногорска библиографија, том I, књ. 2

246. *Појис с регистром. Видак Рајковић: Монографске публикације (1934–1918).* – Побједа, LI/1994, 10230, 2. VI, 10

Приказ књиге Црногорска библиографија, том I, књ. 3

247. *Појис с регистром. Видак Рајковић: „Монографске публикације (1919–1944).“* – Побједа, LI/1994, 10237, 9. VI, 10

248. *Благоја Мркачић: Књижевне и настјавне теме. Никшић, 1994.*

Из рецензије Радивоја Шуковића

249. *Образовање учитеља у Црној Гори у четворогодишњим учитељским школама и на шечајевима.* – Споменица Учитељске школе у Беранима. Поводом 40 година матуре генерација школске 1952/53. и 1953/54. г. и 45 година од оснивања школе, Беране, 1994, 61–75

250. *Никад није било лако – али је било изазовно.* – *Просвјетни рад, 1994, I, 15. II, 18.*

Надаслов: „Просвјетни рад виђен очима ранијих уредника“. Одговори на три питања уредника „Просвјетног рада“.

251. *О сарадницима „Просвјетног рада“.* – *Просвјетни рад, 1994, 3–4, 13*

252. *Рад Лазе Косића на уређивању Гласа Црногорца.* – Лаза Костић и Црна Гора (1884–1891). Зборник радова, Подгорица, 1994, 91–109

253. *Велко Сјеклоћа: Школа у Добрском Селу – прва сеоска школа у Црној Гори, Цетиње, 1993.* – *Просвјетни рад, 1994, 11–12, 15. IX, 4, 29*

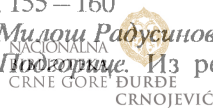
Надаслов: Како су ударани темељи школству.

254. *Књижевна дјелатност до 1941. године.* – У: Цетиње 1482–1982, Цетиње, 1994, 431–442

255. *Прслијератни књижевни рад (1945–1982).* – У: Цетиње 1482–1982, Цетиње, 1994, 443–457

256. *О ауторству мемоара Николе I Пејровића Његоша.* – Библиографски вјесник, XXIV/1995, 1, 155–160

257. *Момир Секулић – Милош Радусиновић: Како добро да пишеш. Културно-просвјетна заједница Подгорице.* Из рецензије Радивоја Шуковића, Подгорица, 1995, 296–297

258. *Библиографија о Црној Гори на руском језику 1722–1989 (аутора Е. Ф. Цвѣткова и др. и Библиографија о Црној Гори на чешком језику 1801–1991 (Аутора др Зденке Рахункове и др М. Рехакове).* – Библиографски вјесник, XXIV/1995, 2–3, 113–117

259. *Душан Ј. Мартиновић. Луча шомом обузетиа. Библиолошки есеји. Цетиње, 1995.* – Библиографски вјесник, XXIV/1995, 2–3, 232–234

260. *Јубиларне споменнице Црнојевића штамарије.* – Просвјетни рад, XLI/1995, 1

261. *Училијска школа у Херцег-Новом.* – Васпитање и образовање, 1995, 5–6, 130–147

262. *Марко Марковић: Училијска удружења у Црној Гори 1897–1914. (Завод за школство, Подгорица, 1995).* – Васпитање и образовање, 1996, 3, 101–103

263. *Нови методички приручник. Како добро да пишем. Момир Секулић и Милош Радусиновић: „Како добро да пишем”. Културно-просвјетна заједница, Подгорица, 1995.* – Просвјетни рад, 1996, 7–8, 18

264. *Е. Л. Немировский: Сербские монастырские библиотеки 16. века, Москва, 1995.* – Библиографски вјесник, XXV/1996, 1–2, 184–187

265. *Михаило Вукчевић: О Марку Миљанову, Подгорица, 1996.* – Библиографски вјесник, XXV/1996, 3, 163–165

266. *Био сам професор Пљевалске гимназије. Школа обдарених ученика.* – Пљевалске новине, 1988, 7, 29. III, 3

Са фотографијом.

267. *Велько Шакојић: Никшић (Оногишћ) у ошторима и борбама 1597–1877, Никшић, 1983.* – Историјски записи, LX/1987, 4, 214–216

268. *Велько Шакојић: Никшић у књажевцини (краљевини) Црној Гори. Никшић, 1996.* – Библиографски вјесник, XXV/1996, 3, 162–163

III ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА О РАДИВОЈУ ШУКОВИЋУ

1. АНОНИМ. *Резултати испита на Вишој педагошкој школи на Цетињу.* – Побједа, V/1948, 162, 2.

Међу награђеним студентима за одличан успјех и Радивоје Шуковић.

2. АНОНИМ. *Признања испакнутиим.* – Побједа, 10. децембра 1973, стр. 3

Међу одликованим и Радивоје Шуковић – добитник Ордена рада са златним вијенцем.

3. АНОНИМ. *Радивоје Шуковић.* – У: Споменница Учитељске школе у Беранама. Поводом 40 година матуре генерација школске 1952/53. и 1953/54. и 45 година од оснивања школе. – Беране, 1994, 134–135

Са фотографијом.

4. АНОНИМ. *Уредници, редакције и савјет часописа.* – Васпитање и образовање, 1955, 2–3, 135–136

5. БРАЈОВИЋ, Алекса: *Награђени просвјетни радници.* – Побједа, IX/1952, 115, 24. VIII, 7. – Потпис: А. Б.

6. БУЋИН, Ненад: *Образложење одлуке.* – Просвјетни рад, XXI/1971, 1–2, 1. и 15. јануар, 11

Образложење одлуке о уручивању прве награде „Октоиха”. У потпису председника Одбора за додељивање награде — Ненад Бућин.

7. ВОЈИНОВИЋ — Шуковић, Драгица. *Прилози за збирку псеудонима и шифара црногорских аутора*. — Библиографски вјесник, XXI/1992, 1—2, 65—74

8. ВОЈИНОВИЋ, Драгица: *Радивоје Шуковић*. — У: Црногорске средњошколске споменице и годишњица, Цетиње, 1981, 143—144

Са фотографијом

9. ВОЈИНОВИЋ, Драгица. *Др Радивоје Шуковић: Прослава четирисотогодишњице Црнојевића шћамјарије (1893). Ушћицај на културни живој у Црној Гори. Цетиње, Централна библиотека „Бурђе Црнојевић”, 1994*. — Библиографски вјесник, XXIV/1995, 2—3, 240—241

10. ВУЈОВИЋ, академик др Димитрије—Димо: „Цетиње 1482—1982”. — Библиографски вјесник, XXIII/1994, 3, 177—180

Рјеч на промоцији књиге чији је коаутор Радивоје Шуковић (на Цетињу, 11. новембра 1994).

11. ВУКОВИЋ, Јасна Ч. *Студија о Јовану Павловићу*. — Панчевац, 1989, 28. VII, 4

12. ВУКОВИЋ, Јасна Ч. „*Јован Павловић — живој и дјело*”, др Душан Марјиновић и др Радивоје Шуковић, *Мајица срјска, Нови Сад, 1988*. — Титоградска трибина, 1989, 1443, 8

13. ВУКЧЕВИЋ, Душан. *Награђено је више просвјетних радника Среза четинског*. — Просвјетни рад, II/1955, 7, 6. — Потпис: Д. В.

Међу награђеним Радивоје Шуковић.

14. ВУЛЕНИЋ, Душан: *Четирика за VII и VIII разред основне школе од Шуковића и Пешића*.

15. ВУЧИНИЋ, Љубица. *Радивоје Шуковић: Књижевна периодика у Црној Гори 1835—1914. Књижевноисторијска монографија. Титоград, Универзитетска рјеч, 1986*. — Библиографски вјесник, XV/1986, 2, 178—179

16. ГАЗИВОДА, др Павле. *Др Душан Марјиновић — др Радивоје Шуковић, Јован Павловић. Живој и дјело. Издавачи: Мајица срјска и ЦНБ „Бурђе Црнојевић, Нови Сад, 1988*. — Библиографски вјесник, XIX/1990, 1—2, 186—189

17. ГЛЕДИЋ, Будо. *Више од прославе јубилеја. Проф. др Радивоје Шуковић: Прослава четирисотогодишњице Црнојевића шћамјарије (1893). Ушћицај на културни живој у Црној Гори*. — Цетињски лист, XX/1966, 388, 9

18. ГУДКОВ, Владимир П. *Србска грамајика Димитрија Милаковића и њен значај за науку о срјскохрватском језику*. — Јужнословенски филолог, књ. XXXI, Београд, 1974—75, 55—56

Осврт и на прилог Радивоја Шуковића: „Србска грамајика Димитрија Милаковића”, Зборник за језик и књижевност, књ. I, Титоград, 1971

19. ДАШИЋ, Миомир. *Радивоје Шуковић: Црногорски алманаси и календари. Централна народна библиотека „Бурђе Црнојевић”, Цетиње, 1980, сћр. 249*. — Југословенски историјски часопис, X/1980, 3—4, 353—358

20. ДЕЛЕНИЋ, др Здравко. *Насћава историје у Црној Гори од 1834. до 1918. године, Подгорица, 1995, сћр. 28, 119, 316*

21. ДЕЛЕНИЋ, др Здравко. *Од јубилеја Јован Павловић. Живој и дјело. Дуг према историји просвјете и културе*. — Просвјетни рад, 1990, 1, 9

22. ДЕЛЕТИЋ, др Здравко. *Проф. др Радивоје Шуковић: Црногорска библиографија, том III, књ. I, Цетиње, 1992.* – Васпитање и образовање, 1992, 5–6, 137–138

23. ДИМИТРИЈЕВИЋ, Радмило. *Проблеми настава књижевности и језика.* – Београд, 1962, стр. 192–193

Као примјер успјешне обраде књижевног текста послужила *Читанка за VIII разред основне школе* аутора Радивоја Шуковића и Петра С. Пешута („Обол”, Цетиње, 1962)

24. ДРАШКОВИЋ, Чедомир. *Соња Лединек – Мунда – др Мирослав Лукевић: Библиографија Луче (1895–1990) Књижевног листића (1901–1902) и Дана (1911–1912).* – Библиографски вјесник, IX/1979, 3, 199–200

И о предговору Радивоја Шуковића.

25. ДРАШКОВИЋ, Чедомир: *Драгица Војиновић: Црногорске средњошколске споменнице и годишњаца. Библиографија, Цетиње, 1981.* – Библиографски вјесник, XI/1982, 1, 188–189. – Потпис: Ч. Д.

26. ДРАШКОВИЋ, Чедомир. *Радивоје Шуковић: „Црногорски алманаси и календари (1835–1914). Књижевноисторијска обрада са библиографијом.* – Библиографски вјесник, XI/1882, 2, 196–197. – Потпис: Ч. Д.

27. ДРАШКОВИЋ, Чедомир. *Проф. др Радивоје Шуковић: Расправе, чланци и књижевни радови у серијским публикацијама 1835–1885. Цетиње, 1992.* – Библиографски вјесник, XII/1993, 1, 192–193

28. ЂУРКОВИЋ, Живко. *О књижевној периодици. (Радивоје Шуковић: Књижевна периодика у Црној Гори (1835–1914). Књижевноисторијска монографија. НИО „Универзитетска ријеч, Титоград, 1986).* – Просвјетни рад, 1986, 12, 16. VI, 9

29. ИВАНОВИЋ, Алекса. „Нови библиографски вјесник” – Политика, Свет књиге, год. II, бр. 108, 1. XI 1977

30. ИЛИЧКОВИЋ-ЂУКИЋ, Бранка. *Буквари и настава почетног читања и писања у Црној Гори (1836–1914).* – Стварање и вредновање уџбеника (1973–1983), Титоград, 1984, 193–224

31. ЈАБЛАН, Радован. *Избор из радова објављених поводом годишњица оснивања Цетињске школе.* – Цетињска школа, 1834–1884. Споменница о прослави стодесетогодишњице прве државне школе у Црној Гори, Цетиње, 1985, 36–46

32. ЈОВОВИЋ, Радоје. *О концепцији нове читанке.* – Просвјетни рад, IX/1962, 5, 6

И о читанкама за VII и VIII разред основне школе, чији је коаутор Радивоје Шуковић

33. ЈОКНИЋ, Милорад. „Искре Пљеваљске гимназије”, књ. I Пљевља, 1994.

И о Радивоју Шуковићу као професору.

34. КО ЈЕ КО У ЦРНОЈ ГОРИ. – Будва, „Золак и Золак” и „Архе”, I издање, 1993.

О Радивоју Шуковићу, стр. 305–305.

35. КОВАЧЕВИЋ, Бранислав. *Црногорска библиографија, том III, књига друга. Др Душан Мартиновић др Радивоје Шуковић: „Расправе, чланци и књижевни радови у серијским публикацијама 1886–1905”.* – Публџа, LI/1994, 10258, 12

36. ЛАУШЕВИЋ, Душан. *Прилог библиографији његињина објављених у шtamпи о уџбеницима и уџбеничкој литератури у Црној Гори 1973 – 1984. год.* – Стварање и вредновање уџбеника (1973 – 1983), Титоград, 1984, 133 – 164.
37. ЛУКЕТИЋ, др Мирослав – Марија Аџић. *Црногорска библиографија научних и стручних радова 1970 – 1979.* – Титоград, 1982.
Садржи попис научних и стручних радова Р. Шуковића.
38. МАРКОВИЋ, Марко. *Нове чиштанке за основне школе у Црној Гори.* – Просвјетни рад, IX/1962, 2 – 3, 6 – 7
39. МАРКОВИЋ, Марко. *Двадесет његи година часописа „Књижевности и језик“.* – Библиографски вјесник, IX/1980, 2, 233 – 234
40. МАРКОВИЋ, Марко. *Др Душан Марџиновић – др Радивоје Шуковић, „Јован Павловић – Живој и дјело“, Нови Сад, 1988.* – Побједа, 1989, 8541, 10
41. МАРТИНОВИЋ, др Душан Ј. *Др Радовије Шуковић: У: Црногорска библиографија. Историјски развој. Библиографи. Цетиње, 1992, 138 – 139.* Са фотографијом.
42. МАРТИНОВИЋ, др Душан Ј. *О личности и дјелу Сима Пойовића.* – Библиографски вјесник, XXIV/1995, 2 – 3, 91 – 95
И о мишљењу Р. Шуковића о ауторству мемоара С. Поповића и Николе Петровића Његоша.
43. МАРТИНОВИЋ, др Душан Ј. *Орлић – црногорски годишњак 1865 – 1870, 1885. године. Фототипско издање Централне народне библиотеке, Цетиње, 1979.* – Библиографски вјесник, VIII/1979, 3, 193 – 195
И о поговору Р. Шуковића.
44. МАРТИНОВИЋ, др Душан Ј. *Ријеч на промоцији „Библиографије о Васојевићима“.* – Библиографски вјесник, XXII/1953, 2 – 3, 172 – 175
О о заслужним библиографима у Црној Гори.
45. МАРТИНОВИЋ, др Душан Ј. *Поришрејци II.* – Цетиње, 1987, стр. 73, 74, 120, 132, 135, 150
46. МАРТИНОВИЋ, др Душан Ј. *Поришрејци IV.* – Цетиње, 1991, стр. 24, 75, 86, 93, 136, 160, 284, 296
47. МАРТИНОВИЋ, др Душан Ј. *Поришрејци V.* – Цетиње, 1995, стр. 101, 242
48. МАРТИНОВИЋ, Душан. *Прилог библиографији о Цетињској школи (1834 – 1934).* – Цетињска школа (1834 – 1984). Споменица о прослави стогодишњице прве државне школе у Црној Гори, Цетиње, 1985, 138 – 149
49. МИЉИЋ, Маријан. *Радивоје Шуковић. Црногорски алманаси и календари 1835 – 1914. Књижевноисторијска обрада са библиографијом. Издавач Централна народна библиотека „Бурђе Црнојевић“, Цетиње, 1980. године.* – Цетињски лист, IV/1980, 114, 13
50. МИЛОВИЋ, Јевто М. *О ауторству једне његињине пјесме.* – Анали Хисторијског института Југословенске академије знаности и умјетности у Дубровнику. Год X – XI. Дубровник 1966, стр. 419 – 459
Истакнуто мишљење Р. Шуковића из студије. Грлица – најстарија црногорска публикација литерарног смјера. (Стварање, 1963, 9 – 10) о ауторству пјесме „Освета кучка“
51. МИЛОВИЋ, Јевто М. *Др Душан Његош аутор пјесме „Освета кучка“?* – Стварање, XI/1966, 1, 68 – 83

И о мишљењу Р. Шуковића: *Грлица* — најстарија црногорска публикација литерарног смјера (*Стварање*, бр. 9—10/1963, стр. 272—282).

52. МИЉАНИЋ, Новак Р. *Прилог ипшљању неких псеудонима у црногорској периодици 19. вијека*. — Библиографски вјесник, VII/1978, 1—2, 119—122

Осврт на прилог Р. Шуковића о псеудонимима у црногорској периодици, објављен у *Библиографском вјестнику* (1977, 2—3, 167—181).

53. НИКОЛИЋ, Милија. *Петар С. Пешућ — Радивоје Шуковић: Чиианка за VII и VIII разред основне школе. Обод, Цетиње, 1961*. — Настава и васпитање, X/1962, 1—2, 102—105

54. НИКОЛИЋ, Милија. *Илустрације у чиианкама. Радивоје Шуковић — Петар С. Пешућ: Чиианка за VII и VIII разред основне школе („Обод, Цетиње, 1961. године)*. — Просвјетни рад, IX/1962, 4, 5

55. НИКЧЕВИЋ, Војислав. *Проблеми ауторства неких пјесама, младог Његоша*. — Гласник Цетињских музеја, 1974, књ. VII, стр. 77—115.

И посебан отисам.

Осврт и на мишљење Р. Шуковића о ауторству пјесме „Освета кучка” у прилогу *Грлица* — најстарија црногорска публикација литерарног смјера (*Стварање*, 1963, бр. 9—10).

56. ОСТОЈИЋ, Радивоје. *Папироиизам и револуционарне традиције*’. — Васпитање и образовање, 1977, 1—2, 289—291

И о прилогу Р. Шуковића у зборнику „Патриотизам и револуционарне традиције”, Београд, 1977.

57. ПАВЛОВИЋ, Милика. *Подухваћ од изузетног значаја за историју културе Црне Горе. Црногорска библиографија 1494—1994 — каталогни пројекат у култури*. — Побједа, XXXVII/1981, 5416, 3. I, 9

58. ПАВЛОВИЋ, Милика. *О првим часописима у Црној Гори. Допринос проучавању књижевног наслеђа. Недавно се у издању Централне народне библиотеке појавила књижевноисторијска монографија Радивоја Шуковића „Црногорски алманаси и календари” (1835—1914)*. — Побједа, XXXVII/1981, 5430, 17. I, 9

59. ПЕТРУШИЋ, Владимир Мујо П. *Библиографија књига, брошура и периодике издатих у Никшићу, II дио, 1941—1881*. — Никшић, 1986, стр. 242, 286, 433

60. ПИЖУРИЦА, Крсто. *Радивоје Шуковић: Књижевна периодика у Црној Гори (1834—1914). Књижевноисторијска монографија, Титоград, 1985*. — Стварање, XLI/1986, 8—9, 123—1224

61. РАЦКОВИЋ, Никола. *Прилог проучавању црногорске периодике. (Радивоје Шуковић: Црногорски алманаси и календари (1835—1914). Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић”, Цетиње, 1980)*. — Стварање, XXXVI/1981, 3, 400—401

62. РАЦКОВИЋ, Никола. *Монографија о Јовану Павловићу*. — Стварање, XLIV/1989, 7, 763—764

63. РАЦКОВИЋ, Никола. *База драгоцених података. Др Душан Мартиновић — др Радивоје Шуковић: Црногорска библиографија, том III, књ. 2. Расправи, чланци и књижевни радови у серијским публикацијама 1886—1905. Цетиње, Централна народна библиотека „Ђурђе Црнојевић”, 1993, 516 страна*. — Библиографски вјесник, XXXVI/1993, 2—3, 164—168

64. РАЦКОВИЋ, Никола. *Проф др Радивоје Шуковић: Прослава четирисотогодишњице Црнојевића штиамјарије (1893). Улицај на културни живои у Црној Гори. — Цетиње, Централна народна библиотека Републике Црне Горе „Ђурђе Црнојевић”, 1994. — Библиографски вјесник, XXV/1996, 1—2, 199*

65. RACKOVIĆ, Nikola. *Šuković Radivoje. — U: Prilozi za leksikon crnogorske kulture, Cetiwe, 1987, str. 198*

66. С. Б. *Награде — признање и обавеза. — Побједа, XXVI/1971, 2992, 7. I, 9*

О уручењу прве награде „Октоих”, са фотографијом. Има и на првој страни.

67. СОКОЛОВИЋ, Наталија. *Основни подаци о уџбеницима и уџбеничкој лиџератури у издању Завода (1973—1984). — Стварање и вредновање уџбеника (1979—1983). — Титоград, 1984, 259—290*

68. СТАРОВЛАХ, Милош. *У служби просвјете и културе. (Др Душан Мартиновић и др Радивоје Шуковић: Јован Павловић: Живои и дјело, Нови Сад, 1988). — Васпитање и образовање, 1989, 6, 175—177*

69. ЂЕТКОВИЋ, Боровоје. *Петнаест година „Васпитања и образовања”. — Васпитање и образовање, 1987, 6, 46—50*

О Р. Шуковићу као олговорном уреднику часописа.

70. ЂЕТКОВИЋ, Боровоје. *Поводом двадесетогодишњице јубилеја часописа. — Васпитање и образовање, 1995, 2—3, 130—134*

71. ЂУПИЋ, др Драго. *Три свеске обновљеног „Библиографског вјесника”. — Васпитање и образовање, 1977, 4—5, 265—267*

О Р. Шуковићу као сараднику часописа.

72. ЂУПИЋ, др Драго. *Језик Димитрија Милаковића у „Грлици” — ирвом црногорском алманаху (1835—1839). — Научни састанак слависта и Вукове дане, 1978, 267—280*

73. ЂУПИЋ, др Драго. *Расправа о годишњацима и алманасима. Радивоје Шуковић: Црногорски алманаси и календари 1835—1914, Цетиње, 1980. — Просвјетни рад, 2. априла 1981. год.*

74. ЦВИЈОВИЋ, Владета — КОВАЧЕВИЋ, Бранислав. *Управљање просвјетом у Црној Гори. Министарства и министри (1882—1996). — Подгорица, 1996.*

О Р. Шуковићу, стр. 17, 277 и 284

75. ЦЕРОВИЋ, Рајко. *Пресјек десетогодишње активностии лиџерарне секције. — 10 година Бјелопољске гимназије, Бијело Поље, 1963, 48—50*

И о проф. Р. Шуковићу.

76. ЦЕТИЊЕ 1482—1992. *Цетиње 1994, стр. 352, 431, 442, 453, 517*

77. ЧАЂЕНОВИЋ, др Јован. *Црногорска библиографија. Том III, књ. 7. Проф. др Радивоје Шуковић — Др Душан Ј. Мартиновић, научни савјетник: Расправе, чланци и књижевни радови у серијским публикацијама 1945—1950. Цетиње, 1996. — Побједа, LI/1996*

78. ЧУРЧИЋ, Лазо. *Три деценије „Библиографског вјесника”. — Библиографски вјесник, XXX/1991, 2*

79. ШАКОТИЋ, Вељко. *Никшић у Бурђазевини (краљевини) Црној Гори. — Никшић, 1996, стр. 437*

РЕГИСТРИ

**РЕГИСТАР РАЗРИЈЕШЕНИХ
ИНИЦИЈАЛА И ПСЕУДОНИМА**

А. Б. – Алекса БРАЈОВИЋ

Б. – Богдан МЕМЕДОВИЋ – Дробњак
Б. Р. – Благота РАДОВИЋ
В. Р. – Благота РАДОВИЋ
Б. Р. Radames – Благота РАДОВИЋ
В. Р. Radames – Благота РАДОВИЋ
Блазнавац – Миливоје ПЕТРОВИЋ

В. К. – Васко КОСТИЋ
В. С. – Владимир СТАНОЈЕВИЋ
В. Ш. – Вељко ШАКОТИЋ

Г. К. Гојко КНЕЖЕВИЋ

Д. В. Душан Д. ВУКСАН
Д. В. – Душан ВУКЧЕВИЋ
Др. М. – Петар МИЉАНИЋ
Др. Миљ. – Петар МИЉАНИЋ

И. Ј. В. – Василије – Васо
ИВОШЕВИЋ
И. Т. Т. Д. – Исаило ТОМИЋ – Дроб-
њак

Ј. Бој. – Јован БОЈОВИЋ

М. П. Ђ. – Милојко П. ЂОКОВИЋ
– и – Симо ПОПОВИЋ

Н. Гр. – Новица КОВАЧЕВИЋ –
Граовски
Н. Д. – Никола ДОРИОМЕДОВ
Н. Ј. – Новак ЈОВАНОВИЋ

П. – Симо ПОПОВИЋ
Приморац – Симо ПОПОВИЋ

Р. Ј. – Ратка ЈОВАНОВИЋ
Radames – Благота РАДОВИЋ
Р. Ш. – Радивоје ШУКОВИЋ
R.Šić – Радивоје ШУКОВИЋ

С. – Симо ПОПОВИЋ
С. Вh. – Саво ВУКМАНОВИЋ
С. П. – Симо ПОПОВИЋ
С – ун – Симо ПОПОВИЋ

Ч. Д. – Чедомир ДРАШКОВИЋ

Ш. – Вељко ШАКОТИЋ
Ш. – Радивоје ШУКОВИЋ

**РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА И
НЕРАЗРИЈЕШЕНИХ ИНИЦИЈАЛА**

А. 234

АДАМОВИЋ, Велимир 261
АЛЕКСИЋ Јован 174
АРАНИТОВИЋ Доброило 9, 261, 265
АРГИРОПУЉО, грчки дипломата 51
AUBEN Michel 261
АЦИЋ Вуле 59
АЦИЋ Јоко 144
АЦИЋ Марија 302
АЦИЋ Михаило 210

Б. М. 234

Бр. А. Ц. 234
БАБИЋ Бранко 60, 65, 130, 190
БАБОВИЋ Сенка 261
БАЈЗА Јосиф 6
БАКИЋ Љубомир 67, 69, 162
БАН Митрофан 21, 51, 98, 158, 226, 232,
233
БАЊЕВИЋ Мирко 282, 288
БАРАЦ Антун 288
БАСЛЕР Ђуро 269
БАТАКОВИЋ Душан 261
БАТРИЋЕВИЋ Ђуро 261
БАЦКОВИЋ Мато 240
БАШОВИЋ Војин М. 226
БЕАРА Илија 11, 93, 98, 105, 116, 124, 210
БЕЛИЋ Владимир 190
БЕНАЦ Алојз 269, 270
БЕРБЕРОВИЋ Анастасија 198
БЕРБЕРОВИЋ Никола 231
БЕРЋАЈЕВ Николај 231
БЕЋИР Јово 181
БЕЋИРОВИЋ-Требјешки Радован 197
БЕШОВИЋ Дејан 225
БИПРОТ Теодор 91
БИЉАНОВИЋ Војислав 246
БИСТА Вук 46
БЛАГОЈЕВИЋ Обрен 44, 45, 57, 211, 212,
215, 220, 221, 274
БЛАГОЈЕВИЋ Радован 241

БЛАЗНАВАЦ (Миливоје Петровић) 14
БОГАВАЦ Милован 9
БОГДАНОВИЋ Димитрије 234
БОГДАНОВИЋ Перо 11
БОГИШИЋ Валтазар 11, 26, 32, 50, 97,
98, 107, 111, 115, 210, 251–253, 259
БОДЕНШТЕД Фридрих 23, 32, 34, 40
БОЈОВИЋ Војислав 7, 9, 296
БОЈОВИЋ Јован Р. 27, 194, 236–266
БОЈОВИЋ Милоња 278
БОЈОВИЋ Петар 142, 164
БОЖОВИЋ 173
БОЖОВИЋ Машан 161
БОЖОВИЋ Миро Р. 158, 191
БОЖОВИЋ Стојан Б. 6
БОЉЕВИЋ Бранко 109
БОРИСАВЉЕВИЋ Љубомир П. 191
БОСТАН Валентина 206
БОТКИН С. П. 75, 106
БОШКОВИЋ Бајо 30
БОШКОВИЋ Блажо 133
БОШКОВИЋ Миро 129
БОШКОВИЋ Нико 129
БРАДВАРЕВИЋ Арсеније 223
БРАЈОВИЋ Алекса 300
БРАЈОВИЋ Драгољуб 285, 286
БРКОВИЋ Јеврем 191
БРКОВИЋ Саво 248
БРНОВИЋ Бранко 26
БРОЗ Јосип Тито 245, 247–249, 260, 281,
290, 296
БУДИМИР Милан 126
БУДИМИРОВИЋ Душан 109
БУЛАТОВИЋ Божо 274
БУЛАТОВИЋ Милутин 36
БУЛАГАКОВ Сергеј 233
БУЛИГИНЕКИН 75
БУЉОЊ Алфред (А. Boulogne) 84
БУРЦЕВИЋ – Тршо Рифат 246
БУЋИН Ненад 300

В. Б. 72
В. М. 230
ВАЛЕНТИНЕЛИ Ђузепе 6
ВАЛЕРИЈАН, епископ 223
ВАЉМИКИ, индијски пјесник 23, 32
ВАРЈАЧИЋ Миленко 27
ВАСИЛИЈЕ, архиепископ бриселски 229
ВАСИЋ Анкица 36
ВАСИЋ Миролуб 248, 261
ВАСОВИЋ Милорад 6
ВАЦЉИК Јан 210
ВЕБЕР Виктор 160
ВЕЛЦ Фердинанд 6, 298
ВЕСНИЋ Миленко 21
ВЕСОВИЋ Милан 245
ВЕШОВИЋ Мирко 210
ВЕШОВИЋ Радомир 144, 146, 158, 160, 178, 182, 188, 191
ВЕШОВИЋ Радослав – Јагош 6, 210
ВИЛОВСКИ – Стефановић Тодор 36
ВИНАВЕР Вук Р. 261
ВИНАВЕР Станислав 282, 291
ВИЧЕВИЋ Весна 9
ВИШЊИЋ Ђоко 46
ВЛАХОВИЋ Вељко 246
ВЛАХОВИЋ Миленко 200
ВОЈВОДИЋ Лакић 160, 161
ВОЈВОДИЋ Михаило 191
ВОЈИНОВИЋ Драгица 9, 296, 300–302
ВОЈИНОВИЋ Новица 250, 261, 266
ВОЈИНОВИЋ Синиша 9
ВОЈНОВИЋ Иво 282, 290
ВОЈНОВИЋ Лујо 11
ВОРМАН 94
ВРБИЦА Ана 123
ВРБИЦА Василија Б. 206
ВРБИЦА Даница 119, 122, 123, 125
ВРБИЦА Иван 123
ВРБИЦА Јела 119
ВРБИЦА Јован – Лабуд 114–127
ВРБИЦА Марко 117
ВРБИЦА Марко 119, 123
ВРБИЦА Машо 16, 46, 59, 77, 78, 114, 115, 118, 119, 122, 123
ВРБИЦА Петар 114, 115, 117
ВРБИЦА Саво 65
ВРБИЦА Теодор 118, 119
ВРБИЦА – Цуношевић Маре 114
ВРЧЕВИЋ Вук 84, 109, 210
ВУГДЕЛИЋ Ново 162
ВУЈАЧИЋ Милан М. 6

ВУЈАЧИЋ Мирко 282, 288
ВУЈАЧИЋ Никола М. 210
ВУЈИЋ Јоаким 12
ВУЈОВИЋ Димитрије – Димо 36, 155, 162, 191, 253, 255, 301
ВУЈОШЕВИЋ Божо М. 262
ВУЈОШЕВИЋ Драгић 194, 209
ВУЈОШЕВИЋ Иван 210
ВУЈОШЕВИЋ Периша 248
ВУЈОШЕВИЋ Станислав – Рако 257
ВУКАДИНОВИЋ, аустр. официр 152
ВУКИЋЕВИЋ Милан 6, 36
ВУКИЋЕВИЋ Милош 289
ВУКМАНОВИЋ Ђојко П. 241, 251
ВУКМАНОВИЋ Јован Ј. 6
ВУКМАНОВИЋ Саво Ј. 6, 9, 21, 25, 37
ВУКМАНОВИЋ Светозар – Темпо 244
ВУКМИРОВИЋ Зиндо 42
ВУКМИРОВИЋ Стеван 43
ВУКМИРОВИЋ Олга – Цана 9
ВУКОВИЋ Божидар 299
ВУКОВИЋ Божо 45, 53
ВУКОВИЋ Вићенцо 299
ВУКОВИЋ Гавро 45, 49, 118, 210
ВУКОВИЋ Јасна Ч. 301
ВУКОВИЋ Раде 7, 9, 298
ВУКОВИЋ Чедо 224, 23
ВУКОТИЋ Василија 129
ВУКОТИЋ Драгутин 103, 109
ВУКОТИЋ Душан 132, 193
ВУКОТИЋ Илија 109
ВУКОТИЋ Јанко 129, 133, 138, 144, 146, 149, 153, 159–162, 164, 167, 168, 170, 171, 179, 181–183, 189–193, 197, 199, 200, 203, 206
ВУКОТИЋ Јован 269
ВУКОТИЋ Милутин 159
ВУКОТИЋ Петар 49, 59
ВУКСАН Душан Д. 6, 11, 25, 32, 37, 44, 45, 50–53, 56–58, 168, 210, 256, 267
ВУКЧЕВИЋ Душан 301
ВУКЧЕВИЋ Мићо 69, 70
ВУКЧЕВИЋ Михаило 300
ВУКЧЕВИЋ Радоје 210
ВУЛЕКОВИЋ Војислав 234
ВУЛЕТИЋ Вуко 51
ВУЛЕТИЋ Душан 361
ВУЛЕТИЋ Саво П. 6, 184, 210
ВУРДЕЉА Дмитар 252
ВУЧЕНИЋ Љубица 301
ВУЧЕНИЋ Милутин 144, 153, 160
ВУЧЕВИЋ – Сарап Нико 37

ВУШОВИЋ Иван 210

Г. 273

ГАВРИЛОВИЋ 173
ГАВРИЛОВИЋ Михаило 145
ГАГОВИЋ Тимотије 91
ГАЗИВОДА Марко 69, 70
ГАЗИВОДА Павле 301
ГАРДАШЕВИЋ Спасоје 200
ГАРИБАЛДИ Ђузепе 23, 32, 40
ГАТАЛО Данило 130
ГВОЗДЕНОВИЋ Анто 6, 109
ГВОЗДЕНОВИЋ Захарије А. 70
ГВОЗДЕНОВИЋ Милан П. 6
ГЕРАСИМОВИЋ Д. 107
ГЕТЕ Јохан Волфганг 23
ГИЗЕЛ 138
ГЛАВАН Михаел 9
ГЛАВИНОВ Васил 244
ГЛЕДИЋ Будо 301
ГЛЕДОВИЋ Богдан 191, 207
ГЛОМАЗИЋ Љубомир 162
ГЛУШЧЕВИЋ Бошко 269
ГЛУШЧЕВИЋ Вукајло 262
ГОЈНИЋ Лука 142, 146, 157
ГОЈКОВИЋ Живко 37
ГОЛИЈАН Милорад 234
ГОЛУБОВИЋ, угоститељ 51
ГОЛУБОВИЋ Радоња 210
ГОРАНОВИЋ Живаљ 46
ГОРАНОВИЋ Максим 210
ГРАХОВАЦ Милан 191, 207
ГРДАН, војода 271
ГРОТЕ Хуго (Grothe Hugo) 22, 37
ГРУЈОВИЋ Пејо 193
ГРЧИЋ Јован – Миленко 12
ГУДКОВ Владимир П. 301
ГУНДУЛИЋ Иван 107
ГУШИЋ Бранимир 57

ДАВИЧО Лујо 276

ДАЈКОВИЋ Томо – види Данило,
митрополит ДАКОВИЋ Анто 282, 289
ДАМЈАНОВИЋ Перо 245, 261
ДАНИЛО, митрополит 174
ДАНИЛОВИЋ Станко 210
ДАНИЧИЋ Ђура 12
ДАПЧЕВИЋ Јован 205
Даскал ДИМИТРИЈЕ 228
ДАЧИЋ Душан М. 223, 234
ДАШИЋ Миомир 7, 253, 355, 262, 271,

301

ДВОРНИКОВИЋ Владимир 166
ДЕДИЈЕР Владимир 287
ДЕЖЕЛИЋ Ђуро 62
ДЕЈЕТИЋ Здравко 7, 8, 301
ДЕЈЕТИЋ Ратко 8
ДЕМОКРИТ 29
ДЕСПИНА, принцеза 234
ДЕЧАНАЦ Сава 224
ДИМИТРИЈЕВИЋ – Апис Драгутин 181
ДИМИТРИЈЕВИЋ М. 107
ДИМИТРИЈЕВИЋ Радмило 301
ДОБРАШИНОВИЋ Голуб 9
ДОБРИЧАНИН Драгутин – Гута 274
DODA Ismail 262
ДОЖИЋ Гаврило 152, 205
ДОЖИЋ Михаило 59
DOLEŽAL Jaromir 191
ДОРИОМЕДОВ Никола 208
ДОСТОЈЕВСКИ Фјодор Михајлович
224, 228
ДОСТЈАН Ирина С. 259
ДРАГИЋ Милорад 99–101, 109
ДРАГИЋЕВИЋ Ристо Ј. 6, 25, 37, 77, 84,
109, 110, 184, 191, 202, 204, 210, 221, 256
ДРАГОВИЋ Живко 210
ДРАГОВИЋ Марко 6, 17, 37, 98, 210
ДРАГОВИЋ Милија М. 133, 191
ДРАШКОВИЋ Александар 192, 199,
200, 202, 208
ДРАШКОВИЋ Мишо 132, 139, 192, 208
ДРАШКОВИЋ Чедомир – Чедо 6, 8, 9,
37, 110, 192, 208, 302
ДРАШКОВИЋ Чедомир 234
ДРЕКАЛОВИЋ – бег 30
ДРЕЧ Јован – Јово 91, 98, 110
ДРЉЕВИЋ Секула 132, 160, 182, 210
ДУЊЊЕРСКИ Ђока 174
ДУЧИЋ Нинифор 6, 11, 210

ЂАКОВИЋ Ђуро 242

ЂИНАМИ Бартоломео 299
ЂИНАМИ Марко 299
ЂОКОВИЋ Милојко П. 37
ЂОНОВИЋ Јанко 210, 287
ЂОНОВИЋ Никола 210
ЂОРЂЕВИЋ Владан 84
ЂОРЂЕВИЋ Љубица 9
ЂОРЂЕВИЋ Тихомир Р. 110
ЂУКАНОВИЋ Марко 129
ЂУКАНОВИЋ Мило 207
ЂУКАНОВИЋ Милорад 274

БУКИЋ Трифун 18, 21, 23, 26, 37, 126, 233
БУКНИЋ Р. 221
БУРАНОВИЋ Мато 227
БУРАШКОВИЋ Анђе 245
БУРАШКОВИЋ Лабуд 21
БУРАШКОВИЋ Марко Ш. 205, 207
Бурица Раков (Његуш) 62
БУРИЋ Антоније 208
БУРИЋ Милош 124, 127
БУРИШИЋ Митар 132, 141–144, 191, 192, 195, 207, 208
БУРКОВИЋ Живко 302
БУРОВИЋ Драго 102
БУРОВИЋ Иво 137, 161
БУРОВИЋ Ј. 59
БУРОВИЋ Лазар 210
БУРОВИЋ Митар 59
БУРОВИЋ Ратко 7, 17, 38, 269
БУРОВИЋ Смиља 257

ЕРДЕЉАНОВИЋ Јован 53
ЕСАД-паша види – ТОПТАНИ Есад-паша

ЖИВАЉЕВИЋ Данило А. 109
ЖИВАНОВИЋ Борђе 23, 24
ЖИВКОВИЋ Драгиша 192
ЖИВКОВИЋ Драгоје 110
ЖИВКОВИЋ Милош 38, 192
ЖИВОЈИНОВИЋ Драгољуб 192
ЖИГОН-Јовановић Јелена 177
ЖУГИЋ Томислав 262

ЗАГУРОВИЋ Јеролим (Јероним) 299
ЗЕЛЕНИКА Милан 157, 192
ЗЕЋАНИН Ј. 233
ЗИНДОВИЋ Бражило 43
ЗИНДОВИЋ Данило 43
ЗИНДОВИЋ Илија 43, 44
ЗИНДОВИЋ Мркоје 43
ЗЛАТАРОВ Никола 102, 103, 110
ЗЛАТИЧАНИН Илија Н. 6
ЗЛУКОВИЋ Игњатије – Игњо 234
ЗОГОВИЋ Бранко 94, 110
ЗОГОВИЋ Радован 254
ЗОЛА Емил 277
ЗОРЕ Луко 11, 20
ЗОРИЋ Илија 162

И. II. 221

IVANIĆ Ivan 169, 192
ИВАНИШЕВИЋ-Доњокрајски Јошо Ф. 6
ИВАНОВИЋ Алекса 9, 302
ИВАНОВИЋ Драгиша 210
ИВАНОВИЋ Михаило 210
ИВАНОВИЋ Настадин 152, 200
ИВАНОВИЋ Стеван 126
ИВЕЛИЋ Митар 6
ИВИЋ Павле 192
ИВОВИЋ Јован 269
ИВОШЕВИЋ Василије – Васо Ј. 9, 222–235
ИВОШЕВИЋ Јован 222
ИВОШЕВИЋ-Русовић Марија 222
ИГО Виктор 288
ИЛИЧКОВИЋ 84
ИЛИЧКОВИЋ-Букић Бранка 302

Ј. Ј. 193

ЈАБЛАН Радован 302
Јаков од Камене Реке 299
ЈАНКОВИЋ М. В. 122
ЈАНКОВИЋ Милош Б. 288
ЈАНКОВИЋ-Миријевски Ђодор 12
ЈЕРЕМИЋ Ристо 84, 103, 110
ЈОВАНОВИЋ, љекар 46
ЈОВАНОВИЋ Батрић 252
ЈОВАНОВИЋ Блажо 215
ЈОВАНОВИЋ И. 194, 209
ЈОВАНОВИЋ Јагош Ј. 6, 38, 193, 256
ЈОВАНОВИЋ Јован 6, 9
ЈОВАНОВИЋ Миленко 174
ЈОВАНОВИЋ Милоје 210
ЈОВАНОВИЋ Милош 246
ЈОВАНОВИЋ Милутин 210
ЈОВАНОВИЋ Надежда 246, 262
ЈОВАНОВИЋ Новак 8, 262
ЈОВАНОВИЋ Радоман 243, 262
ЈОВАНОВИЋ Ратка 262
ЈОВАНОВИЋ-Балајитски Милан 13
ЈОВАНОВИЋ-Батут Милан 11, 75, 78, 80, 83–86, 88, 101
ЈОВАНОВИЋ – Змај Јован 12, 23, 100
ЈОВИЋЕВИЋ Андрија П. 6, 193, 210, 257, 298
ЈОВИЋЕВИЋ Иво 191, 193
ЈОВИЋЕВИЋ Никша 286
ЈОВИЋЕВИЋ Стево 129
ЈОВОВИЋ Лука 6
ЈОВОВИЋ Мило 27, 30
ЈОВОВИЋ Пантелија 193

ЈОВОВИЋ Радоје 302
ЈОКИЋ Бранко 9, 281
ЈОКНИЋ Милорад 302
ЈУЛИНАЦ Павле 12

КАВАЈА Илија 278
КАЛЕЗИЋ Милосав 9
КАЛЕЗИЋ Слободан 8
КАЛЕЗИЋ Мишко 203, 208
КАЛУЂЕРОВИЋ Иво 210
КАЊДЕЉ Борис Љвович 8
КАНГАЛУПИ, итал. официр 162
КАЉЕВИЋ Љ. 13
КАПЕТАНОВИЋ Даринка 99
КАПИЦИЋ Хамдија 110
КАРАВЕЛОВ Љубен 16
КАРАЂОРЂЕВИЋ Петар I 82, 162, 183
КАРАСЈОВ Виктор Георгијевић 259
КАРАЦИЋ – Стефановић Вук 62, 63, 84, 109, 198, 210, 226, 227, 238, 254, 256, 259, 294
КАСАТКИН Н. И. 263
КАШАНИН Радивоје 203, 207, 208
КЕШЕЉЕВИЋ Никола 102
КИНГС 228
КИРАМЕТИН, турски официр 135
КЛАНЧИЋ Љубица 9
КНЕЖЕВИЋ Гојко 263
КОВАЉЕВСКИ П. 91, 106
КОВАЧЕВИЋ Бранислав 7, 8, 263, 302, 305
КОВАЧЕВИЋ Мило 129
КОВАЧЕВИЋ Милутин – Мило 6, 7
КОВАЧЕВИЋ Никола – Стари 250, 261, 262, 264, 266
КОВАЧЕВИЋ Филип J. 109, 116
КОВАЧЕВИЋ – Граовски Новица 6, 75, 85, 90, 91, 101, 109, 110, 131
КОВАЧИЋ Иван – Горан 288, 286, 291
КОКЕН Ф. X. 256
КОЛАР Јан 12
КОВИЈАНИЋ Гаврило 8
КОВИЈАНИЋ Ристо 12, 38, 227
КОНЕВ Илија 9
КОЛУШЕВ, бугарски дипломата 180
КОПРИВИЦА Бранко 9
КОПРИВИЦА Јован 7
КОСАНОВИЋ Сава 75
КОСТИЋ Васко 60, 63, 64, 234
КОСТИЋ Душан 282, 288
КОСТИЋ Ђорђе 9
КОСТИЋ К. 232

КОСТИЋ Лаза 11, 26, 32, 38, 98, 116–118, 299
КОСТИЋ Милан 11, 16
КОСТИЋ Петар К. 228, 232
КОСТИЋ Урош 194, 209
КРАЈКОВ Јаков 299
КРАЉ Мило 263
КРАЉЕВИЋ Марко 197
КРАЊЧЕВИЋ Страхимир – Силвије 118
КРЕСТИЋ Василије Ђ. 14, 38
КРЕШЕЉАКОВИЋ Хамдија 114
КРИВОКАПИЋ – Орлински Радомир 6
КРКЕЉИЋ Бранко 247, 263
КРЊИЋ Хусеин 90
КРСТАЈИЋ Перо 278
КРСТИЋ Божидар 207
КРУГЛИК Д. 234
КРУШЕВАЦ Тодор 120
КУДРАЈАВЦЕВА С. П. 291
КУЈАЧИЋ Јован 6, 85, 86, 91, 92, 96, 103, 110, 125
КУКАВИЦА Мехмед-паша 43
КУКАЉ Вукајло 210
КУЛИЋ Лазар 59
КУСОВАЦ Василије 110
КУСТУДИЈА Иван Ђ. 38
КУСТУДИЋ Раде 8
КУЧ Ново 93

ЛАЗАРЕВИЋ Божо 257
ЛАЗАРИНИ, барон 119
ЛАЗИЋ Ксенија 9
ЛАЗОВИЋ Велиша Ј. 70
ЛАИНОВИЋ Андрија 110, 254, 255
ЛАИНОВИЋ Јако 217
ЛАКИЋ Зоран 241, 243, 263, 264
ЛАЛЕВИЋ Миодраг С. 289
ЛАЛИЋ Михаило 193, 287
ЛАТКОВИЋ Видо 130
ЛАТКОВИЋ Сенка 113
ЛАУШЕВИЋ Душан 293, 302
ЛЕВРЕДА, трубач 152
ЛЕДИЊЕЖ-Мунда Соња 296, 302
ЛЕКИЋ Данило 6
ЛЕНОРМАН Франсоа 210
ЛЕЊИЋ Владимир Илич 243
ЛИРЕН У. 193
ЛОМБАРДИЋ Велимир Г. 17, 38, 114
ЛОПИЧИЋ Ђорђе 6
ЛУБУРИЋ Андрија 42–44, 46, 158, 169, 177, 184, 188, 191

ЛУБУРИЋ Радојица 264
ЛУИ Анте 6
ЛУКАЧ Душан 264
ЛУКЕТИЋ Мирослав 9, 38, 264, 296,
298, 302
ЛУКИЋ Василије 20, 38, 264
ЛУЧИЋ Чедомир М. 264

ЉЕПАВА Јован – Јово 6, 7, 11, 98, 116
ЉЕШЕВИЋ-Татар Милутин 210
ЉУБИША Висарион 117
ЉУБИША Стефан Митров 17, 109

МАДИЈА Мурат 46
МАЖУРАНИЋ Иван 287
МАКАРИЈЕ, штампар 6
МАКСИМОВИЋ Горан 9
МАКСИМОВИЋ Десанка 282, 289
МАКСИМОВИЋ-Вуковић Милосава
240
МАЈЛОВИЋ Ђуро Ј. 59
МАРЕТИЋ Томо 23, 38, 125–127
МАРИНКОВИЋ Боривоје 9, 297
МАРИНКОВИЋ Радивоје 290
МАРИНОВИЋ Жарко 241
МАРИНОВИЋ Стефан 299
МАРКОВИЋ Васиљка 223
МАРКОВИЋ Вукашин 242
МАРКОВИЋ Марко 8, 9, 296, 297, 300
МАРКОВИЋ Милорад 245, 264
МАРКОВИЋ Светозар 13, 14
МАРКОВИЋ Стоја 244, 245
МАРКОВИЋ-Штедимлија Савић 179,
210
МАРОВИЋ Бранислав 215, 221
МАРТИН Бајина 129, 198
МАРТИНОВИЋ Алекса В. 193
МАРТИНОВИЋ Александар К. 193
МАРТИНОВИЋ Божо П. 129
МАРТИНОВИЋ Босиљка С. 62
МАРТИНОВИЋ Бошко М. 172
МАРТИНОВИЋ Бошко Н. 129, 170
МАРТИНОВИЋ Василије – Васо М.
174, 178
МАРТИНОВИЋ Вјера М. 174
МАРТИНОВИЋ Војин Ј. 72
МАРТИНОВИЋ Војин Ј. 72
МАРТИНОВИЋ Војин М. 197
МАРТИНОВИЋ Даринка С. 62
МАРТИНОВИЋ Драго Ј. 72
МАРТИНОВИЋ Драго М. 172, 173

МАРТИНОВИЋ Душан Ј. 7–9, 10, 19, 21,
23, 27, 38, 39, 43, 49, 56, 58, 60, 78, 83, 84,
89, 90, 91, 102, 110, 111, 116–118, 129, 152,
153, 158, 159, 179, 187, 193, 198, 221, 238,
264, 281, 285, 296, 297, 299, 301, 302, 304,
305

МАРТИНОВИЋ Ђорђије 60
МАРТИНОВИЋ Ђуро С. 62
МАРТИНОВИЋ Илија Н. 129
МАРТИНОВИЋ Јанко М. 197
МАРТИНОВИЋ Јелена М. 174
МАРТИНОВИЋ Јован–Јово С. 60–73,
198
МАРТИНОВИЋ Јована Б. 129
МАРТИНОВИЋ Јована М. 174
МАРТИНОВИЋ Јово В. 72
МАРТИНОВИЋ Јоке С. 60
МАРТИНОВИЋ Јоко Ш. 60
МАРТИНОВИЋ Киће С. 62
МАРТИНОВИЋ Љубица 72
МАРТИНОВИЋ Љубо П. 129
МАРТИНОВИЋ Марс С. 62, 63
МАРТИНОВИЋ Марија М. 174
МАРТИНОВИЋ Марко 72
МАРТИНОВИЋ Мато 137
МАРТИНОВИЋ Мато С. 62
МАРТИНОВИЋ Милица М. 173, 194
МАРТИНОВИЋ Мило, сердар 62
МАРТИНОВИЋ Мило 46
МАРТИНОВИЋ Мило С. 62, 66, 198
МАРТИНОВИЋ Мило Ст. 197
МАРТИНОВИЋ Митар Б. 67, 128–196,
199
МАРТИНОВИЋ Нико 264
МАРТИНОВИЋ Нико Б. 129
МАРТИНОВИЋ Нико С. 7, 9, 18, 20, 39,
50, 97, 111, 129, 174, 193, 208
МАРТИНОВИЋ Олга М. 174
МАРТИНОВИЋ Павле П. 129
МАРТИНОВИЋ Петар Б. 129, 159
МАРТИНОВИЋ Петар М. 134, 180, 197–
209
МАРТИНОВИЋ Петар С. 6
МАРТИНОВИЋ Саво М. 60, 62, 64, 70,
72, 198
МАРТИНОВИЋ Симо С. 62
МАРТИНОВИЋ Стево С. 62
МАРТИНОВИЋ Стефан 60
МАРТИНОВИЋ Томаш 129, 198
МАРТИНОВИЋ Урош К. 6, 7
МАСАРУК Тома 191
МАТАВУЉ Симо 11, 39, 98, 111, 115–

117, 124, 129, 130, 224, 227, 231
МАТАНОВИЋ Ђуро С. 129
МАТАНОВИЋ, Н. 36
МАТАНОВИЋ Станко 70
МАТИЋ М. 245
МАТИШИЋ Иван 218
МАТКОВИЋ Ангџе 250
МАТОВИЋ Миливоје 210
МАЦИНИ Ђузепе 16
МАШАНОВИЋ Јово 6, 7
МАШАНОВИЋ Марко 243
МЕДАКОВИЋ Дејан 192, 231
МЕДАКОВИЋ Милорад 11, 18, 84, 177, 210, 297
МЕДЕНИЦА Драгиша П. 59
МЕДЕНИЦА Милош 200
МЕДЕНИЦА Радван 287
МЕДЕНИЦА Радосав 67, 256
МЕДОЈЕВИЋ Мираш 297
МЕЂЕДОВИЋ Јунус 282, 289
МЕМЕДОВИЋ Саво 57
МЕМЕДОВИЋ Спасоје В. 44
МЕМЕДОВИЋ-Дробњак Богдан 42–59
МЕРЂЕП Владимир 231
МЕРТВАГО Софија Петровна 7
МЕХМЕД-бег 18
МИЛОВИЋ Павле 9, 228
МИЈУШКОВИЋ Веселин 264
МИЈУШКОВИЋ Владимир – Владо 6, 282, 289
МИЈУШКОВИЋ Лазар 129, 145, 171, 179
МИЈУШКОВИЋ Мирко 6, 7, 160, 210
МИКОВИЋ Дионисије 109, 225–231, 234
МИКОЉИ Јела 119
МИЛАКОВИЋ Димитрије 11, 177, 282, 293, 294, 301
МИЛАНОВИЋ Ниша 253
МИЛАЧИЋ Душан 282, 288
МИЛАШ Никодим 226
МИЛЕТИЋ Светозар 12, 15, 16, 24, 38, 56
МИЛИНКОВИЋ Даница 117
МИЛИНКОВИЋ Годор 117, 119
МИЛОВАНОВИЋ Никола 240
МИЛОВИЋ Ђорђе 227, 264
МИЛОВИЋ Јевто М. 254, 303
МИЛОВИЋ Коста 103
МИЛОШЕВИЋ Гавро 205
МИЛОШЕВИЋ Марко 64
МИЛОШЕВИЋ Павле 246, 264, 274
МИЛОШЕВИЋ Станко 64
МИЛОШЕВИЋ Томо 207

МИЛУТИНОВИЋ Драгутин – Драгиша 7
МИЛУТИНОВИЋ Иван 260
МИЛУТИНОВИЋ Коста 264, 265
МИЛУТИНОВИЋ – Сарајлија Симо 11, 98, 177
МИЉАНИЋ Аким 111
МИЉАНИЋ Даринка 99
МИЉАНИЋ Ђоко 74
МИЉАНИЋ Милош 103
МИЉАНИЋ Михаило 74
МИЉАНИЋ Михаило П. 9, 77, 99
МИЉАНИЋ Нико П. 99, 102, 103, 109, 111, 112
МИЉАНИЋ Новак Р. 6, 9, 39, 56, 74, 96, 97, 99, 103, 111, 117, 296, 303
МИЉАНИЋ Павле П. 99
МИЉАНИЋ Петар М. 74–113
МИЉАНИЋ Петар Н. 100, 111
МИЉАНОВ Марко 224, 233, 259, 282, 287, 300
МИЉИЋ Маријан 303
МИНИЋ Вук 112
МИНИЋ Борислав С. 193
МИТРОВИЋ Андреј 192
МИХАИЛОВИЋ Душан 8
МИЏКИЈЕВИЧ Адам 23, 34
МИЋУНОВИЋ 140
МИЋУНОВИЋ Вук 273
МИЋУНОВИЋ Јован 200
МИШЕТИЋ Роко 89
МИШИЋ Јово 83, 88
МОНЕИ 105
МОРАЧА Перо 246
МРКАЈИЋ Благота 299
МУК Адолф 244, 255
МУКТАР-папа 30
МУСИЋ Стеван 42
МУШКАТИРОВИЋ Јован 12

НАКИЋЕНОВИЋ Саво 224, 229
НАФИЗ, турски официр 135
НЕДЕЉКОВИЋ Љуба 102
НЕДИЋ Милан Ђ. 201, 208
НЕМИРОВСКИ Евгениј Љвович 6, 7, 8, 299, 300
НЕНАДОВИЋ Јаков 130
НЕНАДОВИЋ Ј. 93
НЕНАДОВИЋ Љубомир–Љуба 11, 26, 32, 37
НЕНАДОВИЋ Слободан 228
НЕШИЋ Ђорђе 102

НИКЕЗИЋ Лука 77
НИКИФОР, пећки архиепископ 248
НИКОЛАЈ, руски митрополит 227
НИКОЛИЋ Милија 296, 304
НИКОЛИЋ Новица Ј. 177, 194
НИКОЛИЋ – Земунски Владимир 39
НИКЧЕВИЋ Војислав 304
НИКЧЕВИЋ Драгутин 9
НИКЧЕВИЋ Машан 46
НИКЧЕВИЋ Слободан 103, 111
НИКЧЕВИЋ Томица 250, 252, 253, 261
НИНКОВИЋ Лсонтије 226, 248
НОВАКОВИЋ Божо 11, 98, 116
НОВАКОВИЋ Раде 234
НОВАКОВИЋ Стојан 12, 23
НОВИЋ – Оточанин Јоксим 37

ОБНОРСКИ, руски дипломата 154, 155
ОБРЕНОВИЋ Александар 21, 24, 35
ОБРЕНОВИЋ Милан 45, 118
ОБРЕНОВИЋ Михаило 13, 29, 31, 35
ОВЧИНА Хабиба 9
ОГЊЕНОВИЋ Стеван – Стево 85
ОГЊЕНОВИЋ-Павловић Милена 6
ОПАЧИЋ Петар 191, 207
ОРАОВАЦ Томо II. 6, 7, 297
ОРОВИЋ Саво 6, 7
ОСТОЈИЋ Радивоје 304
ОСТОЈИЋ Тихомир 22, 36

ПАВЛЕ, патријарх српски 223
ПАВИЋЕВИЋ Бранко 269, 270
ПАВИЋЕВИЋ Ђоко 243, 244
ПАВИЋЕВИЋ-Слански Љ. 122
ПАВЛОВИЋ Живко Г. 143, 194
ПАВЛОВИЋ Јован 6, 11, 15, 19, 23, 26,
27, 32, 39, 83, 98, 116, 126, 297, 301, 304, 305
ПАВЛОВИЋ Мила Ј. 6
ПАВЛОВИЋ Милика 304
ПАВЛОВИЋ Миодраг 228
ПАВЛОВИЋ Пеко 30, 59
ПАЈКОВИЋ Ђоко 250
ПАЈКОВИЋ Михаило – Баћо 6
ПАЈОВИЋ Радоје 9, 241, 249, 265
ПАЈАВЕСТРА Предраг 192
ПАЈАЦКИ Франтишек 12
ПАЈАЧИЋ Владимир 287
ПАЉМОВ И. С. 107
ПАЛТАШИЋ – Которанин Андрија Ј. 6
ПАМУЧИНА Јанићије 75
ПАНКРАЦИ, ауст. генерал 152

ПАНКРАЦИ, франц. лекар 84
ПАСАРИЋ Ратко 234
ПАЧУ Јован 12
ПАШИЋ Никола 40, 41, 145
ПЕЈАНОВИЋ Глигорије 6
ПЕЈАНОВИЋ Нико 158
ПЕЈОВИЋ Ђоко Д. 17, 40, 49, 111, 265,
269, 293, 296
ПЕЈОВИЋ Ристо С. 69, 70
ПЕЈОВИЋ Чедомир М. 265
ПЕКИЋ Стеван 46
ПЕЛАГИЋ Васо 16, 17, 38, 39
ПЕРОВИЋ Ђуро Т. 129
ПЕРОВИЋ Лазар Т. 6, 7, 40, 109
ПЕРОВИЋ Милош Ј. 103, 111
ПЕРОВИЋ Срстен 273
ПЕРОВИЋ-Врбина Љубица 115
ПЕРОВИЋ – Тунгуз Данило 6
ПЕРОВИЋ – Тунгуз – Невесињски
Радован 6
ПЕРУ Јосиф 85
ПЕРУНОВИЋ Велизар 254
ПЕТКОВИЋ Ђоко 85
ПЕТКОВИЋ Константин 210
ПЕТРАНОВИЋ Герасим 229, 232
ПЕТРАРКА Франческо 28
ПЕТРИЧЕВИЋ Бранко – Кађа 257
ПЕТРОВИЋ Вељко 13, 40
ПЕТРОВИЋ Драго 78, 80, 90, 111, 112
ПЕТРОВИЋ Душан К. 234
ПЕТРОВИЋ Радмила 210
ПЕТРОВИЋ Ђуро 144, 150, 159, 161
ПЕТРОВИЋ Филип 98
ПЕТРОВИЋ-Вукотић Милена 21, 23,
27, 31, 32, 131, 170
ПЕТРОВИЋ-Карађорђевић Зорка 31, 82
ПЕТРОВИЋ – Његош Божо 49, 66, 161
ПЕТРОВИЋ – Његош Василије 18, 38
ПЕТРОВИЋ – Његош Данило,
митрополит 227
ПЕТРОВИЋ – Његош Данило, књаз 18,
62, 84, 95, 96, 239, 250, 261, 262, 264, 265
ПЕТРОВИЋ – Његош Данило, прес-
толонаследник 133–136, 138, 143, 144,
167, 184, 189, 194
ПЕТРОВИЋ – Његош Ђорђије 62
ПЕТРОВИЋ – Његош Мирко, принц
33, 101, 131, 142, 160, 167
ПЕТРОВИЋ – Његош Никола I 11, 13,
14, 18–27, 30–32, 35–37, 41, 45, 46, 49, 50,
52, 65–67, 70, 77, 82–85, 95, 96, 114, 115,
117, 119, 123, 129, 130, 131, 133, 134, 137–

146, 149, 153, 157–159, 162, 166–173, 177–
179, 181–184, 187, 191, 194, 199, 210, 282
ПЕТРОВИЋ–Његош Петар, принц 149,
157, 167, 183, 184
ПЕТРОВИЋ – Његош Петар I 31, 95, 96,
228, 230, 231, 233, 249, 250, 259
ПЕТРОВИЋ–Његош Петар II 18, 20, 39,
62, 95, 129, 177, 198, 224, 227, 228, 254, 299
ПЕТРОВИЋ–Мартиновић Стане 31, 170
ПЕТРОВИЋ–Романов Милица 154
ПЕТРОВИЋ–Романов Стана – Анас-
тазија 154
ПЕТРУШИЋ Владимир – Мујо 250, 277,
304
ПЕШИЋ Бранислав Д. 80, 112
ПЕШИЋ Гавро 297
ПЕШИЋ Петар 182, 183, 209
ПЕШУТ Петар С. 284, 285, 301, 302, 304
ПИВЉАНИН–Николић Бајо 42
ПИЖУРИЦА Крсто 304
ПИЈАДЕ Моша 248
ПИЈЕТИЋ Светозар 9
ПИПЕР Милорад 246
ПИПЕР–Милуновић Јован 98
ПЛАМЕНАЦ Илија 66
ПЛАМЕНАЦ Јован С. 132, 152, 182
ПЛАМЕНАЦ Павле 142
ПЛАМЕНАЦ Петар 145, 159
ПОЛЕКСИЋ Љубомир–Љубо Ј. 200,
202–203, 209
ПОПА Васко 224
ПОПОВИЋ Василије Р. 248
ПОПОВИЋ Владимир 21
ПОПОВИЋ Дамјан 141
ПОПОВИЋ Димитрије – Мићо 21
ПОПОВИЋ Душан 269
ПОПОВИЋ Ђоко 21
ПОПОВИЋ Ђорђе 11
ПОПОВИЋ Ђуро 112
ПОПОВИЋ Ђуро Ј. 6, 7, 284
ПОПОВИЋ Иван В. 119, 120, 122, 124,
125
ПОПОВИЋ Јово 159–161
ПОПОВИЋ Јустин 231
ПОПОВИЋ Лазо Ђ. 6, 7
ПОПОВИЋ Марко 21, 26
ПОПОВИЋ Новак З. 220
ПОПОВИЋ Павле 98
ПОПОВИЋ Петар 40, 118
ПОПОВИЋ Ристо 210
ПОПОВИЋ Симеон 222
ПОПОВИЋ Симо 11–41, 116, 194

ПОПОВИЋ Стеван В. 23, 41, 120
ПОПОВИЋ Стојан 230
ПОПОВИЋ Теофил 222, 223
ПОПОВИЋ Шандор 120
ПОПОВИЋ Шпиро 177
ПОПОВИЋ–Владисављевић–Каћански
Дафина 11
ПОПОВИЋ–Ђурашковић Марица 21
ПОПОВИЋ–Јабучанин Симеон 222,
225, 226, 228, 230–232, 234, 235
ПОПОВИЋ–Липовац Јован 6, 7, 116
ПОПОВИЋ–Мартновић Јелена 6
ПОПОВИЋ–Остојић Јелена 22, 36
ПОПОВИЋ–Ришњанин Вуко 226, 227
ПОПОВИЋ–Родољуб Марко 112
ПОПОВИЋ–Шаулић Олга 22
ПОТАПОВ Николај 154, 155
ПОЧЕК Нико 205
ПОЧЕК Саво И. 129
ПРЕЛЕВИЋ Ралоје 174
ПРЕОБРАЖЕНСКИ 273
ПРИНЦИП Гаврило 145
ПРОТИЋ Жарко Д. 245
ПРОТИЋ Милисав Д. 225, 234, 235
ПРОТИЋ Михаило Ф. 96, 112
ПУЛЕВИЋ Вукић 9
ПУЦИЋ Мело 126, 127

РАДАНОВИЋ Божидар – Бошко 251,
255
РАДЕ НЕИМАР 289
РАДИЧЕВИЋ Бранко 276
РАДИЧЕВИЋ Филип 6, 7
РАДОВИЋ Амфилохије 235
РАДОВИЋ Андрија 162
РАДОВИЋ Благота 210–221
РАДОВИЋ Бранко 215, 221
РАДОВИЋ Ђуза 269
РАДОВИЋ Нешко 162
РАДОВИЋ Новица 184, 194
РАДОЈЕВИЋ Данило 9
РАДОЊИЋ Велибор 285, 286
РАДОЊИЋ Иво 172
РАДОЊИЋ Милица 172
РАДОЊИЋ Стеван 172
РАДУЛОВИЋ Здравка 9
РАДУЛОВИЋ Марко 160, 162, 179
РАДУЛОВИЋ Марко 330, 231
РАДУЛОВИЋ Митар 85
РАДУЛОВИЋ Никола 265
РАДУСИНОВИЋ Милош 299, 300
РАДУСИНОВИЋ Павле С. 9

РАЖНАТОВИЋ Михаило 282, 288
РАЖНАТОВИЋ Новак 41
РАИЧКОВИЋ Бајо 275, 277
РАИЧЕВИЋ Блажо 210
РАИЧЕВИЋ Милосав 67, 69
РАЈКОВИЋ Видак 9, 298, 299
РАЈКОВИЋ Маја 118, 119
РАЈКОВИЋ Мила 115, 127
РАЈКОВИЋ Ранко 41
РАЈНВАЈН Љубомир 9
РАКОЧЕВИЋ Новица 27, 145, 146, 155, 160, 161, 171, 182, 194, 202, 209
РАМАДАНОВИЋ Илија 16
РАМАДАНОВИЋ Милан 69, 70
РАМПАЦЕТО Ђовани Антоније 299
РАСПОПОВИЋ Радослав 195
РАТКОВИЋ Борислав 191, 195, 207
РАХУНКОВА Зденка 299
РАЦКОВИЋ Никола 9, 41, 112, 195, 235, 265, 304, 305
РАЦКОВИЋ Никола М. 6
РАПОВИЋ Драгиша 286
РАШОВИЋ Лазар 195
РЕХАКОВА Михела 299
РИСТИЋ Јован 14
РОВИНСКИ Павел Аполоневич 6, 7, 98, 107, 112, 116, 210
РОГАНОВИЋ Иларион 60
РОГАНОВИЋ Јован П. 6, 7
РОГАНОВИЋ – Црногорац Радоје Ж. 6, 117, 129
РОМАНОВ Николај II 154
РОМАНОВ Николај Николајевич 154, 199
РОМАНОВ Петар Николајевич 154
РОТКОВИЋ Радослав 265

С. Б. 280, 305

САВАТИЈА, игуманија 232
САВИЋ Милан 23, 41
САВИЋ Миливоје 210
САЗОНОВ Сергеј 143, 144, 154, 180
САЈИ-ефендија 18
САМАРЦИЋ Гојко 210
САМАРЦИЋ Милован 103, 112
САМАРЦИЋ Новица 265
САМАРЦИЋ Радован 192
САРИЋ Филип 112
Св. АРСЕНИЈЕ 232
Св. ВАСИЛИЈЕ ОСТРОШКИ 226, 229
230, 232–235
Св. ДАНИЈЛО II 229

Св. ЈОАНИКИЈЕ 229
Св. ЈОВАН КРОНШТАТСКИ 231
Св. МАКСИМ 229
Св. САВА (НЕМАЊИЋ) 28, 226, 234
Св. СТЕВАН СЛЕПИ 229
Св. СТЕФАН ПИПЕРСКИ 229
СЕКУЈИЋ Момир 299, 300
СЕКУЈОВИЋ Горан 9
СЕЛИМ-бег, барски 25, 32
СИЈУАН Атонски 232
СИМОНОВИЋ Ж. 205, 207, 209
SZINNYEI Jozef 41
СЈЕКЛОЋА Вељко 195, 299
СКЕРЛИЋ Јован 41
СКОКО Саво 195
СЛАЂЕ Јосип 6, 7, 273
СОКОЛОВИЋ Наталија 305
СОКРАТ 100
СОЛОВЈЕВ Александар 210
СОПРОН Игњат К. 12
СОТИРОВСКИ Никола 266
СОЧИЦА Лазар 45, 51, 57, 59
СРДИЋ Ђорђе (Георгије) 297
СРЗЕНТИЋ Васо 210
СТАНИЋ Милија 6, 7
СТАНКОВИЋ Радота 93
СТАНИШИЋ Милија 252, 253
СТАНОЈЕВИЋ Владимир 92, 101, 112
СТАНОЈЕВИЋ Драгиша 14
СТАНОЈЕВИЋ Станоје 60, 190, 198
СТОЈАНОВИЋ Петар 6, 7
СТАРОВЛАХ Милош 298, 305
СТЕФАНОВИЋ Зорка 99, 108
СТЕФАНОВИЋ Лазар 108
СТЈЕПЧЕВИЋ Иво 210, 227
СТОЈАДИНОВИЋ Милан 205
СТОЈОВИЋ Милутин 6
СТРУГАР Владо 243, 253, 255
СТРУГАР Саво 210
СУБОТИЋ Војислав 32
СУКНАРОВ 112
СУЛЕЈМАН-паша 45
СУМАРОКОВ, руски дипломата 130
СУНДЕЧИЋ Јован 6, 7, 11, 15, 16, 98, 109, 129, 295
SUPE Frano 31

ТЕДЕСКИ, франц. љекар 84

ТВЕМЕЛ Густав 30, 114

ТЕОДОРИДЕС Клеант 6, 112

ТЕРЗИЋ Велимир 146, 150, 157, 194, 202, 209

ТЕРИЋ Милан 210, 218
ТЕСЕМНИКОВ В. А. 265
ТЕСЛА Никола 100
ТЕШИЋ Владета 192
ТИЉБЕРИ 29
ТОЛИНГЕР Роберт 6, 7
ТОЛСТОЈ Лав Николајевич 123
ТОМАЗЕО Никола 224, 233
ТОМАНОВИЋ Лазар–Лазо 41, 44, 69,
98, 100, 108, 109, 132, 162, 171, 210
ТОМАШЕВИЋ Јован 242, 252
ТОМИЋ Божо 59
ТОМИЋ Исаило Т. 42, 43, 57, 59
ТОМИЋ Милојко 174
ТОМИЋ Светозар 57, 166
ТОМОВИЋ Будо 246
ТОМОВИЋ Слободан 45
ТОПТАНИ Есад-паша 140–142, 195
ТОРКАР Игор 274
ТОШКОВИЋ Јанко 195
ТРАЈАНОВИЋ (браћа) 233
TRIFUNOVIĆ Dimitrije 195, 209
ТРИЧКОВИЋ Р. 258
ТРИШИЋ Јован П. 209
ТУРГЕЊЕВ Иван Сергејевич 117

ЋЕТКОВИЋ Боривоје 305
ЋЕТКОВИЋ Јован 143, 158, 179, 182
ЋИРАК Станков 95
ЋИРКОВИЋ Сима 228
ЋОРОВИЋ Владимир 166, 268, 275
ЋОСИЋ Добрица 282, 285, 286
ЋУЛАФИЋ Јека 286
ЋУПИЋ Драго 305
ЋУФКА Косто 250

УЉЦИЊАНИН Лука 6
УМАРЕВИЋ Симо 31
УМБЕРТО, итал. краљ 24, 36
УРБАН Јарослав 217
УСКОКОВИЋ Борислав 247

ФЕРДИНАНД Франц 145
ФИЛИПОВИЋ Ђорђе 77, 78
ФИЛИПОВИЋ Шако 205
ФИРДУСИ (Мансур Абулкасим) 126
ФЛАШАР Мирон 127
ФОХТ Карло 29
ФРАНГЕШ Иво 291
ФРАЊО Јосиф 115, 132
ФРИЛЕЈ Г. (G. Phrillej) 84

ФУРНИЈЕ, франц. пуковник 191

ХАЈДУКОВИЋ Момчило 191
ХАФИС-паша 59
ХАЏИ Рувим 276
ХЕРМАН Коста 118
ХЕЦЕНДОРФ Конрад фон 180
ХОЉЦМАН Адолф 33
ХОМЕР, хеленски пјесник 114, 117, 118,
123–127
ХРИСТИЋ Никола 13
ХРИСТОВ Александар 266

ЦАМАЈ Марко 266
ЦАР Марко 227
ЦВЕТКОВА Елеонора Федоровна 299
ЦВИЈЕТИЋ Љубомир 282, 290
ЦВИЈИЋ Јован 253
ЦВИЈОВИЋ Владета 305
ЦВИЈОВИЋ Јосиф 223
ЦВЈЕТКОВИЋ Кирило 227, 228
ЦЕМОВИЋ Марко М. 259
ЦЕРОВИЋ Благоје 103, 112
ЦЕРОВИЋ Гаврило 161
ЦЕРОВИЋ Милан 59, 290
ЦЕРОВИЋ Рајко 305
ЦЕРОВИЋ Стојан 267, 276–278, 290, 296
ЦРЕПАЈАЦ Љ. 127
ЦРНОЈЕВИЋ Ђурђе 6

ЧАЊЕНОВИЋ Јован 9, 297
ЧЕРЊАЈЕВ, руски генерал 75
ЧУБРИЛОВИЋ Васа 358
ЧУРЧИЋ Лазар – Лазо 9, 12, 305
ЧУГУРИЛО Стево 11, 35, 284

ЦАКОВИЋ Вукоман 7, 260, 291, 298

ШАНТИЋ Алекса 224
ШАКОТИЋ Вељко 50, 196, 267–278, 300,
305
ШАРКО Жан Мартес Јозеф 91
ШАФАРИК Павел Јозеф 12
ШАФИЈА Мирза 27, 33
ШАУЛИЋ Милош 22, 52
ШАУЛИЋ Новица 40, 41
ШЕРОВИЋ Петар Д. 224, 229, 230
ШИЦЕЛ Мирослав 291
ШКЕРОВИЋ Никола П. 60, 69, 196, 210
ШКОБАЦИЋ Бекица 7, 49, 50

ШОБАЈИЋ Илија 7
ШОБАЈИЋ Максим 7, 49, 58
ШОБАЈИЋ Петар 7
ШОБАЈИЋ Симо 7
ШОЊЕ Шуман 124, 126, 127
ШОЋ Перо 6, 7, 102, 178, 210
ШОЋ Филип 87, 105, 113

ШПАДИЈЕР Ђуро 6, 7
ШТУР Људевит 12
ШУКОВИЋ Радивоје 9, 23, 25, 39, 41, 56,
111, 113, 116, 271, 274, 279–305

WIMMER František 196

РЕГИСТАР ПЕРИОДИЧНИХ ПУБЛИКАЦИЈА

Аграрна мисао, Београд 212, 219
Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku 303
Архив судской медицины 106

Балкан, Београд 38
Balcanica, Београд 247
Барске новине, Бар 264
Библиографски вјесник, Ветиње 7, 8, 9, 12, 25, 37–39, 41, 56, 77, 111, 115, 117, 120, 123, 129, 132, 146, 180, 188, 221, 224, 231, 232, 238, 246, 247, 250, 251, 256, 262–264, 270, 271, 274, 278, 282, 295, 296, 298–305
Библиотсковедение, Москва 8
Bilten Lekiskogrfskog zavoda Crne Gore, Titograd 261
Билтен Републичког завода за унапређивање школства, Титоград 291–294
Билтен Универзитета „Велько Влаховић”, Титоград 261, 266
Биржевая ведомости, Санкт-Петербург 188
Бјелопольске новине, Бијело Поље 256
Богословље, Београд 224, 231
Бока, Котор 295
Бока, Котор 224, 225, 234
Бока, Херцег-Нови 9, 224, 230, 234, 244, 247, 251, 252
Борба, Београд 101, 109, 190, 237, 248, 249, 262, 263, 279, 295
Босанска вила, Сарајево 99, 101, 109, 120
Браник, Нови Сад 35–37, 98, 109, 111, 187, 188, 193
Бранич, Београд 95, 97, 107
Браничево, Пожаревац 264
Бранково коло, Сремски Карловци 35, 36, 120

Валци, Никшић 212, 218
Васпитање и образовање, Титоград,

Подгорица 7, 9, 19, 39, 247, 251, 254, 257, 263–265, 280, 281, 283, 294–301, 304, 305
Venkov 190, 193
Весник свештеничког удружења Југославије (ВСУЈ), Београд 224, 226, 227, 229, 230, 233, 234
Видовдан, Београд 40
Вила, Београд 12, 22–24, 27, 28, 33, 34, 40
Vojno-ekonomski pregled, Beograd 240
Vojno-politički glasnik, Beograd 263, 264

Глас Епархије нишке, Ниш 234

Глас народа, Никшић 212, 216
Glas sv. ravnoapostolnih Ćirila i Metodija, Zagreb 232
Глас Црногорца, Цетиње 17, 18, 20, 24, 30, 31, 35, 38, 41, 44–46, 50–52, 56–58, 70, 72, 75, 86, 89, 90, 94, 97, 98, 100, 101, 105–108, 110
Гласник Етнографског музеја на Цетињу 50
Гласник Историјског института за национална историја, Скопје 251
Гласник Министарства народног здравља, Београд 92
Глас Народне библиотеке „Радосав Љумовић”, Подгорица 298
Гласник Одјелјења умјетности ЦАНУ, Титоград 297
Гласник Српске православне цркве, Београд 224, 227, 229–231
Гласник Цетињских музеја, Цетиње 9, 65, 130, 190, 242, 243, 245, 246, 304
Годишњак Бјелопольске гимназије 281
Годишњак, Которска секција Друштва историчара, Котор 234
Годишњак Поморског музеја у Котору 9, 227
Годишњак ЦАНУ, Титоград, Подгорица 9

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE

9, 227
BIBLIOTEKA
CRNE GORE

Годишњак Цетињске гимназије,
Цетиње 9, 110, 244, 294
Годишњи извјештај Гимназије, Хер-
цег-Нови 224, 233
Голуб, Сомбор 112
Гранит, Подгорица 296
Грлица, Цетиње 283, 291, 295, 303, 304
Грлица, Цетиње 24, 31, 84, 97, 104, 105,
106, 108, 113, 295

Дан, Цетиње 283, 296, 302
Даница, Нови Сад 12, 22, 24, 34,
Девети децембра, Даниловград 237,
246, 248
Дело, Београд 109
Димитровац 246
Дневник, Нови Сад 8
Дуга, Београд 174, 203, 208

Журнал Московской патриархии,
Москва 224, 231, 234

За отаџбину, Београд 24, 31
Записи, Цетиње 13, 14, 16, 24, 25, 32, 36,
37, 59, 125–137, 139–142, 145, 168, 180, 181,
188, 191, 194, 195, 204, 212, 215–217, 221,
254, 256
Застава, Нови Сад 14–16, 22–24, 28, 30,
35, 40, 41, 56, 58, 59
Зборник за историју, језик и књижев-
ност српског народа, САНУ, Београд
40, 118
Zbornik za povijest školstva i prosvjete,
Ljubljana 8
Зборник Матице српске за друштвене
науке, Нови Сад 38, 252, 265
Зборник Матице српске за књижев-
ност и језик, Нови Сад
Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci, Rijeka
264
Зборник Правног факултета,
Титоград, Подгорица 238, 250, 253, 256,
257, 261, 264
Зборник радова професора Настав-
ничког факултета у Никшићу 295
Зборник радова Филозофског факул-
тета у Никшићу, Никшић 283, 296–298
Зборник радова професора и сарад-
ника Педагошке академије у Никшићу
282, 293
Здравље, Цетиње 83

Земунски гласник, Земун 13, 24, 28, 29,
40
Зета, Цетиње 283
Зета, Подгорица 59, 123, 193, 194, 212,
216–220
Зетски гласник, Цетиње 57, 58, 203, 207,
209, 212, 217–219, 293
Зора, Мостар 36

Илустрована ратна хроника, Нови
Сад 189
Инструктор, лист за самоуправну и
правну праксу у образовању, Београд
283, 293
Искра, Београд 97
Исток, Београд 18
Историјски гласник, Београд 261, 264
Историјски записи, Титоград,
Подгорица 8, 9, 19, 36, 77, 84, 110, 14, 192–
194, 221, 238, 240–248, 250–254, 256–260,
262–265, 270, 271, 278, 286, 293, 296, 300

Јавор, Нови Сад 24, 30
Јеванђелски неимар, Крњево 224, 232,
233
Јединство, Београд 13, 24
Југословенски историјски часопис
(ЈИЧ), Београд 238, 241, 243, 245, 262, 301
Јужнословенски филолог, Београд 301
Юридическое списание, София 112

Келнске новине (Kölnische Zeitung),
Келн 22
Књижевне новине, Београд 269, 275
Књижевни лист, Цетиње 17, 23, 296, 302
Књижевни север, Суботица 40, 41
Књижевност и језик, Београд 282, 291,
293, 303
Књижевност и језик у школи, Београд
291
Коло, Београд 35
Комуна, Београд 256
Комунист, Београд 242, 248, 249
Кораџи, Титоград 244
Коћа, Титоград 249

Летопис Матице српске, Нови Сад 18,
23, 37, 41
Ловћен, Цетиње 224, 226
Луца, Цетиње 20, 36, 97, 100, 101, 107,
109, 283, 294, 296, 302

Матица, Нови Сад 12, 22, 24, 28, 34
Medicinski arhiv, Sarajevo 112
Medicinski zapisi, Titograd, Podgorica 9, 102, 103, 110, 111–113
Медицинска недеља, Париз 97, 106
Медициско обозрение, Сенкт – Петербург 92, 97, 106
Miscellanea, Београд 85, 110
Мјесећник Правничког друштва у Загребу, Загреб 107
Монитор, Подгорица 8
Мостови, Пљевља 7, 9, 253, 256, 262–264

Нada, Sarajevo 114, 118
Напредак, Сремски Карловци – Земун – Нови Сад 35
Народна армија, Београд 237
Народна мисао, Никшић 70
Народна ријеч, Цетиње 129, 193
Narodni list, Zadar 18, 30
Národní listy, Praha 35, 36, 183, 189, 196
Národní politika, Praha 169, 192
Народни пријатељ, Земун 13, 14, 24, 38, 40, 41
Народно здравље 97
Настава и васпитање, Београд 283, 290, 304
Наше доба, Нови Сад 43, 57, 59
Невен, Нови Сад 35
Невесинье, Никшић 57, 273, 277
Никшићке новине, Никшић 221, 268, 270, 275–277
Нова Зета, Цетиње 24, 31, 41, 94, 105, 106, 123, 124, 129, 283, 296
Нови српски век, Нови Сад 190
Новое время 188

Обзор, Загреб 188
Овдје, Титоград, Подгорица 25, 39, 41, 97, 111, 118, 224, 232, 237, 238, 243, 244, 252, 253, 261, 263, 265, 292, 293, 297
Огледи. Билтен Републичког завода за унапређивање школства, Титоград 283, 290, 291, 301
Одзиви, Бијело Поље 9, 247, 254
Омладина, Београд 26, 31
Омладински покрет, Титоград 45, 53, 237, 261, 284, 289
Оногшт, Никшић 37, 67, 97, 177, 194, 273, 275, 277
Орао, Нови Сад 35

Орлић, Цетиње 28, 283, 295, 303
Отаџбина, Београд 97, 104, 108

Панчевац, Панчево 14, 15, 41, 301
Педагошка стварност, Београд 294
500 година прве штампане ћириличке књиге на словенском југу 1494 – 1994. Билтен 4, Подгорица 260, 298
Пљеваљске новине, Пљевља 237, 300
Побједа, Цетиње, Титоград, Подгорица 8, 9, 38, 45, 56, 109–111, 132, 139, 190–193, 195, 202, 208, 209, 224, 227, 232, 237, 238, 240, 241, 243, 248, 252, 253, 255, 261–265, 268–270, 274, 275, 277, 279, 281, 284, 286–292, 299, 300, 302–305
Политика, Београд 9, 26, 31, 32, 101, 109, 119, 129, 190, 208, 224, 237, 261, 269, 289, 290, 302
Политика експрес, Београд 8
Правительственный вестник 188
Право, Пожаревац 95, 97, 107
Правни зборник, Титоград 237, 241, 242, 247, 249, 250, 253
Правник, Београд 95, 97, 104, 107
Православље, Београд 122, 223–225, 230–234
Православна мисао, Београд 224, 226, 227, 229–234
Православни мисионар, Београд 122, 224, 230–231
Pražské nowiny, Praha 188
Pražské privilegiované nowiny, Praha 188
Православне новине Српске патријаршије, Београд 224, 229, 230
Пракса, Титоград 247, 249, 252, 262, 263, 291
Pregled, Sarajevo 212, 216, 265
Privreda, Zagreb 212, 218, 220
Прилози за историју социјализма, Београд 243
Прилози за књижевност, језик и фолклор, Београд 37
Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo 242
Прилози Летописа Матине српске, Нови Сад 26, 32
Приморац, Беч 116
Primorac, Kraljevica 18
Приморске новине, Будва 225, 234
Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 242
Програм Велике гимназије кар-

ловачке, Сремски Карловци 39, 41
Просвјета, Загреб 224, 230, 234
Просвјета, Цетиње 36, 97, 107, 187
Просветна реч, Приштина 7
Просветни преглед, Београд 7, 8, 283, 287
Просвјетни рад, Цетиње, Титоград, Подгорица 7, 9, 36, 227, 237, 240–246, 254, 257, 262, 264, 265, 274, 279, 281, 283, 284, 287–297, 299–304

Рад XX конгреса Савез удружења фолклориста Југославије, Београд 37
Радио ТВ ревија, Београд 208
Радник, Београд 241
Радни народ, Никшић 250
Развршје, Никшић 290
Ратник, Београд 176, 200, 202, 203, 209
Реферативни журнал, Москва 265
Rindija, Priština 262

Сарајевска пошта, Сарајево 119, 120
Saopštenja, Zagreb 109
Сарајевски лист, Сарајево 120, 124, 125
Светигора, Цетиње 224, 225, 232, 233
Sitadin, Trst 18
Слободна мисао, Никшић 178, 179, 184, 188, 191, 211–213, 216–220, 267, 268, 275
Словенски гласник, Подгорица 193
Соа небеска, Жабљак 237, 256
Советская библиография, Москва 8
Советское славяноведение, Москва 263
Socijalizam, Beograd 262, 263
Споне, Никшић 39, 112, 246, 248, 249, 270, 277, 293
Србија, Београд 13, 24
Србија, Сремска Митровица 39
Српска зора, Беч 24, 30, 35, 120
Српска православна црква, њена прошлост и садашњост, Београд 224, 232
Српске илустроване новине, Нови Сад 24, 35
Српске новине, Београд 40
Српски архив за целокупно лекарство, Београд 74, 96, 97, 99, 101, 105–109, 111, 112, 117
Српски етнографски зборник, Београд 53
Српски сион, Сремски Карловци

Сремска Митровица 224, 232–234
Стварање, Цетиње, Титоград,
Подгорица 9, 12, 17, 20, 26, 32, 38, 39, 41, 126, 224, 225, 227, 233, 234, 242, 247, 257, 262, 265, 269, 270, 274, 275, 282, 289, 291, 292, 296
Сусрети, Цетиње, Титоград 9, 38, 224, 226, 233, 255, 270, 275, 282, 287–290, 303, 304
Сусрети, Титоград 266
Сусрети библиографа, Инђија 10

Титов пионир, Титоград 289
Титоградска трибина, Титоград 243, 257, 301
Токови, Иванград 9, 246, 249, 250
Трговински гласник, Београд 212, 217, 218
Трибуна, Београд 193

Удар 246
Универзитетска ријеч, Титоград, Никшић 237, 363, 364
Ускок, Београд 31

Фront, Beograd 246

Нistorijski pregled, Zagreb 241
Hlas národa 36, 188

Цетињски вјесник, Цетиње 188
Цетињски лист, Цетиње 8, 102, 110, 192, 208, 299, 301, 303
Црна Гора, Цетиње 40, 129
Црква, календар СПЦ, Београд 224, 230, 231
Црногорац, Цетиње 15–17, 24, 29, 30, 32, 36, 38, 39, 41, 296
Црногорка, Цетиње 17, 24, 34, 38, 283, 295
Црногорка, Цетиње 24, 31, 39, 124, 126, 283

České slovo 191
Česky dennik 189, 190
Четврти јул, Београд 111

Školske novine, Zagreb 288

САДРЖАЈ

Умјесто предговора	5
СИМО ПОПОВИЋ (1846 – 1922)	11
БОГДАН МЕМЕДОВИЋ – Дробњак (1849 – 1892)	42
ЈОВАН – Јово С. МАРТИНОВИЋ (1871 – 1922)	60
ДР ПЕТАР М. МИЉАНИЋ (1858 – 1897)	74
ЈОВАН (Јабуд) М. ВРБИЦА (1862 – 1912)	114
МИТАР Бошков МАРТИНОВИЋ (1870 – 1954)	128
ПЕТАР Милов МАРТИНОВИЋ (1881 – 1940)	197
БЛАГОТА РАДОВИЋ (1898 – 1951)	210
ВАСИЛИЈЕ – Васо Ј. ИВОШЕВИЋ (1822 – 1996)	222
ДР ЈОВАН Р. БОЈОВИЋ (1934 – 1995)	236
ВЕЉКО ШАКОТИЋ	267
ДР РАДИВОЈЕ К. ШУКОВИЋ	279
РЕГИСТРИ	307
– Регистар разријешених иницијала и псеудонима	309
– Регистар личних имена и неразријешених иницијала	310
– Регистар периодичних публикација	322

ЦЕНТРАЛНА НАРОДНА БИБЛИОТЕКА РЕПУБЛИКЕ ЦРНЕ ГОРЕ
"ЂУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ" – ЦЕТИЊЕ

Др Душан Ј. Мартиновић

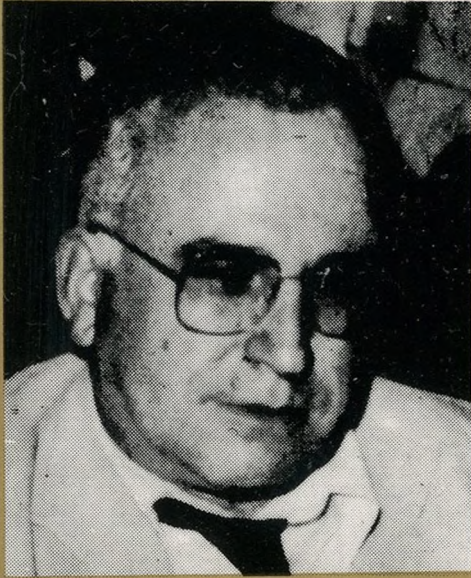
ПОРТРЕТИ VI
Био-библиографски преглед

За издавача
Чедомир Драшковић

Лектор
Чедомир Драшковић

Тираж: 1.000

Национална библиотека
Црне Горе
Компјутерска обрада текста: Милина Ерић
Штампа: УГРАФИС, Подгорица

ДУШАН Ј. МАРТИНОВИЋ је рођен 1. марта 1933. у Бајицама (Цетиње). Дипломирао је 1956. на Природно-математичком факултету у Београду (на географској групи предмета); магистрирао је 1971, а докторирао 1974. године. Добитник је највиших научних и стручних звања "библиотекар-савјетник" и "научни савјетник" и друштвених признања: Ордена рада са златним вијенцем (1971), 13-то новембарске награде Цетиња (1992) и Националне - 13-то јулске награде (1994). Радио је као професор и директор Гимназије на Цетињу (1963-1973) члан у Извршном одбору СО Цетиње, и као директор у Централној народној библиотеци Црне Горе "Ђурђе Црнојевић", од 1. јуна 1976. до 27. јула 1991. године. Сада обавља професионалну дужност главног и одговорног уредника "Црногорске библиографије 1494-1994. године". Научно-истраживачка дјелатност као и стручни рад др Д. Ј. Мартиновића су разноврсни и обимни. Осим географијом, веома успјешно се бави проучавањем културне историје на

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE

ĐURĐE
CRNOJEVIĆ